

Міністерство внутрішніх справ України
Ю Р И Д И Ч Н А А К А Д Е М І Я

О.В. Негодченко

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

М о н о г р а ф і я

Дніпропетровськ
видавництво “Поліграфіст”
2002

ББК 67.9 (4УКР) 301.163

Н 41

УДК 342.9

*Рекомендовано Вченою радою Юридичної академії
МВС України 30 травня 2002р., протокол № 5*

РЕЦЕНЗЕНТИ

Р.А. Калюжний – доктор юридичних наук, професор (*Київський інститут внутрішніх справ*);

В.П. Петков – доктор юридичних наук, професор (*Національний університет внутрішніх справ*);

О.Ф. Фрицький – доктор юридичних наук, професор (*Академія адвокатури України*).

Н 41 Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України: Монографія. – Дніпропетровськ, Юридична академія МВС України, 2002. – 416 с.

ISBN 966-684-063-4

У монографії викладено сучасні погляди на роль і місце правоохоронних органів у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина у контексті розвитку міжнародного й національного законодавства. Запропоновано цілісну концепцію реформування системи та вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ в умовах розбудови незалежної, демократичної, правової держави Україна.

Призначено для вчених та викладачів навчальних закладів системи МВС та юридичних спеціальностей; для ад'юнктів, аспірантів, здобувачів, курсантів, слухачів і студентів, керівників органів та підрозділів внутрішніх справ. Може бути корисною для всіх, хто займається проблемами забезпечення прав і свобод людини й громадянина.

Автор

Олександр Володимирович НЕГОДЧЕНКО – кандидат юридичних наук, професор, ректор Юридичної академії МВС України (м. Дніпропетровськ).

ISBN 966-684-063-4

© Негодченко О.В., 2002

© Юридична академія МВС України, 2002

В с т у п

Права та свободи людини й громадянина визначили значною мірою розвиток більшості держав на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва і не втратили своєї актуальності. Розвиток людства свідчить про можливість просування суспільства шляхом домінування свободи і права, формування вільної, незалежної, правової особистості.

Права людини є системою природних, невід'ємних та непорушних свобод і юридичних можливостей, що обумовлені фактом існування людини в цивілізованому суспільстві й морально визнані, юридично закріплені та визначені правом. Свобода виступає як можливість людини поводитися відповідно до своїх бажань і робити все, що подобається та не заборонено законом і не завдає шкоди правам та свободі інших людей. Права та свободи – це такі юридичні можливості, які мають усі члени громадянського суспільства. На відміну від цього права та свободи громадянина – це ті з них, які визнані державою, записані у Конституції та законах і гарантовані всіма громадськими структурами суспільства. За своїм змістом права людини окреслюють простір, який забезпечує кожній людині умови її самореалізації, тобто простір її особистої автономії. Права людини є необхідними умовами людського існування й комунікації, причому як у внутрішньодержавних масштабах, так і в масштабах міждержавних відносин.

Поняття «права людини» та «права громадянина» взаємопов'язані й поєднані між собою, але вони не ідентичні. Перші постають як природно виникаючі, невід'ємні та існують у непрямій залежності від внутрідержавного юридичного оформлення. Другі – нормативно (в ідеалі – втілюючи та розвиваючи права людини) встановлюються тією чи іншою державою для своїх громадян. Змістовна специфіка кожного із зазначених понять, більше того, якщо вони розмежовані законом, повинна адекватно відображатися в наукових дослідженнях і під час вирішення прикладних завдань формування й посилення гарантій правового статусу особи-

стості, його провідних елементів – прав і свобод людини й громадянина.

Права людини не належать жодному урядові, вони не обмежені жодним континентом – вони є основоположними для всього роду людського, об'єктом турботи на всіх рівнях та з боку всіх верств суспільства. Вони не тільки всеосяжні, нероздільні, взаємопов'язані та взаємозалежні, але й притаманні людській природі і є властивістю кожної окремої людини. Усвідомлення та впровадження у життя цих норм є головною цінністю, оскільки права людини є невід'ємною складовою частиною процесу просування до миру та безпеки, економічного процвітання та соціальної рівності.

У другій половині ХХ ст. права людини знайшли визнання як цінність, що належить всьому міжнародному співтовариству, й отримали обґрунтування в міжнародному та європейському праві як правовий стандарт, до якого повинні прагнути всі народи й держави. Міжнародні стандарти в галузі прав людини базуються на тому, що основні права та свободи людини є загальними і рівними для всіх людей і не обмежені територією держави, не залежать від її національної приналежності. Бажаючи стати повноправним членом світового співтовариства, Україна керується відповідними міжнародними конвенціями, приєднання до яких викликає необхідність імплементації їх норм у національне законодавство. Вивчення та засвоєння положень цих конвенцій надасть змогу працівникам міліції використовувати їх для захисту прав і свобод осіб, які перебувають на території нашої країни. Нині вітчизняна правова система включає в себе значну частку міжнародно-правових норм, оскільки ратифіковані Україною міжнародні угоди стають невід'ємною складовою нашого внутрішнього законодавства.

Держава повинна шанувати особу, надійно гарантувати її права та свободи, а особа повинна шанувати державу, всі її інститути, Конституцію та закони, оскільки:

- права людини – вища цінність, їх повага й дотримання – обов'язок держави;
- здійснення прав і свобод людини не повинно порушувати права та свободи інших осіб;
- основні права та свободи повинні бути єдині на всій території держави;

– особисті, економічні, політичні, соціальні та культурні права повинні бути рівноцінними, бо в єдиній системі цих прав не існує ієрархії;

– забезпечення прав і свобод людини несумісне з дискримінацією;

– колективні права невід’ємні від прав індивіда, вони не повинні суперечити індивідуальним правам, обмежувати правовий статус особистості.

Проблема суті й реалізації поняття «Права та свободи людини і громадянина» є ключовою в життєдіяльності суспільства, яке претендує на статус демократичного, гуманного. Саме тому в сучасному світі не існує більш значущої і разом з тим важко втілюваної в практику існування людства ідеї, ніж права та свободи людини й громадянина, що обумовлено недостатнім рівнем розвитку морально-світоглядних критеріїв, правової культури й освіти, економічних систем та відносин.

Для втілення прав і свобод людини й громадянина недостатньо їх проголошення. Суспільство повинно бути об’єктивно та суб’єктивно підготовленим. З точки зору суб’єктивної підготовки, як і в самому утвердженні людських прав, велику роль відіграє формування нової молодшої української генерації, всебічне, моральне виховання, поглиблена та фундаментальна фахова підготовка, де положення «Прав і свобод людини й громадянина» повинно стати фундаментом професіоналізму науково-практичних кадрів та правоохоронних органів України.

Розділ I. МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА

1.1. Європейські правові інструменти у справі захисту прав і свобод людини

Кінець ХХ століття позначився історичними змінами на політичній карті Європи, оскільки цілий регіон пристав до ідеалів свободи та демократії. Мільйони людей, які живуть майже у двох десятках країн Східної та Центральної Європи, звільнилися від деспотичних режимів і стали господарями своєї долі, самостійно визначаючи стратегії свого розвитку в рамках конституційних моделей, що базуються на засаді «держава – для людини, а не людина – для держави».

Визнання державою прав людини шляхом закріплення їх у Конституції та інших законодавчих актах розглядається лише як перший крок до їх утвердження й реалізації. Держава повинна докладати всіх зусиль для гарантування, охорони й захисту прав людини, що визначає головний напрям гуманізації державної діяльності, цивілізовані риси правового демократичного устрою суспільства. Обсяг прав людини, закріплених у міжнародних документах про права людини, виконує роль взірця, до якого повинні прагнути всі народи й держави. Міжнародні стандарти з прав людини є підставою для міждержавного співробітництва з питань їх забезпечення й захисту, для діяльності спеціальних міжнародних органів по спостереженню за дотриманням і захистом прав людини.

Питання прав і свобод людини й громадянина нині є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової співдружності. Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої

держави й суспільства в цілому.

Під правами людини як фундаментальною цінністю правової демократичної державності розуміють правові можливості, надбання, які визнаються невід'ємними від особи, необхідними для її існування й гармонійного розвитку, мають бути загальними й рівними для кожного і повинні забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів.

У контексті прав людини міжнародне право додає індивіду статус суб'єкта, а не тільки об'єкта регулювання, на відміну від традиційного міжнародного права, відповідно до якого держави є дійовими особами стосовно одна одної, а індивіди користуються захистом лише як об'єкти турботи держави. Природа, функції та обмеження міжнародно-правової системи прав людини у світлі цих взаємовідносин накладають свій відбиток як на стандарти, що встановлюються, так і на реалізацію прав, що гарантуються. Право є мірою свободи, і зміст його полягає в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Воно є засобом обмеження рівня свободи й обсягу влади, неузгоджених із суспільними потребами й уявленнями людей про добро та справедливість. У правах, свободах та обов'язках не лише фіксуються стандарти поведінки, які вважаються обов'язковими, корисними, доцільними для нормальної життєдіяльності суспільства, а й розкриваються основні принципи взаємовідносин держави й особи.

Прийняті міжнародним співтовариством принципи і стандарти в галузі прав людини встановлюють верховенство загальнолюдських цінностей над усіма іншими. Вони мають значний вплив як на формування національного законодавства в цілому, так і на окремі його інститути. Основоположні міжнародні документи в даній сфері втілили в собі найпрогресивніші ідеї, вироблені людством протягом багатьох століть. У них в юридичній формі закріплені головні гарантії гідного існування людини, захисту її прав і свобод. Основна ідея цих актів – встановлення й реалізація прав людини у відносинах з державною владою. Основними серед них є: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний договір про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний договір про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист

прав і фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.), Європейський соціальний статут (1961 р.), Підсумковий акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав – учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989 р.), Документ Копенгагенської наради-конференції з людського виміру НБСЄ (1990 р.), Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.), Європейська конвенція про громадянство (1997 р.) та ін.

Права людини є наріжним каменем мандату та програми Організації Об'єднаних Націй. Повага до прав людини є одним із пріоритетів Статуту ООН. У вступі до Статуту ООН говориться, що ООН була створена: «...для утвердження віри у фундаментальні права людини, гідність та цінність особи, у рівні права жінок та чоловіків; створення умов для обстоювання правосуддя та поваги до обов'язків, які закладені в угодах та інших джерелах міжнародного права, та заохочення соціального прогресу і кращих життєвих стандартів на тлі більшої свободи».

З моменту набуття чинності Статуту Організації Об'єднаних Націй міжнародна турбота про права людини стала частиною міжнародного права, визначеного законом. Статут ООН визначає мету ООН сприяти правам та фундаментальним свободам людини для всіх, незалежно від раси, статі, мови, релігії та заохочення поваги до них. Генеральна Асамблея, однією з функцій якої є допомога у реалізації прав та фундаментальних свобод людини для всіх, прийняла Всесвітню декларацію прав людини, яка стала початком відліку законодавчих зусиль міжнародної спільноти у галузі прав людини. Після 50-х рр. ХХ ст. багато міжнародних конвенцій підтримало Загальну Декларацію прав людини. Найвизначнішими з них є Міжнародний договір з громадських та політичних прав і Міжнародний договір з економічних, соціальних та культурних прав. Ці два пакти або конвенції разом із Загальною декларацією прав людини складають Міжнародний Білль про права людини. Вони були схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН у 1966 р. для того, щоб додати юридичну чинність правам людини, зафіксованим у Загальній декларації.

Права людини є невід'ємною частиною миру та безпеки, економічного розвитку та соціальної рівності. Саме тому життя лю-

дини та людський розвиток є серцевиною кожної місії та програми ООН. Права людини є основою миру та розвитку, вони зміцнюють верховенство права та надають повної, безперешкодної свободи особистої та суспільної творчості.

Організація Об'єднаних Націй займається найрізноманітнішими видами діяльності, спрямованими на реалізацію однієї з найголовніших цілей – заохочення та захист прав людини. Величезне значення має складний механізм, створений відповідно до різних міжнародних пактів і конвенцій для того, щоб встановити норми й контроль за їх виконанням, сприяючи їх дотриманню і розслідуванню випадків порушення прав людини. Водночас ООН надає також практичну допомогу державам у їхніх зусиллях щодо заохочення й захисту прав людини та поінформуванні громадськості про права, які вона має. Ці структурні заходи дозволяють ООН відігравати головну роль у реалізації прав людини та основних свобод.

У рамках системи ООН головним органом, що займається захистом прав людини, є Комісія з прав людини. До її складу входять 53 представники країн-членів ООН. Вона складає тексти міжнародних правозахисних документів, пропагує права людини та реагує на повідомлення про їх порушення відповідно до процедур, прийнятих у резолюціях Соціально-економічної ради ООН.

На основі п. 3 ст. 1 Статуту ООН було проголошено, що одним із завдань ООН є здійснення спільної діяльності держав, спрямованої на те, щоб права людини неухильно поважалися і дотримувалися всіма, незалежно від раси, статі, мови та релігії. Тому, відповідно до ст. 13 Статуту ООН, Генеральна Асамблея здійснює дослідження і дає рекомендації щодо поважання та дотримання прав людини. У 1993 р. Генеральна Асамблея запровадила пост Верховного Комісара з прав людини, який щорічно подає до ООН об'ємні доповіді про стан прав і свобод людини в окремо взятих країнах та всьому світі.

Загальна декларація прав людини – один з найважливіших міжнародних документів, що став основою міжнародно-правового захисту прав людини й громадянина. Прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, проголосила однією зі своїх статутних цілей затвердити віру в основні права

людини й закликала всі держави-члени та народи світу заохочувати й розвивати повагу до прав і свобод людини для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії. Щоб Декларація набула універсального характеру, до неї були включені тільки основні права та свободи, визнані в усіх суспільних системах. Генеральна Асамблея проголосила Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи й держави.

Декларація є одним з найвизначніших, надихаючих документів історії людства. Вона втілює надії і навіть мрії народів, які досі відчують подих двох світових воєн, страхіть холодної війни та започаткування визволення народів, які постали на руїнах європейських імперій. Загальна декларація прав людини відображає спільну домовленість народів світу щодо невід'ємних і непорушних прав кожної людини і є зобов'язанням для членів міжнародного співтовариства, була і є моделлю створення конституцій і законів, правил і політичних програм, практичного державного врядування, яке б захищало права людини. Положення Декларації стали невичерпним джерелом для національних судів, парламентів, урядів, правників та неурядових організацій усього світу. Ця хвиля підтримки, яка визначила місце Декларації у колективній свідомості, є живим доказом того, що вона промовляє до всього різноманітного та мінливого світу. Усі цінності повинні знайти своє вираження мовою народу, якому вони призначені служити і який повинні захищати.

Загальна декларація проголошує фундаментальні свободи: свободу думки, свободу вираження й свободу віросповідання, та закріплює право обирати й бути обраним. Але з такою твердістю, з таким наголосом вона проголошує економічні, соціальні і культурні права та право на рівні можливості. То була «спільна норма досягнень для всіх народів та всіх націй», а права та свободи було викладено таким чином, що вони задовольняли всіх без огляду на жодні відмінності, як-от раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні та інші уподобання, національне та соціальне походження, власність, народження та ін.¹

Декларація має рекомендаційний характер, вона не є міжна-

¹ Всеобщая декларация прав человека (от 10 декабря 1948 года.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.

родним договором і, природно, не може розглядатися як юридично обов'язковий документ для певної країни щодо втілення в життя її положень. У той же час, оцінюючи юридичну силу її положень, необхідно зазначити її високий міжнародний авторитет у справі приведення національного законодавства з прав людини до міжнародних стандартів: світового (міжнародного) та європейського рівня.

Серед закріплених у Декларації прав і свобод можна виділити три групи. До громадянських (особистих) прав належать: право на життя, свободу й особисту недоторканність – право, що має життєво важливе значення для користування всіма іншими правами; свобода від рабства і підневільного стану; свобода від катувань чи жорстокого, нелюдського, принижуючого гідність поводження і покарання; право на визнання всюди правосуб'єктності людини; право на ефективне відновлення в правах; свобода від свавільного арешту, затримання чи вигнання; право на справедливий і гласний розгляд незалежним і неупередженим судом; право вважатися невинним, доки вина не буде встановлена; свобода від незаконного втручання в особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємниця кореспонденції; свобода пересування й вибору місця проживання; право на притулок; право на громадянство; право одружуватися і створювати родину; право володіти майном; свобода думки, совісті і релігії.

До політичних прав відносять: свободу переконань та їх вільне вираження; право на свободу мирних зібрань та асоціацій; право брати участь в управлінні країною і право рівного доступу до державної служби.

Перелік соціально-економічних прав у Декларації складено з: права на соціальне забезпечення; права на працю; права на рівну оплату за рівну працю; права на створення профспілок; права на відпочинок і дозвілля; права на життєвий рівень, необхідний для підтримки здоров'я і добробуту; права на освіту; права на участь у культурному житті суспільства; права на захист результатів наукових, літературних і художніх праць. Цими правами людина володіє як «член суспільства». Вони необхідні для підтримання гідності людини та вільного розвитку її особистості.

Загальна декларація прав людини як первинний документ концептуально-правового значення виходить з принципу природ-

ного характеру прав людини і багато в чому визначає зміст усіх подальших міжнародних пактів у цій галузі. У документі не вказується на відмінності між «правами людини» і «правами громадянина», всі права трактуються як такі, що належать усім людям від народження.

Декларація не містить переліку обов'язків, вказуючи лише на те, що кожна людина має певні обов'язки перед суспільством, у якому вона проживає.

Різні країни в трьох регіонах світу взяли Загальну декларацію прав людини за основу своїх версій договорів, що захищають права людини. До таких договорів належать: Європейська конвенція з захисту прав людини (1953), Американська конвенція з прав людини (1979), Африканська хартія з прав людини і народів (1986). У кожному регіоні працює свій орган, що займається захистом прав людини: Європейський суд з прав людини, Африканська комісія з прав людини і народів та Американська комісія з прав людини. Європейський суд виявився найбільш активним та ефективним серед зазначених органів у боротьбі за дотримання прав людини в країнах регіону.

Обмеження прав і свобод, проголошених Декларацією, допускається лише з метою забезпечення, визнання та поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку й загального благополуччя у демократичному суспільстві.² Приписи Декларації щодо підстав правообмеження виявили свою життєздатність та втілились у міжнародній та національній державно-юридичній практиці в галузі прав людини.

У результаті глибоких демократичних перетворень, що відбулися на Європейському континенті після закінчення Другої світової війни, у 1949 р. було засновано Раду Європи – міжнародну регіональну організацію європейських держав, які проголосили своєю метою розширення демократії, зближення усіх народів Європи, захист прав людини, співробітництво з основних питань права, культури, освіти, інформації, охорони навколишнього середовища.

Рада Європи є організацією, відкритою для всіх держав, що дотримуються принципу верховенства права, визнають права та

² Всеобщая декларация прав человека (от 10 декабря 1948 года.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.

свободи людини найвищою соціальною цінністю, а їх захист – найпріоритетнішою метою. На сьогодні вона об'єднує 41 державу. Головними органами Ради Європи є Парламентська Асамблея, Комітет Міністрів, Європейський Суд з прав людини.

Від самого початку діяльності Ради Європи принцип поваги прав людини став одним із наріжних каменів цієї організації. Рада Європи забезпечує високі стандарти захисту прав людини в державах-членах насамперед завдяки дії Конвенції про захист прав та основних свобод людини, яка була підписана десятьма європейськими державами 4 листопада 1950 р. у Римі. Ця Хартія прав людини стала фундаментом усього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав людини, її законних інтересів та потреб, відправною точкою на шляху цивілізованих європейських держав до втілення в життя загальнолюдських цінностей. Вона містить 66 статей у 5 розділах. Конвенцію про захист прав і основних свобод людини підписали уряди 26 з 27 (крім Польщі) країн-членів РЄ. Чинності набула з вересня 1953 р.

Конвенція гарантує права людини на життя, захист її від насильства, незаконного покарання, підневільного стану, примусової праці; на свободу та особисту недоторканність (крім випадків, передбачених законом), на захист у випадку обвинувачення.³ Вчинення людиною кримінального злочину й обвинувачення мають бути доведені згідно з законом.

Відповідно до Конвенції особі без будь-якої дискримінації гарантуються: повага до її особистого та сімейного життя, житла, таємниці листування, свобода думки, совісті та релігії, виявлення поглядів, мирних зборів, права на організацію асоціацій з іншими людьми, одруження і створення сім'ї.

Положення ст. 2 про те, що право кожного на життя охороняється законом, визначає позитивне зобов'язання держави в законодавчому порядку визначити механізм захисту життя людини. При цьому закон, що охороняє право на життя, повинен бути сформульований достатньо чітко, щоб дати змогу громадянам відповідно регулювати свою поведінку. Відповідальність за позбавлення життя, згідно з національним законодавством, повинна поширюватися як на дії приватних осіб, так і на дії осіб, що діяли

³ Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (от 4 ноября 1950 г.). // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М., 1998.

від імені держави.

Позитивне зобов'язання держави щодо охорони життя передбачає ефективне застосування закону. Держава зобов'язана вживати всіх можливих заходів з метою запобігання позбавленню життя, наприклад шляхом формування сил безпеки та поліції. Проте кожна окрема особа не може претендувати на постійну особисту охорону з боку поліції чи інших силових органів держави. Спеціальні охоронні заходи можуть запроваджуватися лише на визначений період часу. Той факт, що вбивство було вчинене, сам по собі не є порушенням ст. 2, оскільки не може бути позитивного зобов'язання усунути найменшу можливість застосування насильства щодо особи. Незважаючи на це, держава зобов'язана забезпечувати певний достатній рівень захисту від тероризму та інших злочинних проявів.

Зобов'язання щодо ефективного застосування закону передбачає також належне розслідування всіх випадків смерті за підозрілих обставин, включаючи смерть у місцях позбавлення волі. Крім того, держава повинна вживати всіх можливих заходів щодо розслідування всіх випадків зникнення осіб, якщо обставини дають підстави припускати настання смерті. Суд зазначив, що загальна правова заборона свавільного позбавлення життя, встановлена ст. 2, була б на практиці неефективною, якби не існувало процедури контролю за законністю застосування державою силових методів, здатних спричинити смерть. Зобов'язання захищати право на життя, згідно зі ст. 2, передбачає проведення офіційного розслідування у випадку, коли особа позбавляється життя внаслідок застосування сили представниками держави. У процесуальному плані захист права на життя, згідно із ст. 2, означає зобов'язання влади пояснити, чому була застосована зброя. Це вимагає незалежного та публічного розслідування для з'ясування питання, чи було застосування сили виправданим за даних конкретних обставин.

Амністія, застосована до осіб, обвинувачених чи підозрюваних у вбивстві, не суперечить ст. 2, якщо зберігається відповідний баланс між інтересами держави в конкретних обставинах, за яких оголошено амністію, та потребою в ефективному застосуванні закону щодо охорони права на життя.

Складним є питання, чи повинна держава примусово годува-

ти в'язня, який оголосив голодування, щоб зберегти його життя. Визнавши, що таке годування не суперечить ст. 3, Комісія зазначила, що за певних обставин, згідно зі ст. 2, держава зобов'язана вчинити певні позитивні дії, зокрема у разі, якщо особа перебуває на її утриманні. Проте держава не несе відповідальності за бездіяльність, що обґрунтовується волею самої особи, яка здатна приймати рішення щодо свого життя.

До кінця нез'ясованим залишається питання права на життя ненародженої дитини. Проведення абортів через здоров'я матері чи з соціальних причин було визнане як таке, що не суперечить ст. 2. Проте не відомо, чи визнаватиметься за вагітною жінкою безумовне право на аборт.

Заборона позбавлення життя

Цей принцип передбачає відповідальність за позбавлення життя, вчинене державою (поліцією, збройними силами, службовцями в місцях позбавлення волі). Держава не несе відповідальності за позбавлення життя, здійснене приватними особами. У цьому разі відповідальність обмежена зобов'язанням надання правового захисту згідно з п. 1 ст. 2.

У разі депортації чи екстрадиції особи державою-учасницею Конвенції до іншої держави, якщо є реальний ризик порушення права цієї особи на життя, Суд може визнати це порушенням ст. 2.

Стаття 2 передбачає також винятки із загальної заборони позбавлення життя. Так, можливість смертної кари передбачена п. 1 цієї статті. Проте Протокол № 6 до Конвенції забороняє її застосування в мирний час.

Пункт 2 ст. 2 містить вичерпний перелік ситуацій, коли позбавлення життя державою може бути виправданим. Застосування сили повинно ґрунтуватися на абсолютній необхідності і здійснюватися з метою самозахисту чи захисту іншої особи, з метою арешту чи запобігання втечі та з метою придушення бунту або заколоту.

Застосування сили вважається абсолютно необхідним, якщо воно суворо адекватне переслідуючій меті. Під час оцінки факту, чи було застосування сили адекватним, до уваги береться мета, що переслідується, загроза життю інших осіб та рівень ризику то-

го, що застосовувана сила може призвести до смерті. У ст. 2 не визначаються ситуації, коли дозволяється навмисно вбивати людей, а називаються ситуації, коли дозволяється застосовувати силу, наслідком чого може бути смерть особи.

Стаття 2 (2) дозволяє застосування державою сили з метою самозахисту чи задля захисту інших осіб, проте не виправдовує застосування сили з метою захисту майна. У кожному випадку, коли йдеться про позбавлення державним службовцем життя з метою самозахисту, Суд оцінює, чи було застосування тих або інших заходів абсолютно необхідним. Убивство озброєного нападника поліцією оцінюється як таке, що не порушує ст. 2, якщо буде проведено ретельне розслідування і доведено, що позбавлення життя було необхідним. Проте Суд вважає, що держава повинна навести переконливі докази невинуватості своїх агентів, які порушили ст. 2, тобто в цьому разі діє презумпція винуватості держави.

Держава визнається винною у порушенні ст. 2 і в разі недобросовісного розроблення військової акції (недостатні планування, розвідка і перевірка правдивості інформації), внаслідок якої насталала невинуватості смерть особи.

Статтею 3 охороняється одна з основоположних цінностей демократичного суспільства. Навіть за найскладніших обставин, зокрема таких, як боротьба проти організованого тероризму або злочинності, Конвенція суворо забороняє катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання. На відміну від більшості положень Конвенції та Протоколів № 1 і 4 до неї, ст. 3 не передбачає винятків (згідно зі ст. 15 вона не припиняє своєї дії навіть у випадку надзвичайного стану, що загрожує життю нації). Необхідно звернути увагу також на те, що ст. 3 Конвенції забороняє катування, нелюдське поводження чи покарання незалежно від поведінки потерпілого.

Щодо права на свободу, ст. 5 (п. 1) проголошує особисту свободу в її класичному розумінні, тобто фізичну свободу особи. Мета її – гарантувати, щоб ніхто не міг бути позбавлений цієї свободи свавільно.

Слова «забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом» (підпункт в пункту 1 статті 5) стосуються тільки тих випадків, коли закон дозволяє затримання особи з ме-

тою примусити її виконати особливий та конкретний обов'язок, який до певного моменту вона виконати не змогла.

Ніхто не може бути позбавлений волі як «особа, що страждає на психічний розлад» без медичного висновку, яким встановлюється, що психічний стан особи потребує обов'язкової госпіталізації. Більше того, обґрунтованість тривалого позбавлення волі у зв'язку з таким розладом залежить від його стійкості.

Дуже важливо, щоб особа, затримана як «психічно хвора», мала доступ до суду і можливість виступити особисто або через будь-яку форму представництва, без чого вона буде позбавлена основних процесуальних гарантій, які застосовуються у справах, пов'язаних з позбавленням волі.

Стаття 6 Конвенції гарантує кожній людині при визначенні її цивільних прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення право на справедливий і відкритий судовий розгляд.

Пункт 1 ст. 6 Конвенції стосується як цивільного, так і кримінального судочинства, а пп. 2–3 – виключно кримінальних справ.

Для застосування ст. 6 Конвенції необхідна наявність трьох умов: реальна та обґрунтована спроба оскаржити деякі «права» чи «обов'язки», щодо яких можливо з упевненістю стверджувати, що вони визнаються внутрішнім законодавством; при вирішенні спору повинні бути прямо визначені ці права чи обов'язки; ці права чи обов'язки повинні мати цивільний характер.

Хоча сфера, що охоплює поняття «цивільні права та обов'язки», передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції, досить значна, увесь перелік питань не потрапляє під її захист. Основним з цих виключених питань є процедура, що стосується імміграції і надання притулку. Ці питання розглядаються як такі, що стосуються публічного права, якщо заявник не доведе, що йдеться про інше право, передбачене Конвенцією.

Стаття 6 Конвенції як у цивільній, так і в кримінальній сфері передбачає право на розгляд незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Держави-учасниці мають більшу свободу при розгляді цивільних, ніж при розгляді кримінальних справ. Тому гарантії, які можливо будуть необхідні для «справедливого слухання» в кри-

мінальних справах, не можуть застосовуватися з такою самою суворістю до розгляду цивільних чи господарських справ.

Стаття 8 передбачає такі основні права особи: на повагу до приватного життя, сімейного життя, на недоторканність житла та на таємницю кореспонденції. Обсяг відповідних прав при цьому не визначається. Комісія та Європейський суд не сформулювали у своїй практиці чітких меж поняття як приватного, так і сімейного життя.

Пункт 2 ст. 8 чітко визначає підстави, за яких втручання з боку держави у використання особою прав, зазначених в п. 1 цієї ж статті, є виправданим. Таке втручання повинно передбачатися законом і бути необхідним у демократичному суспільстві, здійснюватися в інтересах національної безпеки, громадського спокою або економічного добробуту країни, для охорони порядку й запобігання злочинності, охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Втручання у права, передбачені ст. 8, може відбуватися на основі лише того закону, який доступний громадськості (заходи втручання не можуть бути передбачені певними таємними інструкціями) і передбачає можливість для особи, права якої порушено, оскаржити заходи, вжиті щодо неї компетентними державними органами.

Права, передбачені ст. 10 Конвенції

Термін «висловлювання» охоплює не лише виявлення поглядів з допомогою слів, а поширюється також на малюнки, зображення, дії, вчинені з наміром висловити позицію чи подати інформацію. Так само й засоби виявлення поглядів не обмежуються мовленням. Це друковані засоби, теле- і радіомовлення, вистави, фільми, електронні системи. Отже, захищається не лише висловлювання, а й засоби його відтворення, передачі й розповсюдження.

Частина 1 ст. 10, що передбачає свободу «дотримуватися своїх поглядів», захищає особу від приписування їй певної позиції на основі її попередніх висловлювань і негативних наслідків, які можуть виникнути з цього, а також забороняє примушувати особу розголошувати іншим свою позицію.

Свобода «одержувати інформацію» не передбачає права до-

ступу до конфіденційної інформації, радше ст. 10 зобов'язує державу не обмежувати доступ до вже наявної інформації.

Стаття 10 передбачає різницю між «інформацією» та «ідеями». З цього випливає, що свобода висловлювань не обмежується фактичними даними, які можна підтвердити. Вона включає також погляди, критику, припущення. Таким чином, вимоги ст. 10 поширюються не лише на «правдиву» інформацію. Особа, що висловила свої погляди, а не факти, не може бути зобов'язана доводити їх правдивість, що було б порушенням ст. 10 Конвенції.

Право на свободу мирних зборів та право на свободу об'єднань мають спільну мету – забезпечення можливості для осіб збиратися разом з метою висловлення та захисту спільних інтересів. Якщо в основу цих прав покладено реалізацію політичних інтересів громадян, то ст. 11 є основою забезпечення ефективного функціонування демократичної системи. Зокрема, вона передбачає створення та діяльність політичних партій, груп за інтересами та професійних спілок. Крім того, ст. 11 забезпечує права осіб на об'єднання та зібрання з метою реалізації економічних, соціальних і культурних прав.

Стаття 12 Конвенції стосується традиційного шлюбу між особами біологічно протилежної статі для створення сім'ї. Чоловіки та жінки, які не можуть мати дітей, користуються правом вступу до шлюбу так само, як і всі інші особи. Розлучені особи мають право одружуватися без необґрунтованих обмежень у разі, коли національне законодавство дозволяє розірвання шлюбу.

Право брати шлюб та створювати сім'ю (ст. 12) тісно пов'язане з правами на недоторканність житла та на сімейне життя за ст. 8 Конвенції, однак ці дві статті відрізняються одна від одної. Так, ст. 12 стосується «разових» дій (акт вступу до шлюбу, народження або усиновлення дитини), а ст. 8 – тривалого стану, відносин, які виникають як наслідок «разових» дій. Термін «сім'я» у розумінні ст. 12 має більш вузьке значення, ніж у ст. 8.

Стаття 13 Конвенції вимагає «ефективності» засобу правового захисту. Національною владою, відповідальною за надання обов'язкових ефективних правових засобів захисту, обов'язково повинен бути суд, відповідно до цієї статті звернення до адміністративного органу може бути достатнім. Проте повноваження та процедурні гарантії будь-якого органу є важливими

факторами для визначення ефективності конкретного виду правового захисту.

Порушенням ст. 14 «Заборона дискримінації» можна вважати: упереджене ставлення до особи або групи окремих осіб за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин; безцільне, необґрунтоване різне ставлення до окремої особи або групи осіб.

Перший протокол до Конвенції, підписаний 1952 р. у Парижі, розширює коло прав і свобод, не передбачених у першому розділі Конвенції. Ним закріплено права фізичних та юридичних осіб щодо володіння своїм майном, освіти й навчання, проведення виборів, які б забезпечували вільне виявлення народом своєї думки при обранні законодавчої влади.

Основною метою ст. 1 Протоколу 1 є попередження свавільного захоплення власності, конфіскації, експропріації та інших порушень принципу безперешкодного користування своїм майном, до яких дуже часто вдаються або схильні вдаватися на практиці уряди держав.

Стаття 3 Першого протоколу є єдиним основним положенням Конвенції, яким не передбачено право чи свобода і невтручання з боку держави, а навпаки, у цьому положенні чітко викладено позитивне зобов'язання держави щодо права на вільні вибори.

Згідно з Протоколом 2, підписаним 1963 р. у Страсбурзі, Європейському Суду надані повноваження робити консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

Права людини, пов'язані з її перебуванням, вільним пересуванням, свободою вибору місця проживання на території будь-якої держави, а також з позбавленням права в'їзду чи висланням з території держави, громадянином якої вона є, зафіксовані у Протоколі №4 (Страсбург, 16.09.63 р.) до Конвенції.

Рівні громадянські права й обов'язки членів подружжя у стосунках між собою, зі своїми дітьми, щодо одруження, перебування в шлюбі та його розірвання гарантуються ст. 5 Протоколу №7 (Страсбург, 22.11.1984 р.). Цим же документом як додатковою статтею до Конвенції передбачені права кожної людини, визнаної

судом винною у вчиненні кримінального злочину, на перегляд вищою судовою інстанцією вироку і міри покарання, на відшкодування шкоди у разі судової помилки.

Протокол №7 до Конвенції розширює обсяг прав на справедливий судовий захист і встановлює:

– стаття 1. Процедурні гарантії, що стосується вислання іноземців (це стосується лише іноземців, які законно перебувають на території певної держави, і не поширюється на осіб, що не є іммігрантами, тобто осіб, які перебувають на території держави транзитом, осіб, що очікують надання дозволу на проживання);

– стаття 2. Право на оскарження у кримінальних справах (передбачає запровадження апеляції для перегляду вироків у кримінальних справах, але залишає для держави певну межу власної оцінки);

– стаття 3. Відшкодування за судову помилку;

– стаття 4. Право не бути притягнутим до суду або покараним двічі;

– стаття 5. Рівність чоловіка та жінки (передбачені права та обов'язки мають приватноправовий характер і не стосуються інших галузей права, таких як адміністративне, податкове, соціальне або трудове право).

Надто важливе значення має Протокол № 6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари (Страсбург, 1983 р.). Стаття 1 цього документа проголошує, що «...смертна кара скасовується. Жодна людина не може бути засуджена до такого покарання або страчена».

Конвенція про захист прав та основних свобод людини сьогодні на повних підставах оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи. Вона є фундаментальною основою всього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб.

З часу набуття Конвенцією чинності до неї було прийнято 11 Протоколів, які стали її невід'ємною частиною. Протоколи розширили діапазон гарантованих прав і свобод людини та вдосконалили механізм їх захисту.

Саме завдяки ефективному забезпеченню прав особи, що, зокрема, передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав до Європейського Суду з прав людини,

Конвенція стала першим міжнародним правовим документом, спрямованим на захист широкого спектру громадянських та політичних прав.

Конвенція та Протоколи до неї за своєю юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, яким запроваджено систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні.

Для забезпечення виконання договірними сторонами передбачених Конвенцією зобов'язань створено: Європейську Комісію з прав людини, яка обирається на шість років, за кількістю членів відповідає кількості держав, що є договірними сторонами, розглядає заяви з питань порушення положень Конвенції, передає справи до суду, встановлює власні правила процедури; Європейський суд з прав людини (заснований 1959 р.), члени якого (їх нині 34) обираються Консультативною асамблеєю на 9 років.

Європейський Суд з прав людини функціонує на постійній основі, його юрисдикція визнана обов'язковою всіма державами-учасницями й поширюється на всі спори, пов'язані із застосуванням і тлумаченням норм Конвенції та Протоколів до неї в національних правових системах. Крім того, цим займався Комітет міністрів – орган, відповідальний за прийняття рішень при Раді Європи, до якого входять міністри закордонних справ держав-членів або їхні заступники.

До складу Європейського Суду входять незалежні судді, обрані Парламентською Асамблеєю Ради Європи від кожної держави (на сьогодні їх 41, що відповідає кількості країн-учасниць). Проте вони не є офіційними представниками своїх країн, а виступають незалежно і від власного імені. Суддями обираються визнані фахівці в галузі права, що мають високі моральні якості та кваліфікацію, строком на 6 років. Члени Суду не мають права займатися діяльністю, що не сумісна з їхнім високим званням, принципами нейтральності та незалежності суддів. Можливість обіймати посаду судді обмежена 70-річним віком.

Протягом 50 років контрольним органом Конвенції – Європейським судом з прав людини – у рішеннях, які ним приймалися, було детально роз'яснено кожен статтю Конвенції. Ці рішення становлять систему прецедентного права Європейського суду.

Для держав-учасниць Конвенції знання й використання пре-

цедентів Суду, що сформувалися під час застосування її норм, є запорукою дотримання міжнародно-правових зобов'язань, які впливають з цього акта. Конкретні судові рішення формально обов'язкові тільки для тих держав, що виступають відповідачами в конкретних справах. Однак інші країни фактично керуються ними при оцінці відповідності внутрішнього правового порядку вимогам Конвенції. У ряді випадків ці рішення спонукали держави, які не були стороною у певній справі, до вдосконалення свого законодавства і правозастосовчої практики. Крім того, за трактуванням Суду, Конвенція – це не застиглий раз і назавжди документ, а живий договір, який підлягає тлумаченню з огляду на ситуацію, що склалася на певний час. Отже, як уже зазначалося, рішення Суду можуть використовуватись не тільки у правотворчій, але й у правозастосовчій діяльності держави.

Згідно зі ст. 34–35 Конвенції Суд приймає заяви (скарги) від окремих заявників, груп осіб, неурядових організацій, окремих держав про порушення країнами, що визнали юрисдикцію Європейського Суду, положень Конвенції.

Разом з тим, слід наголосити, що Європейський Суд не є апеляційною інстанцією. Суд не має компетенції стосовно перегляду або скасування рішення національних судів. Він також не може втручатися в діяльність національних органів влади, змінювати або скасовувати рішення державних установ.

З листопада 1998 р. спостережливі органи, що функціонували на непостійній основі, замінив постійний Європейський суд з прав людини.

Європейська соціальна хартія з'явилася з ініціативи держав-членів Ради Європи і була підписана в Туріні 18 жовтня 1961 р., а набрала чинності 26 лютого 1965 р. Вона включає загальні принципи, якими повинні керуватися держави-члени Ради Європи у своїй соціальній політиці, і надає правові гарантії економічних і соціальних прав для осіб, що перебувають під їхньою юрисдикцією.

Європейська соціальна хартія доповнює Конвенцію про захист прав людини й основних свобод (яка при всіх своїх безперечних перевагах не містить гарантії економічних і соціальних прав людини) і спрямована на підвищення добробуту громадян держав-учасниць. Норми Хартії мало чим відрізняються від норм

конвенцій Міжнародної організації праці і Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, гарантії яких стосуються соціальних прав, однак Хартія має велике значення як джерело європейського права, оскільки орієнтується на стандарти Ради Європи і враховує рівень соціально-економічного розвитку європейських країн. У даний час Європейська соціальна хартія представлена двома варіантами текстів, обидва з яких мають юридичну силу.

Загальна декларація прав людини захищає громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, у той час як Європейська конвенція стосується в основному громадянських і політичних прав. Економічні й соціальні права захищаються в системі Ради Європи Європейською соціальною хартією.

Ці разом узяті міжнародно-правові акти змінили роль світового співтовариства в галузі прав людини, здійснивши перехід від діяльності, спрямованої на заохочення загальної поваги і дотримання прав людини та основних свобод для всіх без винятку, до діяльності щодо їх ефективного захисту.

Згідно з положеннями Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. при ООН створено та діє такий конвенційний орган, як Комітет з ліквідації расової дискримінації.

Визначальну ж роль в утвердженні принципу захисту прав людини, а також у визначенні його змісту та поля застосування відіграв створений у рамках Європейських Співтовариств Європейський Суд Справедливості.

1.2. Забезпечення та захист конституційних прав і свобод людини й громадянина в правовій системі України

Останнє десятиліття ХХ ст. стало воістину доленосним для українського народу: Україна, виборовши свою незалежність, утвердила себе високоавторитетною державою у світовому співтоваристві, внаслідок чого, зокрема, відбулися концептуальні зміни в характері національної системи права. Сучасна Україна як цивілізована держава – це передусім демократична і правова держава, в якій забезпечується участь народу у здійсненні влади, панування права в усіх сферах суспільного життя, верховенство закону в системі законодавства, рівність всіх суб'єктів права перед законом і незалежним судом; визнаються і гарантуються відповідно до міжнародних стандартів права та свободи людини й громадянина, а також забезпечується виконання обов'язків і відповідальність перед суспільством і державою. У цих складних умовах Україна зробила впевнені кроки на шляху системного оновлення всіх сфер суспільного життя, його демократизації, прилучення до надбань сучасного цивілізаційного розвитку, європейських цінностей. По-перше, вона перестала бути частиною загальносоюзної системи права і розвивається нині на власній нормативній основі. По-друге, ця система базується на демократичній за своєю суттю Конституції України, яка є політико-правовою основою державного й суспільного устрою. По-третє, провідну роль у даній системі почав відігравати закон.⁴

Прагнення розвивати й зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу неможливо реалізувати в Україні без утвердження в суспільній свідомості і соціальній практиці невід'ємних і невідчужуваних як на рівні посадових осіб, так і самих громадян природних прав і свобод людини, адже для правової держави

⁴ *Негодченко О.В.* Конституція України та її розвиток: Навчальний посібник. – Запоріжжя, 1997.

охорона й захист прав людини, забезпечення меж її свободи в суспільстві, недопущення порушення простору свободи, визначеного правом, – це не просто її органічні політико-правові функції, це її головна мета, якій мають підкорятися всі її властивості, якості, характеристики.

Права людини – ціннісний орієнтир, що дозволяє застосовувати поняття «людський вимір» не лише до держави і права, а й до законності, забезпечення правопорядку і загалом до існування демократичного громадянського суспільства. Реалізація прав надає можливість кожній людині не лише брати участь в управлінні державою, наприклад, у складі громадських об'єднань, але й самовизначатися особистісно та суспільно.

Найважливішою особливістю основних прав, свобод та обов'язків громадян України є закріплення їх конституційним шляхом, у той час як решта встановлюються чинним законодавством. Цим підкреслюється провідне значення основних прав, свобод та обов'язків, які зумовлюють становище громадянина України в державі й суспільстві.

Зміст і обсяг конституційних прав, свобод та обов'язків є однаковим для всіх громадян України, він має загальний характер, тоді як решта, закріплена в чинному законодавстві, може бути різною стосовно кожного громадянина України як за змістом, так і за обсягом.⁵

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., у ст. 3 встановила, що права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Відповідно до цієї норми-принципу будується державна влада, визначаються принципово нові завдання і функції держави, її органів влади та посадових осіб. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тобто Основний Закон України визначив, що головною функцією держави є захист прав і свобод людини. Майже третина обсягу Основного Закону (48 із 161 статті) присвячена правам людини, що у півтора раза більше у порівнянні з Конституцією УРСР 1978 р. (31 стаття). Проте прийняття нової Конституції не є самоціллю – її значення й цінність визначаються

⁵ *Негодченко О.В., Чумак П.О.* Основи правознавства: Навчальний посібник. –Д., 2000.

лише в тій мірі, в якій нею передбачена модель організації держави й суспільства, такою адресована суб'єктам конституційних правовідносин поведінка, трансформуються зі сфери можливого у сферу реального, діючого. Оскільки закріплення прав та свобод людини й громадянина в Основному Законі дозволяє сподіватися на те, що ці права дійсно будуть надані людині, а не залишаться на папері.

Правовий статус особи – це відносини між особою і державою та суспільством, передбачені й гарантовані конституцією та законами країни.

Одним з найважливіших видів правового статусу особи є *громадянство*. Відповідно до Закону України «Про громадянство України» та Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» від 16 квітня 1997 р., громадянство України являє собою постійний правовий зв'язок особи та Української держави, що знаходить свій вияв у взаємних правах та обов'язках. В Україні існує єдине громадянство.

Громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на день проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) постійно проживали на території України;

2) особи, які на момент набуття чинності Законом України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 р.) постійно проживали в Україні, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, і які не є громадянами інших держав;

3) особи, які народилися або постійно проживали на території України, а також їхні нащадки (діти, онуки), якщо вони на 13 листопада 1991 р. проживали за межами України, не перебувають у громадянстві інших держав і до 31 грудня 1999 р. у встановленому Законом порядку подали заяву про визначення своєї належності до громадянства України;

4) особи, які набули громадянство України в установленому законом порядку.

Громадянство України набувається за таких підстав:

1) за народженням (діти громадян України є громадянами України);

- 2) за походженням (діти, які народилися на території України, є громадянами України);
- 3) через прийняття до громадянства України;
- 4) через поновлення у громадянстві України;
- 5) за іншими підставами, передбаченими законом;
- 6) за підставами, передбаченими міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Іноземці та особи без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України.

Умовами прийняття до громадянства України є:

- 1) визнання й виконання Конституції України та законів України;
- 2) неперешкоди в іноземному громадянстві;
- 3) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років (це правило не поширюється на осіб, які виявили бажання стати громадянами України і які народилися чи довели, що хоча б один із їхніх батьків, дід чи баба народилися на території України);
- 4) володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування;
- 5) наявність законних джерел існування.

Хоча право на громадянство визнається в Законі України про громадянство невід'ємним правом людини, існують, за цим Законом, певні обмеження в прийнятті до громадянства України.

До громадянства України не приймаються особи, які:

- 1) вчинили злочини проти людства чи здійснювали геноцид, вчинили злочини проти держави або тяжкі злочини проти особи;
- 2) засуджені до позбавлення волі до зняття судимості;
- 3) перебувають під слідством або уникають покарання чи вчинили злочин на території іншої держави;
- 4) перебувають на військовій службі, у службі безпеки, у правоохоронних органах, органах юстиції або органах державної влади іноземної держави.

Громадянство України може припинитися внаслідок виходу з громадянства України, внаслідок втрати громадянства України та за підставами, передбаченими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Втрата особою громадянства України можлива за таких обставин:

1) якщо громадянин України добровільно набув громадянства іншої держави;

2) внаслідок вступу особи на військову службу, в органи безпеки, правоохоронні органи, органи юстиції або органи державної влади іноземної держави без згоди на те державних органів України чи за поданням відповідних державних органів України;

3) якщо громадянство України набуто внаслідок подання завідомо неправдивих відомостей або фальшивих документів;

4) якщо особа, яка перебувала за межами України, не стала без поважних причин на консульський облік протягом семи років (поважними причинами вважаються: відсутність дипломатичних представництв або консульських установ України в країні постійного проживання, тривала хвороба, воєнні дії чи інші ситуації надзвичайного характеру).

Питання громадянства вирішуються в межах повноважень, передбачених Конституцією та Законом України «Про громадянство України», Президентом України, органами внутрішніх справ, Міністерством закордонних справ, дипломатичними представництвами та консульськими установами України.

Відображення реального статусу кожної людини і кожного громадянина в Україні, як і в іншій державі й іншому суспільстві, є права та свободи людини й громадянина в Україні.

Права та свободи людини й громадянина мають багато спільного за своєю суттю.

Цілком закономірно, що одним із перших розділів нової Конституції України є розділ, присвячений правовому статусу особи. Цей розділ має назву «Права, свободи та обов'язки людини й громадянина». (ст. 21–68). Коло цих прав та свобод, звичайно, є більшим у порівнянні з попередньою Конституцією, а їхній зміст у переважній більшості є повнішим. До того ж передбачені новою Конституцією права та свободи визначаються не лише за громадянами України, а й за іншими особами, які проживають на її території (особами без громадянства тощо).

Основними видами прав і свобод людини й громадянина, передбаченими Конституцією, є: громадянські (особисті,

фізичні), політичні, економічні, соціальні та культурні (духовні, гуманітарні). Всі названі види прав і свобод є правами й свободами особи в політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній) сферах у суспільстві та державі в цілому. Вони являють собою насамперед межі та форми можливого, дозволеного та гарантованого для особи Конституцією і законами України. Тобто це певні види благ (політичних, економічних, соціальних, духовних тощо), які визнає за особою або надає особі, гарантує та охороняє держава, та їхні міра (міри) й обсяг.

Система прав та свобод людини й громадянина, що гарантується Конституцією України, розроблена з урахуванням відповідних міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейської Конвенції про права і основні свободи людини (1950 р.), Паризької хартії для нової Європи (1990 р.) та ряду інших. Це, природно, законодавчо для України як суб'єкта міжнародного і європейського співтовариства та, зокрема, члена Ради Європи.

Громадянські права та свободи людини й громадянина

Пріоритетним видом прав і свобод людини й громадянина є громадянські права. Ці права вважаються природними, тобто такими, що їх має або повинна мати кожна людина незалежно від громадянства з часу народження чи від початку життя. Ці права та свободи держава не надає людині, а визнає їх за нею. За попередньою Конституцією, ці права у переважній більшості називались особистими правами, крім того, їх коло було значно вужчим від кола громадянських прав.

Найважливішим серед громадянських (природних) прав є право на життя. Кожна людина, зазначається в Конституції України, має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Гарантами цього права є насамперед держава й сама особа. Обов'язок держави, зазначається в Конституції, – захищати життя людини. Разом з тим Конституція визнає право кожного захищати своє життя й здоров'я, життя та здоров'я інших людей від

протиправних посягань.

Принципово новим правом людини й громадянина, яке проголошене й закріплене Конституцією в системі громадянських прав, є *право на повагу до своєї гідності*, тобто на певне ставлення оточуючих до особи. Кожен має право, зазначається в Конституції, на повагу до його гідності. Це означає насамперед, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському та без особистої вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам (ст. 28).

Не менш багатогранним за своїм змістом є *право на свободу та особисту недоторканність* (ст. 29). Це право означає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Тобто арешт чи тримання під вартою надалі, на відміну від нинішнього порядку, має здійснюватись не з санкції прокурора, а у прийнятому у більшості країн порядку – за вмотивованим рішенням суду. Проте введення Конституції в дію в цій частині здійснюється згодом – через п'ять років після її прийняття. Адже в «Перехідних положеннях» нової Конституції зазначається, що протягом п'яти років після набуття чинності цією Конституцією зберігається існуючий порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також порядок проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи (ст. 13), про що йтиметься далі.

Право на свободу та особисту недоторканність людини всебічно гарантується. Разом з тим воно має певні обмеження.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомо-

гою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт чи затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

У Конституції збагачено зміст таких традиційних громадянських (особистих) прав, як недоторканність житла й таємниця листування та інших комунікацій.

Зокрема, у ст. 30 зазначається, що кожному громадянину гарантується *недоторканність житла*. Це означає, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. Тим самим вперше на конституційному рівні дається розширене поняття житла, яке охоплює поряд з власне приміщенням для проживання всі інші володіння особи (будівлі, споруди тощо). Разом з тим Конституція допускає обмеження цього права. У невідкладних випадках, зазначається в Конституції, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у скоєнні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку (ст. 30).

Конституцією гарантується кожному таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Щодо обмеження цього права в Конституції зазначається, що винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Конституція визнає неприпустимим втручання в особисте і сімейне життя людини. Ніхто не може зазнавати, говориться в Основному Законі, втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Це є принципово новим положенням щодо прав особи (ст. 32).

Далі в Конституції зазначається, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Разом з тим кожний громадянин має право зна-

йомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою, захищеною законом, таємницею.

Ці права надійно гарантуються. Зокрема, в Конституції зазначається, що кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32).

Політичні права та свободи людини й громадянина

Одним із пріоритетних видів прав і свобод особи в Україні, які передбачені Конституцією, є політичні права та свободи. Вони властиві, як правило, лише громадянам України або переважно їм. Це їхні суб'єктивні права та свободи у політичній сфері або переважно у цій сфері. Вони опосередковують собою насамперед взаємовідносини особи та держави як політичної організації суспільства, особи й органів державної влади та місцевого самоврядування, особи й народу в цілому як носія і джерела влади, особи й політичних партій та інших політичних інститутів держави й суспільства.⁶

Пріоритетним політичним правом, яке належить громадянам України, є *право брати участь в управлінні державними справами*, у всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати й бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Найважливішим з цих прав є *право голосу*, тобто право брати участь у всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати й бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що становить активне й пасивне виборче право.

Право брати участь у референдумах та обирати громадяни набувають, як правило, з 18-річного віку, а право бути обраним (пасивне виборче право) – залежно від виду виборів. Зокрема, народним депутатом України може бути обраний її громадянин,

⁶ Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.

якому на день виборів виповнився 21 рік; Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Складовою частиною права брати участь в управлінні державними справами є право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Стосовно цього права в Конституції зазначається, що громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38). За новою Конституцією, усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглядати звернення й давати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40).

Одним з найважливіших політичних прав громадян України є *право на свободу об'єднання* у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ст. 36).

Крім того, щодо політичних партій в Конституції зазначається, що політичні партії в Україні сприяють формуванню й вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути, за Конституцією, лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією та законами України.

Як складова частина права громадян України на об'єднання закріплюється їхнє право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів (ст. 36). Щодо гарантій цього права в Конституції зазначається, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Забороняється діяльність політичних партій, метою яких є незаконне захоплення державної влади, пропаганда війни, насильства,

розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права та свободи людини, здоров'я населення. Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань. Не допускається створення й діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої і судової влади й виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях, що було поширеним явищем протягом тривалого часу.

Конституцією передбачено й гарантовано чимало інших політичних прав і свобод зокрема щодо участі в політичному житті. Так, відповідно до ст. 39, громадяни мають *право збиратися мирно*, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Конституцією передбачаються й гарантуються також права особи щодо вибору місця проживання й пересування. Відповідно до ст. 33 Конституції кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантуються свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Відповідно до ст. 25 Конституції громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

До політичних прав належать також передбачені Конституцією права на свободу думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34) та право на інформацію, тобто право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (ст. 34), хоча ці права та свободи, на наш погляд, є переважно культурними (духовними), у зв'язку з чим про них ітиметься далі.

Економічні права та свободи людини й громадянина

Центральне місце серед прав і свобод людини й громадянина, які проголошує і гарантує нова Конституція України, є економічні права особи, тобто її суб'єктивні права у сфері економічних (майнових) відносин. До цих прав належать насамперед право власності особи, тобто *право приватної власності*, право на *підприємницьку діяльність*, право громадян на *користування об'єктами права публічної (суспільної) власності*: загальнонародної, загальнодержавної та комунальної.

Відповідно до ст. 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися як своєю власністю майнового характеру, так і результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Суб'єктами права приватної власності, як випливає зі змісту даної статті, можуть бути не лише громадяни України, а й інші особи: іноземці, особи без громадянства тощо. Проте будь-яка особа визнається суб'єктом права власності лише за умови, якщо вона набула права приватної власності в порядку, визначеному законом.

Об'єктами права приватної власності можуть бути як майно (речі, гроші, цінності), так і духовні цінності, зокрема твори науки, літератури, мистецтва, інформація, тобто результати інтелектуальної, творчої діяльності особи.

Зі змісту ст. 41 Конституції випливає також, що об'єктом права приватної власності практично може бути будь-яке майно, за винятками, передбаченими цією Конституцією та законами. Зокрема, відповідно до ст. 13 Конституції, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності українського народу. Громадянам гарантується право власності лише на землю, яке набувається відповідно до закону як похідне від права власності народу.

Право приватної власності, за новою Конституцією (ст. 41), розуміється та закріплюється всебічно, у повному обсязі як право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності, й досить надійно (у правовому відношенні) гарантується. Зокрема, в Консти-

туції зазначається, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності і що право приватної власності є непорушним.

Щодо примусового відчуження об'єктів права приватної власності, то в Конституції зазначається, що воно може бути застосоване лише як виняток з міркувань суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановленому законом, та за умови попереднього й повного відшкодування власникові вартості відчуженого майна (ст. 41). Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Разом з тим у Конституції зазначається, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та якість землі (ст. 41).

Наступним за своїм значенням конституційним економічним правом є *право на підприємницьку діяльність*. У ст. 42 Конституції зазначається: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом». Це право досить багатогранне, зокрема воно включає як право на створення підприємств, так і право ведення цієї діяльності тощо.

Дане право, як і право приватної власності, всебічно гарантується системою як загальних, так і спеціальних гарантій. Так, держава, відповідно до названої статті, забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Зокрема, не допускаються зловживання монополією становити на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види й межі монополії визначаються законом.

Разом з тим держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю та безпечністю продукції й усіх видів послуг та робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів (ст. 41). Тобто держава охороняє інтереси не лише підприємця та виробника, а й того, хто завершує увесь цикл підприємницької діяльності, – споживача.

Між тим право на підприємницьку діяльність не є всеосяжним не лише за об'єктами цього права, а й за його суб'єктами.

У Конституції, наприклад, зазначається, що підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом (ст. 42).

Іншим економічним правом є традиційне конституційне право – *право користування об'єктами права суспільної власності*: загальнонародної, державної та комунальної. Зокрема, в ст. 13 Конституції зазначається, що кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону, а в ст. 41 проголошується, що громадянин для задоволення своїх потреб може користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Соціальні права та свободи людини й громадянина

Одним з найбільш численних видів прав, проголошених та закріплених новою Конституцією, є соціальні права. Цей вид прав був пріоритетним і різноманітним ще в попередній Конституції України, але за чинною Конституцією соціальні права певною мірою розширені й наповнені новим змістом.

Пріоритетним соціальним правом є право на працю. З огляду на важливість цього права та з метою уникнення неоднозначного тлумачення його в Конституції дається загальне визначення цього права й передбачається ряд гарантій його здійснення. Зокрема, в Конституції зазначається, що кожний має *право на працю*, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Гарантуючи це право, держава, як зазначається в Основному Законі, створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Право на працю, за відповідною статтею Конституції (ст. 43), включає право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Нарешті, проголо-

лошується також, що право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Поряд з цим у Конституції встановлюються певні обмеження щодо окремих видів праці та використання праці окремих категорій працівників. Так, забороняється використання примусової праці. При цьому не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний та надзвичайний стан. Забороняється використання праці жінок та неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах.

В Основному Законі передбачається таке якісно нове соціальне право, тісно пов'язане з попереднім, як *право на страйк*. Зокрема, у ст. 44 зазначається, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Страйк – добровільна справа. Ніхто не може бути примушений до участі або неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Поряд з названими правами проголошується та гарантується *право на відпочинок* тих, хто працює. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Центральним та найбільш дискусійним соціальним конституційним правом є *право на соціальний захист*. Це право, за новою Конституцією, включає право на забезпечення громадянина у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від нього обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Порядок з цим досить детальним визначенням права на соціальний захист у новій Конституції закріплюється в ряді відносин якісно

нова система його гарантій. Зокрема, у Конституції (ст. 46) зазначається, що це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Крім того, Конституцією гарантується певний рівень пенсійного та інших видів соціального забезпечення. Зокрема, у ст. 46 Основного закону зазначається, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

За Конституцією, кожен має також *право на житло*. Підстави для реалізації цього права та його гарантії містять ряд нових аспектів у порівнянні з попередньою Конституцією України. Зокрема, після проголошення права на житло в Конституції насамперед зазначається, що держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Для осіб, які потребують соціального захисту, на відміну від попереднього порядку, передбачається можливість надання житла державою або органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Право власності та інші права на житло надійно гарантуються. Зокрема, в Конституції зазначається, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше, як на підставі закону за рішенням суду (ст. 47).

У Конституції передбачається також:

- *право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло* (ст. 48);
- *право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування* (ст. 49).

При цьому зазначається, що держава створює умови для ефективного й доступного для всіх громадян медичного обслуговування і що в державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а існуюча система таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності та дбає про розви-

ток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідеміологічне благополуччя населення (ст. 49).

В Основному Законі закріплюється та гарантується й ряд інших соціальних прав відносно *шлюбу та сім'ї, довкілля* тощо.

Так, у Конституції зазначається, що *шлюб* ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка та що кожен з подружжя має рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, а повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 50). Діти є рівними у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народилися вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу, держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

За Конституцією, кожен має *право на безпечне для життя і здоров'я довкілля* та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50). Разом з тим кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація, зазначається в Конституції, не може бути засекречена (ст. 50). (Іноді права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди та на вільний доступ до інформації про стан довкілля виділяються в самостійний вид прав – екологічні права, що є в цілому позитивним явищем).

Культурні (духовні) права та свободи людини й громадянина

Останнім видом конституційних прав і свобод людини й громадянина в системі прав і свобод, передбачених новим Основним Законом України, є культурні (духовні) права та свободи. Ці права з різних обставин найменш систематизовані, проте вони надзвичайно багатогранні за своєю суттю, змістом, формами та гарантіями здійснення.

У найбільш загальному розумінні ці права за своєю суттю є мірою духовності, яку гарантує особі держава з урахуванням

умов життя й діяльності громадян, суспільства і держави.

За своїм змістом культурні (духовні) права та свободи людини й громадянина – це суб'єктивні права особи в культурній (духовній, ідеологічній) сфері. Вони є межами можливого, дозволеного для особи, її поведінки чи діяльності у цій сфері. За новою Конституцією України, безпосередньо до *культурних (духовних) прав і свобод* належать:

– *право на освіту*, що охоплює практично всі основні види освіти. Зокрема, в Конституції зазначається, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти різних форм навчання. Гарантіями права на освіту є, зокрема, обов'язковість загальної середньої освіти; надання державних стипендій та пільг учням і студентам; право громадян безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою, зокрема у відповідних школах або класах, чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства (ст. 53).

Серцевиною культурних (духовних) прав і свобод людини й громадянина є передбачені Конституцією *свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості* (ст. 54) та *право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності* (ст. 54).

Зокрема, *свобода творчості* гарантується захистом інтелектуальної власності громадян, їх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності; право на результати інтелектуальної, творчої діяльності гарантується, зокрема, тим, що заборонено використовувати або поширювати без згоди авторів результати їх інтелектуальної, творчої діяльності, за винятками, встановленими законом. Крім того, держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34).

Проте здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34).

Разом з тим не можна не звернути увагу на те, що названі права та свободи, зокрема свобода слова, традиційно належали до політичних прав і свобод, що було надмірною політизацією цієї свободи.

Є всі підстави віднести до культурних (духовних) прав та свобод передбачене новою Конституцією право на *свободу світогляду й віросповідання*. Це право за своїм змістом визначається як свобода сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення права на свободу світогляду й віросповідання може бути, за новою Конституцією, обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Разом з тим, за Конституцією, як і раніше, церква та релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви.

Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова, хоча це не є запереченням права на існування національної релігії.

Не допускаються як обмеження прав з релігійних мотивів, так і звільнення від обов'язків за цими мотивами. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою (ст. 35).

Поряд з правами і свободами нова Конституція визначає й основні обов'язки громадян України. Коло цих обов'язків значно вужче, ніж у попередній Конституції, проте воно охоплює всі ос-

новні сфери життя й діяльності особи, суспільства й держави: політичну, економічну, соціальну, культурну і зовнішню (зовнішньополітичну).

Першочерговими обов'язками громадян України, за новою Конституцією (ст. 65), є захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів. Пріоритетність цього обов'язку зумовлена об'єктивною необхідністю всебічного утвердження внутрішнього й зовнішнього суверенітету й незалежності в політичній, економічній, культурній та інших сферах, забезпечення обороноздатності країни, а також потребою формування поваги до всіх інститутів держави, яка лише нещодавно стала дійсно суверенною.

Виходячи з необхідності духовного відродження України, надійного збереження та розумного використання її духовних цінностей і природних ресурсів, Конституція України покладає на своїх громадян обов'язок не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки (ст. 66). Тривалий час в Україні не визначався як основний обов'язок громадян щодо сплати податків і зборів та подання декларацій про майновий стан та доходи. Зі зміною економічних і соціальних основ суспільства й держави, проголошенням та істотним збагаченням змісту ряду економічних прав особи (права власності, права підприємницької діяльності тощо) стало можливим і необхідним закріплення в Конституції якісно нового обов'язку як основного, а саме обов'язку сплачувати податки і збори в порядку й розмірах, встановлених законом, та щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій фінансовий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом (ст. 67).

Конституція України, визнаючи людину – її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку – найвищою соціальною цінністю, проголошуючи та гарантуючи систему її прав і свобод, покладає на неї обов'язок неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права та свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68).

Приєднання України до міжнародних актів про права людини, прийняття Конституції, яка проголошує права та свободи особистості як вищу цінність, вимагає радикального перегляду

ролі права в суспільстві, зміни його меж та особливостей. Захист прав людини від надмірної правової регламентації і вплив права на відносини, які не підлягають регулюванню, – одна з гарантій дотримання й реалізації прав і свобод особи. Від правообмежувальної до правозахисної ролі права в суспільстві – таким має стати магістральний шлях правової реформи в Україні. Під ним розуміється шлях демократичних суспільств, де за допомогою права забезпечується захист особи, утверджується громадянський мир і злагода в суспільстві, запроваджуються ідеї справедливості, свободи, толерантності, мудрості й реалізму.

Коли Україна у листопаді 1995 р. стала тридцять сьомим членом Ради Європи, вона прийняла на себе ряд зобов'язань у сфері прав людини. Всі зобов'язання України перелічені в документі під назвою «Висновки Парламентської асамблеї РЄ від 26 вересня 1995 р.» Ставши в листопаді 1995 р. членом Ради Європи, Україна ратифікувала її основоположний акт – Конвенцію про захист прав людини та основних свобод, Перший протокол і протоколи №2, 4, 6, 7, 11 до Конвенції (закони України від 17.07.1997 р. та від 22.02.2000 р.).

Можна виділити такі сфери здійснення прав людини: сфера можливого здійснення прав людини – це та ділянка суспільних відносин, де, в принципі, могли б існувати та здійснюватися права людини; сфера необхідного здійснення прав людини торкається тієї групи прав людини, без здійснення яких людина за даних конкретно-історичних умов не може нормально існувати та розвиватись; сфера легального здійснення прав людини – це та ділянка суспільного життя, де законом не забороняється (при загальнодозволеному типі правового регулювання) чи прямо дозволяється (при спеціально дозволеному типі правового регулювання) здійснення прав людини; реалізаційна сфера здійснення прав людини – це та ділянка соціального простору, у межах якої відбувається реальне здійснення людиною належних їй природних прав.

Забезпечення прав і свобод людини – створення умов, необхідних для здійснення використання прав людини, яке включає в себе такі елементи (напрями) державної діяльності, як сприяння реалізації прав людини, охорона прав людини, захист прав і свобод людини. Сприяння реалізації прав людини відбувається

шляхом позитивного впливу на формування її загальносоціальних передумов і засобів використання. Реальна можливість здійснення та захисту основних прав людини конкретною особою забезпечується насамперед юридичними механізмами тієї або іншої держави. Саме держава зобов'язана забезпечити кожну людину, якщо її права порушені, ефективними засобами правового захисту.

Практичне завдання захисту заохочення прав людини є завданням перш за все національним, і відповідальність за його вирішення повинна нести кожна держава. На національному рівні захист прав людини може бути найліпше забезпечений за допомогою відповідного законодавчого оформлення і застосування індивідуальних гарантій та засобів захисту, а також створення демократичних інститутів. Захист прав людини від надмірної правової регламентації і вплив права на відносини, які не підлягають регулюванню, – одна з гарантій дотримання й реалізації прав і свобод особи.

Захист прав людини та громадянина є одним з головних напрямів суспільного прогресу, а забезпечення прав і свобод особистості є невід'ємною ознакою будь-якої правової держави.

Найважливішим чинником реального забезпечення прав і свобод особи, поряд з їхнім визнанням, дотриманням і повагою, виступає гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають всім елементам правового статусу особи реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень.

Гасло «Усі права людини для усіх людей» вимагає виконання національних програм та використання усіх національних можливостей. Воно означає спільність дій уряду та громадянського суспільства. Воно передбачає рівну відповідальність установ та окремих осіб. Потрібно формування дієвих економічних механізмів, які забезпечуватимуть чітке дотримання цих декларованих пріоритетів за рахунок створення належних соціального порядку, суспільної структури та обсягів матеріальних і фінансових ресурсів.

Права, для здійснення яких у суспільстві та державі вже існують необхідні загальносоціальні умови й засоби (передовсім

умови економічні, матеріальні), або ж здійснення яких не вимагає відчутних матеріальних витрат з боку громадянина. До цієї групи найчастіше належать права особистісні («громадянські») і політичні. Одним з найбільш переконливих показників соціального здійснення таких прав є те, що можна встановити реальні юридичні гарантії їх функціонування, охорони й захисту.

Права та свободи людини й громадянина є одним із засобів, за допомогою яких людина виявляє свою соціальну сутність через сукупність суспільних відносин, а також засобом створення, перебудови і перетворення цих відносин. Необхідність постає як невід’ємна, одна з визначальних властивостей у праві громадянина. Водночас іншою, не менш важливою за своїм значенням властивістю такого права є можливість (суб’єктивна), яку можна розглядати як умову виникнення, а потім – і здійснення права громадянина. У праві громадянина закладено як соціальну необхідність (об’єктивну), так і соціальну можливість (суб’єктивну), що у практиці суспільних відносин, у процесі їх реалізації виникає у вигляді можливої необхідності. При цьому варто мати на увазі, що право громадянина та його гарантії знаходяться в тісному, органічному взаємозв’язку і являють собою врешті-решт єдине ціле. Якщо право фіксує необхідність вчинення певних дій, то гарантії встановлюють міру соціально можливого в цьому праві, обумовлену конкретним етапом розвитку суспільства й держави.

Права людини, здійснення яких вимагає тих або інших соціальних витрат, насамперед матеріальних – майнових, фінансових, «кадрових» – це права життєві, економічні, культурні. Якщо у розпорядженні суспільства, держави існують засоби, необхідні для забезпечення реальності здійснення певного права кожним громадянином, то воно може бути «обладнане» і юридичними гарантіями, а отже, може набути статусу повноцінного суб’єктивного юридичного права. У тих випадках, коли згадані засоби тимчасово відсутні і мають постати у перспективі (наприклад, право на житло, на належний рівень матеріального забезпечення), відповідне право людини може бути «назване», виголошене державою лише як намір, мета, прагнення, що спрямовуватиме її діяльність на організацію, на стимулювання поступового формування відповідних умов для здійснення конк-

ретного права.

Для гарантування можливості користування всіма правами та свободами людини й громадянина держава повинна забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод, створити відповідний механізм і певні гарантії.

Проблема гарантованості прав і свобод людини й громадянина в Україні, як і в інших країнах СНД, є однією з найгостріших. Безумовно, процес нарощування демократичного простору в суспільстві, яке відходить від тоталітаризму й авторитаризму, відбувається дуже складно та обумовлює ряд суттєвих політико-правових, соціально-економічних і соціокультурних передумов.

Поняття гарантій базується на основних принципах, вироблених людством: гуманізму, справедливості, законності, доцільності, рівноправності та ін. За своєю сутністю гарантії є системою умов, що забезпечують задоволення інтересів людини. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особистості. Об'єктом гарантій виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини, задоволенням майнових та немайнових інтересів громадян.

Роль і значення гарантій прав і свобод особи визначається тим, що вони виступають сукупністю різних факторів в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють максимум можливих на даному етапі розвитку суспільства держави умов та передумов для реального здійснення прав і свобод особи.

Гарантії прав та свобод людини охоплюють дві взаємопов'язані складові: перша – це правове визначення і закріплення прав та свобод людини й громадянина і друга – їх безпосередня реалізація. Якщо гарантії прав та свобод людини й громадянина містять у собі необхідність дії щодо відтворення певних прав і свобод, то обсяг реалізації конкретного права залежатиме саме від суспільства, тобто від різного роду можливостей, які має суспільство, а також від відносин членів суспільства до реального розпорядження конкретними соціальними можливостями.

Поняттям «гарантії» охоплюється уся сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, що спрямовані на справ-

жню реалізацію прав і свобод громадян, на усунення можливих причин та утруднень їх неповного чи неналежного здійснення та захист прав від порушень. Під гарантіями варто розуміти умови та засоби, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод всіх і кожного. Під поняттям «засоби» розуміються гарантії, що виступають як способи, прийоми й методи охорони та забезпечення прав і свобод особи. Перша група гарантій спрямована на створення сприятливої обстановки для користування основними правами і свободами та виконання обов'язків, друга група озброює органи державної влади, місцевого самоврядування, громадські об'єднання, самих громадян ефективним інструментом у боротьбі за належне здійснення основних прав і свобод.

Значно ширше гарантії прав та свобод людини й громадянина закріплено у другому розділі Конституції України. Серед них можна виділити недопустимість скасування конституційних прав і свобод, а також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22), право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб (ст. 55), які зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19). При цьому в ній не тільки встановлено обов'язок держави щодо забезпечення прав та свобод людини й громадянина, а й відповідальність за матеріальну і моральну шкоду, завдану людині незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56). Гарантією прав та свобод людини й громадянина є закріплення в Конституції України дії нормативно-правових актів у часі, зокрема, що вони не мають зворотної дії, крім випадків, коли пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58). Важливою гарантією є право кожного знати свої права й обов'язки. Конституція України не тільки закріпила цю гарантію, а й зобов'язала органи державної влади, органи місцевого самоврядування доводити до відома населення у встановленому законом порядку нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян. Не доведені до відома населення закони та інші нормативно-правові

акти, що визначають права й обов'язки громадян, є не чинними (ст. 57 Конституції України).

Важливою гарантією прав та свобод людини й громадянина є право на їх захист. Захищати свої права та свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами має право кожна людина і громадянин. Це право вона може здійснювати як особисто, так і за допомогою правозахисних органів і організацій, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, об'єднань громадян, зокрема профспілок тощо. Найбільш ефективний захист прав і свобод людини та громадянина забезпечують суди загальної юрисдикції, які розглядають переважну більшість справ, пов'язаних з порушенням прав та свобод людини та громадянина. Саме на забезпечення ефективного поновлення у правах компетентними національними судами у випадку порушення основних прав людини, наданих їй Конституцією або законом, спрямований захист.

Однією з важливих гарантій прав та свобод людини й громадянина є закріплена у ст. 157 Конституції України недопустимість внесення до неї змін, якщо вони передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина, а також встановлення попереднього контролю за відповідністю законопроекту про внесення змін до Конституції України наведеним вище вимогам (ст. 159 Конституції України). Такий контроль здійснює Конституційний Суд України, висновок якого щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157–158 Конституції України є обов'язковим для Верховної Ради України.

Конституційні права та свободи ефективно можуть бути гарантованими лише стійкою стабільністю практичної роботи органів виконавчої влади. Саме ця практика в цілому забезпечує громадянам користування правами та свободами, попереджує їх від можливих порушень. Конституційні права реалізуються за допомогою юридичних фактів, які все ж не можуть бути їх гарантією, однак визнають як правомірні, так і неправомірні дії.

Створення системи гарантій не забезпечує автоматичної реалізації прав і свобод людини. У зв'язку з цим у науковий обіг вве-

дено поняття соціально-юридичного механізму захисту прав людини та громадянина як системи засобів і факторів, які створюють необхідні умови забезпечення поваги прав і свобод людини.

Незастосовуваність засобів охорони прав людини – це в Україні одна з найболючіших проблем у справі юридичного гарантування таких прав. Відсутність у законі посилання на санкції, міри юридичної відповідальності саме за невиконання (ухилення від виконання) службових обов'язків у застосуванні юридичних засобів охорони прав людини (або невжиття таких санкцій навіть тоді, коли їх передбачено у законі та коли виникли підстави для їх застосування) – це головні причини безрезультатності багатьох таких засобів.

Безперечно, навіть найдосконаліші з юридично-технічного боку засоби державного забезпечення прав людини, які працюють у певному соціальному середовищі, можуть виявитись безсилями, безрезультатними за умов політичної нестабільності, економічної руйнації, соціальної та національної конфронтації, втрати або деформації певних ціннісно-правових орієнтирів.

Необхідно констатувати, що, якщо у минулі часи в СРСР спостерігались порушення прав людини переважним чином з політичних міркувань, то сьогодні наростаюча соціально-економічна криза ставить значно більш жорсткі, але вже об'єктивно обумовлені економічні перешкоди на шляху дотримання цих прав.

Економічне обмеження прав людини припустиме, якщо воно має під собою чітко сформульовані підстави, заради чого воно відбувається, а також, якщо закладає механізми формування такого соціального порядку, за яким права та свободи можуть бути дотримані повною мірою.

Головним засобом сприяння дотриманню прав людини в перехідній економіці виступає забезпечення права нації на визначення власної економічної політики через демократичну процедуру із залученням широкого кола представників різних інтересів, що існують у суспільстві, недержавних організацій, яка набуде внаслідок цього достатньої легітимності, щоб стати основою стійкого економічного розвитку в країні.

Здійснення (реалізація) прав людини – це практичне використання нею тих можливостей, які відображені її відповідними

правами. Якщо права людини закріплено у міжнародних чи національних юридичних актах, то здійснення прав людини може бути ототожене з однією з відомих форм правореалізаційної діяльності – використанням юридичних норм. Якщо ж права людини не закріплено у таких актах, тоді здійснення прав людини має розглядатися як виключно загальносоціальний (неюридичний) феномен.

Форма гарантії основних соціальних прав – це передбачені Конституцією і законами України організаційні і правові форми реалізації соціальних прав і свобод.

Юридичні гарантії – це передбачені Конституцією і законами організаційно-правові і нормативно-правові гарантії.

Пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові гарантії, що являють собою систему норм по реалізації прав та свобод людини й громадянина: норми, що передбачають юридичну відповідальність, юридичні обов'язки, процесуальні норми.

Серед нормативно-правових гарантій важливу роль відіграють процесуальні норми, які є системою правових засобів, встановлених законом для здійснення правосуддя, завдань прав і свобод людини в кримінальному та цивільному процесі, здійснення завдань судочинства в кримінальних та цивільних справах.

Організаційно-правові гарантії – це система державних органів й організацій та діяльність держави і всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій у створенні сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами.

Проблема створення гарантій прав та свобод людини у правоохоронній діяльності держави пронизує передову суспільну думку в усіх державах упродовж багатьох століть. В Україні значна активізація досліджень проблем прав і свобод людини під час здійснення кримінального судочинства пов'язана з прийняттям Конституції.

Конституція всебічно гарантує права та свободи, передбачає механізм їх забезпечення та охорони. Про це свідчить передусім система конституційних нормативно-правових гарантій прав і свобод, зокрема юридичної відповідальності за порушення прав і свобод, невідчужуваності і непорушності прав і свобод, їх неви-

черпності, недопустимості скасування, звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Одним із найбільших досягнень у гарантуванні прав і свобод є передбачена Конституцією система організаційно-правових гарантій, з-поміж яких особливо значна роль відведена Президентіві України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, судам, прокуратурі та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини.

Поряд з національними гарантіями Конституція передбачила можливість використання й міжнародно-правових гарантій. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасницею яких є Україна.

Важливою ланкою в механізмі захисту прав і свобод людини й громадянина є Конституційний Суд України, який здійснює судовий конституційний контроль та захист основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини й громадянина, забезпечення верховенства права і прямої дії Конституції на всій території України.

Здійснюючи конституційний контроль, Конституційний Суд України справляє значний вплив на діяльність органів державної влади у сфері додержання та захисту прав людини й громадянина, передусім у сфері нормотворчості (законодавства), приймаючи рішення про невідповідність тих чи інших правових актів або їх окремих положень Конституції, даючи тлумачення конституційних норм при розгляді конкретних справ і здійснюючи офіційне тлумачення Конституції та законів України, що стає обов'язковим для всіх суб'єктів права.

Додатковою гарантією захисту прав і свобод людини є також міжнародні механізми захисту прав людини, до яких долучилася Україна. Важливим кроком у цьому напрямі стала ратифікація 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р. Це надає можливість кожному громадянину України, кожній іншій особі, яка на законних підставах перебуває на її території, звертатися до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав і свобод, якщо вони вважають, що відпові-

дні їх права та свободи порушені і не були захищені національними засобами правового захисту в Україні. Це впливає з приписів ч. 4 ст. 55 Конституції України. Після ратифікації Конвенція набрала чинності на території України і згідно з приписами ст. 9 Конституції є частиною національного законодавства України – це означає, що всі нормативні акти, розроблені після набрання чинності Конвенцією, повинні відповідати її вимогам. До того ж, приєднавшись у 1990 р. до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Україна також визнала компетенцію Комітету ООН з прав людини щодо розгляду індивідуальних скарг громадян України на порушення їхніх прав та свобод, гарантованих цим пактом.

У 1997 р. Україною ратифіковано Європейську Конвенцію проти катувань, нелюдського та принижуючого гідність поводження та покарання. Цим актом Україна визнала повноваження Комітету незалежних експертів відвідувати будь-яке державне місце позбавлення свободи без попереднього повідомлення, що сприятиме відкритості пенітенціарної системи України.

Право особи на свободу й недоторканність є стержнем будь-якої системи правління, що заявляє про повагу до верховенства права. Свободу й особисту недоторканність як найзначніші права людини, які вона набуває від народження, встановлюють як міжнародні документи обов'язкового характеру, так і національне законодавство.

Важливого значення набуває принцип неприпустимості звуження наявних прав і свобод. Це основний принцип правової держави, який гарантує, що при прийнятті нових законів не будуть звужені зміст та обсяги узаконених раніше прав і свобод людини. Закони не можуть погіршувати статусу особи. Конституційне закріплення демократичних надбань цивілізованого суспільства визначає напрям процесу законотворення в нашій державі на утвердження і забезпечення такого рівня прав та свобод людини й громадянина, який характерний для високорозвинених країн світу. Закон виступає мірою, єдиним для всіх мірилом свободи. При цьому свобода окремої людини співвідноситься зі свободою інших людей, а право виступає регулятором можливостей реалізації свободи кожного. Встановлювані

заборони й обмеження повинні бути доцільними з огляду гарантій свободи, а отже – справедливими. Зміст права полягає в тому, щоб свободу всіх ввести в розумні справедливі рамки.

Дотримання цих зобов'язань значною мірою може бути гарантією для держави жити в умовах миру, безпеки та національного благополуччя. І від того, наскільки дана держава та її представники юридично і психологічно готові до дії в її правовій системі міжнародно-правових норм, і який вона обере для цього правовий механізм, залежить ступінь реалізації норм міжнародного права в реальному житті. Саме в національній правовій системі великий масив абстрактних норм міжнародного права здобуває своє реальне, життєве значення як для даної держави, так і для міжнародного співтовариства в цілому.

1.3. Дотримання органами внутрішніх справ міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини

На сьогодні найголовнішою проблемою, яка потребує негайного розв'язання, є необхідність міжнародного співробітництва у дотриманні прав людини й громадянина, а права народів, націй, національних меншин, біженців, а також права і свободи особи підпадають завдяки ООН під регулюючий вплив міжнародного права, його основних принципів. Норми міжнародного права у сфері захисту прав людини є обов'язковими для всіх держав та їх органів. Забезпечення особистих прав і свобод, їх захист й ефективна реалізація – одне з головних завдань будь-якої демократичної держави.

Права людини є частиною міжнародного права, за їх дотриманням здійснюється міжнародний контроль. Використання у різних країнах засобів міжнародного контролю залежить від стану дотримання ними основних прав людини. До таких засобів належать: а) міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права та обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори), а також міжнародні документи, які звичайно не вміщують норм, правил поведінки, безпосередньо

не формулюють прав і обов'язків (декларації, заяви, меморандуми); б) міжнародні органи із спостереження, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та захисту цих прав (суди, трибунали).

Забезпечення законності, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян – це предмет турботи держави, її органів, організацій, установ та посадових осіб. Надзвичайно важливого значення ці питання набувають для органів внутрішніх справ.

Права людини є невіддільною частиною гідності людської істоти, за будь-яких умов співробітники органів внутрішніх справ повинні поважати закон і дотримуватись його, виконувати покладені на них законом обов'язки, служити спільноті та захищати всіх осіб від протизаконних дій, пам'ятаючи про покладену на них високу професійну відповідальність.

Важливим чинником при захисті та відстоюванні людських прав будь-якої особи є повага та захист людської гідності.

Виходячи з міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини, головними принципами в діяльності працівників органів внутрішніх справ є законність, недискримінація, відповідність та гуманність. Вони не повинні вдаватися до корупційних діянь, а навпаки, протидіяти будь-яким діям такого роду та суворо карати за них.

Принцип недискримінації у роботі органів внутрішніх справ означає, що всі рівні перед законом та мають право на рівний захист без жодної дискримінації. Захищаючи громаду та слугуючи їй, органи правопорядку не мають права піддавати дискримінації жодну особу на основі раси, статі, релігії, мови, кольору шкіри, політичних переконань, національного походження, власності, народження, тощо.

Не повинно вважатися протизаконним вжиття правоохоронними органами певних додаткових заходів, спрямованих на забезпечення особливих умов для жінок (включаючи вагітних і таких, які щойно народили), підлітків, хворих, осіб похилого віку та інших осіб, які потребують особливого ставлення у відповідності з міжнародними стандартами прав людини.

У комплектації особового складу органів внутрішніх справ, призначення на посади та просування по службовій іє-

рархії не повинні простежуватися жодні форми дискримінації.

Кожна дія і кожне обмеження прав мають бути лише такими, що відповідають вимогам демократичного суспільства. Обмеження на здійснення прав та свобод може бути тільки тоді, коли це необхідно для забезпечення визнання та поваги прав інших і дотримання у демократичному суспільстві необхідних умов моральності, громадського порядку та загального добробуту, тому кожен правоохоронний орган має представляти всю громаду в цілому, відповідати та звітувати перед нею за свою діяльність. Усі державні службовці, залучені до охорони громадського порядку, є частиною громади, на них покладено обов'язок служити цій громаді.

Під час розслідувань, опитування свідків, потерпілих та підозрюваних, особистих обшуків, пошуку засобів пересування та приміщень і перехоплення особистої кореспонденції та підслухування кожен має право на: особисту безпеку, справедливий суд. Кожен вважається невинуватим до моменту доведення протилежного чесним судом.

Ніхто не може бути підданий вибіркового втручання в особисте, сімейне життя та вторгненню в оселю, а також не може бути об'єктом протизаконних нападів на свою честь та репутацію.

Жоден тиск, фізичний або моральний, не може бути спрямований на підозрюваних, свідків або потерпілих під час спроби отримання інформації, тортури та інше негуманне поводження або принизливе ставлення абсолютно неприйнятні, з ними необхідно поводитися зі співчуттям та люб'язністю, дотримуватись конфіденційності та делікатності у поводженні із суто приватною інформацією за будь-яких обставин.

Слідча діяльність може проводитися лише у рамках закону та за достатньої причини, нікого не можна примушувати зізнаватися або давати свідчення проти себе.

Розслідування повинні вестися компетентно, старанно, належним чином та неупереджено, його цілями мають бути визначення потерпілих; пошук доказів; свідків; розкриття справи; характеру, місця та часу злочину; виявлення і затримання правопорушників.

Кожен має право на особисту свободу, безпеку та свободу

пересування.

Ніхто не може бути свавільно заарештованим, затриманим або позбавленим волі, крім випадків відповідно до процедур, зафіксованих у законі.

Кожен заарештований має бути проінформований під час арешту про причини його арешту, про звинувачення, що висувуються проти нього, має належним чином постати перед судовою інстанцією для перегляду законності свого арешту або затримання без зволікань і повинен бути звільнений, якщо його затримання буде визнане протизаконним.

Кожен заарештований має право на суд у розумний проміжок часу або на звільнення; затримання в очікуванні суду має бути винятком, а не правилом.

Всі заарештовані та затримані особи повинні мати доступ до адвоката або іншого юридичного представника, а також достатні можливості для свого захисту, у разі необхідності під час допиту має бути присутній перекладач.

Жодного затриманого не можна піддавати тортурам або іншому жорсткому, нелюдському або принизливому поведженню чи покаранню, або жорсткості чи погрозам у будь-якій формі. Затримані мають право на контакти з зовнішнім світом, відвідини членів сім'ї та приватне й особисте спілкування з юридичним представником. Вони утримуються лише в офіційно відведених для цього місцях затримання, члени їхніх родин та юридичні представники мають право мати повну відповідну інформацію.

Підлітків утримують окремо від дорослих; жінок окремо від чоловіків; незасуджених окремо від засуджених.

Рішення щодо тривалості та правочинності затримання приймаються судовою або іншою відповідною інстанцією.

Затримані утримуються у належних приміщеннях, спроектованих з дотриманням санітарних вимог, а також отримують достатню кількість їжі, води, мають дах над головою та одяг, користуються медичними послугами, виконують вправи і мають засоби особистої гігієни. Релігійні вірування та моральні принципи затриманих, права та особливий статус затриманих жінок та підлітків поважаються.

Ніхто не має права скористатися положенням затриманої

особи, щоб змусити її зізнатися або іншим чином звинуватити себе чи іншу особу у скоєнні злочину. Дії, спрямовані на підтримання дисципліни та порядку, мають бути лише такими, що прямо передбачені законом та регулятивними актами, не виходять за рамки, необхідні для забезпечення безпеки ув'язнення, не повинні бути жорстокими.

Кожен має право на життя, безпеку особи й незастосування до себе тортур та іншого жорстокого, нелюдського або принизливого поводження чи покарання. Застосування сили співробітниками органів внутрішніх справ можливе лише тоді, коли це абсолютно необхідно, з метою охорони правопорядку, її застосування повинно бути пропорційним до правоохоронних цілей, збитки та ушкодження мають бути мінімальними.

Протиправне використання сили без жодних винятків та виправдань заборонене; мають бути забезпечені методи диференційованого використання сили. Тому всі співробітники органів внутрішніх справ мають вивчити методи диференційованого використання сили й володіти ними та вміти вживати ненасильницькі заходи. У разі використання сили або вогнепальної зброї співробітники органів внутрішніх справ звітують у відповідній формі перед особами, вищими за посадою, які розглядають кожен з випадків окремо.

Вищі посадові особи несуть повну відповідальність за дії підлеглих, що перебувають під їхнім началом, якщо ці вищі посадові особи знали або мали б знати про зловживання силою або зброєю, але не вдалися до конкретних дій щодо попередження таких випадків.

Співробітники органів внутрішніх справ, які відмовилися виконувати протизаконні накази вищого керівництва, користуються недоторканністю.

Обставини, за яких використання вогнепальної зброї вважається припустимим: за виняткових обставин; для самозахисту або захисту інших від прямої загрози смерті чи важкого ушкодження; для запобігання особливо небезпечному злочину, що ставить під загрозу життя багатьох; для арешту або запобігання втечі особи, яка представляє таку загрозу і яка чинить опір спробам запобігти загрозі, а також у кожному випадку, коли менш рішучі заходи виявляються недостатніми.

Свідоме використання сили та вогнепальної зброї, що загрожує смертю, дозволяється лише за умов абсолютної необхідності з метою захисту людського життя.

Перед застосуванням вогнепальної зброї співробітник органів внутрішніх справ повинен відрекомендуватися, чітко попередити та дати відповідний час для того, щоб попередженню можна було підкоритися. Але цього не вимагається, якщо результатом затримки може стати загибель або важке ушкодження співробітника органів внутрішніх справ чи інших осіб, а також, якщо у цих обставинах так робити явно безглуздо або недоречно.

Після використання вогнепальної зброї необхідно надати медичну допомогу всім потерпілим особам і повідомити родичів або друзів потерпілих.

Повинно бути проведене розслідування в усіх випадках застосування чи використання вогнепальної зброї.

Органи внутрішніх справ, охороняючи громадський порядок, захищаючи в межах своїх повноважень життя, здоров'я та свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства та держави від протиправних посягань, тим самим послідовно забезпечують законність у державі.

Заходи з масовою участю громадян є формою соціального спілкування між людьми і засобом вироблення сумісних установок особистості, колективу і суспільства в цілому. Значення масових заходів в сучасних умовах постійно зростає. Разом з тим у центрі уваги державних органів виконавчої влади, правоохоронних органів і, зокрема органів внутрішніх справ, залишаються питання забезпечення правопорядку під час проведення вищезазначених заходів.

Масові безпорядки є небезпечними правопорушеннями, що дестабілізують обстановку в районах проживання людей, підривають устої суспільства й держави, порушують нормальну життєдіяльність громадян, підприємств, установ, організацій та транспорту і можуть призвести до тяжких наслідків.

Під час усіх заходів з відновлення правопорядку поважаються права людини. Відновлення правопорядку після масових громадських заворушень досягається без дискримінації.

Надзвичайний стан оголошується лише відповідно до закону, коли надзвичайна ситуація у суспільстві загрожує життю народу і

коли звичайні засоби просто не відповідають умовам ситуації, що склалася. Він має бути оголошений до того, як буде вжито надзвичайних заходів.

Будь-які надзвичайні заходи можуть застосовуватися лише тоді, коли цього вимагає надзвичайний характер ситуації, вони мають відповідати всім нормам міжнародного права та не повинні тягти за собою жодної з форм дискримінації на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії та соціального походження.

Не дозволяється жодних винятків стосовно права на життя; заборони тортур та інших форм брутальності; нелюдського або принизливого ставлення; заборони ув'язнення за невиконання зобов'язань за будь-яким контрактом; заборони законів зворотної дії; визнання кожного як особи перед законом; права на свободу думок, сумління та релігії.

Жодного не можна засудити за здійснення вчинку-злочину, що не вважався злочином на момент його скоєння та до тяжчого покарання, ніж це було передбачено існуючими на момент скоєння злочину законами.

Якщо покарання за провину пом'якшується після винесення вироку, то засуджений правопорушник користується таким пом'якшенням.

Під час збройних конфліктів та окупації сили підтримання правопорядку вважаються некомбатантами (небійцями), за винятком випадків офіційного їх включення до складу збройних сил.

Органи підтримання правопорядку мають право утримуватися від виконання своїх функцій під час окупації, з причин морального характеру; внаслідок цього їх статус не повинен змінюватися. Некомбатантів (небійців) та осіб, виведених з участі у бойових діях внаслідок ушкодження, хвороби, полону або іншої причини, слід поважати та захищати.

Норми гуманітарного права діють за будь-яких умов збройного конфлікту. У всіх ситуаціях слід дотримуватися принципів гуманності. Особам, які потерпають внаслідок війни, необхідно допомагати та піклуватися про них, не вдаючись до дискримінації.

Дії, заборонені у всіх випадках: вбивство, тортури, смертна кара, заподіяння каліцтв, нападки на особисту гідність, взяття у заручники; колективне покарання, виконання вироку до винесен-

ня його судом, брутальне або принизливе поводження.

Репресалії проти поранених, хворих, тих, хто зазнав лиха на морі, медичного персоналу та служб, військовополонених, цивільних осіб, цивільних та культурних об'єктів, докільця та засобів виробництва, що використовують потенційно руйнівні сили, забороняються.

Особи, що перебувають під захистом, завжди повинні мати можливість отримання захисту від держави-захисника (нейтральної країни, що захищає їхні інтереси) або Міжнародного комітету Червоного Хреста (ICRC) або будь-якої іншої неупередженої гуманітарної організації.

Діти користуються правами людини, що розповсюджуються на дорослих. Крім того, стосовно дітей діють такі правила:

З дітьми поводяться у спосіб, який розвиває їхнє почуття власної гідності; прискорює їхню реінтеграцію у суспільство; повною мірою відбиває всі інтереси дитини та враховує потреби осіб їхнього віку.

Дітей не можна піддавати тортурам, брутальному, нелюдському або принизливому поводженню чи покаранню, смертній карі або довічному ув'язненню без права на звільнення.

Затримання або ув'язнення дітей має бути засобом, до якого вдаються в абсолютно виняткових випадках, строк затримання повинен бути якомога коротшим.

Дітей слід відокремлювати від дорослих затриманих.

Затриманим дітям дозволяються відвідини членами родини та отримання від них кореспонденції.

Має бути встановлений деякий мінімальний вік, після досягнення якого особа починала б нести кримінальну відповідальність.

Мають бути розроблені та опрацьовані неюридичні процедури та методи, альтернативні перебуванню у виправних закладах.

Слід поважати приватне життя дитини, особиста справа кожного має бути повною та закритою для сторонніх.

Методи фізичного стримування та використання сили проти дітей повинні мати місце лише у виняткових випадках, до них вдаються тільки тоді, коли можливості всіх інших контролюючих заходів було вичерпано, їх застосовують упродовж обмеженого періоду часу.

У виправних закладах, де утримуються неповнолітні, заборо-

няється носити зброю.

Дисципліна повинна поважати дитячу гідність, вона має плекати у дитині віру у справедливість, самоповагу та повагу до прав людини.

Особи, що за посадою мають справу з неповнолітніми, повинні бути спеціально підготовлені та мати відповідні особистісні риси.

Повинна існувати практика періодичних, а також незапланованих інспекцій до виправних установ, у яких утримуються неповнолітні.

Батьків повідомляють про арешт, затримання, переведення, хворобу, ушкодження або смерть дитини.

Жінки користуються рівними правами та рівним захистом у політичній, економічній, соціальній, культурній та суспільній сферах життя. Ці права включають серед інших права на життя, рівність, свободу та безпеку особи, рівний захист перед законом, свободу від дискримінації, на найвищі стандарти фізичного та духовного здоров'я, на справедливі та сприятливі умови праці, свободу від тортур та іншого брутального, нелюдського або принизливого поводження чи покарання.

Жорстокістю стосовно жінок вважається жорстокість фізична, сексуальна або психологічна. Сюди включають побиття, сексуальні домагання, домагання приданого, подружнє зґвалтування, шкідливі ритуальні традиції, неподружні гвалтування та насильство, схиляння до сексуальних контактів, торгівля жінками та насильство, що має характер експлуатації. Насильство проти жінок у всіх своїх формах порушує та зменшує або робить неможливою реалізацію жінками своїх людських прав та основних свобод.

Співробітники органів внутрішніх справ мають з належною сумлінністю запобігати, розслідувати та приборкувати всі прояви насильства стосовно жінок, що здійснюються посадовими або приватними особами в оселі, громаді та офіційних установах. Вони мають вживати активних дій, спрямованих на запобігання переслідувань жінок, та стежити за тим, щоб така ситуація не відновлювалася внаслідок прорахунків правоохоронних органів або застосування неправильних методів.

Насильство проти жінок є злочином і повинно розглядатися як злочин також і тоді, коли воно має місце в родині.

Заарештовані або затримані жінки не повинні потерпати від дискримінації і повинні бути захищені від усіх форм насильства та експлуатації.

Обшукувати та стежити за жінками-затриманими мають співробітники органів внутрішніх справ та персонал жіночої статі.

Жінок утримують окремо від затриманих чоловіків, а вагітних жінок та матерів, які годують немовлят, слід забезпечувати спеціальними умовами утримання.

В органах внутрішніх справ не повинно бути різниці між чоловіками і жінками у питаннях комплектації особового складу, на тренуваннях, у призначеннях, у службовому просуванні, зарплатні та інших адміністративних питаннях і кар'єри. На службу потрібно брати достатню кількість жінок для того, щоб забезпечувати принцип рівної репрезентації мешканців громади та захисту прав жінок-підозрюваних, заарештованих та затриманих.

Кожен має право домагатися та користуватися в іншій країні правом на притулок з метою уникнення переслідувань.

Біженцем вважається особа, яка за достатньо ґрунтовних причин боїться переслідувань за ознаками раси, релігії, національності, членства у соціальній групі або через політичні переконання неспроможна повернутися до країни свого походження (або, якщо такої країни для неї не існує, до країни, в якій він або вона звичайно проживала).

Біженці користуються всіма основними правами людини, за винятком окремих політичних прав, але, якщо вони перебувають на території держави незаконно, в інтересах громадського порядку та охорони здоров'я можуть бути введені певні обмеження на пересування. З біженцями поводяться принаймні не гірше, ніж з громадянами держави, коли йдеться про користування основними правами людини, такими як свобода об'єднань, релігії, на елементарну освіту, громадську допомогу, доступ до суду, власності та на житло.

Нікого не можна примусово повернути до країни, де життя або свобода цієї особи перебуває під загрозою, або де його чи її буде покарано, або переправити у третю країну, яка, цілком ймовірно, поверне біженця до такої країни.

Біженців, які незаконно перебувають (опинилися) на території держави, які прибули прямо з країни, де їм загрожує покарання, та які без зволікання постали перед відповідними державними органами, не карають.

Біженцям, що слідуєть прямо з країни, де їм загрожує покарання, не можна відмовити принаймні у тимчасовому в'їзді на територію країни; вони мають право на свободу пересувань та вибір місця проживання, а також їм необхідно видати проїзні документи та ідентифікаційні папери.

Осіб, які домагаються політичного притулку, слід поінформувати про всі необхідні процедури; їм слід надати відповідні приміщення, де вони могли б скористатися цим своїм правом; їм також дозволяють залишатися на території країни до винесення остаточного рішення.

Жодного біженця не можна вислати за винятком випадків, коли їх подальше перебування на території країни загрожує національній безпеці або громадському порядку. Це можна зробити лише на основі рішення, що було винесено у повній відповідності з чинним законодавством. Перед висилкою біженцю слід надати можливість навести факти, постати перед судом вищої інстанції та опротестувати рішення, винесене судом нижчої інстанції.

Особами без громадянства вважаються іноземці та особи, які не є громадянами жодної країни. Вони перебувають на території держави законно, якщо прибули в країну відповідно до чинних юридичних норм або мають дійсний дозвіл на проживання.

Особі без громадянства, що перебувають на території держави законно, користуються всіма правами людини, за винятком окремих політичних прав.

Осіб без громадянства, які перебувають на території держави законно і мають тісні стосунки із державою перебування та розглядають її як свою (хто має помешкання, народився на території держави або перебував на території держави впродовж досить довгого часу), не висилають. Інших осіб без громадянства, які законно перебувають на території держави, можна вислати лише за умови винесення відповідного рішення на основі закону, якщо таке рішення не є випадковим або таким, що дискримінує, та якщо було дотримано усіх процедурних вимог. Процедурні гарантії

вислання включають право бути почутим, право перегляду справи компетентним органом, право постати перед судом, право апелювати до вищої судової інстанції, користуватися повним набором засобів з метою отримання юридичного захисту, право залишатися до винесення рішення щодо опротестованого рішення (апеляції) та право бути поінформованим щодо всіх наявних засобів юридичного захисту. Можуть існувати певні винятки з процедурних гарантій, але лише за умови відвертої загрози національній безпеці, наприклад, політичної або військової загрози добробуту всієї нації.

Колективні або масові висилання заборонені. Всі особи без громадянства мають бути вільними у спілкуванні зі своїми консульськими установами або посольством.

Дружині та малолітнім дітям особи без громадянства, яка законно перебуває на території держави, слід дозволити приєднатися до особи без громадянства.

Особам без громадянства, яких висилають, слід дозволити відбути у будь-яку країну, що приймає їх; не можна висилати їх до країни, де їхнім людським правам буде завдано шкоди.

З усіма постраждалими внаслідок скоєння злочину, перевищення повноважень або порушення прав людини поводяться зі співчуттям та повагою.

Постраждалим надають доступ до механізмів юридичного захисту та отримання відповідних компенсацій. Процедури отримання компенсацій повинні бути вчасними, чесними, безплатними та доступними.

Постраждалих інформують про їхні права, коли ті вимагають компенсації та шукають захист, про форму їхньої участі в офіційній процедурі, про її обсяги, розрахунок часу та просування розгляду і припинення розгляду справи.

Постраждалим дозволяють представити свої погляди та відчуття щодо питань, які становлять для них прямий інтерес, їм надають всю необхідну правову, матеріальну, медичну, психологічну та соціальну допомогу та інформують про неможливість її надання у відповідних випадках.

Приватне життя та безпека постраждалих захищаються, слід уникати зайвих затримок у розгляді справи постраждалих, а винні, коли це доречно, мають відшкодувати збитки. Збитки відшко-

довуються урядами, якщо винними є державні службовці. Грошові компенсації надаються винуватцем або, якщо це неможливо, від імені держави.

Співробітникам органів внутрішніх справ надається професійна підготовка у галузі вивчення можливих потреб постраждалих; їх знайомлять із чинними інструкціями з метою вчасного надання належної допомоги.

Співробітники органів внутрішніх справ мають за будь-яких обставин виконувати покладені на них законом обов'язки, служити спільноті та захищати всіх осіб від протиправних дій, відповідно до високого ступеня професійної відповідальності. Вони повинні вести чітку, повну та точну документацію стосовно розслідувань, арештів, затримання, використання сили та вогнепальної зброї, допомоги постраждалим та всіх інших питань правоохоронної діяльності.

Усі, хто бажає працювати в органах охорони правопорядку, мають бути психічно та фізично здоровими. Всі співробітники органів внутрішніх справ перебувають під постійним та ефективним контролем і періодично звітують про свою діяльність.

Органи внутрішніх справ повинні забезпечувати стратегії охорони правопорядку, що є ефективними, відповідають закону та поважають права людини, започатковувати програми зв'язків зі спільнотою та інформування громадськості, підтримувати тісні зв'язки із усіма групами, що утворюють місцеву громаду. Підвищується ступінь участі громади в діяльності з охорони правопорядку та залучення її до програм громадської безпеки.

Використовується творчий підхід до розв'язання проблем, притаманних саме цій спільноті, включаючи нетрадиційні тактики та стратегії.

З іншими державними органами і недержавними організаціями координуються лінія поведінки, стратегії та діяльність.

Слід офіційно передбачити закріплені відповідними інструкціями шляхи отримання та розгляду скарг на співробітників органів внутрішніх справ від членів громадськості, відомості про існування службових інструкцій такого роду мають розповсюджуватися серед мешканців громади.

Розслідування порушень мають бути своєчасними, компетентними, старанними та неупередженими, спрямованими на вияв-

лення потерпілих, пошук та збереження свідчень, свідків, розкриття причин, характеру, місця та часу скоєння порушення, а також виявлення і затримання винуватців.

Вищі посадові особи несуть відповідальність за зловживання, якщо вони знали або повинні були б знати про те, що такі мали місце, але не вжили відповідних заходів.

Органи охорони правопорядку користуються недоторканністю щодо покарання або будь-яких дисциплінарних стягнень за відмову виконувати протизаконні накази вищих державних органів. Виконання наказів вищих державних органів не звільняє органи внутрішніх справ від відповідальності за скоєння злочинів (порушень).

В діяльності органів внутрішніх справ не повинно бути місця зловживанням правом, порушенням дисципліни і порядку у всіх сферах нашого життя, що особливо актуально сьогодні, тому, що одна із важливих умов забезпечення швидкого соціально-економічного розвитку нашої держави і суспільства є зміцнення законності й правопорядку, побудова і функціонування правової держави та громадянського суспільства в Україні. Співробітники органів внутрішніх справ мають поважати та захищати гідність людини, а також відстоювати та захищати права всіх осіб.

Розділ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА

2.1. Організаційно-правові засади діяльності поліції зарубіжних країн у захисті прав і свобод людини

Виходячи з міжнародних та європейських стандартів, в основу діяльності правоохоронних органів щодо захисту прав людини покладаються принципи: верховенства права; законності; визнання людини найвищою соціальною цінністю; пріоритетності її природних прав; забезпечення прав і свобод людини як основного обов'язку правової демократичної держави, її правоохоронних органів зокрема; право людини на захист своїх прав; відновлення прав потерпілого від злочину, підвищення ролі громадських правозахисних організацій та участі їх у формуванні державної правової політики; забезпечення через демократичні процедури контролю за здійсненням державними органами своїх повноважень; відповідність законодавства з прав людини міжнародним нормам і стандартам та ін.

У країнах стабільної демократії і консолідованих суспільних інститутів неурядові організації як представники цивілізованого суспільства також мають свої устояні традиції. У таких державах контроль над поліцією як інститутом і над індивідуальними офіцерами поліції є звичайною справою, практикується. Такі види діяльності з'явилися через необхідність підтримки і надання допомоги жертвам зловживань поліції. Порушення прав людини і зловживання мають місце в усьому світі. Але, що відрізняє авторитарну державу (чи державу з демократією, що зароджується,) від функціональних демократій, так це саме реакція на такі порушення суспільних інститутів, з одного боку, і

жертв – з іншого.

Поліція є ключовою суспільною силою, що використовує державну владу для правоохоронних цілей. Більшість законів у традиційно демократичних країнах і міжнародних юридичних документах відносять поліцію до правоохоронних органів. Це означає, що репресивна функція поліції є лише другою за важливістю серед цілей даного інституту. Саме тому одним з показників розвитку демократичних суспільств є спосіб, яким регулюються, здійснюються та контролюються взаємини поліції і громадян. Цей аспект виявляє весь ступінь захищеності прав людини владою, так само як і ступінь розвиненості, організованості й сили цивілізованого суспільства.

Широкий спектр сучасних прав людини у міжнародно-правових документах є результатом накопичення споконвічно сформованих еталонів і стандартів, які стали нормами для демократичних держав. Тисячоліттями відбувався пошук способів взаємовідносин індивіда та влади. У процесі розвитку людства його прагнення до свободи та самовизначення все виразніше проявлялася тенденція до обмеження влади держави, захисту людини від свавілля державних органів і посадових осіб.

Світове співтовариство розробило спеціальний Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку (1979), який передбачається трансформувати у відповідне національне законодавство. Пізніше, у 1979 р. Економічна і Соціальна Рада ООН прийняла Керівні принципи ефективного здійснення вищезазначеного Кодексу. Важливим є й те, що у Декларації про поліцію Ради Європи (1979), намагаючись підвищити ефективність європейського захисту прав людини, закріплено як норму професійної етики поліції правило, згідно з яким «розправи без суду і слідства, катування та інші форми негуманного чи принижуючого гідності особи поводження чи покарання залишаються під заборону за будь-яких обставин» (ст. 3).

Характерним є те, що поліцейські власті у багатьох країнах Європи поклали Декларацію про поліцію в основу своїх професійних стандартів. І це не випадково, оскільки саме у Декларації зазначається, що для повного здійснення прав людини та їх фундаментальних свобод необхідне мирне суспільство, де панує по-

рядок та громадський спокій. І саме поліція відіграє важливу роль у цьому процесі, діючи в умовах, загрозливих для її працівників, які ускладнюються ще більше, якщо недостатньо визначено Кодекс поведінки для співробітників поліції.

Декларація складається з преамбули та трьох розділів: «Етика», «Статус» і «Війна та надзвичайне становище – іноземна окупація». У преамбулі наголошується на тому, що співробітники поліції, які порушили права людини, чи співробітники поліцейських органів, розпущених через їх нелюдське поводження, не повинні працювати в поліції.

У процесі виконання своєї професійної діяльності поліцейський змушений піддавати правомірному обмеженню цілий ряд громадянських прав людини (право на недоторканність особистого та сімейного життя, таємниця кореспонденції та ін.). Звичайно, «не повинно бути жодного втручання з боку державних органів у користування цим правом, за винятком втручання, передбаченого законом та необхідного у демократичному суспільстві в інтересах державної та суспільної безпеки чи економічного добробуту країни, для охорони здоров'я чи моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб» (ст. 15 Європейської декларації про поліцію). Зрештою, будь-які форми використання конфіденційної інформації у своїх особистих інтересах або розповсюдження її через засоби масової інформації є порушенням вищенаведеного положення, а часто – і порушенням недоторканності приватного життя.

Розділ «Етика» стосується всіх співробітників та організацій, включаючи такі органи, як секретні служби, воєнну поліцію, збройні сили чи воєнізовані загони, що виконують функції поліції. Вони зобов'язані захищати закон, розслідувати злочини й підтримувати громадський порядок та державну безпеку. Етика поліцейського передбачає, що він протистоїть порушенням закону. Якщо ж допущене правопорушення потягне за собою серйозну шкоду, він діє невідкладно за своїм переконанням, причому, якщо немає загрози швидкої та серйозної шкоди, він повинен попереджувати наслідки такого порушення чи повторне порушення, повідомивши про це керівництво. Якщо реакції не виявилось, він може звертатися до вищестоящої інстанції.

Кодекси поліцейської етики здебільшого проголошують як етичний принцип правоохоронної діяльності «повагу до будь-якого громадянина, незалежно від його походження чи національності, його соціального статусу, політичних, релігійних чи світоглядних переконань» (ст. 7 Кодексу деонтології національної поліції Франції). При цьому співробітник поліції має чітко усвідомлювати, що чимала кількість злочинів сьогодні здійснюються саме з політичних мотивів (тероризм, масові безпорядки). Тобто він змушений, з одного боку, утримуватися від будь-якого ущемлення прав людини за релігійними, національними чи іншими мотивами, а з іншого – не повинен утримуватися від активного переслідування особи, яка здійснила протиправні дії з вищеназваних мотивів.

А це може породити непрості ситуації морального вибору, яке характеризується свідомою відмовою від певної моральної цінності з ряду рівнозначних. Нерідко неординарні ситуації, які поєднані із загрозою правопорядку, провокують схильність відшукання моральних та правових підстав застосування сили, що у звичайних, неекстремальних умовах визнається надмірною. Деякі вважають, що екстремальність ситуації виправдовує використання адекватних дії, тобто «екстремальних» засобів. У цьому зв'язку важливого значення набуває принцип, згідно з яким такі «надзвичайні обставини», як внутрішня політична нестабільність чи будь-які інші надзвичайні суспільні явища не можуть служити виправданням будь-якого відходу від цих Основних принципів (принцип 8 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод).

У будь-якій ситуації, незалежно від суб'єктивного ставлення до особи – предмета свого професійного інтересу, співробітники органів внутрішніх справ повинні прагнути до принциповості, неупередженості у своїх рішеннях, не допускати, щоб на нього впливали будь-які забобони, ворожі чи дружні почуття» (ст. 6 Кодексу честі рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ РФ).

Міжнародні документи, що передбачають стандарти правоохоронної діяльності, закріплюють основні етико-правові принципи розкриття та розслідування злочинів, встановлюється забо-

рона «зловживати становищем затриманої чи такої, що знаходиться в ув'язненні особи з метою примушування її до зізнання, будь-якого іншого викриття себе чи давання свідчень проти будь-якої іншої особи. Жодна затримана особа не повинна піддаватися під час допиту насильству, погрозам чи таким методам дізнання, які порушують її здатність приймати чи виносити рішення» (принцип 21 «Зводу принципів захисту всіх осіб, що віддалися затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі»).

Більше того, етика поліцейської діяльності передбачає обов'язок «забезпечувати повну охорону здоров'я затриманих осіб і, зокрема застосовувати необхідні заходи у забезпеченні надання медичної допомоги у разі необхідності» (ст. 6 «Кодексу поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку»).

У розділі «Статус» Декларації про поліцію зазначається, що поліцейські органи є створеними за законом державними органами, які відповідають за підтримання й забезпечення закону. Звертається увага на необхідність загальної та професійної підготовки поліцейського, включаючи й підготовку на робочому місці. А його професійні, психологічні та матеріальні умови, в яких поліцейський повинен виконувати свої обов'язки, є такими, що підтверджують його чесність, безпристрасність та гідність. У Декларації про поліцію підкреслюється, що поліцейський має право на справедливую заробітну плату з урахуванням особливих факторів, наприклад, великий ризик чи відповідальність і ненормованість робочого часу.

Функції поліції – попередження та виявлення злочинів, підтримання й відновлення громадського порядку, надання своєчасної допомоги людям, які потрапили в біду, – є спільними для більшості поліцейських структур усього світу і, звичайно, Європи.

Європейська конвенція про права людини та її органи розробили стандарти виконання функцій поліцейських структур, в основу яких покладено принципи захисту прав людини, демократії та законності, оскільки у самому характері цих структур є елементи, які суперечать правам людини та законності (особливо це стосується підрозділів, які ведуть боротьбу із повсякденною злочинністю).

Поліція зазвичай є ієрархічною та дисциплінарною структурою. Тому не дивно, що у різних країнах світу в поліцейських структурах склалася схожа атмосфера. Поліцейські структури різних країн дедалі частіше співпрацюють між собою у боротьбі з міжнародною злочинністю. Поліцейські нерідко взаємодіють з миротворчими місіями ООН; двосторонні угоди між країнами та багатосторонні договори, створені міжнародними організаціями, дозволяють поліцейським різних країн обмінюватися інформацією та досвідом.

З огляду на специфіку діяльності поліції і для спрямування її в потрібному руслі 17 грудня 1979 р. Генеральна Асамблея ООН приймає Кодекс поведінки для офіційних осіб, які стежать за дотриманням законів. Резолюція 34/169, якою було прийнято цей Кодекс, включає в себе такий припис: «як і всі інші органи системи кримінального судочинства, кожний орган охорони порядку повинен представляти громадськість в цілому, нести перед нею відповідальність і бути їй підзвітним». Ця резолюція затвердила правовий статус поліції, а також її відносини з суспільством.

У зазначеній резолюції встановлюються основні вимоги формування поліції в демократичному суспільстві. Важливість цих вимог обумовлена тим, що поліція тісно зв'язана з політикою. Більше того, беручи участь у багатьох процесах політичного життя, вона тісно зв'язана з політичною організацією суспільства.

Взаємозалежність демократії та прав людини є очевидною, адже саме права людини становлять фундамент демократії. Однією з умов демократичного суспільства є право на демократичну владу. Тому посадовим особам необхідно усвідомити, що вони покликані перш за все охороняти права людини. Громадяни мають дотримуватись норм права не лише тому, що поліція стежить за виконанням закону, але й через те, що від цього залежить суспільний порядок. Порушення законності підриває правопорядок, що може стати причиною соціального безладдя.

Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН закріплює положення, що поліція має нести відповідальність перед суспільством, а її діяльність повинна бути прозорою. Приймаючи Кодекс поведінки посадових осіб, що стежать за підтриманням правопорядку, Генеральна Асамблея визнала, що введення цього Кодексу

в дію є одним з важливих заходів у забезпеченні громадського порядку, а також захисті прав та законних інтересів громадян.

Що стосується поліцейських структур, то для них дуже важливим є зміцнення цих цінностей, оскільки в самому характері цих структур є елементи, що суперечать правам людини й законності (особливо це стосується все тих же підрозділів, що ведуть боротьбу з повсякденною злочинністю). Наприклад, труднощі, з якими зіштовхуються ці поліцейські у повсякденній роботі, та їх власне сприйняття своєї ролі можуть породити в них негативне ставлення до законів, правил та інструкцій, що, як їм здається, тільки заважають, а злочинцям навпаки – потурають. Однак, розуміючи, що подібні явища можуть підсилитися за рахунок міжнародного характеру поліцейської роботи, Рада Європи та інші міжнародні організації обов'язково повинні підтримувати в поліцейських структурах цінності, що захищають права людини й законність. Порушення закону та прояви жорстокості з боку поліцейських уже мали місце в деяких країнах Європи – і ні до чого позитивного це не привело. Крім того, це аж ніяк не сприяє ефективності роботи поліції, а скоріше – навпаки.

Керівництво поліцейською структурою – досить складний процес, і вносити зміни в таку структуру непросто. Головний обов'язок керівників поліції відносно прав людини – стежити за тим, щоб поліцейські у ході своєї роботи поважали й захищали права людини. Перші кроки у виконанні цих обов'язків досить прості – стежити за тим, щоб поліцейські знали про свої повноваження та їх обмеження і здійснювали ці повноваження відповідно до закону й вимог гуманності. Для цього необхідно проводити підготовку, інструктаж та оцінку роботи кадрів. Ті, чия робота відповідає цим вимогам, повинні одержувати визнання й заохочення. З тими, хто не досягає цього рівня, необхідно проводити відповідну роботу: давати їм поради чи навчати, у разі, якщо були вчинені злочини чи порушення кодексу поведінки,

вдаватися до юридичних чи дисциплінарних заходів.⁷ Однак це тільки перші кроки. Для того, щоб захист і повага прав людини одержали визнання як важливі елементи професійної поліцейської роботи, необхідно в середовищі поліції створювати атмосферу поваги до прав людини, а це, у свою чергу, вимагає тривалої та безупинної роботи. Абсолютна повага до закону з боку тих, хто відповідає за забезпечення виконання законів, і абсолютна повага до прав людини з боку тих, хто відповідальний за захист цих прав, необхідні для процвітання цінностей цивілізації, загальних для всіх народів.

У зарубіжних країнах цілком усвідомлено ставляться до контролю над злочинністю, що належить до пріоритетних функцій поліції (правоохоронних органів), але разом з тим є справою всього суспільства. У зв'язку з цим оцінка ефективності діяльності поліції відбувається не стільки на основі даних про стан злочинності, скільки за наслідками виконання конкретних обов'язків, які покладені на поліцію.

Акцентується увага на тому, що суспільство зараз перетворюється на партнера поліції. Існує небезпека соціальної ізоляції поліції, якщо вона втрачає зв'язок з населенням. Їй рекомендується завойовувати повагу не шляхом пристосування до громадської думки, а відданим служінням закону, готовністю надати послугу кожному громадянину незалежно від його соціального стану, ввічливістю поведінки та самовідданістю під час захисту життя та майна громадян. Поліцейських викликають з найрізноманітніших приводів: для збереження громадського спокою, полегшення руху дорожнього потоку, розв'язання поточних питань населення конкретного району, допомоги громадянам у надзвичайних ситуаціях.⁸

Конституції та конституційні закони США, Великої Британії та інших країн англосаксонської системи права взагалі не містять

⁷ Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку: Прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. // Док. ООН A/RES/34/169 // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції і пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. – Амстердам – Київ: Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996.

⁸ Кодекс поведінки должностных лиц по поддержанию правопорядка (от 17 декабря 1979 г.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.

згадки про поліцію як про автономну ланку виконавчої влади, що, напевно, зумовлено небажанням гіпертрофувати роль поліцейських формувань як якогось «силового» механізму. В основних законах більшості держав Європи та Латинської Америки (Бельгія, Іспанія, Італія, Португалія, Румунія, Франція, Аргентина, Бразилія, Еквадор) мова про поліцію ведеться у контексті її підпорядкованості судовій владі.

У США існує майже 40 тис. самостійних поліцейських формувань на кількох рівнях: федеральному, штатів, округів (графств) та місцевому. Поліція федерації складається з формувань, які входять у федеральні департаменти, а також поліції округу Колумбія. Найвідомішим є створене у 1908 р. Федеральне бюро розслідувань Міністерства юстиції (ФБР).

Основні завдання ФБР: розслідування порушень кримінального законодавства (боротьба з тероризмом, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, насильницькими злочинами), контррозвідувальна діяльність, надання допомоги іншим федеральним та місцевим правоохоронним службам. Ці завдання поділяються на п'ять функціональних галузей: кримінальне правозастосування, контррозвідка, слідство та оперативна підтримка правоохоронних служб, контрольна та адміністративна.

Поліцейські організації штатів та інших адміністративно-територіальних одиниць США незалежні одна від одної та від федеральної поліції. Основним їхнім обов'язком є забезпечення виконання регіональних правових норм.

Основний напрямок роботи поліції США як і багатьох поліцейських структур інших країн Заходу – це так зване комунальне або районне чи місцеве (зональне) «поліціювання», що передбачає постійне перебування поліцейського у зоні обслуговування, бажано пішки, а головною метою його діяльності є налагодження тісної взаємодії з населенням даної зони з метою попередження правопорушень.

У Франції виділяють два види поліції (загальна та спеціальна) і два види адміністративної діяльності поліції та жандармерії Франції.

Загальна адміністративна діяльність поліції має своїм при-

значенням охорону громадського порядку та громадської безпеки або досягнення того, що записано в Муніципальному Кодексі Франції (ст. 97): безпека, спокій (добрий порядок) та дотримання санітарних норм і правил, тобто охорона здорового навколишнього середовища. Спокій або добрий порядок – це стан справ у суспільстві, який служить попередженню та усуненню деяких обставин, що виходять за межі звичайних нормативних незручностей життя в суспільстві.

Спеціальна адміністративна діяльність поліції здійснюється у двох видах: 1) адміністративна діяльність поліції в небезпечних для здоров'я громадян закладах та сферах, які підпорядковуються спеціальному юридичному режимові (це поліція залізниць, аеропортів, морських та річкових портів, метрополітенів та ін.); 2) нагляд за речами та становищами, які не належать до компетенції загальної поліції, тобто нагляд за виконанням повноважень поліції моралі, поліції естетики, поліції, яка слідкує за проведенням ігор, розваг, розіграшів лотерей та ін.

Різниця між поліцією та жандармерією полягає в тому, що поліцейські є цивільними державними службовцями. Вони можуть носити цивільний одяг і користуються профспілковими та політичними свободами. Жандарми ж мають статус військовослужбовців та військові звання, завжди носять уніформу, не мають права на страйк і відповідають за різні порушення згідно з військовими статутами – від гауптвахти до звільнення зі служби.

У таких країнах, як Німеччина, Франція, Італія, Іспанія поліція майже у повному обсязі здійснює розслідування значної частини кримінальних справ, оскільки судові власті та прокуратура делегують поліції багато своїх функцій. Спрощено порядок здійснення поліцією ряду процесуальних дій – арештів, обшуку, виїмок. У Франції та Італії закон про боротьбу з тероризмом надає поліції право без письмової вказівки суду здійснювати обшук громадян, їхніх помешкань, автотранспорту та затримувати підозрюваних. КПК Франції надає право поліцейському затримувати на одну добу будь-яку особу, яка може повідомити дані про обставини справи чи про вилучені предмети та документи. Існує також спрощений порядок розгляду судами справ про проти-

правні дії, кваліфіковані як менш тяжкі (свідчення поліцейських використовуються часто як єдина та основна доказова база обвинувачення). В Італії у 1999 р. у такому порядку розглядалося майже 70 відсотків, а в Англії та Уельсі – до 80 відсотків справ про такі правопорушення, причому виправдано лише 10 відсотків громадян.

Для більш повного та всебічного врахування інтересів різних соціальних груп та блокування авторитарно-бюрократичних тенденцій у багатьох країнах практикується залучення громадян до безпосереднього управління поліцейськими формуваннями.

У Фінляндії при управлінні поліції МВС створено Дорадчий комітет у справах поліції, у складі якого поряд з посадовими особами цього апарату включені представники провідних політичних партій, профспілок та найбільш великих промислово-торгових фірм.

В Італії в усіх територіальних одиницях є представники центральної влади (урядові комісари в областях, у провінціях – префекти). На них покладено виконання директив центральної влади з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю. У комунах ці функції виконують синдики, підпорядковані префектам.

У Швеції депутати від політичних партій є членами Дирекції поліцейського управління міністерства юстиції – вищої наглядово-контрольної поліцейської інституції. Уряд кожного з 24 графств (основна адміністративно-територіальна одиниця) відповідальний за діяльність поліції в його межах. Проте центральний орган – Національний поліцейський комісаріат перевіряє і контролює роботу місцевих органів, надає їм консультативно-методичну допомогу. Крім того, ним здійснюються розслідування злочинів проти державної безпеки, випадків тероризму, правопорушень, які мають загальнодержавний та міжнародний характер, контроль за підбором кадрів у поліцію, організація системи навчання особового складу поліції на місцях, керівництво рятувальними операціями у гірських районах, ведення кримінального обліку.

Головне поліцейське управління Японії складається з канцелярії, начальника, департаментів поліцейської служби, криміна-

льних розслідувань, зв'язку, дорожньо-транспортного руху, охорони, навчальних закладів, периферичних органів, а також центру експертизи, НДІ поліції та штабу двірцевої поліції. Названі структури – тип бюрократичної організації управління. Вони побудовані за принципом ієрархії, а здійснювані операції визначаються послідовно системою правил, які застосовуються у конкретних ситуаціях. Це забезпечує певну раціональність, точність, однакове ведення справ та сувору відомчу підзвітність. Проте є й серйозні негативні наслідки, притаманні їм: порушення основоположного принципу демократичної теорії про підконтрольність громадськості, зволікання у прийнятті рішень, кастовість, піддатливість корупції.

У Китайській Народній Республіці Міністерство громадської безпеки є функціональним департаментом при держраді, що відповідає за роботу поліції. Його бюро й відділи громадської безпеки розподілені по комунах і містах та підпорядковані у своїй роботі місцевій владі та вищим поліцейським органам. Поліція відповідає за забезпечення контролю безпеки громадських комунікацій, адміністрацію в'язниць і колоній, контроль громадського транспорту, законність діяльності, забезпечення внутрішньої безпеки, розслідування економічних злочинів, прикордонний контроль, розслідування кримінальних злочинів, візовий контроль та ін.

Основними нормативними актами, які визначають діяльність поліції Великобританії, можна вважати: Статут про поліцію 1996 року, Статут про поліцію та засоби доказування в кримінальних справах 1984 р., Статут про кримінальне судочинство 1988 р., Статут про кримінальну процедуру та розслідування 1996 р., Статут про охорону громадського порядку 1986 р., Статут про підтримання порядку під час спортивних змагань та контроль за вживанням і продажем алкогольних напоїв під час проведення таких змагань 1985 р., Статут про крадіжки 1968 р., Статут про сексуальні злочини 1920 р., Статут про захист дітей 1986 р., Статут про заборонені публікації 1959 р., Статут про порушення правил дорожнього руху 1988 р. та багато інших.

Поліція Канади діє на підставі Статутів, затверджених парламентом. Основними законами можна вважати Канадський

білль про права та Конституційний Статут 1987 р., спеціальний Статут про поліцію, який було прийнято ще на початку ХХ ст., але він постійно змінювався і остання редакція його відбулася в 1980 р. В Канаді є федеральна, провінціальна та муніципальна поліція. У своїй діяльності кожна з цих поліцейських організацій керується не тільки Кримінальним кодексом Канади, а й законами провінцій та муніципальними законами, тому ці закони також можна вважати правовою основою діяльності поліції Канади.

У США правовими основами діяльності поліції є Конституція країни, Федеральний кримінальний кодекс та правила Конституції штатів, а також збірники стандартних ситуацій, які укладені на основі законодавства штатів і передбачають діяльність поліції в кожному окремому аспекті.

Правовою основою діяльності поліції та жандармерії Франції є в першу чергу Конституція Франції, Декрет уряду Франції «Про поліцію», який останній раз був змінений 18 березня 1986 р., Декрети «Про жандармерію» 1970 р., «Про муніципальну поліцію та виправні роботи» 1791 р., «Про повітряну поліцію» 1929 р. та багато інших. Поліція та жандармерія у Франції поділяються на адміністративну та судову.

Стаття перша декрету Франції «Про поліцію» проголошує, що поліція здійснює свою діяльність виключно по охороні республіканського устрою, охороняє громадський порядок, захищає громадян та їхню власність. У другій статті декрету «Про поліцію» проголошується, що правовими основами діяльності поліції Франції є Декларація прав людини та громадянина, Конституція Франції, її закони та міжнародні угоди, ратифіковані у встановленому порядку.

Правовою основою діяльності міліції Російської Федерації є Конституція, Федеральний закон «Про міліцію» від 18 квітня 1991 р., у якому комплексно врегульовано правовий статус міліції, визначено її організаційну структуру, місце та роль у суспільстві й державі. З прийняттям зазначеного закону в діяльності міліції відбувся ряд кардинальних змін і насамперед усвідомлення положення, відповідно до якого міліція у своїй діяльності повинна бути вільна від політичних пристрастей і служити тільки закону й народу. У Законі міліцію визначено як «систему державних органів виконавчої влади, покликану захищати життя, здо-

ров'я, права та свободи громадян, власність, інтереси суспільства й держави від злочинних та інших протиправних зазіхань і наділену правом застосування примусових заходів» (ст.1). Тут певною мірою була втілена ідея деуніверсалізації міліції, що дозволило залишити за нею вирішення таких завдань: забезпечення безпеки особистості; попередження й припинення злочинів та адміністративних правопорушень; виявлення й розкриття злочинів; охорона суспільного порядку та забезпечення суспільної безпеки; захист приватної, державної, муніципальної та інших форм власності; надання допомоги фізичним і юридичним особам у захисті їхніх прав та законних інтересів.

Міліція, виконуючи свій основний конституційний обов'язок, виступаючи захисником прав і свобод громадян, разом з тим є силою, що реалізує попереджувальну, наглядову і примусну функції влади.

Правовою основою діяльності органів внутрішніх справ Республіки Казахстан є Конституція Республіки Казахстан, закони, акти президента, уряду, інші нормативно-правові акти, а також міжнародні договори. Міністерство внутрішніх справ Республіки Казахстан є центральним виконавчим органом, що здійснює керівництво системою органів внутрішніх справ, а також в межах, передбачених законодавством, міжгалузеву координацію охорони громадського порядку і реалізуючим державну політику у сфері правоохоронної діяльності. Основними завданнями органів внутрішніх справ Республіки Казахстан є: охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки в умовах надзвичайного або воєнного стану; попередження, виявлення, припинення злочинів та адміністративних правопорушень, розкриття та розслідування злочинів, а також розшук злочинців; здійснення попереднього слідства, дізнання та адміністративного провадження в межах компетенції, встановленої законодавством; виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень; забезпечення правопорядку й підтримання режиму тримання засуджених в установах кримінально-виконавчої системи та місцях утримання адміністративно заарештованих; виявлення та припинення безнаглядності та правопорушень неповнолітніх; в необхідних випадках сприяє органам державної протипожежної служби у забезпеченні

пожежної безпеки; державний нагляд і контроль за забезпеченням безпеки дорожнього руху; охорона державних та інших об'єктів, фізичних осіб, конвоювання заарештованих і засуджених, участь у припиненні актів тероризму, звільненні заручників; здійснення паспортної та візової роботи, контроль за дотриманням іноземними громадянами та особами без громадянства правил перебування на території Республіки Казахстан та ін.

Діяльність органів внутрішніх справ Республіки Казахстан будується на принципах законності, єдиноначальності, єдиної системи органів внутрішніх справ, гласності, взаємодії з правоохоронними органами та іншими державними органами, посадовими особами й громадянами.

Нині жителі всіх європейських країн вимагають ефективного захисту від злочинності та громадських безпорядків, наполягають на більш суворому дотриманні поліцейськими принципів законності та гуманності. Кожна країна вимагає від поліції ефективності та взірцевої поведінки. Робота поліції має поліпшуватися, а це означає, що повинні змінюватися методи відбору та підготовки кадрів, методи оцінки їхньої роботи, принципи заохочення та винагороди, дисциплінарні заходи, а також принципи звітності перед законом та суспільством.

Вивчення позитивного досвіду розвинених зарубіжних держав дає змогу використовувати більш ефективні методи захисту прав і свобод особи, якими користуються правоохоронні органи у своїй повсякденній роботі. Одержані емпіричні дані дозволяють сформулювати на його основі теоретичні положення та конкретні практичні рекомендації щодо поліпшення правоохоронної діяльності.

2.2. Діяльність органів внутрішніх справ України у сфері забезпечення прав і свобод людини й громадянина

Ставлення державної влади до прав і свобод людини є показником гуманності суспільства та ступеня набуття демократичності відповідної держави. Саме тому місце органів внутрішніх справ у демократичній державі визначається їх функціональною

спрямованістю на: захист прав і свобод людини й громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; запобігання порушенням прав і свобод людини й громадянина та сприяння їх поновленню; здійснення оперативно-службової діяльності відповідно до Конституції України, законодавства, міжнародних стандартів у цій галузі; поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини й громадянина; забезпечення рівності всіх перед законом та запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Положення Конституції свідчать про прагнення держави до неухильного забезпечення прав людини й громадянина, закріплення їх нормою повсякденного життя суспільства і головним напрямом діяльності будь-якого державного органу. Міністерство внутрішніх справ є головним, провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування й реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, ведення боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки, охорони та оборони особливо важливих державних об'єктів.

Головними завданнями Міністерства внутрішніх справ України є: організація та координація діяльності органів внутрішніх справ щодо захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки; участь у розробленні та реалізації державної політики щодо боротьби зі злочинністю; забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування, розшук осіб, які вчинили злочини, вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень; організація охорони та оборони внутрішніми військами особливо важливих державних об'єктів; забезпечення реалізації державної політики з питань громадянства; забезпечення проведення паспортної, реєстраційної та

міграційної роботи; організація роботи, пов'язаної із забезпеченням безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки; здійснення на договірних засадах охорони майна всіх форм власності; визначення головних напрямів удосконалення роботи органів внутрішніх справ, надання їм організаційно-методичної та практичної допомоги; забезпечення дотримання законності в діяльності осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, працівників і військовослужбовців системи МВС; підготовка органів внутрішніх справ та внутрішніх військ для інтеграції України у структури Європейського Союзу.

Діяльність органів внутрішніх справ у захисті прав і свобод людини багатоаспектна, результати якої залежать не тільки від професіоналізму та самовідданості співробітників міліції, а й від ступеня довіри до них з боку широких верств населення, налагодження співпраці правоохоронних підрозділів та окремих працівників з громадськими об'єднаннями та громадянами. Вона включає в себе як запобігання, відновлення та забезпечення прав і свобод людини, так і повагу та додержання їх власне органами внутрішніх справ.

Велику увагу у вирішенні зазначених питань постійно приділяє керівництво Міністерства внутрішніх справ України.⁹ Так, у вітальному слові Ю.О. Смирнова до учасників науково-практичної конференції “Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності” було підкреслено, що сучасні соціально-економічні перетворення в нашій державі орієнтовані на втілення в життя конституційних принципів свободи людини та справедливості і спрямовані на формування громадянського суспільства.¹⁰

Згідно з чинним законодавством України органи внутрішніх

⁹ *Кравченко Ю.Ф.* Забезпечення прав та свобод людини – головний напрям правоохоронної діяльності в Україні // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – Випуск 9. – Х., 1999. – С. 3–10; *Смирнов Ю.О.* Конституційні гарантії прав і свобод людини в Україні // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – №1. – С. 91–95; *Ануфрієв М.І.* Реформування ОВС – завдання № 1 // Вісн. Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 1998. – №1.

¹⁰ *Смирнов Ю.О.* Виступ-привітання учасникам науково-практичної конференції “Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності” (Дніпропетровськ, ДЮІ МВС України, 14–15.09.99р.) // Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 10–12.

справ повинні гарантувати громадянам України і всім, хто перебуває на її території тимчасово, забезпечення відповідних умов реалізації їхніх прав і свобод. Гарантувати їх використання означає забезпечувати сприятливі умови, за яких закріплений у законі статус людини й громадянина набуває не лише юридичного, але й фактичного змісту для кожної особистості. Держава має гарантувати основні права, свободи людини, що означає забезпечувати належні умови для користування ними, а також захищати їх від правопорушень. Міліція виконує свої завдання неупереджено, у точній відповідності з законом. Ніякі виняткові обставини або вказівки службових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності міліції.

Діяльність міліції підпорядкована загальній меті, яка випливає зі ст. 1 Закону України «Про міліцію»: «Захист життя і здоров'я, прав і свобод громадян...», а стаття 5 «Діяльність міліції та права громадян» свідчить, що повага гідності особистості та забезпечення прав громадян є пріоритетним напрямом її діяльності. Стаття 2 цього Закону основним завданням міліції визначає забезпечення особистої безпеки громадян, їхніх прав і свобод, законних інтересів. Проте можливості щодо забезпечення та захисту особистих прав громадян не безмежні й обумовлені вони перш за все компетенцією органів внутрішніх справ у цій галузі.

Міліція виконує завдання у межах компетенції у точній відповідності з конституційними гарантіями забезпечення прав і свобод людини: принципу презумпції невинуватості у вчиненні злочину (особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 61 Конституції України)); обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ч. 2–3 ст. 61 Конституції України); кожен, у випадках, передбачених законом, має право на правову допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59 Конституції України); ніхто з працівників міліції при

виконанні завдань не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (відповідно до ст. 60 Конституції України).

Найголовніше те, що віднині оцінка роботи органів міліції здійснюється населенням, тобто міліція перетворюється з карального органу (як це було в радянські часи) на орган, що створений і діє лише для народу (як це існує в багатьох зарубіжних країнах). На втілення в життя вищенаведеного, а також на створення правових засад для функціонування, розвитку партнерських відносин між міліцією та населенням, максимальне використання позитивних форм і методів взаємодії міліції та населення щодо подолання негативних протиправних явищ у суспільстві, налагодження ділової співпраці міліції з населенням та громадськими інститутами, створення організаційно-правової системи участі населення в охороні громадського порядку, створення системи формування позитивної громадської думки щодо стану правопорядку та діяльності міліції.

Права та свободи людини як найбільша суспільна цінність набувають особливої актуальності на сучасному етапі розвитку суспільства, їх гарантії та забезпечення – головний обов'язок працівників правоохоронних органів, зокрема міліції.

Співробітники органів внутрішніх справ мають бути обізнані з нормами прав людини та з тим, як ці норми застосовуються у сфері їх відповідальності. Вони повинні розуміти принципи та етичне підґрунтя цих норм прав людини, мати відчуття тотожності з цими традиціями. На них має бути покладений обов'язок сприяти правам людини та бути спроможними застосовувати норми прав людини у своїй роботі. Це надає правоохоронній діяльності особливого значення реалізації принципу законності, справедливості та гуманізму, ставлячись до людини як до вищої цінності. Виконання подібної умови можливе лише за наявності високого рівня морально-правової культури правозастосовувача, певного рівня розвитку його правової свідомості, прагнення дотримуватися правових приписів, продиктованих внутрішніми моральними переконаннями. При цьому в основу переконань закладено повагу до гідності особи без будь-яких проявів дискримінації за національною, расовою, релігійною чи іншою ознакою.

Професійні та правові знання повинні формуватися, перш за все, через ознайомлення як із загальними міжнародними та національними нормативно-правовими актами, так і спеціальними документами щодо діяльності правоохоронних органів відносно прав і свобод людини й громадянина. До останніх належать Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, які зазнають затримання чи ув'язнення у будь-якій формі», «Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами у підтриманні правопорядку», «Конвенція проти катувань та інших жорстких нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання», Декларація Ради Європи «Про поліцію» та особливо «Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку» Генеральної Асамблеї ООН.

Усі ці щільно пов'язані між собою документи складають основні засади діяльності правоохоронних органів будь-якої демократичної держави: повагу до прав кожної людини, навіть людини, що переступила закон.

У сучасних умовах ефективна правоохоронна діяльність працівників органів внутрішніх справ неможлива без усвідомлення суті поточних реформ. Від глибини внутрішнього усвідомлення змісту реформ і законів, що впроваджуються, залежить правомірність поведінки працівників міліції щодо реалізації програми побудови правової держави. Тому працівники правоохоронних органів повинні усвідомлювати норми права, чому сприятиме навчання, пропаганда та приклади гуманного ставлення до людини, наставницька робота керівників ОВС.

Формування морально-правової культури правоохоронця є безперервним процесом. Динаміка накопичення досвіду в цій галузі на сучасному етапі має свої особливості, які обов'язково потрібно враховувати при вихованні особистості в правоохоронних органах, щоб цивілізовано захищати права людини. Формування та вдосконалення морально-правової культури сприяє всебічному й гармонійному розвитку особистості працівника правоохоронних органів, виробленню в нього морально-правових якостей, необхідних для захисту прав людини.

На зміцнення законності та службової дисципліни спрямова-

на вся система заходів щодо добору кадрів, виховної роботи, службової підготовки, впровадження передового досвіду. Тут об'єднуються цілеспрямовані зусилля працівників та керівництва органів внутрішніх справ, громадських організацій, державних органів.

Дисципліна – інструмент, що служить цілям зміцнення законності, забезпечення виконання працівниками міліції велінь закону та підзаконних актів, які визначають службову діяльність. Відповідність цієї діяльності повноваженням міліції, її обов'язкам і правам, виявлені в роботі оперативність, наступальність, досягнуті при цьому високі показники вказують на належний рівень службової дисципліни.

Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ визначає поняття дисципліни осіб рядового й начальницького складу як найсуворіше і точне дотримання порядку і правил, установлених законодавством України, даним статутом, а також наказами та інструкціями МВС України, вимагає від співробітників міліції стійкості й самовідданості при виконанні службового обов'язку. В основу службової діяльності покладено високу політичну свідомість і виховання особового складу, глибоке розуміння важливості виконуваної роботи та особистої відповідальності кожного працівника за доручену справу. Правила служби вимагають суворо берегти державну й службову таємницю, бути чесним і правдивим, виявляти повагу до начальників, старших по службі і званню, додержуватися правила відання честі та носіння установленної форми одягу.

Положення представника влади зобов'язує з честю й гідністю поводитися на службі, бути прикладом у дотриманні громадського порядку, норм моральності, непримиренно ставитися до вад, виявляти й усувати негативні сторони в роботі, підвищувати фахову майстерність. Співробітники органів внутрішніх справ повинні діяти за законом і в усіх випадках дотримуватися своїх правил та інструкцій. Ні за яких обставин правоохоронна діяльність не може супроводжуватися порушенням закону. Всі працівники міліції особисто відповідають перед законом за свої дії та вчинки, проте роль керівників у забезпеченні

дотримання правозахисних стандартів своїми підлеглими є особливо важливою.

Культура, фахова освіта, знання обов'язків на займаній посаді повинні поєднуватися з умінням творчо вирішувати практичні завдання, орієнтуватися в складній обстановці, виявляти твердість і наполегливість у припиненні правопорушень.

Необхідність формування стосовно прав і свобод людини й громадянина інтелектуальних і соціальних навичок правоохоронця збігається з його професійним обов'язком прийняття в конкретних ситуаціях рішень з правозахисних позицій.

Інтелектуальними навичками можуть бути: здатність співробітників органів внутрішніх справ до самоконтролю відповідно до набутих знань про права та свободи людини, вміння оцінювати ними свою поведінку й рішення, свідомо обираючи між різними цінностями, віддаючи перевагу як найбільш важливим – правам і свободам людини. Розуміння підстав вибору дає можливість переборення упередженості та стереотипів в оцінці нестандартних ситуацій.

Соціальні навички: належне ставлення співробітників органів внутрішніх справ до прав і свобод людини – вміння встановити позитивні стосунки з будь-якою людиною (в т. ч. потерпілим, свідком, підозрюваним); вміння знайти можливості та шляхи розв'язання конфліктів непримусовими засобами; готовність до прийняття особистої відповідальності тощо.

Актуальним є поняття «професіоналізм у роботі органів внутрішніх справ», під яким розуміється робота, що характеризується не лише ефективністю, а й законністю, дотриманням закону, що захищає права людини, дотриманням юридичних правил і процедур.

Для досягнення професійної майстерності працівник міліції має набути естетичних (про добро і зло, справедливість тощо), етичних (про низьке, величне, прекрасне, потворне тощо), психологічних знань (про психологічні якості особи: волю, інтелект тощо), духовних (щодо гуманістичного характеру правоохоронної, правозастосовчої і правовиховної діяльності) переконань.

Міліції серед інших органів виконавчої влади надається го-

ловна роль в утвердженні та забезпеченні таких прав і свобод людини: *принципів прав і свобод людини* (усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах, права та свободи людини є невідчужуваними і непорушними, права та свободи, передбачені Конституцією України, гарантуються і не можуть бути скасовані тощо); *громадянських прав та свобод людини* (право на захист життя і здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на свободу пересування тощо); *економічних прав і свобод* (захист права власності тощо).

Співробітники міліції постійно вступають в адміністративно-правові відносини з різними суб'єктами, у тому числі з громадянами з приводу реалізації та захисту їхніх прав і свобод.

Органи внутрішніх справ є суб'єктами адміністративної юрисдикції, що застосовують норми як матеріального, так і процесуального адміністративно-деліктного права. Нові норми ґрунтуються передусім на положенні ст. 55 Конституції України, згідно з якими кожному гарантовано право оскаржити до суду будь-які рішення, дію чи бездіяльність органів державної влади, їхніх посадових осіб. Норми щодо порядку оскарження постанов про накладення адміністративного стягнення органів внутрішніх справ, уповноважених розглядати справи про адміністративні проступки, ґрунтуються також на положенні Концепції адміністративної реформи в Україні, якою, зокрема, передбачено запровадження в Україні так званої адміністративної «квазіюстиції», тобто створення в системі органів внутрішніх справ відповідного рівня спеціальних підрозділів щодо розгляду скарг громадян у порядку, наближеному до судового провадження.

Процесуальна форма створює детально врегульований, обов'язковий, стабільний та захищений державою правовий режим провадження у кримінальних справах, покликаний забезпечувати істину, свободу й справедливість. У правовій державі відносно громадян реалізується доцільна засада: «дозволено все, що не заборонено законом». Проте такий підхід доречний та обґрунтований лише щодо громадян. Стосовно учасників процесу, які мають розпорядницькі повноваження, беззаперечно має діяти

протилежний принцип: «дозволено тільки те, на що уповноважив закон, і тільки у визначеній законом процедурі (формі)».

Стаття 6 Конституції України визначає, що органи судової влади здійснюють свої повноваження виключно в межах та у відповідності з законом. Стаття 19 Конституції України стверджує: органи державної влади та їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначений законами.

За чинним законодавством, потерпілий має право: подавати докази; заявляти клопотання; знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення попереднього слідства, а у справах, в яких попереднє слідство не проводиться, – після віддання обвинуваченого до суду; брати участь у судовому розгляді; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду, а також подавати скарги на вирок або ухвалу суду і постанови судді, а за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

З метою ефективного здійснення кримінальної політики держави необхідно врахувати діалектику співвідношення прав та інтересів учасників кримінального судочинства й чітко визначити пріоритетність цінностей, які потрібно захищати в кожному конкретному випадку. Необхідно вирішити питання, чому саме віддається перевага у боротьбі зі злочинністю: захисту прав і свобод людини чи створенню умов для боротьби зі злочинністю та встановленню об'єктивної істини при розслідуванні кримінальних справ.

У справах приватного обвинувачення потерпілий має право під час судового розгляду підтримувати обвинувачення. Він може брати участь у судових дебатах в усіх справах, у яких не виступає прокурор чи громадський обвинувач.

Конституція України закріплює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Під катуванням розуміють будь-які дії, що навмисно спричиняють людині сильний біль чи страждання фізичного та морального характеру з метою отримання від людини чи третьої особи певних свідчень чи зізнання або покарання за дії, скоєні нею або тре-

тьюю особою чи у скоєнні яких вона підозрюється, а також залякування чи примушування її або третьої особи чи з будь-якої іншої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, якщо такий біль чи страждання спричиняються державною посадовою особою або іншою особою, яка виступає як офіційна, або за їх підбурюванням чи з їх відома або з їх мовчазної згоди.

Примус являє собою вплив, заснований на юридично обов'язковому приписі, виконання якого гарантується державою. Примус у діяльності органів внутрішніх справ – засіб, органічно властивий їх діяльності як силовій структури, гаранту прав і свобод особи. Існують такі засоби примусу: адміністративно-попереджувальні заходи (перевірка документів, входування у житлові помешкання громадян, зупинення руху автотранспорту та пішоходів, адміністративний контроль за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі та ін.); засоби адміністративного припинення (адміністративне затримання громадян, заборона експлуатації автотранспорту через технічні причини, доставляння до органу міліції та ін.); адміністративні стягнення (попередження, штраф, позбавлення водіїв права керування транспортними засобами та ін.); кримінальні та адміністративно-процесуальні заходи (взяття під варту, привід обвинувачуваного до слідчого, здійснення освідування підозрюваних у здійсненні злочину чи адміністративного правопорушення, з метою визначення наявності в організмі алкоголю чи наркотичних речовин та ін.).

Застосований ОВС примус, незважаючи на значну жорстокість у порівнянні із застосуванням цього методу багатьма іншими органами управління, не має на меті завдати людині, яка хоча й переступила закон, фізичних чи моральних страждань, ущемити її права та свободи, принизити гідність. Разом з тим використувані правозахисні засоби примусу мають подекуди виражено каральні ознаки, що, у свою чергу, здатні викликати для індивіда певні обмеження, небажані для нього наслідки. Це цілком обґрунтовано та закономірно, оскільки примус у таких випадках, як правило, є неминучою силовою протидією держави правопорушнику, здійснюваним ним суспільно загрозливим діянням, служить

засобом захисту правопорядку, у тому числі прав і свобод людини й громадянина.

Важливо формувати у співробітників органів внутрішніх справ переконання в тому, що застосування примусу допустиме суворо в рамках законів, що гуманізує професійну діяльність, якщо дія цих законів базується на визнанні людини як основи загальнолюдської моралі. Це розвиває у співробітників органів внутрішніх справ духовність, моральність, чесність та порядність.

Служба в органах внутрішніх справ формує необхідність розуміння співробітником не лише того, що він має робити, але й в ім'я чого він служить. Необхідно розвивати правову базу діяльності органів внутрішніх справ, орієнтуючи її на рівень загальноприйнятих міжнародно-правових стандартів. Проте й на сьогодні залишаються невизначеними, не врегульовані законом такі явища, як корупція, організована злочинність, тероризм; ще не отримали належного юридичного оформлення державні та митні кордони; вимагає відповідного оформлення правова відповідальність громадян за створення незаконних збройних формувань.

Необхідно, щоб повага та дотримання прав і свобод людини й громадянина набувала значної соціальної цінності в діяльності органів внутрішніх справ. Тривале панування адміністративно-командної системи негативним чином відбилосся на діяльності ОВС, що виконували свої завдання нерідко засобами, прийнятними для правової держави та які суперечили міжнародним актам з прав людини. Конституція України поряд з визнанням пріоритетів соціальних цінностей людини встановлює відповідальність держави за свою діяльність.

Сучасна злочинність стає серйозною небезпекою для існування самої держави, вимагаючи нових підходів для боротьби з нею. Лише за умови дієвості та ефективності роботи забезпечується належне середовище, де громадянин має можливість поза правопорушуючих загроз використовувати багато з належних йому прав і свобод.

В цілому, не зважаючи на ці складні умови, міліції вдалося зберегти стабільність і закріпити деякі позитивні тенденції, що

намітилися останніми роками. Це стало можливим завдяки обраній структурній побудові Міністерства внутрішніх справ та стратегії наступу на злочинність, складовими якої на сьогодні є: нейтралізація невеликих злочинних осередків, запровадження практики масового відпрацювання міст і регіонів з високою концентрацією та активністю криміналітету, вдосконалення тактики їх проведення; оперативне відпрацювання процесів у найбільш прибуткових та, на жаль, криміналізованих галузях економіки: паливно-енергетичній, кредитно-банківській та фінансовій системах, зовнішньоекономічній сфері, приватизації.

Органи внутрішніх справ мають великий обсяг прав, пов'язаних з охороною громадського порядку й організацією боротьби зі злочинністю. Розпорядження, віддані в межах наданої компетенції й адресовані громадянам, державним органам і громадським організаціям, підлягають виконанню. Виконуючи правозастосовчу функцію та вимагаючи виконання розпоряджень влади від інших, працівники міліції у своєму служінні закону повинні бути бездоганними в поводженні з громадянами, об'єктивними і справедливими.

Гарантування суб'єктивних прав людини органами внутрішніх справ проявляється у забезпеченні особистої безпеки громадян; своєчасному запобіганню, швидкому й повному розкриттю злочинів та адміністративних правопорушень; охороні суспільного порядку та забезпеченні громадської безпеки; захисті власності від протиправних посягань; наданні правової та організаційної допомоги громадянам, посадовим особам та іншим суб'єктам у здійсненні їхніх законних прав та інтересів.

Характерною особливістю діяльності органів внутрішніх справ є те, що вони у відносинах з окремою особою представляють все суспільство, а, захищаючи її інтереси, нерідко змушені в межах, встановлених законом, вдаватися до обмеження прав і свобод цієї особи. Проте таке обмеження впливає виключно з визнання поваги прав і свобод інших осіб, дотримання вимог моралі, суспільного порядку, загального благополуччя.

Сучасна міліція не стоїть на місці – вона реформується відповідно до вимог сьогодення, а всебічно продумане реформування органів внутрішніх справ повинне вплинути на кінцевій ре-

зультат: підвищити роль міліції в побудові правової держави, утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини.

Міліція – державний орган, що здійснює найбільший обсяг правоохоронної роботи в суспільстві, робить головний внесок у справу захисту особи, її конституційних прав і свобод від кримінальних посягань.

Робота органів внутрішніх справ пов'язана з виявленням та припиненням правопорушень, конфліктів та ін., що потребує кваліфікованості, рішучості та водночас обережності, твердої принциповості, значного фізичного та інтелектуального напруження. Адже будь-які помилки здатні нанести серйозну моральну та матеріальну шкоду суспільству. Дотримання ж норм прав людини створює основу формування у співробітників ОВС впевненості у правильності своєї справи, спонукає їх до вдосконалення своєї майстерності.

Повага до людської гідності є основою захисту прав людини під час виконання функціональних обов'язків співробітників органів внутрішніх справ; застосування ними сили є винятковим заходом для попередження злочинів чи правомірного затримання правопорушника.

Компетенція органів внутрішніх справ щодо забезпечення особистих прав громадян складається з таких повноважень:

- охорона й забезпечення громадського порядку, тобто підтримання встановлених правовими актами правил поведінки та відносин між людьми, які перебувають у громадських місцях;

- запобігання виникненню загрози життю, здоров'ю та майну громадян з боку джерел підвищеної небезпеки, непередбачених дій натовпу або внаслідок аварій, пожеж, стихійних лих, катастроф та інших надзвичайних подій;

- запобігання правопорушенням та їх припинення з метою захисту прав і свобод громадян під час вжиття заходів щодо нейтралізації, послаблення, усунення та попередження правопорушень, забезпечення притягнення до відповідальності винних, відновлення порушених прав і свобод громадян;

- виявлення й розкриття злочинів та розшук осіб, які їх вчинили, що, безперечно, є основним функціональним завданням міліції, виконання якого відображає рівень професіоналізму співро-

бітників органів внутрішніх справ.

Завданнями міліції є організація дотримання паспортного законодавства, в'їзду в Україну та виїзду з України громадян, перебування іноземних громадян та осіб без громадянства. Так, Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність за: проживання без паспорта або без прописки (реєстрації) (ст. 197); умисне псування паспорта чи втрата його з необережності (ст. 198); допущення проживання без паспорта або без прописки (ст. 199); прийняття на роботу без паспорта (ст. 200); незаконне вилучення паспортів та прийняття їх у заставу (ст. 201); порушення прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України (ст. 202); порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України (ст. 203); порушення порядку реєстрації, прописки або виписки іноземних громадян й осіб без громадянства та оформлення для них документів (ст.204); невжиття заходів до забезпечення своєчасної реєстрації, прописки або виписки іноземних громадян та осіб без громадянства (ст. 205); порушення порядку надання іноземним громадянам й особам без громадянства житла, транспортних засобів та інших послуг (ст. 206).

Виявлення порушень і складання протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 197–201 КпАП, відповідно до ст. 255 КпАП віднесено до компетенції службових осіб органів внутрішніх справ. Згідно зі ст. 222 КпАП від імені міліції розглядати адміністративні правопорушення, передбачені ст.202–206 КпАП, і накладати адміністративні стягнення мають право начальники органів внутрішніх справ та їхні заступники.

Здійснюючи контроль у цій сфері, міліція спрямовує свої зусилля на боротьбу з міжнародною злочинністю та незаконною міграцією.

У непростих умовах економічної реформи, перебудови всієї системи економічних і соціальних відносин в Україні особливо гуманного характеру набуває діяльність слідчих підрозділів органів внутрішніх справ щодо відновлення порушених прав людини. Результативність їхніх зусиль у цьому напрямку є складовою час-

тиною остаточного затвердження у свідомості населення демократичного порядку суспільного устрою, розуміння держави як політичного інституту, що надає правам людини пріоритетного значення.

Органи внутрішніх справ надають допомогу громадянам у розшуку осіб, які зникли безвісти, розшуку боржників та відповідей за цивільними позовами, забезпечують право на юридичний захист затриманого та ін.

У сучасному демократичному суспільстві органи внутрішніх справ все більше набувають ознак організації, що надає послуги людині в забезпеченні її прав і свобод. Разом з тим специфіка правоохоронної діяльності обумовлює певну проблемність у формуванні відповідного ставлення співробітників органів внутрішніх справ до захисту прав і свобод людини, що іноді пов'язано з недостатнім рівнем їх професійних, моральних та психологічних якостей, відсутністю в них необхідної переконаності у важливості та відповідальності їх соціальної ролі. Досвід, якого набуває правоохоронець у спілкуванні зі злочинним середовищем, не завжди сприяє формуванню позитивного ставлення до прав і свобод тих, чиї права та свободи за професійним обов'язком він повинен захищати та забезпечувати. Негативно впливає неналежне соціальне, грошове забезпечення співробітників міліції, яке останнім часом знову погіршилося. Потребує посилення правовий захист співробітників міліції, адже все частіше мають місце шантаж, погрози, залякування, зухвалі напади на працівників правоохоронних органів та їх убивства чи каліцтва.

В органах внутрішніх справ приділяється повсякденна увага викорінюванню порушень законності в діяльності співробітників різних структурних підрозділів. Аналізуються негативні явища та причини, що породжують порушення законності, вживаються ефективні заходи щодо їх усунення; розроблена система збирання інформації про порушення законності дозволяє систематизувати їх за видами служб і категоріями працівників, а також за характером порушень. Усе це надає можливість судити про стан законності й дисципліни, розробити дієві заходи щодо профілактики порушень, вибірково підходити до оцінки стану кожного окремо-

го виду діяльності. Необхідно рішуче боротися і цілком знищити такі порушення, як необґрунтоване затримання, неправомірне використання адміністративних заходів впливу, невиправдане застосування сили, порушення термінів розгляду заяв і скарг громадян тощо, бо саме вони знижують авторитет міліції і є несумісні з її діяльністю.

Актуальною є проблема забезпечення законності в діяльності щодо профілактики правопорушень. Профілактична робота – це складний комплекс заходів, які ґрунтуються на застосуванні закону, знаннях психології та педагогіки. Ці заходи несумісні з діями, пов'язаними з приниженням людської гідності, обманом, неправомірними обмеженнями прав громадян.

Особливої уваги повинен заслуговувати якісно новий підхід до діяльності оперативних підрозділів кримінальної міліції яка має ґрунтуватися на конституційних принципах захисту прав і свобод людини, верховенства права, верховенства закону.

Суттєвого значення набувають питання розробки та впровадження єдиної державної системи гарантій прав людини, в тому числі й у сфері оперативно-розшукової діяльності.¹¹

Здійснюючи загальнопрофілактичну роботу, організуючи виступи в пресі, на радіо й телебаченні, не можна оголошувати неперевірені до кінця факти, що стосуються честі й гідності громадян. У рамках індивідуальної профілактики в процесі виховної роботи з правопорушниками необхідно твердо знати й дотримуватися правил постановки їх на облік, підстави та порядок застосування передбачених заходів впливу на таких осіб з метою їх виправлення й перевиховання. Необхідно знати правові основи, що регламентують участь громадян в охороні громадського порядку, в роботі з профілактики антигромадських проявів, не допускати представників громадськості до роботи, виконання якої для них законом не передбачено.

Не сприяють повазі до прав і свобод особистості також уяв-

¹¹ *Козаченко І.П.* Дотримання прав і свобод людини у проведенні тимчасових і виняткових оперативно-розшукових заходів // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000.– №1. – С.161; *Петков В.П., Ворушило С.В.* Співвідношення дисципліни і законності в діяльності ОВС // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. – 2000. – №4 (13). – С. 103.

лення, що мають місце серед правоохоронців, які безпосередньо працюють зі злочинним середовищем, про проблему прав і свобод як суто теоретичну, відірвану від реальної практики, а то й певну політичну моду, і отже, тимчасову. Тому боротьба з порушенням прав людини пов'язана перш за все з підвищенням професіоналізму співробітників органів внутрішніх справ, формуванням у них відданості принципам верховенства права, демократизму, відповідальності за соціальні та економічні реформи. Тому не викликає сумніву, міцна законність можлива лише в умовах соціальної стабільності і захищеності, коли громадяни впевнені у своїх правах, мають можливість їх захисту.¹²

Особлива увага з боку начальника повинна бути спрямована на своєчасне виявлення причин і попередження проступків, на створення нетерпимого ставлення до порушників дисципліни. При цьому він зобов'язаний всебічно використовувати силу громадського впливу з боку колективу.

Для виконання підвищених вимог до міліції потрібні нові зусилля у забезпеченні високої якості роботи, зміцнення службової дисципліни, вивчення й усунення наявних недоліків. Вся діяльність працівників міліції повинна бути завжди зразком виконання цивільного та службового обов'язку, неухильного дотримання законності.

Порушення законності й дисципліни може бути наслідком свідомого невиконання працівником міліції службових обов'язків, зневажливого ставлення до прав і законних інтересів громадян, нестриманості, невміння орієнтуватися й діяти в складній обстановці тощо. Все це може мати різноманітні наслідки. Так, невитриманість співробітників міліції може спровокувати з боку громадян протиправні дії та опір.

Незнання тактичних і психологічних основ виконання служби у громадських місцях може спричинити з боку громадян протидію зусиллям представника влади під час затримання правопорушника. Наприклад, якщо особа, яка затримується, своєю поведінкою викликає співчуття з боку оточуючих, апелює до них

¹² *Навроцький В.* Гарантії законності кримінально-правової кваліфікації // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – №3/22. – С.159–168.

з приводу нібито незаконних дій працівника міліції, у той час як останній не намагається у свою чергу домогтися осуду ними дій порушника, заручитися їхньою підтримкою тощо.

Особливість діяльності органів внутрішніх справ закликає надати пріоритетної уваги правам громадян на свободу. Право на свободу – це право не бути позбавленим волі без передбачених для того законодавством підстав, а також бути звільненим негайно у разі затримання, арешту або позбавлення волі, якщо протягом 72 годин затриманій особі не буде вручено вмотивованого рішення суду про утримання під вартою. Усі випадки обмеження особистої свободи громадянина можуть мати місце лише за наявності законних підстав. Якщо трапляються випадки порушення цих вимог закону з боку працівників органів внутрішніх справ, потерпіла особа має право подати позов про відшкодування завданої їй моральної та майнової шкоди відповідно до Закону України «Про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду».

Розв'язання завдань щодо захисту особистої безпеки громадян, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, правової та організаційної допомоги громадянам, посадовим особам та іншим суб'єктам у здійсненні їх законних прав та обов'язків тощо щільно пов'язане із задоволенням різнобічних потреб та інтересів кожної людини. Адже суворе дотримання вимог демократичних законів, стабільний правопорядок та його захищеність є важливими умовами реальності свободи людини в суспільстві, гарантією повного здійснення всієї системи її прав і свобод. Гарантування прав і свобод людини міліцією за своєю сутністю здійснюється у загальному руслі виконання нею своїх відповідних функцій. При цьому гарантування суб'єктивних прав не розчиняються у масі завдань, що стоять перед міліцією, а навпаки, зумовлюють та конкретизують їх.

Багатогранність функцій органів внутрішніх справ відносно прав і свобод людини, їх пов'язаність з усією правоохоронною та правовою системами держави, потребують комплексного підходу до підвищення ефективності їх оперативно-службової діяльності. Саме проблеми подальшого вдосконалення системи та структури

правоохоронних органів, підвищення ефективності їх діяльності, утвердження й забезпечення прав і свобод громадян, зміцнення законності й правопорядку вирішуватимуться в процесі їх реформування.

Успіх у роботі щодо зміцнення службової дисципліни визначається досягнутими результатами в організації навчання й виховання. Моральний стан, організованість і дисципліна, дотримання законності, спроможність вирішувати відповідальні завдання з охорони суспільного порядку та боротьби зі злочинністю визначаються рівнем керівництва, відповідальністю керівників за виховання особового складу.

Уміння добирати кадри, спроможність органічно поєднувати компетентність, дисциплінованість з ініціативою і творчим підходом до справи, чуйність до людей, до їхніх потреб і запитів, приклад у роботі й побуті – невід’ємні найважливіші якості сучасного керівника-менеджера. Управляти – означає знати особливості характеру й ділові якості співробітників, організувати їхню діяльність так, щоб кожний приносив максимальну користь, удосконалювати стиль і методи своєї роботи, активно впроваджувати в практику наукову організацію праці.

Виховання співробітників повинно здійснюватись на основі вивчення традицій міліції, пропаганди передового досвіду, високих моральних якостей героїв праці. На все життя запам’ятовується багатьом співробітникам ОВС урочисте прийняття Присяги й посвячення в міліціонери. Добрій плідній роботі сприяють постійна допомога товаришів, чуйність і пильність з боку начальника, його поінформованість про результати служби й зацікавленість в удосконаленні фахової майстерності підлеглих.

Між тим все ще мають місце випадки порушення працівниками міліції прав і свобод людини й громадянина. Основними їх видами є: фабрикування доказів, тиск чи погроза застосування насильства щодо затриманої або якоїсь іншої особи; пропонування угоди затриманій особі під час допиту.

В Україні ведеться постійна боротьба з випадками перевищення співробітниками влади та службових повноважень, оскільки такі прояви зводять нанівець зусилля МВС України

щодо впровадження в практику принципу партнерства з населенням.

Відносини людей з представниками правоохоронних органів мають бути партнерськими. Громадяни повинні поважати, а не боятися працівників міліції, іти до них зі своїми турботами, тривогами та бідами. Ось чому виховна робота з кадрами правоохоронних органів стає елементом професійного виховання поваги до прав людини, а також виховання світогляду працівників органів внутрішніх справ.

Співробітники органів внутрішніх справ утверджують досить таки важливі два принципи: пропорційності й недискримінації. Пропорційність необхідна при дотриманні балансу між, з одного боку, повагою та захистом права на свободу думки, совісті та релігії, а з іншого – захистом громадського порядку та попередженням злочинів. Принцип недискримінації застосовується при захисті прав людини та при законному використанні повноважень, які обмежують чи звужують це право.

Міліція має виконувати свої повноваження відповідно до принципу підпорядкування закону, пропорційності й недискримінації.

Діяльність органів внутрішніх справ є суттєвою складовою діяльності державних органів у забезпеченні особистих прав громадян України. Разом з тим соціальні, організаційні, фінансові та правові чинники, інтенсивний розвиток нових суспільних відносин, процеси становлення правової держави зумовлюють потребу подальшого реформування системи органів внутрішніх справ України, приведення їх у відповідність до реалій сучасного суспільно-політичного життя, перетворення на справжніх слуг народу, готових вчасно прийти на допомогу і в повному обсязі гарантувати захист прав і свобод громадянам України.

Сьогодні міліція має вжити термінових заходів щодо відновлення співробітництва та взаємодії з населенням і громадськими формуваннями в охороні громадського порядку та профілактиці злочинів. Єдність дій всіх учасників, вимога комплексного підходу до боротьби зі злочинністю – основа ефективного вирішення завдань зміцнення правопорядку в Україні.

Світовий досвід свідчить про те, що профілактична робота –

справа не тільки державних органів, установ та організацій. У багатьох країнах світу та й у нас є невичерпний резерв громадських, самодіяльних недержавних інституцій, які в змозі значну частку роботи в цьому плані взяти на себе.

Співпраця, взаємодія міліції з населенням та громадськими формуваннями у профілактиці злочинності є процесом здійснення спільних, узгоджених, скоординованих дій зазначених суб'єктів профілактики, спрямованих на недопущення та нейтралізацію протиправної поведінки окремих осіб на вчинення злочину. Отже, це не співпраця, не взаємодопомога і не самостійна діяльність (як іноді трактують взаємодію), а цілеспрямована, узгоджена за метою, часом і місцем спільна, взаємопов'язана діяльність двох рівноправних, самостійних суб'єктів, спрямована на досягнення певного результату.

Безперечно, співробітництво міліції з іншими суб'єктами попередження злочинності, в тому числі з громадськими формуваннями здійснюється у рамках встановленої компетенції і має на меті найбільш повне використання можливостей кожного суб'єкта профілактичного впливу.

Серед адміністративно-правових гарантій можна назвати: визначення поняття адміністративного порушення як підстави адміністративно-правової відповідальності; закріплення видів адміністративного стягнення, обґрунтованість застосування впливу за адміністративні правопорушення; наявність інституту прокурорського нагляду; визначення підстав термінів застосування адміністративного стягнення; надання права особі, яка притягається до адміністративної відповідальності; встановлення інституту захисту.

Важливе місце в забезпеченні прав і свобод людини й громадянина посідають правоохоронні органи. Вони можуть робити це ефективно тільки за умови достатнього рівня правової культури своїх співробітників, тому що без знання права, володіння вмінням та навичками їх реалізації, поваги до права, повноти реалізації його при виконанні професійних обов'язків, охороняти, захищати та відновлювати права людини неможливо.

Якщо розглядати роботу окремих служб та підрозділів міліції щодо пошуку та отримання інформації (міліція взагалі працює в

умовах браку інформації), важливо враховувати, що співробітники міліції мають бути підготовленими до спілкування з особами різної статі, неповнолітніми та молоддю, підозрюваними, постраждалими від скоєного злочину і тими, хто володіє інформацією про цей злочин або злочинця.

Професійне спілкування має допомогти працівнику міліції відповідним чином налаштувати свого співрозмовника, враховуючи, що отримана інформація переважно має конфіденційний характер.

Спілкуючись з населенням, правоохоронцю часто доводиться одержувати інформацію, пов'язану з проникненням у приватне життя окремої особи. Це вимагає від нього вміння застосувати різноманітні засоби одержання інформації та індивідуального підходу до людей. Саме тут повинні використовуватися комунікативні навички та здібності. І вже цілком зрозуміло, що той, хто має високий рівень комунікативної культури, здатний вирішити завдання щодо отримання конфіденційної, цінної, особливої інформації.

Зазначені обставини вимагають від правоохоронців відповідного рівня сформованості культури професійного спілкування. Такий підхід до осмислення проблеми комунікативної культури буде новаторським і перспективним. Він надає змогу протиставити кримінальному свавіллю і беззаконню не тільки авторитет і силу права, але й зацікавити й переконати громадян у необхідності зміцнення правопорядку. При цьому впровадження в життя поняття «міліція і народ – партнери» повинно забезпечити ділові стосунки між працівниками міліції та громадянами.

У підрозділах та органах внутрішніх справ існує певна специфіка комунікативної культури у взаєминах між співробітниками. На жаль, часто вона будується на «вуличній лексиці», а іноді з використанням жаргону спеціального контингенту, що негативно впливає не тільки на рівень комунікативної культури самих співробітників, але й на тих, що брали участь у такому спілкуванні громадян, особливо тих, хто вперше опинився у такій ситуації.

У відносинах працівників міліції часто трапляється надмірний інтерес до роботи свого товариша. Відомчі нормативні доку-

менти правоохоронних органів передбачають, що без службової необхідності та без санкції безпосереднього начальника не слід цікавитися, чим займається той чи інший працівник. Недопустимість і делікатність у цій справі не порушать, а тільки зміцнять дружбу, повагу і довір'я між співробітниками.

Не слід звужувати коло осіб, з якими доводиться спілкуватися працівнику міліції. Так, він неминуче спілкується з рідними, сусідами, знайомими, близькими, з якими разом працював або навчався, служив в армії. Звичайно, з цими людьми уникати контактів не слід, навпаки – при належному рівні спілкування від них можливо одержувати оперативну інформацію. Також не можна відкидати їх прохання порадитись, посприяти у життєвих клопотах.

Проте важливо, щоб доброзичливість не зашкодила правоохоронній діяльності, не суперечила нормам юридичної моралі. Найнебезпечнішою для працівника міліції є нерозбірливість у знайомствах, панібратство з окремими людьми, які чинять певний тиск, намагаючись незаконним шляхом отримати певні послуги, службову інформацію. Дехто навмисно, прикриваючись знайомством з працівником міліції, вершить протиправні або злочинні дії. Суть цього полягає у наданні таким знайомим правової інформації, яка призначена тільки для службового користування. Отже, спілкуючись з близькими та знайомими людьми, працівнику міліції заборонено розголошувати службові відомості. На жаль, можна почути в місцях загального користування, на вулицях, у коридорах або у службових приміщеннях у присутності сторонніх осіб, як співробітники міліції демонструють власну поінформованість, беруть на себе обов'язок вирішувати питання, які не входять до кола їх службових обов'язків. Від злочинців таку інформацію в аналогічних умовах почути неможливо.

Актуальною проблемою в діяльності міліції є перебудова психології, культури спілкування її працівників, які від імені держави реалізують відповідні функції, а також підвищення престижу оперативної роботи та рівня професійної майстерності співробітників, покликаних попереджувати, розкривати та розслідувати злочини, забезпечувати належний рівень громадського

порядку та надавати соціальну й правову допомогу населенню.

Тому в сучасних умовах, за словами Президента України Л.Д. Кучми, акценти переносяться з каральних функцій на гуманізацію діяльності правоохоронців, забезпечення їх відкритості і прозорості, доступності для громадського контролю.¹³

Необхідно створити відповідний правовий механізм з урахуванням світового досвіду правового регулювання суспільних відносин. Яскравим прикладом вирішення цих проблем є робота поліції Угорщини, Німеччини, Великої Британії. Так, у місцях пошкодження реманенту, освітлення, малювання на стінах, наприклад, у підземних переходах, зупинках міського транспорту, дискотеках тощо доцільно розміщувати звернення, в яких просити громадян за вказаними телефонами міліції, спецінспекції по благоустрою міста, служб навколишнього середовища повідомляти про пошкодження, забруднення, інші порушення. Одночасно це сприятиме зменшенню правопорушень і злочинів в цих місцях, надасть змогу деяким громадянам звертатися з конкретною інформацією до відповідних закладів.

Слід впроваджувати засоби й методи, які дозволять конкретніше проаналізувати і внести необхідні коригування, втілювати новітні механізми правовідносин, взаємодії і комунікативних особливостей. Це дозволить створити необхідну правову базу відносин між міліцією та населенням, удосконалити позитивні форми й методи взаємодії, визначити риси ділового партнерства міліції з населенням та громадськими інститутами, запровадити механізм партнерських відносин з наукових рекомендацій та передового досвіду зарубіжних поліцейських органів з населенням, сформулювати рівень розвитку комунікативної культури суспільства для створення умов партнерства населення та міліції.

Захист населення без участі самого населення неможливий. Робота міліції відбувається на його очах. Співробітники міліції у межах своєї компетенції мають можливість спілкуватися з населенням. Для цього вони, наприклад, проводять опитування громадян. Від того, як вони ставляться до людини, яку тактику вико-

¹³ Кучма Л.Д. Конституція України – правовий фундамент забезпечення стабільності держави та консолідації суспільства // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. (Харків, 21-22.06.2001 р.). –Х., 2001. – С.10.

ристовують, яке враження залишають від таких розмов, такі результати і отримують. Яка ж тактика його проведення?

Така форма роботи повинна передбачати тактовну поведінку, ввічливість, уважність, культурне спілкування і разом з тим категоричність, професіоналізм, зацікавленість у долях людей та забезпечення їх особистої безпеки. Треба роз'яснювати людині, що вона своєю інформацією має допомогти окремій людині, міліції, всьому суспільству, застерегти себе від злочину у майбутньому.

Практика показує, що опитування – найбільш розповсюджений оперативно-розшуковий захід. Під час опитування не слід застосовувати погрози, фізичний вплив, не можна спонукати до давання показань проти самого себе або близьких родичів, забороняється допускати дії, які принижують гідність особи. Опитувати потрібно у спокійному тоні. Не дозволяється вголос оцінювати й коментувати відповідь опитуваного. Забороняється задавати навідні та аморальні запитання, тому що вони вже у самому формулюванні передбачають заздалегідь бажану відповідь для особи, що опитує. Особливо недоречні вони при опитуванні неповнолітніх. «Підловлюючі» запитання розраховані на те, щоб спіймати опитуваного на випадковій обмовці. Вони, звичайно, спрямовані на заплутування опитуваного. Досить обережно слід застосовувати й побічні запитання, тобто такі, про істинний напрямок яких опитуваний непоінформований.

Відчутну шкоду у спілкуванні працівників міліції з громадянами наносить обман. Він підриває авторитет органів міліції. Для спілкування з населенням крім опитування можливо використовувати збори колективу, жителів, взагалі населення, особисті контакти з представниками громадськості, а також письмові звернення та оголошення.

Ефективними є також звернення по радіо, телебаченню, у газетах з проханням допомоги у розкритті злочину чи розшуку злочинця, на умовах гарантії анонімності й винагороди. Але й тут є загроза негативного впливу такої інформації на громадську свідомість – не виключеними є чутки, панічні настрої, спотворенні тлумачення дій правоохоронних органів.

Було б помилковим вважати, що поняття культури спілку-

вання переважно стосується вміння працівників міліції виявляти відповідне емоційно-чуттєве ставлення й сприймання певної категорії людей. За сучасних умов комунікативна діяльність все більше залежить не лише від рівня розвитку почуттів, але й від інтелектуальної активності працівників кримінальної міліції, їх освіченості та інформованості у певних напрямках діяльності людей. Так, для встановлення комунікативної взаємодії при вивченні злочину у сфері кредитно-банківських операцій, працівник кримінальної міліції повинен мати відповідні знання та уявлення про порядок підготовки й ведення банківської документації, предмет укладених домовленостей, а також про етикет спілкування з представниками комерційних структур. Все це сприятиме налагодженню змістовної бесіди зі співробітниками банківської установи та отриманню необхідної інформації. Під час спілкування з особами, які скоїли злочин або відбувають певний термін покарання, оперативний працівник повинен вміти зіграти певний образ, використовуючи при цьому елементи театрального мистецтва, відповідний лексикон, манери поведінки тощо.

Наукові спостереження за комунікативною діяльністю працівників міліції переконливо засвідчують необхідність серйозних змін у системі підготовки висококваліфікованих юридичних кадрів. Міністерство внутрішніх справ України спрямовує свої зусилля на покращання діяльності міліції, більш якісний відбір кандидатів на службу в правоохоронні органи, поліпшення професійної підготовки майбутніх спеціалістів міліцейських професій. Державна національна програма «Освіта – Україна – XXI століття» та рішення Колегії МВС № 8 км/1 від 28.12.99 р. передбачають реформування змісту загальноосвітньої та професійної підготовки, формування світоглядної, правової, моральної, політичної культури майбутніх працівників системи Міністерства внутрішніх справ.

Перед вищою юридичною школою постає завдання щодо створення відповідних педагогічних умов формування культури спілкування майбутніх працівників міліції. Навчально-виховний процес підготовки правоохоронців здійснюється паралельно з вихованням у них відповідних якостей для ефективного виконання у майбутній діяльності своїх професійних обов'язків з суворим

дотриманням службової дисципліни, законності, Присяги, статутів органів внутрішніх справ.¹⁴

У вирішенні зазначеної проблеми необхідно використовувати наявний теоретичний та методичний досвід, який накопичено в навчальних закладах України і який знайшов певне відображення на сторінках науково-педагогічних видань.

Виключно важливе значення має проблема подолання правового нігілізму юриста-практика, його некомпетентності, низького професіоналізму, невміння розібратися в конкретних життєвих ситуаціях, дати їм правильну юридичну оцінку, в результаті чого з'являються незаконні та необґрунтовані рішення. Необхідно відмовитись від підготовки юристів-середнячків, від випуску дипломованих спеціалістів, які не мають належного рівня у своїй професії. Майбутнім професіоналам доцільно викладати юридичні науки на основі плюралізму думки вчених, юридичних шкіл, приділяти увагу розвитку творчого розуміння.

До форм діяльності міліції у сфері реалізації прав і свобод людини й громадянина можна віднести: регулятивну; правоохоронну; організаційну; виховну.

Усі об'єктивні та суб'єктивні фактори діяльності міліції щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина можна поділити на відповідні групи: правові фактори; соціально-економічні; психологічні; культурні тощо.

Діяльність правоохоронних органів не повною мірою відповідає сучасним вимогам щодо забезпечення прав і свобод людини, реалізації на практиці конституційних приписів про права громадян, а також міжнародним стандартам прав людини. Правозахисна діяльність правоохоронних органів буде відповідати вимогам ефективності за умови належного їй законодавчого, організаційного та наукового забезпечення. Виходячи з цього, необхідно привести норми чинного законодавства у відповідність з міжнародними нормами та стандартами, а також забезпечити ефективність правозахисних механізмів на практиці.

З метою реалізації діяльності держави щодо попередження,

¹⁴ *Негодченко О.В.* Розвиток юридичної науки як одного з головних елементів діяльності органів внутрішніх справ України – шлях до побудови правової держави // *Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України.* – 2000. – № 11. – С.16–22.

припинення та ліквідації злочинів за допомогою правових і процесуальних засобів необхідно створити систему кримінально-правових, кримінально-процесуальних гарантій, які б забезпечували захист прав і свобод людини.

Але слід пам'ятати, що становлення прав та свобод людини і громадянина в нормативно-правовому акті навіть найвищої юридичної сили ще не є показником їх реальності. Для гарантування можливості ними користуватися держава повинна забезпечити їх реалізацію, реформувати відповідний механізм юридичних, економічних, політичних та організаційних гарантій”¹⁵.

Забезпечення більш повного запровадження засад правової справедливості, моральності щодо всіх осіб, які так чи інакше залучаються до розслідування кримінальних справ, зокрема приведення чинного кримінально-процесуального законодавства у відповідність з конституційною нормою про те, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Актуальність створення системи формування культури професійного спілкування обумовлюється змінами в політичному, економічному та соціальному житті країни, складною криміногенною ситуацією, зростаючими потребами захисту прав і свобод громадян. Від працівників міліції вимагається не лише компетентність, освіченість, але й уміння працювати з людьми на високому рівні культурних, професійних, морально-естетичних вимог. Суттєву роль у цьому відношенні відіграє комунікативна культура: прояв відповідного такту, почуття міри, набуття професійно значущих рис та способу поведінки. І це не випадково. Зміни, що відбуваються в суспільстві, змінюють і культурні відносини громадян. Адже специфіка професійної діяльності працівників міліції полягає в тому, що вона передбачає тісний контакт з широкою аудиторією. Для встановлення необхідного зв'язку з певною категорією людей, отримання інформації, яка б мала оперативний інтерес у попередженні або розкритті злочину, встановлення і перевірки різних фактів, вивчення оперативно-розшукової ситуації

¹⁵ *Ануфрієв М.І.* Проблеми реалізації норм Конституції України в діяльності органів внутрішніх справ // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. (Харків, 21–22.06.2001 р.). –Х., 2001. – С.81.

працівники міліції повинні вміло взаємодіяти з людьми, встановлювати з ними необхідні відносини.

Повне, своєчасне та законне використання своїх знань, вмінь і навичок для забезпечення прав і свобод людини й громадянина при виконанні не тільки професійних, але й загальногромадянських обов'язків – основний елемент правової культури співробітників правоохоронних органів у цій сфері.

Діяльність міліції у забезпеченні прав і свобод людини й громадянина має певні особливості, які зумовлюються їх повноваженнями. До них можна віднести: діяльність міліції має бути гуманною, неупередженою і мати чітку відповідність із законом; компетенція міліції щодо забезпечення реалізації загальнолюдських стандартів прав людини визначаються в різних сферах, зокрема під час охорони громадського порядку, забезпечення суспільної безпеки, проведення дізнання, виконання судових вироків та постанов тощо. Особливу увагу слід приділяти формі участі громадян у забезпеченні своїх прав – діяльність громадських організацій.

Спираючись на досвід зарубіжних країн, в Україні повинна бути вироблена стратегія в галузі попередження порушень прав і свобод громадян. Вона має передбачати різні заходи: спільну зацікавленість держави, посадових та фізичних осіб у захисті прав і свобод людини; державний контроль за цим захистом; встановлення взаємодії міліції з населенням у розробці ефективних способів такого захисту; впровадження нових форм та методів захисту прав і свобод особи; зміцнення моральних цінностей та законності (виховання поваги до закону у всіх осіб); правове виховання через засоби масової інформації; підвищення рівня виконавчої дисципліни й посилення відповідальності за невиконання законів або певних розпоряджень на всіх рівнях; удосконалення законодавства відповідно до нагальних потреб суспільства; своєчасне інформування про зміни в законодавстві, роз'яснення його положень, пробудження інтересу до знань законів та їх неухильного виконання.

Тому нагальною є потреба наукового обґрунтування процесу запровадження у вітчизняну правову систему міжнародно-правових стандартів насамперед щодо утвердження, забезпечення

й захисту прав та свобод людини і громадянина, дослідження можливостей їх адаптації в Україні з урахуванням умов перехідного періоду нашої держави і суспільства, національних традицій і менталітету, позитивних напрацювань українських правників.¹⁶

Усі держави пов'язані між собою міжнародним правом, і права людини в кожній з них захищаються різноманітними засобами. Ступінь реалізації прав людини в державі багато в чому залежить від неухильного дотримання та виконання законів. Вищезгадані обставини дають підставу звернути увагу на те, що загальнолюдські стандарти прав і свобод людини інколи можуть бути безпосередньо спрямовані на регламентацію діяльності міліції та її посадових осіб.

Комплексний підхід до проблеми подальшого зміцнення законності потребує участі в її вирішенні всіх співробітників органів внутрішніх справ. Повинна бути підвищена особиста відповідальність за виконання дорученої роботи, за стан служби в цілому. Кількість порушень з боку особового складу є невеликою, якщо мати на увазі окремо взятий колектив. Керівництво, численний актив співробітників спроможний вирішити будь-які поставлені перед ними завдання, домогтися твердого й неухильного проведення в життя політики держави, суворого дотримання законності, вимог Присяги, статутів, наказів, рішуче усувати недоліки в роботі. Для цього необхідно розвивати колективізм, удосконалювати фахову майстерність, кожному працівникові опанувати досвід передовиків, посилювати ідейне виховання, покращувати службову підготовку.

Розглядаючи питання щодо ролі міліції у забезпеченні та охороні громадянських прав і свобод громадян, слід акцентувати увагу на аналізі таких важливих і подібних, але не тотожних термінів, як «охорона», «захист», «забезпечення». В юридичній літературі часто проводять розмежування між цими поняттями. Так, потреба в охороні й захисті конституційних прав і свобод виникає, як правило, у разі їх порушення, наявності певних перешкод

¹⁶ Тацій В.Я. Юридична наука та її значення у формуванні правової системи України // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. (Харків, 21–22.06.2001 р.). –Х., 2001. – С.17.

на шляху до їх використання, конфліктних ситуацій щодо їх вирішення та у ряді інших випадків. Скажімо, охорона прав охоплює заходи профілактики, що застосовуються при порушенні прав, а їх захист – це решта всіх правових заходів після правопорушення. Тобто охорона (захист) прав і свобод в єдиному механізмі їх реалізації виступає як певна визначена самостійна стадія зі спеціальними цілями та завданнями, які здійснюються примусовими заходами. Такий підхід має позитивний характер, оскільки спрямований на відокремлення профілактичних заходів від власне охоронних. Щодо решти змісту понять охорони та захисту прав і свобод громадян, то вони співпадають.

Термін «забезпечення» досить часто використовується в юридичній літературі, а також в управлінській і правоохоронній практиці. Під цим поняттям розуміється процес дії загальних і спеціальних (правових, психологічних та управлінських) гарантій, які виступають як умови й засоби досягнення поставленої мети. При цьому слід визначити, яка мета стоїть перед суб'єктами права, особливо представниками правоохоронних органів, зокрема міліції в процесі дотримання й захисту прав і свобод людини. Деякі автори вважають, що забезпечення законності й правопорядку є результатом вимог щодо захисту прав людини, інші – що охорона законності пов'язана з порушенням останньої, а забезпечення – з профілактикою таких порушень та її зміцненням. Отже, забезпечення правопорядку є не що інше, як постійно діючий управлінський правоохоронний процес, спрямований на підтримання режиму законності й справедливості у регульованих правовими та іншими соціальними нормами суспільних відносинах. Останні, що отримали назву «правоохоронні відносини», до цього часу недостатньо вивчені, а їхня структура є невизначеною, хоча від науково обґрунтованої класифікації залежить зміст і напрямок управління режимом законності й справедливості в системі забезпечення правопорядку.

Ці терміни реалізуються практичними працівниками міліції таким чином:

1. *Право людини на життя і повагу до її гідності* (ст. 27 Конституції України). Це право проголошується всіма міжнародно-правовими актами про права людини і майже всіма Конститу-

ціями країн світу як невід'ємне право людини, що охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. У разі вчинення злочинів, що посягають на життя громадян, незалежно від їх віку, статі, соціального та майнового стану, працівники органів дізнання, слідства, як і інші органи, що мають право порушувати кримінальні справи, за наявності приводів і підстав, зазначених у ст. 94 КПК України, порушують кримінальні справи. При цьому кваліфікація здійснюється за ознаками статей, що містяться у розділі II Особливої частини КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи». Щодо самого посягання на життя, то воно може здійснюватись як шляхом дії, так і без дії. Не виключається і посягання на життя шляхом психічного впливу на потерпілого, зокрема заподіяння йому психічної травми, що призводить до смерті, схиляння особи, яка не усвідомлює характеру і значення своїх дій, до позбавлення життя самої особи. Згідно з чинним законодавством позбавлення життя самого себе не може розглядатися як різновид вбивства і за кримінальним законодавством України не визнається злочином. Саме в цьому випадку особи, у провадженні яких знаходяться такі кримінальні справи, повинні виконати абсолютно всі слідчі та оперативно-розшукові заходи для встановлення точних обставин посягання на життя громадян, щоб особа, яка має пряме відношення до протиправного позбавлення життя, була покарана.

У ст. 28 Конституції України закріплюється право кожного на повагу до його гідності. Ця якість людини рівнозначна праву на повагу та обов'язок поважати інших. Гідність, якщо вона належним чином захищена, – це фундамент демократії та правової держави. На органи міліції покладається обов'язок охороняти гідність особи шляхом безпосереднього виконання ними своїх основних функцій, відповідно до яких вони зобов'язані припинити будь-які спроби їх порушити. Честь і гідність людини – це сукупність її моральних якостей, що належать до основних моральних цінностей. Тому посягання на честь і гідність особи може потягти цивільну відповідальність (ст. 7 ЦК України).

Захисту гідності особи служать також норми Конституції: це і право на достатній життєвий рівень, недоторканність приватного життя, заборона збирання інформації про приватне життя

та заборона насильницького проникнення в житло. Дане громадянське право згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене ніякими обставинами навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Це свідчить про те, що працівники міліції повинні створити необхідні нормальні умови життєдіяльності громадян, гарантувати їх реалізацію, право на життя та повагу до гідності.

2. *Право на свободу та особисту недоторканність* (ст. 29 Конституції України). Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Дана конституційна формула недоторканності не виключає можливості обмеження індивідуальної свободи громадян у передбачених законом умовах та порядку. Право здійснювати такі дії належить і міліції, діяльність якої пов'язана з обмеженням індивідуальної свободи громадян: арешт, затримання, приводи та інші примусові заходи. Взяття під варту – найбільш поширене із суворих запобіжних заходів. Згідно з ч. 1 ст. 155 КПК він застосовується, як правило, тільки у справах про злочини, за вчинення яких законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад один рік, і тільки тоді, коли ніякий інший запобіжний захід не може забезпечити досягнення цілей: для забезпечення виконання вироку, встановлення істини в кримінальній справі або щоб особа не створювала перешкоди під час розслідування. Основною підставою для попереднього ув'язнення є санкціонована прокурором постанова слідчого, органу дізнання, постанова прокурора або вирок, ухвала суду чи постанова судді про обрання запобіжного заходу – взяття під варту. Згідно зі ст. 156 КПК максимальний строк тримання під вартою у стадії попереднього розслідування кримінальної справи – 18 місяців, при цьому основним строком вважається два місяці. Оскільки цей запобіжний захід пов'язаний з позбавленням волі, він негайно скасовується відповідними органами, в тому числі міліцією, коли в ньому відпадає необхідність.

Затримання – короткочасне позбавлення волі, яке застосовується з метою припинення адміністративних правопорушень (адміністративне затримання) або виявлення обставин щодо причет-

ності особи до злочину і вирішення питання про вжиття заходів – взяття під варту (кримінально-процесуальне затримання). Як правило, затримання здійснюється без санкції прокурора. Тому в даному випадку з метою непорушення основного громадянського права мають бути точно визначені підстави, строки і порядок застосування затримання. Так, згідно зі ст. 106 КПК затримання можливе за наявності однієї з таких підстав:

1) особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;

2) очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;

3) на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі виявлені явні сліди злочину.

В інших випадках особа може бути затримана тільки тоді, коли вона намагалася втекти або не має постійного місця проживання, або не встановлена особа підозрюваного. Особи, що затримали правопорушника, зобов'язані протягом 24 годин письмово повідомити прокурора, а прокурор протягом 48 годин з моменту одержання повідомлення – дати санкцію на взяття під варту або звільнити затриманого. Взагалі сам термін затримання не може тривати більше 72 годин. Якщо буде встановлено, що затримання було необґрунтованим або відпали підстави для цього, то орган дізнання зобов'язаний звільнити особу за власною ініціативою, не чекаючи вказівки прокурора.

Адміністративне затримання, на відміну від кримінально-процесуального, не може тривати більше трьох годин, за винятком випадків, коли особу не встановлено, і тоді застосовуються інші терміни. Працівники міліції затримують також жебраків і осіб, які не мають постійного місця проживання, про що вони складають відповідний рапорт начальнику ОВС для прийняття рішення.

Розгорнуте визначення поняття адміністративного затримання дає, наприклад, В.К. Гіжевський, який розкриває зміст цього інституту: "...адміністративне затримання є заходом примусу, що полягає у короткочасному обмеженні особистої свободи особи, що скоїла правопорушення, і яке застосовує орган державного управління у межах і порядку, встановлених законом, з метою

припинення протиправних дій, забезпечення своєчасного й правильного провадження у справах про адміністративні правопорушення та притягнення винних до відповідальності.¹⁷

Примусовим заходом, що посягає на особисту недоторканність, є примусовий привід, примусове доставляння особи працівником міліції до слідчого за вмотивованою постановою слідчого. Привід в основному здійснюється вдень, без попереднього виклику і може бути застосований тільки у випадках, коли обвинувачений ухиляється від слідства або не має постійного місця проживання.

Це найбільш поширені заходи, що застосовуються працівниками міліції до осіб, які вчинили злочин чи правопорушення. Взагалі реалізація конституційного права щодо недоторканності особи вимагає від працівників міліції чіткого й неухильного дотримання правових норм, що виступають гарантами даного права особи. Для підтвердження рівня професіоналізму та авторитету як серед громадян України, так і за її межами діяльність працівників міліції повинна базуватися тільки на основі стовідсоткового виключення фактів необґрунтованого взяття під варту та незаконного притягнення осіб до кримінальної відповідальності, а в разі виявлення таких фактів щодо винних осіб має бути проведено службове розслідування і тільки на основі висновків прийняте обґрунтоване рішення відповідним керівництвом МВС щодо покарання винного працівника за чинним законодавством.

3. *Недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції* – зміст ст. 30–31 Конституції України. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Особисте життя громадян, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень охороняється законом, а огляд приміщення громадян, накладення арешту на кореспонденцію та виїмка її в поштово-телеграфних установах може проводитися тільки на підставах і в порядку, встановлених КПК.

¹⁷ *Гижевский В.К.* Меры административного принуждения, применяемые органами внутренних дел на транспорте: понятие, система, сфера и особенности реализации: Учеб. пособ. – К., 1986. – С.76.

Працівники міліції, виконуючи покладені на них обов'язки з охорони громадського порядку, боротьби зі злочинами, переслідують осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, користуються правом входити в жилі приміщення. Але не можна під виглядом перевірки, наприклад, паспортного режиму, фактично робити обшук з метою виявлення викрадених речей.¹⁸

Основні гарантії законності здійснення права на недоторканність житла:

1) обґрунтованість обшуку та виїмки, огляду приміщення у громадян (ст. 77–191 КПК);

2) обов'язкова присутність під час проведення обшуку понятих, осіб, стосовно яких здійснюється обшук, членів їх сім'ї або працівників житлово-експлуатаційних організацій, місцевої ради (ст. 181 КПК);

3) недопущення проведення обшуку та виїмки в нічний час, крім певних обставин (ст. 180 КПК);

4) недопущення неспричинених необхідністю зламів замків, дверей та інших предметів (ч. 2 ст. 183 КПК);

5) недопущення розголошення виявлених під час обшуку та виїмки обставин інтимного життя громадян (ст. 185 КПК);

б) обов'язкове складання протоколу про проведення обшуку і виїмки та вручення його копії особі, в якій був проведений обшук або виїмка (ст. 189 КПК).

Основні гарантії недоторканності житла в даному випадку:

– обов'язкове винесення постанови про накладення арешту на майно;

– складання протоколу та вручення його копії особі, в якій проводились дані слідчі дії, а також особі, на майно якої накладено арешт або був проведений обшук чи виїмка.

Арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку можуть бути застосовані лише за наявності достатніх підстав вважати, що у листах, телеграфній та іншій кореспонденції

¹⁸ Докладніше про методи див.: Основні методи адміністративної діяльності органів внутрішніх справ в кн. «Адміністративна діяльність. Частина особлива: Підручник / За заг. ред. проф. О.М. Бандурки. – Х., 2000. – С. 26–30»; Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ (загальна частина) / Під заг. ред. І.П. Голосніченка, Я.Ю. Кондратьєва. – К., 1995. – С.110–122.

підозрюваного чи обвинуваченого іншим особам або інших осіб підозрюваному чи обвинуваченому, а також в інформації, якою вони обмінюються з допомогою засобів зв'язку, містяться дані про вчинений злочин або документи і предмети, що мають доказове значення, і якщо іншими способами одержати ці дані неможливо. Слідчий за місцем провадження слідства про накладення арешту на кореспонденцію за погодженням з прокурором звертається з поданням до голови апеляційного суду чи зняття інформації з каналів зв'язку. Голова суду чи його заступник розглядає подання, вивчає матеріали справи, за необхідності вислуховує слідчого, вислуховує думку прокурора, після чого, залежно від підстав для прийняття такого рішення, виносить постанову про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку або про відмову в цьому. Постанова оскарженню не підлягає, на неї не може бути внесене подання прокурором.

Арешт, накладений на кореспонденцію, скасовується, а зняття інформації з каналів зв'язку припиняється після закінчення терміну, встановленого для виконання цих слідчих дій постановою судді. Слідчий скасовує арешт, накладений на кореспонденцію, або припиняє зняття інформації з каналів зв'язку, коли у здійсненні цих заходів відпадає необхідність, при закритті кримінальної справи або при передачі її прокуророві в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

Накладання арешту на кореспонденцію скасовується постановою слідчого, якщо в застосуванні цього заходу відпаде потреба. Слідчий також може і не вилучати кореспонденцію, а зафіксувати в протоколі огляду її зміст або зняти з неї копію. Якщо кореспонденція ніякого значення для справи не має, вона надсилається адресату, але в протоколі це повинно бути зазначено. Постанова про скасування арешту на кореспонденцію надсилається безпосередньо поштово-телеграфній установі для виконання. Працівники пошти, телеграфу, телеграфної служби повинні дотримуватися таємниці листування і розмов, у разі їх порушення настає кримінальна відповідальність за ст. 131 КК України.

4. *Невтручання в сімейне та особисте життя* – ст. 32 Конституції України. Конституційне право на охорону особистого й сімейного життя забезпечується системою спеціальних гарантій:

політичних, організаційних, правових. Останнє передбачено у ч. 4 ст. 32 Конституції України, Законі України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію», Цивільному кодексі України та інших правових актах. Зокрема, кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також права на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Правова охорона особистого сімейного життя відбувається в основному в двох напрямках: встановлення меж зовнішнього втручання в цю справу і заборона поширення інформації про особисте життя людей. Тому не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом і тільки в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Досить велике значення для зміцнення сім'ї має міліція, оскільки її діяльність охоплює правозастосовчу, організаційну, виховну, інформаційно-консультативну роботу. Значна частина населення України перебуває у скрутному матеріальному становищі, займається покращанням свого матеріального стану самотужки, і, як наслідок, діти не завжди перебувають під належним батьківським наглядом. Тому назріла необхідність негайного втручання у виховання дітей відповідних служб, у тому числі й працівників міліції. Необхідно, щоб керівництво цих служб у центр своєї уваги поставило взаємодію з різними державними органами та громадськими формуваннями у проведенні спільних профілактичних заходів як у сім'ях, так і школах, ПТУ, технікумах та інших навчальних закладах для створення умов належного виховання. Працівники міліції відповідних підрозділів у свою чергу повинні не тільки виявляти підлітків, що зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, жебракують чи не мають постійного місця проживання, а вживати всіх можливих заходів для усунення цих фактів. Так, слід негайно відправляти на примусове лікування осіб, які вже підпали під наркотичну та алкогольну залежність. Крім того, керівники ОВС повинні брати активну участь у

висвітленні подій у засобах масової інформації щодо виховання дітей. Це пов'язано з тим, що останнім часом відбувається показ по телебаченню фільмів, а також продаж літератури, в яких демонструється культ насилля, проституції, ведення нездорового способу життя, що згубно діє як на виховання, так і на інтелектуальний розвиток підростаючого покоління.

Права та свободи особи постійно збагачуються і розвиваються. Це об'єктивна закономірність прогресу демократичного суспільства. Змінюється не тільки обсяг та характер прав, а й внутрішній зміст, матеріальні умови та юридичні засоби їх забезпечення. Діяльність міліції щодо охорони, захисту й забезпечення конституційних прав і свобод громадян демонструє не тільки гуманізм, демократизм їхньої роботи, а й одночасно вишукування резервів для її покращання та вдосконалення.

Особливості діяльності міліції щодо забезпечення реалізації громадянських прав і свобод людини й громадянина впливають з її повноважень, визначених системою нормативно-правових актів, що її регулюють: діяльність міліції, що визначається компетенцією, в яку включається компетенція всіх органів міліції, повинна бути неупереджена, у чіткій відповідності з законом; компетенція міліції щодо забезпечення реалізації громадянських прав і свобод людини й громадянина визначається у відповідних сферах, серед яких виділяються сфери охорони суспільного порядку, забезпечення громадської безпеки, пов'язаної з проведенням дізнання, виконанням судових вироків та постанов, інші повноваження, пов'язані з забезпеченням громадянських прав і свобод людини й громадянина; участь громадян у визначеній діяльності, права яких можна поділити на відповідні групи: права у сфері забезпечення суспільного порядку, права у сфері забезпечення громадської безпеки, права громадян, пов'язані з провадженням дізнання, права громадян, що виникають у зв'язку з виконанням судових вироків.

Правила, що базуються на позитивному зарубіжному досвіді використання сили під час затримання особи, містять такий постулат: сила може застосовуватись лише тоді, коли це необхідно для збереження громадського порядку в тому місці, де відбувається затримання. Ще однією з підстав застосування сили

може бути ситуація, коли існує реальна загроза національній чи особистій безпеці або для попередження заподіяння шкоди власності чи знищення доказів. Вогнепальна зброя може застосуватись лише у певних випадках, а саме: при самозахисті; при захисті інших осіб, життя і здоров'я яких знаходяться під загрозою; коли необхідно запобігти втечі особи, яка становить серйозну загрозу громадському порядку, життю та здоров'ю людей.

Форми й методи діяльності міліції у сфері реалізації прав і свобод громадян залежать від умов життя нашого суспільства, і тому можуть змінюватися й вдосконалюватися по мірі його демократизації, переростання у дійсно громадянське суспільство, властиве правовій державі. Вони знаходяться у тісному зв'язку, що й дозволяє ефективно впливати на поведінку людини. Форма дає нам уявлення про шляхи діяльності, якими міліція здійснює вплив на об'єкт, а метод відображає, які засоби та прийоми при цьому використовуються. Саме тому кожний метод має свою конкретну форму, а форма у свою чергу може реалізовуватись за допомогою одного чи кількох методів.

Між тим будь-які найдосконаліші форми не можуть існувати без відповідних методів, бо метод – це форма теоретичного та практичного опанування дійсності. Методи діяльності міліції щодо забезпечення прав людини складаються із способів та прийомів діяльності. Під способом слід розуміти систему будь-яких дій, наприклад, патрулювання, огляд місця події. Прийом – це окрема дія, наприклад, роз'яснення слідчим прав особі, що обвинувачується у вчиненні злочину.

Загальні методи характеризуються універсальністю, використовуються різними підрозділами міліції. Перш за все це методи переконання та примусу.

Поширеним у діяльності міліції є *метод примусу* щодо забезпечення прав людини, його форми прояву: примус, що застосовується для попередження та припинення посягань на життя, здоров'я, честь і гідність громадянина, його майно; примус, що застосовується для безпосередньо силового здійснення прав та обов'язків громадян (накладення штрафу, вилучення заборонених предметів і т. ін.); примус, пов'язаний з реалізацією адміністративної чи кримінальної відповідальності. Примус є одним із засобів

боротьби зі злочинністю, оскільки спрямований на забезпечення законності, охорону прав і свобод громадян та перевиховання злочинців. Застосування методу примусу в демократичному суспільстві відбувається лише за умов, якщо всі інші заходи виховного характеру не дали необхідних результатів. Це свого роду антизахід держави на протиправну поведінку правопорушника. Громадяни, які не порушують правил поведінки, встановлених нормами права, повинні бути впевнені, що їхні права та свободи будуть захищені за будь-яких обставин і від будь-яких посягань. Метод примусу в діяльності міліції – це її владний, негативний вплив на індивідів всупереч їх волі з метою забезпечення прав і свобод людини.

Виховна робота. Суть цього методу полягає у проведенні групових та індивідуальних бесід, які спрямовані на формування в індивіда розуміння необхідності поваги прав і свобод громадян, неприпустимість їх порушення. Засоби виховного характеру дозволяють більш ефективно впливати на свідомість та волю людини. При їх використанні в особи підсвідомо формуються власні переконання, погляди, що відповідають інтересам суспільства. Головне при переконанні – обґрунтування тієї чи іншої ідеї і наведення вдалих прикладів. Людина, переконавшись у правильності та раціональності цих ідей і суджень, приймає їх як належне і потім дотримується їх у своєму житті.

Громадянам роз'яснюються користь від законослухняної поведінки, положень окремих нормативних актів, принципи законного самозахисту, характер відповідальності, що настає за правопорушення.

Агітаційно-пропагандистська діяльність. Вона полягає у розповсюдженні правових знань, що сприяє формуванню у громадян правомірної поведінки. В процесі реалізації цього методу працівники міліції виступають з доповідями, лекціями, бесідами перед населенням, у тому числі за допомогою засобів масової інформації.

Заохочення. Цей метод застосовується тоді, коли особа сумлінно ставиться до виконання своїх обов'язків і тим самим власним прикладом демонструє стандарт поведінки іншим людям. Наприклад, у ст. 68 Конституції України сказано: «Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватись Конституції України та законів України, не посягати на права та свободи, честь і гідність

інших людей». Отже, якщо особа дотримується цієї норми сама, а у разі вчинення правопорушення в її присутності докладає усіх зусиль для затримання правопорушника та нейтралізації негативних наслідків його дій. Стосовно такої особи можуть застосовуватись заходи заохочення.

Метод переконання застосовується також при роботі з особовим складом міліції. Діюча система заохочень і стягнень спрямована на формування у співробітника міліції уявлень про необхідність підвищення якості роботи, рівня загальної та правової культури, дисциплінованості, відповідальності. Все це сприятиме більш досконалому захисту прав і свобод громадян.

У діяльності міліції переконання являє собою засіб впливу на свідомість та поведінку людей, комплекс виховних, пояснювальних та заохочувальних заходів, які здійснюються з метою підвищення свідомості, організованості та дисциплінованості, сумлінного дотримання громадянами всіх правових норм.

Цей вплив може відбиватися в моральному, правовому вихованні, здійсненні організаційно-масової роботи, заохоченні та ін. Першочергове завдання цього методу – підвищення загальної правової культури людей та, відповідно, знань, формування правильних установок поведінки, прищеплення практичних навичок у здійсненні тих чи інших суб'єктивних повноважень, що зобов'язують самостановлення.

Надання пріоритету тому чи іншому методу залежить від рівня розвитку суспільства. Зміна будь-яких соціальних умов тягне за собою зміну форм і засобів захисту міліцією правопорядку. Проте слід пам'ятати, що у громадянському суспільстві перевага завжди надається методам переконання, бо лише за умов переконання громадян у правильності вибору того чи іншого варіанту поведінки можна створити правову державу, яка є найвищою сходиною в організації суспільства. Якщо ж держава нав'язує громадянам свою волю, ми можемо констатувати, що в ній присутні ознаки тоталітаризму, нехтування правами та свободами людини.

У людині від народження не закладено необхідність дотримання норм права. Цю прогалину треба заповнювати державі, яка має довести зміст норм права до кожного громадянина й переконати його в доцільності їх дотримання. Переважно це відбувається-

ся за допомогою методів переконання. Як результат, у свідомості людей закріплюються потрібні правові погляди та принципи поведінки і, таким чином, особа набуває відповідного рівня правової культури та правосвідомості.

Добрий результат дає пряме звернення ОВС до громадян за допомогою у попередженні та розкритті злочинів, видання достовірних матеріалів з питань самозахисту громадян, на що звертається особлива увага у зарубіжній поліцейській практиці. Важливе значення має діалог співробітників міліції з населенням, максимальна поінформованість людей про стан правопорядку, роботу ОВС, проблеми, що сприяє зворотному зв'язку та визначенню правильних пріоритетів у правоохоронній діяльності.

Застосовуючи конкретні методи, діяльність міліції у сфері реалізації прав і свобод громадян спрямована на конкретну особу, яка характеризується або негативною поведінкою, або відбуває покарання за вчинене правопорушення, або має певні труднощі у визначенні засобів користування особистими правами й свободами. Сюди слід додати й особу, права якої були порушені внаслідок протиправних дій. Отже, в будь-якому разі об'єктом застосування конкретних методів є певна особа. Кожний конкретний метод має своє призначення і застосовується за наявності відповідних умов.

До конкретних методів діяльності міліції у сфері реалізації прав і свобод громадян слід віднести: створення умов для реалізації громадянами їх прав; профілактика порушень прав громадян; припинення порушення прав громадян; поновлення порушених прав громадян; притягнення до юридичної відповідальності порушників прав громадян.

Профілактика порушень прав громадян – реалізація цього методу проходить до початку порушення прав людини. Профілактика є основним методом діяльності міліції, бо значно легше запобігти протиправним посяганням на стадії їх підготовки, аніж потім вести роботу щодо відновлення порушених цими посяганнями прав і свобод громадян. Профілактичні заходи застосовуються з метою зміни як соціальних умов існування особи, так і особистісних якостей суб'єкта. Співробітники міліції проводять бесіди з особами, які схильні до вчинення правопорушень, ведуть роз'яснювальну роботу у школах, ПТУ, вузах.

Метод профілактики проявляє себе також в індивідуальній роботі. Саме завдяки індивідуальному підходу можна досягти бажаного результату, оскільки наш вплив враховуватиме особливості особи і застосовуватимуться ті методи переконання, які найбільше підходять саме для неї. Тобто спочатку вивчаються всі негативні фактори, які впливали на формування особи, і тільки тоді застосовуються відповідні методи для їх нейтралізації.

При поновленні порушених прав громадян міліція або сама поновлює порушені права людини (звільняє незаконно затриману особу, знаходить викрадену власність громадянина), або організує поновлення порушених прав їх порушниками чи іншими особами.

Припинення порушення прав громадян являє собою встановлення факту правопорушення та припинення його негативно-го впливу на права людини.

Притягнення до юридичної відповідальності порушників прав громадян являє собою реалізацію юридичної відповідальності або самою міліцією у межах її компетенції, або здійснення нею підготовки для накладення такої відповідальності іншими органами.

Органи внутрішніх справ є безпосереднім суб'єктом застосування заходів усунення конфліктних ситуацій. Саме в їх компетенцію входять охоронна функція, а об'єктами охорони виступають закон, право, свобода та інтереси громадян, інтереси суспільства і держави в цілому. Ненасильницьке усунення конфліктних ситуацій – магістральний напрям роботи міліції. При цьому враховується, що професійна діяльність правоохоронних органів, як правило, поряд з проблемними та екстремальними здійснюється в умовах конфліктної взаємодії з особами, які порушують закон, їхнім оточенням, різношерстою частиною населення, яке проявляє занепокоєння у зв'язку зі зростанням злочинності. Це викликає необхідність вивчення протиправної поведінки як своєрідної суперечності та досвіду їх подолання.

Ефективними й такими, що заслуговують на загальне визнання, можна вважати ненасильницькі методи й форми попередження конфліктних ситуацій, що призводять до негативних наслідків.

Співробітникам органів внутрішніх справ доводиться постійно долати різні форми протидії їх службовій діяльності з боку

правопорушників та інших осіб, органів і установ. Для цього потрібно володіти розвинутою здатністю діяти в складних умовах, вмінням протистояти негативним впливам, впевненістю в соціальній значущості своєї службової діяльності. Специфіка служби потребує від співробітників органів внутрішніх справ почуття високого службового обов'язку, дисциплінованості, працьовитості, працездатності, ініціативи, здорового самолюбства, витриманості, тактовності. Високі вимоги пред'являються до культури праці співробітника ОВС, бездоганної поведінки на роботі і поза службою. Особливо важливе значення в діяльності співробітників ОВС має суворе дотримання ними законності. Завжди треба пам'ятати, що діяльність співробітників ОВС пов'язана з вирішенням долі інших людей, а до людей не можна бути байдужими. В силу цього така діяльність вимагає не тільки володіння всією палітрою правових знань, але й високої культури взагалі і, що може бути особливо важливим – почуття високого гуманізму, людинолюбства та відповідальності перед Батьківщиною, людьми. І це не пишномовна фраза. Без цих якостей можна переродитися в чиновника, дії якого формально правильні, але в сутності є знущальними щодо тих, чий долі він вирішує. При цьому не важливо, добра перед ним людина чи погана, оступилася вона (з такими співробітнику ОВС доводиться мати справу частіше) чи ні: і в тому, і в іншому випадку формалізм та байдужість однаково шкідливі. Не є таємницею, що важко зберегти протягом усього життя і людинолюбство, й оптимізм, й віру в людей, якщо багато років спілкуватися не з кращими зразками людської природи, не з найсвітлішими сторонами людського буття. Але щоб цього не трапалося, потрібно завжди пам'ятати, що ми боремося за те, щоб добро запанувало над злом, законність над беззаконністю.

2.3. Проблеми забезпечення прав і свобод людини й громадянина та їх вирішення в адміністративній діяльності міліції України

Права, свободи та законні інтереси громадян виступають як універсальний та незмінний предмет регулювання практично всіх галузей права. Вони ж є об'єктом дослідження як міжгалузевої, так і галузевої науки.¹⁹

Особливо тісно права та свободи громадян пов'язані з галуззю адміністративного права. На думку К.С. Свободського, яка є досить аргументованою, серед факторів, що обумовили появу й розвиток адміністративного права, найбільш помітне місце займає «необхідність забезпечити реалізацію суб'єктивних прав громадян».²⁰

Аналіз наукової літератури, присвяченої адміністративно-правовим проблемам, свідчить про те, що значна її частина орієнтована на вирішення завдань забезпечення прав і свобод громадян. Проблема забезпечення прав і свобод громадян у сфері адміністративно-правових відносин у працях вчених-адміністративістів виступає або як самостійний об'єкт дослідження, або переплітається з іншими актуальними проблемами адміністративно-правової науки.

Інтенсивні і практично триваючі пошуки в галузі забезпечення прав і свобод громадян, зокрема в адміністративно-правових відносинах, свідчать про невичерпний характер об'єкта дослідження.

Ще більшої актуальності набуває проблема реалізації прав і свобод громадян в адміністративно-правових відносинах, коли сторонами виступають громадянин і співробітник міліції чи орган внутрішніх справ в цілому. У таких відносинах міліція як суб'єкт, наділений широкими і досить владними повноваженнями, за відсутності механізмів протистояння сваволі з її боку, є серйозною і

¹⁹ См.: Общая теория прав человека. – М., 1996. – 509 с.

²⁰ Бельский К.С. Феноменология административного права. – Смоленск, 1995.– С. 10.

реальною загрозою правам і свободам громадян. На жаль, доводиться говорити про низьку ефективність механізмів протистояння незаконним діям працівників міліції. Ситуація в цій сфері на-вряд чи може розвиватися в напрямку оздоровлення без реалізації принципово нових підходів до вирішення проблеми.

Суть нового погляду на проблему повинна полягати в активізації ролі громадянина у відстоюванні своїх прав, свобод і законних інтересів. Поки що лише держава має фактично монопольне право на охорону прав і свобод громадян. Громадянин для відстоювання своїх прав і свобод може скористатися, власне кажучи, єдиним засобом: правом подання скарги, що знову ж підлягає розгляду державними структурами.

Сучасний стан, близькі та віддалені перспективи вдосконалення державних структур, покликаних здійснювати захист прав і свобод громадян, не вселяють обґрунтованого оптимізму. Зрозуміло, робота з оздоровлення ситуації у сфері державної правоохоронної діяльності повинна продовжуватися. Але для цього потрібний час, причому досить тривалий, а права та свободи громадян мають потребу в невідкладному захисті. Пасивне очікування можливих позитивних результатів у створенні дійсно ефективною державної правозахисної системи було б у даному випадку неприпустимим. І в цій ситуації важливим уявляється формування правового середовища, у рамках якого громадянин мав би у своєму розпорядженні реальні можливості для захисту від сваволі чиновників, у тому числі й міліцейських.

Вирішення поставленого завдання в першу чергу припускає формування достатньо міцної та ефективною адміністративно-процесуальної бази взаємин громадянина й посадової особи. При цьому однаково значущим є процесуально-правове забезпечення як адміністративно-деліктних (адміністративно-юрисдикційних), так і неконфліктних взаємин зазначених сторін. На сьогодні ця галузь правової регламентації без перебільшення може бути визнана найбільш аморфною та функціонально неспроможною. Багато в чому декларативними й суперечливими є закони та підзаконні акти, які поєднуються інститутами реєстрації, обліку, ліцензування та видачі дозволів. Це виражається не тільки в тому, що названими нормами не забезпечується задовільний захист

прав, свобод і законних інтересів громадян, але й у тому, що вони не об'єднані єдиною концептуальною ідеєю, характеризуються значними прогалинами у найбільш важливих аспектах регламентованих відносин.

Чекає на своє вирішення ще одна глобальна проблема, суть якої зводиться до створення системи противаг у відносинах громадян з державними органами та їхніми посадовими особами (міліція та співробітники органів внутрішніх справ, зрозуміло, не є винятком). Призначення такої системи повинно полягати у створенні максимально рівних умов для нейтралізації протиправних вчинків з боку іншої сторони.

На даний час домінує положення посадової особи й державного органу забезпечується за рахунок державно-владних повноважень, які є основою їхнього існування та функціонування. Інша сторона має лише право шукати правду. Враховуючи те, наскільки тернистим є шлях до правди, справедливості і, зрозуміло, законності, не доводиться говорити про рівні можливості законності у владної та підвладної сторін.

Крім того, стан справ із забезпеченням рівних умов протистояння порушенням законності посилюється тим, що носіями адміністративної відповідальності є тільки громадяни. Посадові ж особи та міліція у рамках взаємовідносин з громадянами, у які вони вступають у зв'язку з виконанням покладених на них обов'язків, практично не визнаються суб'єктами адміністративної відповідальності.

Необхідно також мати на увазі, що причиною неблагополучної ситуації з реалізацією прав, свобод і законних інтересів громадян у сфері адміністративної діяльності міліції є не тільки недосконале законодавство, але й втрата правозастосувальної практики. Саме тому існує нагальна потреба у розробці та прийнятті пропозицій, спрямованих на оптимізацію правозастосувальної практики міліції у сфері адміністративно-правових відносин.

Проблема забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян безпосередньо й досить щільно пов'язана з найбільш великим та об'ємним напрямком міліцейської практики – адміністративною діяльністю. Тому необхідно розробити концепцію

правової політики, зорієнтовану на безумовне забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, конструювання механізмів забезпечення та реалізації цієї політики на практиці у взаємовідносинах міліції і громадян.

Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі завдання:

1) вивчити основні напрямки адміністративної діяльності міліції та виявити серед них найбільш уразливі з погляду захищеності громадян, їхніх прав, свобод і законних інтересів;

2) визначити сутність і зміст нових або в значній мірі оновлених напрямків адміністративної діяльності міліції (інститутів реєстрації, обліку, ліцензування і видачі дозволів);

3) проаналізувати й систематизувати норми права, що регламентують адміністративно-правові відносини, які виникають між міліцією та громадянами в процесі адміністративної діяльності, з метою виключення юридично незначних положень, а також конкретизації змісту існуючих і збагачення механізму реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян;

4) дослідити арсенал засобів, які використовуються громадянами проти незаконних дій міліції та її посадових осіб, розробити пропозиції щодо їх посилення та вдосконалення;

5) вивчити проблеми відповідальності працівників міліції за необґрунтоване вторгнення у сферу прав, свобод і законних інтересів громадян у процесі адміністративної діяльності та підготувати пропозиції щодо вдосконалення законодавства в цій частині;

6) вивчити справи про адміністративні правопорушення й матеріали скарг на неправомірні дії співробітників міліції, провести опитування працівників-практиків, проаналізувати статистичні дані та ін.;

7) дослідити сучасний стан процесуально-правового забезпечення прав і свобод громадян в адміністративно-правових відносинах з міліцією та розробити пропозиції щодо його оптимізації;

8) на основі проведеного дослідження у сфері забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян сформулювати нову концепцію вирішення зазначеної проблеми, що повною мірою відповідала б вимогам правової держави.

На основі переосмислення поглядів на проблему забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян у сфері адміністративно-правових відносин розробити нову правозабезпечуючу концепцію. Її сутність повинна визначатися такими основними положеннями:

- нові економічні й політичні реалії України обумовлюють необхідність радикального перегляду ролі та значення адміністративного права, відповідного коректування предмета його регулювання;

- основна увага адміністративно-правового регулювання в нових політичних та економічних умовах повинна бути перенесена з управлінських відносин, жорсткого адміністрування, детального регламентування системою, структури і повноважень державних органів на регулювання відносин органів виконавчої влади й приватних осіб;

- у процесі регулювання відносин виконавчої влади та громадян необхідно створити такий баланс взаємно кореспондуючих прав та обов'язків сторін, який би забезпечував захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян на рівні вимог правової держави;

- у зв'язку з цим актуальним завданням є створення в рамках адміністративного права нового правового інституту – інституту захисту прав, свобод і законних інтересів громадян;

- створений інститут повинен бути комплексним, тобто він має вміщувати норми, які регулюють відносини громадян з усіма суб'єктами виконавчої влади;

- комплексність цього інституту означає також належне наповнення його не тільки матеріальними, але й адміністративно-процесуальними нормами. Точно, повно і детально розписані процедури взаємин виконавчої влади та приватних осіб повинні стати неодмінним та ефективним способом їх захисту.

Обґрунтування концепції адміністративно-процесуального законодавства зумовлює підготовку та розробку нового адміністративного кодексу, в якому необхідно звернути увагу на проблему адміністративно-правової відповідальності посадових осіб, у тому числі й працівників міліції. Потрібно переглянути питання щодо існування ряду інститутів права, використання яких істотно

загрожує правам, свободам і законним інтересам громадян (наприклад, інституту громадської юрисдикції).

Правозабезпечуюча концепція, суть якої зводиться до необхідності подолання монополії держави на захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Потерпілий від сваволі чиновників, у тому числі й міліцейських, повинен бути наділений такою сукупністю повноважень, які б дозволяли ефективно протистояти необґрунтованому вторгненню у сферу його прав, свобод і законних інтересів. У зв'язку з цим підвищується значення розробки інституту захисту прав і свобод громадян від неправомірних дій органів виконавчої влади та їх посадових осіб. Тому необхідно більш ретельно й детально регламентувати діяльність посадових осіб, що значною мірою дисциплінує їх поведінку, а використання спрощених процедур стосовно поведінки громадян забезпечить подолання багатьох штучно створених проблем.

Найслабшою ланкою в механізмі захисту прав, свобод і законних інтересів громадян є процесуально-правові норми. Система цих норм характеризується, з одного боку, громіздкою та ускладненою регламентацією порядку дій громадян, з іншого – слабким регулюванням порядку й форм діяльності державних органів та їх посадових осіб. Ефективний захист прав, свобод і законних інтересів громадян вимагає принципово іншого підходу до цієї проблеми.

Процес застосування примусових заходів повинен бути регламентований самостійним Адміністративно-процесуальним кодексом. Одночасно повинні бути скасовані процесуальні норми, що регламентують порядок застосування примусових заходів, прийнятих не тільки на регіональному та місцевому рівнях.

Для так званих позитивних адміністративно-процесуальних відносин і норм, що їх регламентують, можуть бути передбачені інші способи систематизації. Пропонується законодавчо передбачити реєстрацію юридично значущих фактів у процесі реалізації адміністративно-юрисдикційної діяльності. Найбільш важливими серед них є: реєстрація заяви про правопорушення з обов'язковою наступною офіційною реакцією на нього; реєстрація часу адміністративного затримання та звільнення, моменту

виконання прийнятого у справі рішення та ін. Офіційне фіксування й облік юридично значущих фактів являє собою істотну гарантію проти сваволі посадових осіб.

Нинішній стан регламентації реєстраційного обліку за місцем перебування і проживання характеризується сукупністю недоліків. По-перше, нормативними актами не запропоновано механізм реалізації права на пересування (механізм же реалізації права на вільний вибір місця перебування і проживання, що перешкоджає реалізації права на вільне пересування). По-друге, у нормативних актах фактично реалізовано дозвільний порядок здійснення права на вільний вибір місця перебування і проживання, у той час як мова може йти тільки про порядок сполучення. По-третє, запропонований порядок реалізації права на вільне пересування та вибір місця проживання і перебування необхідно максимально спростувати.

Система реєстрації та обліку автотранспортних засобів переважно орієнтована на інтереси держави, причому за рахунок обмеження прав, свобод і законних інтересів громадян. Потрібно кардинально змінити ситуацію на користь власників автотранспортних засобів.

Нормативні акти повинні бути звільнені від нормоположень, не орієнтованих на досягнення цілей інституту ліцензування й видачі дозволів, особливої актуальності набуває розроблення та закріплення в самих нормативних актах цілей та завдань, заради вирішення яких і здійснюється правова регламентація.

У механізмі забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян важливе місце відведено інституту відповідальності посадових осіб. Ця проблема має велике значення, оскільки відсутність концептуального підходу до правової регламентації взаємовідносин державних органів та їх посадових осіб (міліції і міліціонерів) з громадянами, до нормотворчої діяльності в зазначеній сфері ставить під серйозну загрозу права, свободи та законні інтереси громадян. Необхідні конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення нормативної бази адміністративної діяльності міліції, конструювання механізмів забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян у сфері адміністративної діяльності міліції.

Конструювання моделі інституту захисту прав і свобод громадян не можливе без внесення істотних, точніше, принципових коректувань щодо предмета адміністративно-правового регулювання.

Норми адміністративного права визначають межі належної дисципліни та рекомендованої поведінки людей, діяльності органів виконавчої влади, їх посадових осіб, а також підприємств, установ, організацій та трудових колективів у сфері виконавчої влади. Норми адміністративного права встановлюють правовий режим взаємовідносин суб'єктів державного управління і місцевого самоврядування, порядок здійснення організаційно-управлінської діяльності, визначають права та обов'язки громадян у сфері виконавчої влади та гарантії їх реалізації.²¹

У той же час не виправдано принижено роль адміністративно-правових норм у регулюванні відносин між виконавчою владою та громадянами. Регламентація саме такого роду відносин повинна стати основним вектором розвитку адміністративного законодавства. Відповідно відносини між виконавчою владою і громадянами повинні стати домінуючими в предметі адміністративного права.

На думку академіка НАН України Ю. Шемшученка, професорів І. Голосніченка, О. Фрицького, Ю. Грошевого та інших учасників Першої національної науково-практичної конференції “Адміністративне право: сучасний стан і напрями реформування” (18–21 червня 1998 р.), при визначенні нового погляду на суспільне призначення адміністративного законодавства необхідно виходити з положень ст. 3 Конституції України, де визнається якісно нова роль держави у взаємовідносинах з громадянами, а саме: не владарювання над людиною, а служіння їй.²²

В демократичному суспільстві, а Україна обрала саме цей шлях розвитку, роль держави повинна виражатися у встановленні правил взаємовідносин громадян з інститутами влади, у тому числі й виконавчої, а потім – у здійсненні контролю і нагляду за до-

²¹ Битяк Ю.П., Богуцький В.В., Гаращук В.М. та ін. Адміністративне право України: Підруч. для юрид. вузів і фак-тів / За заг. ред. Ю.П. Битяка. – Х., 2000. – С.32.

²² Напрями реформування адміністративного права України // Право України. – 1998. – № 8. – С. 20.

триманням цих правил. При цьому реалізація контролю й нагляду повинна припускати обов'язкове врахування пріоритету прав особистості.

Правомірність постановки питання про перегляд предмета адміністративно-правового регулювання обумовлена сформованою вкрай несприятливою ситуацією в галузі забезпечення прав і свобод громадян як у радянському, так і в пострадянському просторі, в якому Україна займає значне місце.

Без коректування предмета адміністративно-правового регулювання навряд чи можливі позитивні зміни у сфері забезпечення прав і свобод громадян.

До постановки питання про перегляд предмета адміністративно-правового регулювання спонукують і сформовані в країнах демократії погляди на предмет адміністративного права. Наприклад, предмет адміністративного права в англосаксонській системі права (Англія, США, Австралія) визначається головним чином як порядок взаємин публічної влади (органів виконавчої влади) та громадян в інтересах останніх. Адміністративне право цих країн орієнтоване в основному на забезпечення захисту громадян від сваволі держави. З меншим ступенем очевидності це проглядається й у континентальній (романо-германській) системі права. Однак і тут адміністративне право в значній своїй частині регулює питання процедури захисту прав громадян від сваволі адміністративної влади.

Орієнтація регулюючої ролі адміністративного права на відносини між громадянами й органами виконавчої влади повинна мати на меті збалансування взаємних прав, обов'язків та відповідальності сторін у зазначених відносинах, а також установлення процедури реалізації повноважень і юридичної відповідальності сторін адміністративно-правових відносин.

На основі аналізу правового положення громадян у взаєминах з органами виконавчої влади можна сказати, що монопольним правом захисту прав і свобод громадян володіє держава. У той же час громадяни не мають у своєму розпорядженні достатньо повноважень в активному захисті своїх прав і свобод. Пасивність громадян у відстоюванні своїх прав і свобод може бути переборена шляхом закріплення в праві інституту необхідного

захисту від неправомірних дій державних органів та їх посадових осіб.

Тому справедливо зазначає В.Б. Авер'янов, що у змісті адміністративно-правового статусу людини перевага має надаватися визначенню не тільки її обов'язків перед державою, а насамперед її прав, за забезпечення реалізації і захист яких держава несе відповідальність.²³

Єдиним об'єктом необхідного захисту варто визнавати права та свободи громадян (для порівняння: об'єктами необхідної оборони відповідно до чинного законодавства, крім прав і свобод громадян, визнаються державний і громадський порядок, власність, установлений порядок управління).

Необхідно передбачити, що правила необхідного захисту від неправомірних дій посадових осіб можуть застосовуватися в ході розгляду заяв громадян про адміністративні правопорушення й злочини, скарг на неправомірні дії посадових осіб, а також у процесі адміністративно-юрисдикційної і так званої позитивної діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб.

Таким чином, для створення інституту захисту прав і свобод громадян необхідно:

1) внести зміни до предмета адміністративно-правового регулювання. Відносини між громадянами й органами виконавчої влади повинні бути визнані найбільш важливим предметом адміністративно-правового регулювання. При цьому пріоритетної регламентації потребують права громадян і кореспондуючі їм обов'язки державних органів та їх посадових осіб;

2) розробити і прийняти процедурно-процесуальні норми, які регламентують порядок реалізації прав і свобод громадян як у рамках адміністративно-юрисдикційних, так і позитивних адміністративно-правових відносин;²⁴

²³ Авер'янов В.Б. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права // Адвокат. – 2000. – №2. – С. 6.

²⁴ Але ці процедури покликані забезпечити необхідну послідовність та максимальну повноту реалізації громадянами своїх прав і свобод, стати перешкодою для суб'єктивізму й свавілля з боку службовців виконавчої влади (див.: Авер'янов В.Б. Питання адміністративної реформи у змісті загальної концепції державно-правової реформи // Державно-правова реформа в Україні: Матер. наук. практ. конф. – К., 1997. – С. 193–196).

3) сформуванати збалансований інститут відповідальності громадян і органів виконавчої влади, а також їх посадових осіб як учасників адміністративно-правових відносин. На даний час у досить розгорнутому вигляді подано норми, що встановлюють відповідальність громадян, відповідальність же іншої сторони (представників держави в особі її органів та їх посадових осіб) не забезпечена адекватною правовою регламентацією;

4) заснувати новий інститут – інститут необхідного захисту від неправомірних дій державних органів та їх посадових осіб.

На основі вивчення нормативно-правової бази обліково-реєстраційної діяльності міліції, практики її застосування, спеціальної літератури впливає, що здійснення обліку та реєстрації припустимо за умови безумовного дотримання таких вимог.

По-перше, у нормативних актах, що регулюють обліково-реєстраційні відносини, повинні бути поставлені цілі, заради досягнення яких вводяться облік та реєстрація. При цьому облік і реєстрація повинні розглядатися як вирішальні засоби досягнення поставлених завдань.

По-друге, встановлений порядок обліку та реєстрації повинен бути максимально зручним, простим і доступним для громадян та інших осіб, що вступають у правовідносини з органами, які здійснюють облік та реєстрацію.

По-третє, правовідносини, для захисту яких вводяться облік та реєстрація, а також засоби досягнення цієї мети повинні бути співрозмірні. Припустимі тільки ті засоби, використання яких не призводить до порушення більш значущих, ніж охоронюваних інститутом обліку та реєстрації правовідносин.

По-четверте, вторгнення у сферу прав громадян у зв'язку зі здійсненням обліку та реєстрації повинно передбачатися нормативними актами відповідної юридичної чинності.

Погляд на правову базу здійснення обліку засобів кольорового копіювання через призму вищезазначених вимог до обліку та реєстрації свідчить про необхідність виключення засобів кольорового копіювання з числа предметів, що підлягають реєстрації в органах внутрішніх справ.

Серйозну увагу необхідно приділити проблемі реєстрації та обліку адміністративних правопорушень, оскільки інформація

про адміністративне правопорушення несе в собі конкретне юридичне навантаження, у зв'язку з чим вимагає особливого ставлення до неї з боку міліції.

Наприклад, акт реєстрації адміністративного правопорушення може бути використаний для визначення терміну накладення адміністративного стягнення. Крім того, реєстрація інформації про адміністративне правопорушення відіграє вирішальну роль у справі здійснення адміністративно-юрисдикційного процесу. Іншими словами, заява про адміністративне правопорушення повинна розглядатися як підстава для порушення справи про адміністративне правопорушення.

Юридичне закріплення порядку і форми реєстрації адміністративного правопорушення необхідне для попередження ухилення органів, які зобов'язані реагувати на них, від виконання своїх обов'язків.²⁵

Процес розслідування, розгляду та ухвалення рішення у справі про адміністративне правопорушення й виконання прийнятого рішення припускає необхідність закріплення (офіційного фіксування) юридично значущих обставин. Такими варто визнати час (початок і закінчення) затримання правопорушника, момент виконання прийнятого у справі про адміністративне правопорушення рішення та інші. Так, час, витрачений на здійснення доставляння, повинен бути включений у термін адміністративного затримання. У процесі доставляння й адміністративного затримання громадянина здійснюється втручання у сферу його прав і свобод, суть якого полягає в тимчасовому обмеженні його свободи.

У зв'язку з цим вважається необхідним надання громадянам права на одержання довідки встановленої форми, яка б свідчила про факт і час затримання, з метою захисту громадян від неправомірних дій органів виконавчої влади та їх посадових осіб. Це дозволило б налагодити контроль за законністю затримання з боку осіб, які мають право застосовувати примус.

Реєстрація та облік, які мають дозвільну природу та обслуго-

²⁵ *Новіков В.В.* Реєстрація та облік адміністративних правопорушень як засіб захисту прав, свобод і законних інтересів громадян // Вісн. Львівськ. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 1. – С. 118.

вують виконавчу владу, є не виправдано громіздкими і незручними для громадян. У той же час реєстрація та облік у сфері адміністративно-юрисдикційних відносин, навпаки, спрощені до такого ступеня, що спричиняють практично нездоланні труднощі у здійсненні реального контролю за діями чиновників. Таким чином, представникам виконавчої влади вдається відійти від зайвих проблем, пов'язаних з реальним забезпеченням прав і свобод громадян, або шляхом використання необґрунтовано громіздких і незручних процедур, або спрощенням тих же самих процедур, якщо це сприяє відходу від ефективного контролю за своїми діями.

Кожне окремо взяте право або свобода громадянина повинні бути забезпечені відповідними механізмами реалізації. Зрозуміло, конституційне право на свободу пересування та вільного вибору місця перебування або проживання не повинно бути винятком. Однак уважний аналіз відповідного законодавства дає привід для серйозного занепокоєння.

Насамперед слід зазначити, що законодавцем розпочато спробу конструювання механізму реалізації права на свободу вибору місця перебування чи проживання. Основу цього механізму складає інститут реєстрації за місцем перебування чи проживання. У той же час законодавець залишив відкритим питання про механізм реалізації права на вільне пересування. Ситуація ускладнюється тим, що неможлива автономна реалізація права на свободу вибору місця перебування чи проживання. Будь-яка спроба скористатися правом на вільний вибір місця перебування чи проживання прямо торкається і права на свободу пересування. Таким чином, механізм реалізації права на вільний вибір місця перебування і проживання набуває універсального характеру, оскільки фактично використовується також при реалізації права на свободу пересування. До чого ж це призводить на практиці?

Щоб відповісти на це питання, необхідно згадати, що інститут реєстраційного обліку жорстко регламентований місцями перебування чи проживання, що так чи інакше пов'язано з площею, на якій допускається або можливе постійне чи тимчасове проживання.

Виходячи із запропонованого тлумачення поняття місця перебування, стає дуже проблематичною можливість реалізації

права на свободу пересування, оскільки відсутність житлової реєстрації унеможливорює перебування громадянина не тільки в тому чи іншому населеному пункті, але й на території адміністративно-територіального утворення. Сформована правова ситуація в цій сфері ставить поза законом кожного, кому не вдається роздобути дах над головою.

Беручи до уваги безумовне забезпечення права на свободу пересування, необхідно передбачити реєстраційний облік, пов'язаний не тільки з житловою площею, але й з територією перебування.

Істотною загрозою для прав і свобод громадян є одностороннє використання санкцій за порушення учасниками обліково-реєстраційних відносин покладених на них обов'язків. Власне кажучи, загроза застосування санкцій передбачається тільки стосовно громадян і посадових осіб, відповідальних за реєстрацію. У той же час органи реєстраційного обліку та їх посадові особи не визнаються суб'єктами відповідальності. Такий дисбаланс у використанні інституту адміністративної відповідальності негативно позначається на ситуації щодо захисту прав і свобод громадян.

Правила реєстрації автотранспортних засобів переважно орієнтовані на обслуговування завдань, покладених на органи виконавчої влади (боротьба з кримінальними злочинами, збирання податків, вирішення завдань у сфері оборони та ін.). Інтереси ж власників автотранспортних засобів задовольняються в меншій мірі. Більше того, деякі правила реєстрації автотранспортних засобів необґрунтовано обмежують права громадян. Вимоги щодо проходження державного технічного огляду за місцем постійної чи тимчасової реєстрації транспортного засобу створюють невиправдані незручності для водіїв в експлуатації транспортного засобу. Тому слід надати власникам автотранспортних засобів право на здійснення технічного огляду автомобіля в будь-якому підрозділі ДАІ.

Відносно прав і свобод громадян у сфері ліцензійно-дозвільної діяльності міліції існують проблеми, обумовлені виникненням, розвитком та припиненням ліцензійно-дозвільних відносин. Насамперед природа ліцензії не має юридичної бази.

У ряді нормативних актів ліцензія розуміється як дозвіл на здійснення тієї чи іншої діяльності. Погляд на ліцензію як на акт, що дозволяє дію, має односторонній характер. Не менш важливою є й інша властивість ліцензії, яка дозволяє розглядати її як акт доручення. Визнання дорученої ліцензії певною мірою покликане ставити за обов'язок суб'єктам, що видали ліцензію, нести солідарну відповідальність за правомірне використання ліцензії її власником. Не випадково, що на органи, які видали ліцензію, покладається обов'язок здійснювати контроль за діяльністю ліцензіата.

З метою посилення гарантій прав і свобод громадян у ліцензійних відносинах варто розробити концепцію інституту ліцензування. По-перше, необхідно законодавчо закріпити положення про те, що ліцензування припустиме тільки з метою забезпечення безпеки і нормативно передбачених умов здійснення відповідного виду діяльності. По-друге, ліцензія повинна визнаватися офіційним актом, що уповноважує його власника на здійснення зазначеного в ньому виду діяльності протягом встановленого терміну. По-третє, видача ліцензії повинна здійснюватися на умовах компенсації пов'язаних з нею витрат. По-четверте, ліцензування варто розглядати як форму доручення, де поручителем виступає держава в особі спеціально уповноважених органів на здійснення діяльності з ліцензування. По-п'яте, обов'язковим повинен бути визнаний інститут відповідальності суб'єктів, повноважних приймати рішення про видачу ліцензій, за дії ліцензіатів.

Особливе занепокоєння викликає процес розширення кола видів діяльності, здійснюваних на ліцензійній основі. Необхідно законодавчо закріпити умови, за яких діяльність може бути визнана такою, що підлягає ліцензуванню. Постановка такого питання доречна ще й тому, що законодавець з окремих видів діяльності, які здійснюються на основі ліцензування, такі умови вже закріпив (наприклад, умови допуску до здійснення приватної детективної та охоронної діяльності).

Законодавчими та іншими нормативними актами передбачено певні вимоги до суб'єкта, повноважного порушувати ліцензійно-дозвільний процес. Серед таких вимог визнається досягнення певного віку. За деякими видами ліцензій і дозволів вік ліцензіата

необґрунтовано завищено. Так, для придбання газової зброї самооборони потрібно досягнення вісімнадцятирічного віку. Вважаємо, що віковий ценз у даному випадку не виправдано завищений, оскільки об'єктом зазіхання громадянин може стати в будь-якому віці, у тому числі й до вісімнадцяти років. Вікове обмеження на газові аерозольні балони самооборони тим більше є недоречним, оскільки ці предмети законом не розглядаються як об'єкти ліцензійно-дозвільних відносин.

Необґрунтовано розширено й таку підставу відмови у видачі ліцензії на придбання зброї, як наявність судимості за навмисні злочини. Для ліцензійно-дозвільних відносин навряд чи становлять небезпеку особи, засуджені за скоєння таких навмисних злочинів, як порушення авторських і винахідницьких прав, неправильний підрахунок голосів, відмова у прийнятті на роботу або звільнення вагітної жінки чи матері, що годує дитину, тощо. Подібних складів злочинів є безліч. Вихід бачиться у встановленні групи складів злочинів, скоєння яких повинно вважатися підставою для відмовлення у видачі ліцензії на придбання зброї. Такий же підхід повинен бути і стосовно складу адміністративних правопорушень.

Було б більш доречним встановити не мінімальний, а максимальний термін дії дозволу. Одночасно необхідно було б закріпити за ліцензіатом право визначення терміну дії дозволу в межах встановленого максимального терміну її дії. За такого підходу в ліцензіата з'явилася б можливість вибору оптимального з погляду фінансових та організаційних витрат терміну дії дозволу.

Інший підхід може бути запропонований при визначенні терміну дії дозволу, виданих для здійснення разових дій. У цих випадках навряд чи правомірним є обмеження терміну реалізації дозволу. Не відповідає інтересам власників зброї і встановлення терміну дозволу на збереження та носіння зброї. Органи, що здійснюють контроль за оборотом зброї, мають достатні повноваження для попередження і припинення порушень правил обороту зброї, якими вони можуть скористатися в необхідних випадках. Якщо ж оборот зброї організується в рамках правового русла, то немає необхідності переривати дозвільні відносини шляхом встановлення терміну дії дозволу.

Максимально спрощеним повинен бути і порядок продовження терміну ліцензій, якщо до ліцензіата немає претензій. У цих випадках продовження терміну дії дозволу на заняття визначеним видом діяльності повинно зводитися до пред'явлення платіжного документа на майбутній період діяльності. Подання платіжного документа у встановлений термін (наприклад, до закінчення терміну дії попереднього дозволу) може бути підставою для продовження терміну дії дозволу на оплачений термін. Несплата за дозвіл на майбутній період, зрозуміло, тягне за собою припинення дозвільних відносин.

Зазначені заходи повинні бути віднесені до розряду додаткових заходів відповідальності, що накладаються поряд з основними заходами адміністративного стягнення. Однак слід зазначити, що в даний час відхилення від установлених правил виконання різних видів ліцензійної діяльності не тягне за собою відповідальності. Тому, на жаль, неможливо говорити не тільки про додаткові, але й про основні заходи адміністративного покарання за порушення правил здійснення деяких видів ліцензійної діяльності.

Неясною залишається правова природа такого заходу впливу на правопорушника, як заборона протягом встановленого законом часу на звернення за новою ліцензією. Подібний захід повинен бути визнаний додатковим заходом покарання за порушення норм, що регламентують ліцензійно-дозвільні відносини.

Необхідність визнання заходом відповідальності відмовлення у продовженні ліцензії чи дозволу, якщо ліцензіатом чи власником дозволу систематично допускалися порушення правил поведінки, встановлених нормативними актами. Застосування такого заходу доцільно поєднати із забороною на звернення за новою ліцензією чи дозволом.

Аналіз чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення, вивчення кодифікованих процесуальних актів інших галузей права свідчить про те, що першою стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення, безсумнівно, є стадія порушення справи про адміністративне правопорушення. Адміністративним правопорушенням визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає

на державний або громадський порядок, власність, права та свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Актом порушення справи про адміністративне правопорушення розглядаються протокол про адміністративне правопорушення і постанова прокурора чи судді про порушення справи про адміністративне правопорушення. Це означає, що правом здійснення провадження у справі про адміністративне правопорушення володіють винятково представники держави. Громадяни та інші недержавні суб'єкти не в змозі ініціювати провадження про адміністративні правопорушення.

Протокол про адміністративне правопорушення є актом порушення процесу по справі і вважається основним документом на всіх стадіях провадження по справі, який не тільки закріплює факт та є підставою для його розгляду, але й містить у собі попередню негативну оцінку діяння. Тому, на наш погляд, Д.М. Бахрах певною мірою справедливо називає протокол про адміністративне правопорушення обвинувальним документом: він містить у собі результати проведеного розслідування, а саме особисті дані про сутність правопорушення та правопорушника.²⁶ Іншими словами, зміст протоколу повинен давати чітке уявлення про характер адміністративного проступку та можливість правильної оцінки його з точки зору закону.

Оскільки протокол про адміністративне правопорушення є актом порушення справи про адміністративне правопорушення, необхідно визначитися з питанням про компетенцію щодо складання протоколу, а виходить, і порушення справи про адміністративне правопорушення.

Міліція, відповідно до закону про неї, має у своєму розпорядженні право складання протоколу про адміністративне правопорушення практично за всіма видами адміністративних деліктів без яких-небудь обмежень.

Правильність складання протоколу про адміністративне правопорушення є однією з гарантій законності притягнення право-

²⁶ Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР. – Свердловск, 1989. – С. 153.

порушника до адміністративної відповідальності. Форма протоколу про адміністративне правопорушення встановлена наказом МВС України.²⁷

На превеликий жаль, до складання протоколу на практиці нерідко ставляться без належної уваги, формально, непрофесійно, що, безумовно, негативно впливає на ефективність правозастосовчої практики правоохоронних органів, дотримання при цьому законності, прав та законних інтересів громадян.

Проблема необмежених повноважень міліції щодо складання протоколів майже за всіма видами адміністративних проступків упирається в питання про підстави порушення справи про адміністративне правопорушення. За умови визнання приводом порушення справи про адміністративне правопорушення повідомлення посадових осіб, у тому числі й співробітників міліції, можна було б піти шляхом надання інформації (матеріалів) про правопорушення за підвідомчістю без складання протоколу про правопорушення. Це дозволило б звільнити міліцію від складання протоколів за непрофільними для неї складами адміністративних правопорушень.

Справи розглядаються відкрито. Доказами у справі про адміністративні правопорушення є будь-які фактичні дані, на підставі яких орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи у його вчиненні, інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами та іншими документами (ст. 251 КУпАП). Орган (посадова особа) оцінює докази, враховуючи результати всебічного, повного та об'єктивного дослідження усіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю.

На думку Є.В. Додіна, оцінка доказів включає з'ясування таких питань: а) чи допустимим є використання отриманої інформації як доказу по справі у тих випадках, коли законом ко-

²⁷ Наказ МВС України № 185 від 22.02.2001р. – К., 2001.

ло допустимих доказів визначене з вичерпною повнотою; б) чи відноситься досліджуваний доказ до справи; в) у якому зв'язку знаходиться даний доказ для встановлення дійсного стану справи.²⁸

Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено місце та строки розгляду відповідних справ (ст.276, 277), порядок підготовки до розгляду (ст. 278) і розгляду цих справ (ст. 279), вимоги до протоколу засідання колег, органу у справі про адміністративне правопорушення (ст. 281). Крім того, врегульовано: вимоги щодо змісту, види і порядок прийняття та оголошення постанов (рішень) у справі про адміністративне правопорушення (ст. 283–285); строки і порядок оскарження та опротестування постанов (рішень) (ст. 287–291); процедура розгляду скарг і протестів та дій відповідних органів (посад, осіб) за наслідками такого розгляду.

Однією з основних ідей, практичне втілення якої покликане сприяти ефективному захисту прав і свобод громадян у юрисдикційному процесі, є докладна регламентація правового статусу кожного з учасників провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Особливістю справ про адміністративні правопорушення є те, що елемент змагальності існує не тільки між винним у здійсненні провини і потерпілим, але й між юрисдикційним органом, з одного боку, та іншими учасниками юрисдикційного процесу – з другого. Це обумовлено тим, що у більшості адміністративних правопорушень потерпілий у класичному його розумінні відсутній (так, складно назвати потерпілого у випадках, коли йдеться про порушення правил паспортної системи, правил дорожнього руху, якщо відсутній моральний чи матеріальний збиток, а також за іншими складами адміністративних правопорушень). У той же час представник юрисдикційного органу в ряді випадків виявляється в ролі потерпілого й одночасно виступає арбітром у справі (таке категорично не допускається кримінально-процесуальними

²⁸ Додин Е.В. Доказывание в административно-процессуальной деятельности органов внутренних дел: Учеб. пособ. – К., 1985; Додин Е.В. Доказывание в административном процессе. – М., 1973. Див. також: Шкарупа В.К. Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції). – К., 1995.

нормами). Тому важливо, щоб повноваження посадової особи як учасника процесу врівноважувалися хоча б сукупними повноваженнями інших учасників юрисдикційного процесу.

Принципове значення для попередження та припинення порушення прав і свобод громадян – учасників адміністративно-юрисдикційного процесу – має момент надбання цими особами своїх процесуальних повноважень. Юридичний факт, який може бути взятий за основу виникнення процесуальних повноважень для громадян – учасників адміністративно-юрисдикційного процесу – і в першу чергу особи, яка притягається до відповідальності, повинно бути визнаним пред'явлення правових претензій з боку уповноважених на те посадових осіб.

Розгляд справи про адміністративне правопорушення здійснюється на засадах рівності перед законом та органом (посадовою особою), який розглядає справу, всіх громадян незалежно від їхнього походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Процесуальні повноваження учасників адміністративно-юрисдикційного процесу у своїй сукупності повинні скласти основу концепції необхідного самозахисту. Створення й організація діяльності різного роду державних і громадських правоохоронних і правозахисних структур, судячи з реального стану справ з дотриманням прав і свобод громадян, не дали бажаних результатів. Позитивний ефект у цьому питанні може бути досягнутий тільки за умови надання в розпорядження самих громадян реальних правових та інших засобів самозахисту від необґрунтованого вторгнення у сферу їхніх прав, свобод і законних інтересів.

Реалізація висунутої ідеї може бути здійснена практично без будь-яких матеріальних і фінансових витрат. Потрібні тільки добра воля та істинне бажання держави в особі її представницьких, виконавчих та інших органів дійсно змінити поки що безвихідну ситуацію.

У руслі концепції необхідного захисту громадян необхідно наділити їх такими правами:

а) кожний адміністративно затриманий повинен бути наділений правом інформування про своє затримання тих, кого він вва-

жає за потрібне повідомити. На органи, що здійснюють затримання, повинен бути покладений обов'язок сприяти при реалізації затриманими зазначеного права;

б) особа, яка обвинувачується в протиправній поведінці, повинна мати право ознайомлення з текстом нормативних актів, порушення яких їй інкримінується;

в) правом користуватися юридичною допомогою не тільки адвоката, але й будь-якої іншої особи. Причому законодавством повинен бути передбачений спрощений порядок вступу в процес цих осіб для надання допомоги обвинуваченому;

г) у законі повинні бути передбачені випадки, коли участь захисника є обов'язковою;

д) особам, які притягаються до відповідальності, а також потерпілим надати право користуватися послугами представника як законного, так і за договором;

е) осіб, які притягаються до відповідальності, доцільно наділити повноваженнями знайомитися з матеріалами справи на будь-якій стадії перевірки обставин правопорушення і здійснення розгляду у справі, а також правом мати копії процесуальних документів;

ж) в адміністративному процесі інститут заходів припинення не одержав належного розвитку. Фактично адміністративне затримання є чи не єдиним заходом такого плану і тому не може бути замінене іншими запобіжними заходами. Для більш гнучкого впливу на правопорушника повинно бути передбачене застосування поручительства і застави як самостійних запобіжних заходів;

з) права осіб, які притягаються до відповідальності, та потерпілих повинні бути доповнені правом на відвід осіб, в об'єктивності яких вони сумніваються.

Для належного забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення в необхідних випадках здійснюються процесуальні заходи, метою яких є припинення адміністративних правопорушень, установлення особи, складання протоколу про адміністративне правопорушення, забезпечення своєчасного й правильного розгляду справ. До таких заходів належать: адміністративне затримання особи; особистий огляд;

огляд речей та вилучення речей і документів.

Адміністративно-юрисдикційний процес проходить ряд стадій, і на кожній з них вирішується певне коло завдань, так чи інакше пов'язаних з правами учасників процесу. Тому важливо, щоб кожна стадія юрисдикційного процесу відпрацьовувалася належним чином. Наскільки якісно відпрацьовані дії в межах тієї чи іншої стадії і чи відпрацьовані взагалі, можна судити по процесуальних документах. Оформлення результатів роботи на кожній зі стадій підсумковим документом є необхідним. Наприклад, підсумки порушення справи про адміністративне правопорушення оформляються протоколом чи постановою про порушення адміністративної справи. Результати проведеної роботи на стадії підготовки справи до розгляду можуть вилитися в одне з таких процесуально оформлених рішень: а) про призначення розгляду справи із зазначенням місця й часу слухання справи; б) про повернення матеріалів справи для додаткової перевірки обставин правопорушення; в) про призупинення провадження у справі; г) про направлення справи за підвідомчістю; д) про припинення справи провадженням.

Такий підхід до вирішення проблеми зобов'язує правозастосовувача здійснювати весь комплекс необхідних при розгляді справи дій, якщо йому навіть дуже хотілося б обходитися без них.

Адміністративний процес має у своїй структурі різноманітні види провадження, з-поміж яких необхідно вирізнити основні, найбільш детально врегульовані адміністративно-процесуальними нормами: провадження з пропозицій, заяв і скарг громадян; провадження у справах про адміністративні правопорушення; провадження щодо застосування дисциплінарних стягнень.

До органів, яким надано право розгляду справ про адміністративні правопорушення, належать: адміністративні комісії, місцеві суди (судді); органи внутрішніх справ (міліція), органи (посадові особи), які здійснюють адміністративно-наглядові функції (приміром, державного пожежного нагляду, митні органи).

Характерною ознакою адміністративно-юрисдикційної діяльності міліції є також те, що в її системі значна кількість поса-

дових осіб має адміністративно-юрисдикційні повноваження. Тому колом адміністративно-юрисдикційної діяльності охоплена велика чисельність працівників правоохоронних органів, дотримання якими адміністративно-процесуальних норм, великий професіоналізм та культура виступають важливим чинником забезпечення прав та законних інтересів громадян.²⁹

Проведення у справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочате, а розпочате підлягає закриттю за таких обставин (ст. 247 КпАП України):

- відсутність події та складу адміністративного правопорушення;
- недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку;
- неосудність особи, яка вчинила протиправну дію або виявила бездіяльність;
- вчинення дії особою в стані крайньої необхідності або необхідної оборони;
- видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення;
- скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність;
- закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених ст. 38 КпАП України;
- наявність за тим же фактом щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, або нескасованого рішення громадської організації чи трудового колективу, якщо матеріали було передано до громадської організації або трудового колективу органом (службовою особою), який має право накладати адміністративне стягнення у даній справі, або нескасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також порушення за даним фактом кримінальної справи;
- смерть особи, щодо якої було розпочато провадження у

²⁹ Комзюк А.Т. Адміністративно-юрисдикційні повноваження міліції // Вісн. Львівськ. ін-ту внутр. справ. – 2001. – №1. – С. 243.

справі.

Військовослужбовці і призвані на збори військовозобов'язані, а також особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ несуть відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, на загальних підставах (ст. 15 КпАП України).

Одним із принципів адміністративно-юрисдикційної діяльності є оперативність. Для підвищення оперативності розгляду справ необхідне прийняття досить значущої компетенційної норми, яка надає право вищому органу приймати до свого розгляду кожен із справ про адміністративне правопорушення, підвідомчу підлеглому органу. Досягненню тієї ж мети оперативності розгляду справ про адміністративні правопорушення сприяло б надання права вищим органам перерозподіляти справи про адміністративні правопорушення «по горизонталі» у порядку, встановленому законом.

Істотне значення для максимально коректного поведіння із правами мають раціональні терміни розгляду справ про адміністративні правопорушення. При вирішенні цього завдання необхідно керуватися правилом, відповідно до якого терміни розгляду справ повинні визначатися з таким розрахунком, щоб протягом цього часу громадяни могли б скористатися наданими законом засобами самозахисту. Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 277) передбачено загальний п'ятиденний з дня одержання протоколу про адміністративне правопорушення термін розгляду справи. Законом же не визначено підстави та порядок продовження термінів розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також призупинення провадження у справі.

Є й інша сторона проблеми щодо термінів розгляду справи. Мова йде про випадки притягнення до відповідальності на місці вчинення правопорушення. Ухвалення рішення на місці вчинення правопорушення таїть у собі реальну загрозу правам і свободам громадян. Вихід із становища вбачається в детальній регламентації підстав, порядку та умов ухвалення рішення на місці вчинення правопорушення.

Найбільшу обережність юрисдикційні органи повинні виявляти при обмеженні свободи громадян. У законодавчому поряд-

ку повинна бути встановлена можливість здійснення адміністративного затримання на термін понад три години тільки при вчиненні тих адміністративних правопорушень, за які як міра покарання передбачається застосування адміністративного арешту. Така пропозиція заслуговує реалізації, якщо мати на увазі, що до строку адміністративного арешту зараховується час адміністративного затримання під час виконання адміністративного арешту (ст. 32). Таким чином, законодавець ніби прирівняв примусовий зміст двох різних примусових заходів – адміністративного затримання (запобіжний захід) та адміністративного арешту (захід адміністративного стягнення). Правопорушник повинен сплатити вартість свого утримання, харчування та охорони. Особи, що відбувають адміністративний арешт, використовуються на фізичних роботах на основі договорів, які ОВС укладають з підприємствами.

Адміністративний арешт устанавлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі адміністративні правопорушення на строк до 15 діб і накладається виключно судами (суддями). Адміністративний арешт не може бути застосований до вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 12 років, до осіб, які не досягли 18-річного віку, до інвалідів I–II групи.

Необхідність розробки та закріплення інституту доказів. Таку роботу необхідно здійснювати з урахуванням досягнень у сфері загальної теорії доказів і доказування, галузевих правових наук та особливостей адміністративно-процесуального права. Концептуальну основу інституту доказів і доказування повинна становити ідея запобігання необґрунтованого застосування примусових заходів, у нашому випадку – адміністративно-примусових заходів.

Згідно зі ст. 10 КпАП умисел має місце, коли особа, яка вчинила правопорушення, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності. Для того, щоб людина могла усвідомлювати протиправний характер своєї дії, вона має знати положення закону, тобто положення КпАП чи інших законів, якими ці дії або бездіяльність заборонені. Таким чином, знання закону, зокрема КпАП, прямо впливає на наявність вини.

Разом з тим ст. 68 Конституції України встановлено, що не-

знання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Це положення суперечить принципу презумпції невинуватості, який є одним з базових принципів адміністративної відповідальності. Адже, з одного боку, особа вважається невинуватою до того моменту, доки її вина не буде доведена у встановленому законом порядку, а, з іншого – її вина вже презюмується, тобто не потребує ніякого доведення.

Фактично вищезгадані норми Конституції і норми чинного КпАП встановлюють не принцип презумпції невинуватості, а навпаки – принцип презумпції вини, до того ж неоспорюваний. Такий стан справ є неприпустимим з точки зору забезпечення прав і свобод особи, що притягається до адміністративної відповідальності.

Визнаючи сам факт скоєння адміністративних правопорушень як об'єктивну реальність, особа правопорушника не відмежовується від суспільства, а лише набуває специфічного правового статусу; причому як правопорушник вона стає нейтральною для суспільства, будучи при цьому його повноправним членом.

2.4. Вдосконалення та розвиток органів внутрішніх справ України при забезпеченні прав і свобод людини й громадянина

Прийняття нової Конституції України створило вихідні правові передумови для подальшої розбудови державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, стимулювало розвиток місцевого самоврядування в Україні.

Розпочатий на конституційних засадах процес державотворення в Україні потребує чіткого визначення місця правоохоронної діяльності в системі державної влади і, відтак, місця та ролі правоохоронних органів у системі органів державної влади та місцевого самоврядування.

Вирішення цієї проблеми пов'язане з певними труднощами.

По-перше, відсутнє конституційне закріплення поняття і системи правоохоронних органів. У ст. 17 Конституції України зок-

рема сказано: «Забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом». Але як і в усіх попередніх конституціях немає чіткого визначення терміну «правоохоронні органи». Це дає підставу для деяких авторів висловлювати сумніви щодо можливості вживання такого терміну взагалі.

По-друге, конституційне закріплення принципу розподілу влад, який передбачає наділення їх засобами стримувань і противаг, розводить державно-владні інституції, які традиційно відносять до правоохоронних органів, до різних гілок влади, що потребує переосмислення старих підходів до визначення їх функцій та напрямів взаємодії з іншими владними структурами. Також на принципово нових конституційних засадах має функціонувати і судова влада.

По-третє, практично відсутня і потребує розбудови система правоохоронних органів регіонального рівня, яка б функціонувала в межах місцевого самоврядування. Підрозділи або службовці муніципальної міліції, які існують у деяких регіонах, лише утримуються за місцеві кошти, а підпорядковуються вони за вертикальним принципом і керуються наказами й інструкціями МВС України.

Крім того, існуюча на сьогодні в Україні система державних правоохоронних органів є недосконалою як за структурою, так і функціонально. Вона створювалася ще за радянських часів і лише частково трансформувалася за останні п'ять років під впливом найрізноманітніших чинників. Так, через загострення політичної ситуації в окремих регіонах підрозділи міліції були виведені з-під контролю місцевої влади. Зростання окремих видів злочинності сприяло створенню цілого ряду нових служб міліції. Серед них підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, підрозділи екологічної міліції, податкової адміністрації і т. ін.

Ускладнює проблему і відсутність законодавчого визначення поняття правоохоронного органу та ознак, за якими той чи інший новостворений підрозділ міг би належати до цієї категорії. Невирішеність цього питання викликає практичні ускладнення. Міс-

цеві державні адміністрації повинні: «...розробити систему посилення координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні». Реалізація цього на практиці потребує відповіді на два питання:

Перше – які саме органи мають бути охоплені цією системою? Чи тільки традиційні (суд, прокуратура, МВС, СБУ та ін.), чи й нові, такі як Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, податкові адміністрації, які є в усіх областях, митниці і т. ін.

Друге – чи може охоплювати зазначена система існуючі нині численні недержавні об'єднання, діяльність яких спрямована начебто на підтримання правоохоронної діяльності? Маються на увазі спілки юристів, суддів, адвокатів, практичних юристів, спілки ветеранів МВС і СБУ, добровільні громадські підрозділи типу: «Ягуар», «Радар», «Меч та полум'я» й тому подібні формування, які, на наш погляд, не завжди обґрунтовано та правомірно у межах чинного законодавства перебирають на себе правоохоронні функції.

Одне з центральних місць у різноманітній та багатоплановій діяльності держави займає виконання завдань із забезпечення правопорядку та законності, захисту прав і свобод людини, охорони прав і законних інтересів державних та недержавних організацій, боротьбі зі злочинами та іншими правопорушеннями. До певної міри умовно, цей різновид державної діяльності в юридичному ужитку отримав найменування «правоохоронна діяльність». Її сутність як правової діяльності полягає у правозастосуванні з метою охорони права, а найбільш поширеною ситуацією є реалізація правових норм, яка полягає в практичному здійсненні уповноваженою юридичною чи фізичною особою певних правозначущих дій або утриманні від вчинків, заборонених правовими нормами.

З іншого боку, правоохоронну діяльність припустимо розглядати як різновид виконавчо-розпорядчої діяльності відповідних органів державної виконавчої влади, що виконує передусім охоронну, виховну та певною мірою регулятивну функції. Її характерними ознаками є:

– державно-владна специфіка, що виявляється у захисті пев-

них суспільних відносин компетентними органами державної виконавчої влади;

– підзаконність – здійснення повноважень у чітко регламентованих законом процесуальних (процедурних) межах;

– правозастосовчий характер рішень, що приймаються, відмінність яких полягає не в установленні нових норм права, а лише в застосуванні відповідних діючих норм, характерних своїм правоохоронним спрямуванням;

– застосування примусу – запобіжних засобів з метою припинення протиправної діяльності та спроб уникнути відповідальності чи перешкодити провадженню встановленої законом процедури розслідування (розгляду справи) тощо.

Отже, правоохоронною є така владна діяльність, яка здійснюється уповноваженими державою органами на підставі закону і у встановленому ним порядку з метою охорони й захисту прав та законних інтересів громадян, державних і громадських формувань шляхом застосування правових заходів впливу.³⁰

Реалізуючись у сфері взаємних правовідносин між громадянином і державою під час здійснення останнього, через свої інститути виконавчої влади правоохоронна діяльність виконує роль управлінських (правових) стандартів (регулятивна функція), приписуючи суспільно схвалювану модель діяльності (поведінки).

Правоохоронна діяльність є різновидом правозастосовчої діяльності, яку здійснюють усі державні органи та посадові особи в межах своєї компетенції. Правоохоронні органи становлять певним чином відокремлену за ознакою професійної належності самостійну групу органів держави, що мають чітко визначені завдання, які полягають або у поновленні порушеного права, або у покаранні правопорушника, коли поновити порушене право неможливо, або у поновленні порушеного права та покаранні винного одночасно, коли є можливість відшкодувати порушене право, але правопорушник заслуговує на покарання. Вирішуючи ці завдання, правоохоронні органи захищають життя, здоров'я, майно громадян, власність, державу та її інститути, природне середовище та ін.

³⁰ *Негодченко О.В., Чумак П.О.* Основи правознавства: Навч. посіб. – Д., 2000.

Діяльність правоохоронних органів характеризується специфічними рисами, реалізація яких покликана забезпечувати повноту, всебічність та об'єктивність їх висновків і рішень. До таких рис належать: наявність певних підстав початку діяльності (повідомлення про скоєння злочину чи іншого правопорушення або необхідність попередження правопорушення); правоохоронні органи можуть діяти лише на підставі закону, а в деяких випадках – певної процесуальної форми; правоохоронну діяльність можуть здійснювати лише особи, які перебувають на службі у правоохоронних органах, мають спеціальну, переважно юридичну, підготовку.

Відповідні державні органи, серед яких чільне місце посідають правоохоронні органи та інші повноважні суб'єкти, діючи в межах своєї компетенції, забезпечують захист суспільних відносин, що складаються у сфері державного управління, ведуть боротьбу з правопорушеннями та злочинами. Головним змістом їх діяльності є розгляд справ стосовно адміністративних правопорушень або карних злочинів й прийняття за ними відповідних правових рішень згідно із законодавчо закріпленими повноваженнями. Це визначає дві головні правові форми правоохоронної діяльності: кримінально-правова та адміністративно-правова юрисдикції.

Звідси випливає, що правоохоронна діяльність є різновидом державної діяльності, що здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу. Вона виявляється в протидії виникненню та розвитку протиправних вчинків (провин і злочинів), нейтралізації та ліквідації шкідливого впливу (наслідків), правовій оцінці скоєного, забезпеченні відповідного соціального результату тощо, що базується на примусі.

Серед напрямків і функцій, що складають правоохоронну діяльність і здійснюються органами внутрішніх справ, особливої уваги заслуговує боротьба з адміністративними правопорушеннями.

До державних правоохоронних закладів, які реалізують правові приписи в правоохоронній діяльності, традиційно відносять: суди, прокуратуру, органи юстиції, установи, що здійснюють

оперативно-розшукову діяльність, дізнання, слідство та ін.

Проте правоохоронна діяльність виходить за межі діяльності лише правоохоронних органів або в цілому органів державної виконавчої влади. Зокрема, окремі її функції виконує і законодавча (представницька) влада. Тому суб'єктами правоохоронної діяльності в самому загальному вигляді є:

- держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи та прокуратуру;
- громадські організації та об'єднання;
- окремі громадяни, яким надано певних повноважень – з урахуванням відповідного розподілу поміж них компетенції, форм і засобів здійснення.

Правоохоронна діяльність – це досить складний і суперечливий феномен і вид юридичної діяльності, що певною мірою визначається рівнем розвитку суспільства, рівнем свідомості і правосвідомості людини, змістом і характером її правових переконань.

Поліпшення правоохоронної діяльності може і повинно відбуватися на основі вдосконалення її законодавчої та матеріальної бази. Однак саме вдосконалення можливе лише на основі уявлення про ті реальні процеси, що відбуваються в правоохоронній діяльності. Роль і значення правоохоронної діяльності у житті сучасного суспільства та кожної людини настільки великі та очевидні, що її досить природно розглядати або як особливий вид юридичної і державно-правової діяльності (правове регулювання), або як функцію держави. Для правової держави правоохоронна діяльність є однією з головних функцій, що забезпечує реальність та гарантування прав суб'єктів.

Залучення широких верств населення до правоохоронної діяльності закономірно і справедливо розглядається як важливе русло участі громадян в управлінні справами суспільства й держави, один із основних факторів конституційного режиму, ролі законів, посилення механізму підтримання правопорядку на основі розвитку народовладдя. Спільна діяльність міліції та об'єднань громадян, які беруть участь у боротьбі з правопорушеннями та охороні громадського порядку, формує у свідомості населення України необхідність рахуватися з загальними інтересами, шанобливо

ставитися до правових приписів, з гідністю виконувати свої громадянські обов'язки.

У системі виконавчої влади Міністерство внутрішніх справ України з підпорядкованими йому органами є центральною ланкою забезпечення внутрішньої політики, безпеки суспільства і громадського спокою в державі, в основі якої – попередження злочинності та боротьба з нею, особливо з організованими її формами та корупцією; тому воно переорієнтовує свою діяльність на забезпечення внутрішньої безпеки держави, насамперед, захист прав і свобод людини, яка є основним об'єктом уваги з боку діяльності органів внутрішніх справ і держави в цілому.

На цьому етапі набули певних еволюційних змін структурна побудова, завдання та функції, форми й методи роботи органів внутрішніх справ, але розвиток системи ще не повністю відповідає сучасним політичним, економічним і соціальним реаліям в Україні, не завжди встигає за процесами розбудови нашої держави.

З цією метою в Україні проводиться широкомасштабна адміністративна реформа, невід'ємною складовою якої є реформування системи державної служби і служби в органах внутрішніх справ, а саме: вдосконалення кадрового потенціалу, створення оновленого, потужного і дієздатного державного апарату, становлення професійної, політично нейтральної та авторитетної державної служби.

Втілення в життя Конституції України вимагає принципово нового погляду на суспільні цінності адміністративного права у демократичному суспільстві, який полягає в тому, що, на противагу колишній доктринальній традиції, сучасне адміністративне право розглядатися як засіб забезпечення прав і свобод людини й громадянина у сфері функціонування виконавчої влади держави.³¹

Необхідно розробити критерії оцінки надання державних послуг фізичним і юридичним особам, принципи взаємодії органів внутрішніх справ і їх посадових осіб з громадськістю та громадя-

³¹ *Авер'янов В.Б.* Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права // Адвокат. – 2000. – №2. – С. 5–8.

нами, запровадити принципово новий тип взаємовідносин між громадянами й правоохоронними органами, в основу яких покласти пріоритет прав і свобод людини, повагу до особистості, високу культуру спілкування. Саме за таких обставин виникла необхідність вивчення основних напрямів здійснення реформування як всієї системи органів виконавчої влади та державного управління, так і проблем проведення адміністративної реформи.

У ході реформування системи органів внутрішніх справ необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на підвищення адміністративної культури співробітників органів внутрішніх справ та вдосконалення управлінської діяльності, а також поліпшення громадської думки про міліцію. З цією метою слід удосконалювати навчання як безпосередньо за місцем служби, так і в закладах, що займаються підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації кадрів, регулярно проводити вивчення думки населення щодо якості та ефективності роботи органів внутрішніх справ та їх керівників.

Зазначене свідчить, що існуюча в Україні система правоохоронних органів потребує певної реорганізації. Її слід здійснювати не поспіхом (як завжди), а на підставі науково обґрунтованої державної концепції або програми судово-правової реформи.

У межах цього документа має бути визначене відповідне коло питань, пов'язаних з перебудовою системи правоохоронних органів у процесі державотворення, а саме:

- поняття правоохоронної діяльності та її місце в системі державної влади й місцевого самоврядування;
- визначення системи правоохоронних органів та основних критеріїв, за яких той чи інший державний заклад (установа) має належати до цієї категорії;
- основні засади правоохоронної діяльності та її рівні, коло суб'єктів та об'єктів впливу;
- засади, на яких здійснюється залучення до цієї діяльності недержавних органів, громадських формувань і окремих осіб;
- засади, на яких здійснюється взаємодія та координація правоохоронних органів;
- правове, організаційне, методичне й матеріальне забезпечення діяльності правоохоронних органів, включаючи підготовку

кадрів та підвищення їх кваліфікації.

Особливої уваги в межах цієї програми (концепції) потребує реорганізація діяльності органів внутрішніх справ як найчисленнішої ланки в системі правоохоронних органів. Вони не тільки в організаційному, але й у функціональному плані посідають найважливіше місце в системі правоохоронних органів. Понад 80% злочинів, що фіксуються у кримінальній статистиці, складають злочини, які виявляються та розслідуються органами внутрішніх справ.

Існуюча система органів внутрішніх справ і структура МВС України потребує суттєвих змін, які впливають з Конституції та обумовлюються прийняттям низки законів України, у тому числі й Закону про місцеве самоврядування.

Ускладнює процес реформування органів внутрішніх справ, крім зазначених чинників, ще й економічна нестабільність у державі, що тягне за собою хронічну відсутність коштів, складне кадрове та матеріально-технічне забезпечення діяльності органів.

Враховуючи, що за новою Конституцією в Україні мають існувати два рівні влад – державна та місцева, то систему органів внутрішніх справ доцільно реформувати відповідно до цих рівнів.

На першому рівні функціонують підрозділи міліції органів місцевого самоврядування, які утворюються відповідними місцевими радами. До них мають належати районні й міські відділи та міські УВС. Ці підрозділи утримуються за рахунок місцевого бюджету і утворюються за такою схемою:

а) районні відділи в містах і міські УВС утворюються рішеннями міської ради за погодженням з УВС області і безпосередньо підпорядковуються виконавчому органу ради. При цьому з районних відділів мають бути виведені й передані до УВС підрозділи попереднього слідства, карного розшуку, боротьби з економічною злочинністю та ряд інших. На рівні району доцільно залишити лише ті підрозділи, діяльність яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням функціонування органів місцевого самоврядування;

б) районні відділи у сільській місцевості створюються рішенням ради за поданням голови відповідної державної адміністра-

ції, яке узгоджується з УВС області.

Основні зусилля підрозділів міліції органів місцевого самоврядування мають бути спрямовані на виконання таких основних функцій:

- забезпечення правопорядку в громадських місцях;
- здійснення адміністративно-правової юрисдикції;
- організація та здійснення профілактичної роботи;
- правовиховна та правороз'яснювальна робота;
- забезпечення пожежної безпеки та пожежного нагляду;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- охорона об'єктів муніципальної власності та житла громадян;
- паспортизація об'єктів муніципальної власності і ведення наглядових справ;
- забезпечення правил паспортного режиму;
- здійснення контролю за додержанням порядку придбання та зберігання зброї;
- прийом населення, ведення реєстраційно-облікової роботи та ряд інших, які функціонально забезпечуватимуть діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування.

На цьому рівні мають розслідуватися (у формі провадження дізнання) лише ті злочини, які не становлять великої суспільної небезпеки.

На другому рівні функціонують підрозділи органів внутрішніх справ (УВМ і ГУВС областей, міст Києва та Севастополя), які належать до органів державної виконавчої влади і фінансуються з Державного бюджету. Ці підрозділи функціонують за принципом подвійного підпорядкування – відповідній держадміністрації та Міністерству внутрішніх справ.

Саме на цьому рівні має здійснюватися основна боротьба зі злочинами проти особи, злочинами у сфері економіки, розслідування (у формі попереднього слідства) усіх видів злочинів.

Крім цього, у системі МВС України доцільно функціонування територіальних підрозділів прямого підпорядкування. Вони повинні мати міжрегіональний характер і бути підзвітними тільки центральним органам виконавчої влади. До таких органів слід віднести підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, по боротьбі з нелегальною міграцією, підрозділи ОВС на транспорті,

вищі навчальні заклади МВС і т. ін.

Функціональні зв'язки між органами внутрішніх справ – як одним з правоохоронних органів державної виконавчої влади спеціальної компетенції, що діють на рівні певних адміністративно-територіальних утворень, та органами й посадовими особами місцевого самоврядування у сфері їх спільної діяльності, зокрема з реалізації покладених на них повноважень щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, можна визначити: по-перше, за характером підстав виникнення взаємовідносин між ними – як регламентовану чинним законодавством; по-друге, за способом реалізації окремих спільних завдань – як спільну; по-третє, за характером зв'язків як безпосередню, тобто не опосередковану, двосуб'єктну (як цілісних систем); по-четверте, за характером функцій, змістом завдань, які виконуються ними в ході взаємодії, – взаємодію суб'єктів, які виконують різні функції.

Поряд із структурною перебудовою органів внутрішніх справ мають відбуватися і функціональні зміни в їх діяльності. У цьому аспекті особливої уваги й нового осмислення потребує профілактична функція ОВС як найгуманніший засіб боротьби зі злочинністю. Актуальність цього напрямку діяльності ОВС обумовлюється конституційним закріпленням обов'язку держави та органів місцевого самоврядування створювати належні умови для реалізації конституційних прав і свобод особи та захисту їх від злочинних посягань. Ці конституційні положення втілені у затверджених Президентом України Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки, яка передбачає: «...повсюдне налагодження системи профілактики правопорушень...», та Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001–2005 рр. Профілактика правопорушень відповідно до Закону України «Про міліцію» є одним з головних завдань діяльності органів внутрішніх справ.

Вирішення цього завдання, як показав досвід трьох останніх десятиріч, не може бути досягнуте окремими кампаніями та заходами з реорганізації служб. Мова повинна йти про створення цілісної системи профілактики в державі, яка б включала в себе як окремі елементи: оптимальну організаційну структуру, що охоп-

лювала б усі рівні суспільного устрою; єдину загальнодержавну програму вирішення соціально-кримінологічних завдань та ефективну систему науково-методичного забезпечення їх вирішення. Саме це обумовлює необхідність прийняття відповідного закону «Про профілактику злочинів», проект якого ще у 1992 р. був поданий до Верховної Ради України.

На сьогодні в органах внутрішніх справ немає окремої профілактичної служби і створення її (що обстоюють деякі вчені й практики), на нашу думку, буде лише повторенням минулих помилок. Справа в тому, що профілактика, яку здійснюють органи внутрішніх справ, належить до розряду функціональної діяльності майже всіх служб і підрозділів ОВС, а не до окремої організаційної системи. Це важлива сторона, головний аспект усіх напрямків роботи органів внутрішніх справ. І ця сторона об'єктивно не може об'єднуватись в окремому органі, підрозділі чи службі, бо об'єднання профілактичних ліній роботи таких служб, як кримінальний розшук, боротьби з економічною злочинністю, Державтоінспекції, пожежної безпеки тощо, дає еkleктику, а не єдність. Ось чому в органах внутрішніх справ не потрібно мати самостійної служби профілактики. На жаль, ця очевидна думка не всіма поділяється.

Пріоритетність профілактичної функції в діяльності всіх служб органів внутрішніх справ слід упроваджувати за допомогою перегляду оціночних показників діяльності відповідних підрозділів. Оцінюючи діяльність тієї чи іншої служби, слід перш за все аналізувати не показники виявлення та розкриття конкретних злочинів (що теж важливо), а те, як впливає профілактична діяльність на криміногенну ситуацію в регіоні або відповідній сфері економіки чи суспільного життя.

Основу діяльності місцевої міліції має становити програма профілактики правопорушень і злочинів, яка має базуватись на основі реальних бюджетів, аналізу криміногенної обстановки, соціально-економічних факторів та існуючих сил і засобів за безпосередньої ініціативи місцевих органів влади та самоврядування. У той же час місцева міліція громадської безпеки повинна мати свою сферу діяльності та специфічну програму дій, спрямовану в кінцевому результаті на підвищення авторитету міліції в суспіль-

стві. Зокрема, пропонується в системі загальної профілактики правопорушень і злочинів мати можливість постійного звернення міліції до населення по радіо, телебаченню, у пресі та засобами наочної агітації. У контакті з керівництвом засобів масової інформації міліція організовує два види виступів. До перших належать виступи працівників міліції, до других – виступи інших осіб (адвокатів, психологів, педагогів, соціологів), які виконують завдання міліції, аналізуючи той чи інший бік діяльності або характеризуючи конкретну ситуацію. Що ж стосується виступів самих працівників міліції, то вони повинні мати інформаційний, роз'яснювальний характер, який включав би інформацію про законодавство України, роз'яснення прав, обов'язків і дій міліції відповідно до конкретної ситуації, інформацію про технічні засоби охорони житла, засобів транспорту та індивідуальних засобів захисту осіб, інформацію для населення про сучасні прояви злочинності та шляхи її попередження, інформування населення про випадки вчинення тяжких злочинів та результати їх розслідування. Такий вид діяльності міліції стосується першого напрямку.

Другим напрямком діяльності міліції має стати виявлення неблагополучних, неповних сімей, діти яких, як свідчить практика, поповнюють категорію правопорушників.

Третім напрямком діяльності міліції є виявлення й виправлення поведінки громадян, які відбули термін кримінального покарання. В цьому разі виникають питання як порядку проживання, так і житла. А це може бути вирішене тільки на місцевому рівні як один із напрямків соціальної програми регіону.³²

Ефективність профілактичної діяльності міліції громадської безпеки залежатиме від:

- 1) швидкості реагування міліції на виклики;
- 2) адекватності дій міліції щодо кожної конкретної ситуації;
- 3) роз'яснювальної роботи міліції серед населення у засобах масової інформації;
- 4) індивідуальної роботи з конкретною категорією населення;
- 5) можливості постійної гласності в роботі міліції та її

³² М.І. Ануфрієв, В.С. Венедиктов, О.В. Негодченко та ін. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: Навчально-методичний посібник. – Д., 2000.

зв'язків з громадськістю.

Таким чином, слід відзначити, що, незважаючи на всі негаразди в суспільстві й державі, між органами внутрішніх справ і населенням зростає взаємна довіра, формуються канали зв'язків між окремими підрозділами та службами міліції і громадськістю. Насамперед це стосується відходу від принципу централізації до формування муніципальної міліції. Створення муніципальної міліції підвищить ефективність роботи підрозділів та органів внутрішніх справ завдяки конкретизації діяльності підрозділів громадської безпеки на всіх рівнях.

У якості органів, які б здійснювали науково-методичне забезпечення й узагальнення досвіду практичної роботи з профілактики злочинів у системі МВС, мають функціонувати декілька міжрегіональних науково-методичних кримінологічних центрів.

Серед завдань, які вирішуватимуться цими підрозділами, мають бути:

- проведення наукових досліджень у галузі профілактики злочинності;
- проведення кримінологічної експертизи законопроектів та інших нормативно-правових актів державного та регіонального рівнів і складання прогнозу їх впливу на зміни в суспільних відносинах та послаблення соціальної напруженості;
- розробка нових методик та засобів запобігання злочинності;
- узагальнення досвіду практичних підрозділів і наукове забезпечення їх діяльності з профілактики злочинів;
- вивчення досвіду інших держав у цій сфері та підтримання контактів із міжнародними кримінологічними науково-дослідними закладами;
- науковий аналіз показників кримінальної статистики і дослідження тенденцій у стані, структурі й динаміці злочинності та окремих її видів;
- розробка поточних та перспективних прогнозів з окремих напрямів злочинності;
- розробка спеціальних програм щодо координації діяльності різних підрозділів і служб органів внутрішніх справ;
- розробка пропозицій щодо своєчасного видання нормативно-правових актів з профілактики злочинів.

Розвиток органів внутрішніх справ має базуватися на таких основних принципах:

- верховенство закону;
- провадження діяльності органів внутрішніх справ виключно з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань;
- єдність системи МВС України, її максимальна економічність, простота і гнучкість структурної побудови;
- першочергове забезпечення діяльності й розвитку низових ланок органів внутрішніх справ як основи системи МВС України;
- доступність для населення інформації про діяльність органів внутрішніх справ;
- пріоритетність орієнтації кожної служби й підрозділу, незалежно від їхньої функціональної спеціалізації, на розв'язання завдань боротьби зі злочинністю, особливо організованою та корупцією, підтримання громадської безпеки;
- тісна співпраця з місцевими органами державної виконавчої влади щодо забезпечення правопорядку на їхніх територіях;
- наступність, поетапність та гласність у здійсненні всіх перетворень, недопущення (або мінімізація) можливих утисків законних інтересів працівників органів внутрішніх справ.

У вирішенні завдань охорони прав і свобод особи багато що залежить від рівня керівництва з боку вищестоящих посадових осіб органів внутрішніх справ.

До напрямків, яких слід притримуватись задля підвищення ефективності управління в сфері захисту прав і свобод громадян, слід віднести:

- чітке визначення внеску кожного підрозділу в процес управління на певному рівні;
- забезпечення тісного зв'язку функцій контролю та управління;
- створення умов, які гарантують усвідомлення кожною особою свого місця в суспільстві, що надасть змогу забезпечити високоякісну, ефективну та етичну охорону прав і свобод людини;
- процес управління має відбуватися відкрито, що, у свою чергу, сприятиме його підтриманню на всіх рівнях;

– налагодження чіткого керівництва, яке засноване на відвертості та наданні можливості кожній особі безпосередньо брати участь у процесі управління та прийнятті рішень;

– чітке визначення форм і методів діяльності міліції у сфері захисту прав і свобод особи, які засновані не тільки на суворому контролі з боку посадових осіб усіх рівнів, а й на розумінні кожним співробітником персональної відповідальності за порушення цих прав і свобод.

Успішне виконання складних і відповідальних завдань, що стоять перед органами внутрішніх справ, прямо залежить від рівня дотримання особовим складом при виконанні службових повноважень вимог законності та службової дисципліни, які забезпечують належну організованість і готовність працівників до швидких і рішучих дій щодо охорони правопорядку, громадської безпеки, боротьби зі злочинністю і є запорукою підвищення авторитету й престижу МВС України.

Сучасні умови розвитку державного будівництва є принципово новим етапом в усвідомленні моральних засад діяльності органів внутрішніх справ, які зумовлені гуманізацією чинного законодавства, підвищенням інтересу до людської особистості, визначенням її надзвичайно високої цінності. Зазначені обставини вимагають від працівників української міліції мати відповідний загальноосвітній та фаховий рівень, під час виконання службових обов'язків бути уважними, витриманими та неупередженими в діях. Але ці важливі якості лише тоді набувають реального змісту, коли вони поєднуються з моральною зрілістю та належною культурою поведінки.

В демократичній, соціальній, правовій державі, на шляху до створення якої знаходиться Україна, важливого значення набуває функція соціальної допомоги населенню з боку органів внутрішніх справ. Тому правильною видається думка В. Вебера, який, визначаючи роль поліції у суспільстві відповідно до здійснюваних нею «функцій підтримки», сказав, що поліція, її представники у цьому плані не що інше, як люди структури, котрі одночасно є й радниками, й помічниками у виході з скрутного становища, вони наче «соціальний батько», який у своїй громаді

(населенні, що живе на відповідній території із самоврядним управлінням) допомагає вирішувати всі складні питання.

Взаємодія міліції з населенням, тісна співпраця можлива лише за умов суворого дотримання законності, викоренення фактів грубого, бездушного та неухважного ставлення працівників міліції до громадян, широкої гласності суспільних дій міліції, прозорості профілактичних заходів, співробітництва із засобами масової інформації.

Необхідно сприяти розвитку форм соціальної активності населення та міліції у зміцненні законності та правопорядку в країні. Заслужує на увагу зарубіжний досвід взаємодії поліції з населенням із застосуванням системи «паблік рілейшинз», яка є важливим методом зміцнення авторитету державних і недержавних інститутів у суспільній думці.

Підвищенню престижу органів внутрішніх справ сприятиме реалізація функції соціальної допомоги населенню, тобто надання морально-психологічної допомоги жертвам злочинів, сім'ям загиблих внаслідок злочинів; встановлення й підтримання добрих взаємовідносин з громадськими формуваннями; надання консультацій населенню з правових питань та ін.

ВИСНОВОК

Вагомим фактором демократизації українського суспільства, формування правової державності в Україні є конституційне закріплення прав і свобод людини й громадянина як найвищої цінності. Сьогодні у світі вважають демократичними тільки ті країни, де права та свободи людини закріплені законом згідно із загально визнаними міжнародно-правовими стандартами, підтримуються владою, де цінність людини у суспільних відносинах є реально пріоритетною. Україна раз і назавжди зробила свій історичний вибір, взявши за мету побудову демократичної, соціальної, правової держави, і на цьому базується внутрішня й зовнішня політика нашої держави, її участь у міжнародних та регіональних організаціях. Верховенство права, яке забезпечу-

ється національною правовою системою та міжнародним механізмом захисту прав людини, є основою побудови громадянського суспільства.

Проголошення в Конституції України самої ідеї побудови правової держави означає глибинне, всеохоплююче перетворення всіх сторін суспільного життя, включаючи радикальну трансформацію законодавства, структурних елементів правової системи, органів виконавчої влади, правосуддя, механізму застосування права в цілому та особливо в галузі забезпечення прав і свобод людини.

Проблема прав і свобод людини й громадянина була, залишається і в майбутньому буде винятково актуальною і соціально значущою в усіх своїх багатопланових проявах, оскільки права, свободи людини й громадянина є головним засобом здійснення цивілізаційної життєдіяльності людей, задоволення їх принципово важливих інтересів та потреб.

Особливості діяльності органів внутрішніх справ у забезпеченні реалізації прав і свобод людини й громадянина випливають з їх повноважень, які визначені системою міжнародних та національних нормативно-правових актів. Проблема забезпечення конституційних прав і свобод людини й громадянина міліцією є актуальною, оскільки саме на неї покладено функцію захисту та забезпечення реалізації прав і свобод людини й громадянина, а в разі порушення цих прав, обов'язок – вжити заходів, необхідних для їх відновлення.

Захист, зміцнення, удосконалення гарантій забезпечення прав і свобод людини й громадянина є спільною метою і головним завданням, виконання якого можливе лише за умови спільної, злагодженої, цілеспрямованої роботи всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Тому необхідно визначити ті стратегічні пріоритети, без яких розвиток нашої країни в цьому напрямку неможливий, адже вони пов'язані з істотним посиленням соціальної спрямованості курсу ринкових реформ, перетворенням соціального чинника у важливий інструмент прискореного економічного зростання, підвищення дієвості влади, досягнення в суспільстві взаєморозуміння та злагоди, визнання певних можливостей людини, які необхідні для її нормального існування й розвитку.

ДОДАТКИ

УСТАВ

ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ

Поправки к ст. 23, 27 и 61 Устава были приняты Генеральной Ассамблеей 17 декабря 1963 г. и вступили в силу 31 августа 1965 г.

Поправка к ст. 109, принятая Генеральной Ассамблеей 20 декабря 1965 г., вступила в силу 12 июня 1968 г.

Поправка к ст. 23 Устава увеличивает число членов Совета Безопасности с одиннадцати до пятнадцати.

Исправленная статья 27 предусматривает, что решения Совета Безопасности по процедурным вопросам считаются принятыми, когда за них поданы голоса девяти членов (раньше – семи), а по всем другим вопросам – когда за них поданы голоса девяти членов (раньше семи), включая совпадающие голоса пяти постоянных членов Совета Безопасности.

Поправка к ст. 61 увеличивает число членов Экономического и Социального Совета с восемнадцати до двадцати семи. Последующая поправка к этой статье, вступившая в силу 24 сентября 1973 г., увеличивает число членов Совета с двадцати семи до пятидесяти четырех.

Поправка к первому пункту ст. 109 предусматривает, что время и место проведения Генеральной конференции государств – членов с целью пересмотра Устава определяются двумя третями голосов членов Генеральной Ассамблеи и голосами любых девяти (раньше – семи) членов Совета Безопасности.

Пункт 3 ст. 109, который предусматривает возможность созыва конференции по пересмотру Устава, был рассмотрен Генеральной Ассамблеей и Советом Безопасности на десятой очередной сессии Генеральной Ассамблеи в 1955 г. и оставлен в его первоначальной формулировке: «голосами любых семи членов Совета Безопасности».

Мы, народы Объединенных Наций,

Преисполненные Решимости избавить грядущие поколения от бедствий войны, дважды в нашей жизни принесшей человечеству невыразимое горе, и вновь утвердить веру в основные права человека, в достоинство и ценность человеческой личности, в равноправие мужчин и женщин и в равенство прав больших и малых наций, и создать условия, при которых могут соблюдаться справедливость и уважение к обязательствам, вытекаю-

щим из договоров и других источников международного права, и содействовать социальному прогрессу и улучшению условий жизни при большей свободе, И в Этих Целях проявлять терпимость и жить вместе, в мире друг с другом, как добрые соседи, и объединить наши силы для поддержания международного мира и безопасности, и обеспечить принятием принципов и установлением методов, чтобы вооруженные силы применялись не иначе, как в общих интересах, и использовать международный аппарат для содействия экономическому и социальному прогрессу всех народов, Решили Объединить Наши Усилия Для Достижения Этих Целей. Согласно этому наши соответственные правительства через представителей, собравшихся в городе Сан-Франциско, предъявивших свои полномочия, найденные в надлежащей форме, согласились принять настоящий Устав Организации Объединенных Наций и настоящим учреждают международную организацию под названием «Объединенные Нации».

Глава I

ЦЕЛИ И ПРИНЦИПЫ

Статья 1

Организация Объединенных Наций преследует Цели:

1. Поддерживать международный мир и безопасность и с этой целью принимать эффективные коллективные меры для предотвращения и устранения угрозы миру и подавления актов агрессии или других нарушений мира, и проводить мирными средствами, в согласии с принципами справедливости и международного права, улаживание или разрешение международных споров или ситуаций, которые могут привести к нарушению мира;
2. Развивать дружественные отношения между нациями на основе уважения принципа равноправия и самоопределения народов, а также принимать другие соответствующие меры для укрепления всеобщего мира;
3. Осуществлять международное сотрудничество в разрешении международных проблем экономического, социального, культурного и гуманитарного характера и в поощрении и развитии уважения к правам человека и основным свободам для всех без различия расы, пола, языка, религии.
4. Быть центром для согласования действий наций в достижении этих общих целей.

Статья 2

Для достижения Целей, указанных в статье 1, Организация и ее Члены действуют в соответствии со следующими Принципами:

1. Организация основана на принципе суверенного равенства всех ее Членов;
2. Все Члены Организации Объединенных Наций добросовестно выполняют принятые на себя по настоящему Уставу обязательства, чтобы

обеспечить им всем в совокупности права и преимущества, вытекающие из принадлежности к составу Членов Организации;

3. Все Члены Организации Объединенных Наций разрешают свои международные споры мирными средствами таким образом, чтобы не подвергать угрозе международный мир и безопасность и справедливость;

4. Все Члены Организации Объединенных Наций воздерживаются в их международных отношениях от угрозы силой или ее применения как против территориальной неприкосновенности или политической независимости любого государства, так и каким-либо другим образом, несовместимым с Целями Объединенных Наций;

5. Все Члены Организации Объединенных Наций оказывают ей всемерную помощь во всех действиях, предпринимаемых ею в соответствии с настоящим Уставом, и воздерживаются от оказания помощи любому государству, против которого Организация Объединенных Наций предпринимает действия превентивного или принудительного характера;

6. Организация обеспечивает, чтобы государства, которые не являются ее Членами, действовали в соответствии с этими Принципами, поскольку это может оказаться необходимым для поддержания международного мира и безопасности;

7. Настоящий Устав ни в коей мере не дает Организации Объединенных Наций права на вмешательство в дела, по существу входящие во внутреннюю компетенцию любого государства, и не требует от Членов Организации Объединенных Наций представлять такие дела на разрешение в порядке настоящего Устава; однако этот принцип не затрагивает применения принудительных мер на основании Главы VII.

Глава II **ЧЛЕНЫ ОРГАНИЗАЦИИ**

Статья 3

Первоначальными Членами Организации Объединенных Наций являются государства, которые, приняв участие в Конференции в Сан-Франциско по созданию Международной Организации или ранее подписав Декларацию Объединенных Наций от 1-го января 1942 года, подписали и ратифицировали настоящий Устав в соответствии со статьей 110.

Статья 4

1. Прием в Члены Организации открыт для всех других миролюбивых государств, которые примут на себя содержащиеся в настоящем Уставе обязательства и которые, по суждению Организации, могут и желают эти обязательства выполнять.

2. Прием любого такого государства в Члены Организации производится постановлением Генеральной Ассамблеи по рекомендации Совета Безопасности.

Статья 5

Если против какого-либо Члена Организации были предприняты Советом Безопасности действия превентивного или принудительного характера, Генеральная Ассамблея имеет право, по рекомендации Совета Безопасности, приостанавливать осуществление прав и привилегий, принадлежащих ему как Члену Организации. Осуществление этих прав и привилегий может быть восстановлено Советом Безопасности.

Статья 6

Член Организации, систематически нарушающий принципы, содержащиеся в настоящем Уставе, может быть исключен из Организации Генеральной Ассамблеей по рекомендации Совета Безопасности.

Глава III ОРГАНЫ

Статья 7

1. В качестве главных органов Организации Объединенных Наций учреждаются: Генеральная Ассамблея, Совет Безопасности, Экономический и Социальный Совет, Совет по Опеке, Международный Суд и Секретариат.

2. Вспомогательные органы, которые окажутся необходимыми, могут учреждаться в соответствии с настоящим Уставом.

Статья 8

Организация Объединенных Наций не устанавливает никаких ограничений в отношении прав мужчин и женщин участвовать в любом качестве и на равных условиях в ее главных и вспомогательных органах.

Глава IV ГЕНЕРАЛЬНАЯ АССАМБЛЕЯ

Состав

Статья 9

1. Генеральная Ассамблея состоит из всех Членов Организации.
2. Каждый Член Организации имеет не более пяти представителей в Генеральной Ассамблее.

Функции и полномочия

Статья 10

Генеральная Ассамблея уполномочивает обсуждать любые вопросы или дела в пределах настоящего Устава или относящиеся к полномочиям и функциям любого из органов, предусмотренных настоящим Уставом, и, за

исключениями, предусмотренными статьей 12, делать рекомендации Членам Организации Объединенных Наций или Совету Безопасности или и Членам Организации и Совету Безопасности по любым вопросам или делам.

Статья 11

1. Генеральная Ассамблея уполномочивается рассматривать общие принципы сотрудничества в деле поддержания международного мира и безопасности, в том числе принципы, определяющие разоружение и регулирование вооружений, и делать в отношении этих принципов рекомендации Членам Организации или Совету Безопасности или и Членам Организации и Совету Безопасности.

2. Генеральная Ассамблея уполномочивается обсуждать любые вопросы, относящиеся к поддержанию международного мира и безопасности, поставленные перед нею любым Членом Организации или Советом Безопасности или государством, которое не является Членом Организации, в соответствии с пунктом 2 статьи 35, и, за исключениями, предусмотренными статьей 12, делать в отношении любых таких вопросов рекомендации заинтересованному государству или государствам или Совету Безопасности или и Совету Безопасности и заинтересованному государству или государствам. Любой такой вопрос, по которому необходимо предпринять действие, передается Генеральной Ассамблеей Совету Безопасности до или после обсуждения.

3. Генеральная Ассамблея может обращать внимание Совета Безопасности на ситуации, которые могли бы угрожать международному миру и безопасности.

4. Полномочия Генеральной Ассамблеи, изложенные в настоящей статье, не должны ограничивать общего смысла статьи 10.

Статья 12

1. Когда Совет Безопасности выполняет возложенные на него настоящим Уставом функции по отношению к какому-либо спору или ситуации, Генеральная Ассамблея не может делать какие-либо рекомендации, касающиеся данного спора или ситуации, если Совет Безопасности не запросит об этом.

2. Генеральный Секретарь, с согласия Совета Безопасности, уведомляет Генеральную Ассамблею на каждой ее сессии о всех вопросах, относящихся к поддержанию международного мира и безопасности, находящихся на рассмотрении Совета Безопасности, и таким же образом уведомляет Генеральную Ассамблею, а если Генеральная Ассамблея не заседает, то Членов Организации, немедленно, как только Совет Безопасности прекратит рассмотрение таких вопросов.

Статья 13

1. Генеральная Ассамблея организует исследования и делает рекомендации в целях:

а) Содействия международному сотрудничеству в политической области и поощрения прогрессивного развития международного права и его кодификации;

б) Содействия международному сотрудничеству в области экономической, социальной, культуры, образования, здравоохранения и содействия осуществлению прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка и религии.

2. Дальнейшие обязанности, функции и полномочия Генеральной Ассамблеи в отношении вопросов, упомянутых выше, в пункте 1 б, изложены в Главах IX и X.

Статья 14

С соблюдением положений статьи 12, Генеральная Ассамблея уполномочивается рекомендовать меры мирного улаживания любой ситуации, независимо от ее происхождения, которая, по мнению Ассамблеи, могла бы нарушить общее благополучие или дружественные отношения между нациями, включая ситуации, возникающие в результате нарушения положений настоящего Устава, излагающих Цели и Принципы Объединенных Наций.

Статья 15

1. Генеральная Ассамблея получает и рассматривает ежегодные и специальные доклады Совета Безопасности; эти доклады должны включать отчет о мерах по поддержанию международного мира и безопасности, которые Совет Безопасности решил предпринять или предпринял.

2. Генеральная Ассамблея получает и рассматривает доклады других органов Организации.

Статья 16

Генеральная Ассамблея выполняет в отношении международной системы опеки такие функции, которые возложены на нее на основании Глав XII и XIII, включая утверждение соглашений по опеке для территорий, не отнесенных к числу стратегических.

Статья 17

1. Генеральная Ассамблея рассматривает и утверждает бюджет Организации.

2. Члены Организации несут ее расходы по распределению, устанавливаемому Генеральной Ассамблеей.

3. Генеральная Ассамблея рассматривает и утверждает любые финансовые и бюджетные соглашения со специализированными учреждениями, упомянутыми в статье 57, и проверяет административные бюджеты таких специализированных учреждений, с той целью, чтобы сделать рекомендации заинтересованным учреждениям.

Голосование

Статья 18

1. Каждый Член Генеральной Ассамблеи имеет один голос.
2. Решения Генеральной Ассамблеи по важным вопросам принимаются большинством в две трети присутствующих и участвующих в голосовании членов Ассамблеи. Эти вопросы включают: рекомендации в отношении поддержания международного мира и безопасности, выборы непостоянных членов Совета Безопасности, выборы членов Экономического и Социального Совета, выборы членов Совета по Опеке, в соответствии с пунктом 1с статьи 86, прием новых Членов в Организацию Объединенных Наций, приостановление прав и привилегий Членов Организации, исключение из Организации ее Членов, вопросы, относящиеся к функционированию системы опеки, и бюджетные вопросы.
3. Решения по другим вопросам, включая определение дополнительных категорий вопросов, которые подлежат решению большинством в две трети голосов, принимаются простым большинством присутствующих и участвующих в голосовании.

Статья 19

Член Организации, за которым числится задолженность по уплате Организации денежных взносов, лишается права голоса в Генеральной Ассамблее, если сумма его задолженности равняется или превышает сумму взносов, причитающихся с него за два полных предыдущих года. Генеральная Ассамблея может, однако, разрешить такому Члену Организации участвовать в голосовании, если она признает, что просрочка платежа произошла по независящим от него обстоятельствам.

Процедура

Статья 20

Генеральная Ассамблея собирается на очередные ежегодные сессии и на такие специальные сессии, которых смогут потребовать обстоятельства. Специальные сессии созываются Генеральным Секретарем по требованию Совета Безопасности или большинства Членов Организации.

Статья 21

Генеральная Ассамблея устанавливает свои собственные правила процедуры. Она избирает своего Председателя на каждую сессию.

Статья 22

Генеральная Ассамблея уполномочивается учреждать такие вспомогательные органы, которые она сочтет необходимыми для осуществления своих функций.

Глава V СОВЕТ БЕЗОПАСНОСТИ

Состав

Статья 23

1. Совет Безопасности состоит из пятнадцати Членов Организации. Китайская Республика, Франция, Союз Советских Социалистических Республик, Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии и Соединенные Штаты Америки являются постоянными членами Совета Безопасности. Генеральная Ассамблея избирает десять других Членов Организации в качестве непостоянных членов Совета Безопасности, уделяя, в особенности, должное внимание, в первую очередь, степени участия Членов Организации в поддержании международного мира и безопасности и в достижении других целей Организации, а также справедливому географическому распределению.

2. Непостоянные члены Совета Безопасности избираются на двухгодичный срок. При первых выборах непостоянных членов, после увеличения Совета Безопасности с одиннадцати до пятнадцати, два из четырех дополнительных членов избираются на срок в один год. Выбывающий член Совета Безопасности не подлежит немедленному переизбранию.

3. Каждый член Совета Безопасности имеет одного представителя.

Функции и полномочия

Статья 24

1. Для обеспечения быстрых и эффективных действий Организации Объединенных Наций ее Члены возлагают на Совет Безопасности главную ответственность за поддержание международного мира и безопасности и соглашаются в том, что, при исполнении его обязанностей, вытекающих из этой ответственности, Совет Безопасности действует от их имени.

2. При исполнении этих обязанностей Совет Безопасности действует в соответствии с Целями и Принципами Объединенных Наций. Определенные полномочия, предоставленные Совету Безопасности для выполнения этих обязанностей, изложены в Главах VI, VII, VIII и XII.

3. Совет Безопасности представляет на рассмотрение Генеральной Ассамблеи ежегодные доклады и, по мере надобности, специальные доклады.

Статья 25

Члены Организации соглашаются, в соответствии с настоящим Уставом, подчиняться решениям Совета Безопасности и выполнять их.

Статья 26

В целях содействия установлению и поддержанию международного мира и безопасности с наименьшим отвлечением мировых людских сил и экономических ресурсов для дела вооружения, Совет Безопасности несет

ответственность за формулирование, при помощи Военно-Штабного Комитета, указанного в статье 47, планов создания системы регулирования вооружений для представления их Членам Организации.

Голосование

Статья 27

1. Каждый член Совета Безопасности имеет один голос.
2. Решения Совета Безопасности по вопросам процедуры считаются принятыми, когда за них поданы голоса девяти членов Совета.
3. Решения Совета Безопасности по всем другим вопросам считаются принятыми, когда за них поданы голоса девяти членов Совета, включая совпадающие голоса всех постоянных членов Совета, причем сторона, участвующая в споре, должна воздержаться от голосования при принятии решения на основании Главы VI и на основании пункта 3 статьи 52.

Процедура

Статья 28

1. Совет Безопасности организуется таким образом, чтобы он мог функционировать непрерывно. Для этой цели каждый член Совета Безопасности должен быть всегда представлен в месте пребывания Организации Объединенных Наций.
2. Совет Безопасности собирается на периодические заседания, на которых каждый из его членов может, по своему желанию, быть представлен или членом правительства или каким-либо другим особо назначенным представителем.
3. Заседания Совета Безопасности могут происходить не только в месте пребывания Организации, но и во всяком другом месте, которое, по мнению Совета, более способствует его работе.

Статья 29

Совет Безопасности может учреждать такие вспомогательные органы, какие он найдет необходимыми для выполнения своих функций.

Статья 30

Совет Безопасности устанавливает свои правила, процедуры, включая порядок избрания своего Председателя.

Статья 31

Любой Член Организации, который не состоит членом Совета Безопасности, может принять участие, без права голоса, в обсуждении любого вопроса, внесенного в Совет Безопасности, во всех случаях, когда Совет Безопасности находит, что интересы этого Члена Организации специально затронуты.

Статья 32

Любой Член Организации, который не состоит членом Совета Безопасности, или любое государство, не состоящее Членом Организации, если они являются сторонами в споре, рассматриваемом Советом Безопасности, приглашаются принять участие, без права голоса, в обсуждении, относящемся к этому спору. Совет Безопасности ставит такие условия для участия государства, не состоящего Членом Организации, какие он найдет справедливыми.

Глава VI

МИРНОЕ РАЗРЕШЕНИЕ СПОРОВ

Статья 33

1. Стороны, участвующие в любом споре, продолжение которого могло бы угрожать поддержанию международного мира и безопасности, должны прежде всего стараться разрешить спор путем переговоров, обследования, посредничества, примирения, арбитража, судебного разбирательства, обращения к региональным органам или соглашениям или иными мирными средствами по своему выбору.

2. Совет Безопасности, когда он считает это необходимым, требует от сторон разрешения их спора при помощи таких средств.

Статья 34

Совет Безопасности уполномочивается расследовать любой спор или любую ситуацию, которая может привести к международным трениям или вызвать спор, для определения того, не может ли продолжение этого спора или ситуации угрожать поддержанию международного мира и безопасности.

Статья 35

1. Любой Член Организации может довести о любом споре или ситуации, имеющий характер, указанный в статье 34, до сведения Совета Безопасности или Генеральной Ассамблеи.

2. Государство, которое не является Членом Организации, может довести до сведения Совета Безопасности или Генеральной Ассамблеи о любом споре, в котором оно является стороной, если оно примет на себя заранее в отношении этого спора обязательства мирного разрешения споров, предусмотренные в настоящем Уставе.

3. Разрешение Генеральной Ассамблеей дел, о которых доведено до ее сведения на основании настоящей статьи, производится с учетом положений статей 11 и 12.

Статья 36

1. Совет Безопасности уполномочивается в любой стадии спора, имеющего характер, указанный в статье 33, или ситуации подобного же харак-

тера рекомендовать надлежащую процедуру или методы урегулирования.

2. Совет Безопасности принимает во внимание любую процедуру для разрешения этого спора, которая уже была принята сторонами.

3. Делая рекомендации на основании настоящей статьи, Совет Безопасности принимает также во внимание, что споры юридического характера должны, как общее правило, передаваться сторонами в Международный Суд в соответствии с положениями Статута Суда.

Статья 37

1. Если стороны в споре, имеющем характер, указанный в статье 33, не разрешат его при помощи указанных в этой статье средств, они передают его в Совет Безопасности.

2. Если Совет Безопасности считает, что продолжение данного спора в действительности могло бы угрожать поддержанию международного мира и безопасности, он решает, действовать ли ему на основании статьи 36 или рекомендовать такие условия разрешения спора, какие он найдет подходящими.

Статья 38

Без ущерба для положений статей 33-37, Совет Безопасности уполномочивается, если все стороны, участвующие в любом споре, об этом просят, делать сторонам рекомендации с целью мирного разрешения этого спора.

Глава VII

ДЕЙСТВИЯ В ОТНОШЕНИИ УГРОЗЫ МИРУ, НАРУШЕНИЙ МИРА И АКТОВ АГРЕССИИ

Статья 39

Совет Безопасности определяет существование любой угрозы миру, любого нарушения мира или акта агрессии и делает рекомендации или решает о том, какие меры следует предпринять в соответствии со статьями 41 и 42 для поддержания или восстановления международного мира и безопасности.

Статья 40

Чтобы предотвратить ухудшение ситуации, Совет Безопасности уполномочивается, прежде чем сделать рекомендации или решить о принятии мер, предусмотренных статьей 39, потребовать от заинтересованных сторон выполнения тех временных мер, которые он найдет необходимыми или желательными. Такие временные меры не должны наносить ущерба правам, притязаниям или положению заинтересованных сторон. Совет Безопасности должным образом учитывает невыполнение этих временных мер.

Статья 41

Совет Безопасности уполномочивается решать, какие меры, не связанные с использованием вооруженных сил, должны применяться для осуществления его решений, и он может потребовать от Членов Организации применения этих мер. Эти меры могут включать полный или частичный перерыв экономических отношений, железнодорожных, морских, воздушных, почтовых, телеграфных, радио или других средств сообщения, а также разрыв дипломатических отношений.

Статья 42

Если Совет Безопасности сочтет, что меры, предусмотренные в статье 41, могут оказаться недостаточными или уже оказались недостаточными, он уполномочивается предпринимать такие действия воздушными, морскими или сухопутными силами, какие окажутся необходимыми для поддержания или восстановления международного мира и безопасности. Такие действия могут включать демонстрации, блокаду и другие операции воздушных, морских или сухопутных сил Членов Организации.

Статья 43

1. Все Члены Организации для того, чтобы внести свой вклад в дело поддержания международного мира и безопасности, обязуются предоставлять в распоряжение Совета Безопасности по его требованию и в соответствии с особым соглашением или соглашениями необходимые для поддержания международного мира и безопасности вооруженные силы, помощь и соответствующие средства обслуживания, включая право прохода.

2. Такое соглашение или соглашения определяют численность и род войск, степень их готовности и их общее расположение и характер предоставляемых средств обслуживания и помощи.

3. Переговоры о заключении соглашения или соглашений предпринимаются в возможно кратчайший срок по инициативе Совета Безопасности. Они заключаются между Советом Безопасности и Членами Организации или между Советом Безопасности и группами Членов Организации и подлежат ратификации подписавшими их государствами, в соответствии с их конституционной процедурой.

Статья 44

Когда Совет Безопасности решил применить силу, то прежде чем потребовать от Члена Организации, не представленного в Совете, предоставления вооруженных сил, во исполнение обязательств, принятых им на основании статьи 43, Совет Безопасности приглашает этого Члена Организации, если последний этого пожелает, принять участие в решениях Совета Безопасности относительно использования контингентов вооруженных сил данного Члена Организации.

Статья 45

В целях обеспечения для Организации Объединенных Наций возможности предпринимать срочные военные мероприятия, Члены Организации должны держать в состоянии немедленной готовности контингенты национальных военно-воздушных сил для совместных международных принудительных действий. Численность и степень готовности этих контингентов и планы их совместных действий определяются Советом Безопасности с помощью Военно-Штабного Комитета в пределах, указанных в особом соглашении или соглашениях, упомянутых в статье 43.

Статья 46

Планы применения вооруженных сил составляются Советом Безопасности с помощью Военно-Штабного Комитета.

Статья 47

1. Создается Военно-Штабной Комитет, для того чтобы давать советы и оказывать помощь Совету Безопасности по всем вопросам, относящимся к военным потребностям Совета Безопасности в деле поддержания международного мира и безопасности, к использованию войск, предоставленных в его распоряжение, и к командованию ими, а также к регулированию вооружений и к возможному разоружению.

2. Военно-Штабной Комитет состоит из Начальников Штабов постоянных членов Совета Безопасности или их представителей. Любой Член Организации, не представленный постоянно в Комитете, приглашается Комитетом сотрудничать с ним, если эффективное осуществление обязанностей Комитета требует участия этого Члена Организации в работе Комитета.

3. Военно-Штабной Комитет, находясь в подчинении Совета Безопасности, несет ответственность за стратегическое руководство любыми вооруженными силами, предоставленными в распоряжение Совета Безопасности. Вопросы, относящиеся к командованию такими силами, должны быть разработаны позднее.

4. Военно-Штабной Комитет может, с разрешения Совета Безопасности и после консультации с надлежащими региональными органами, учреждать свои региональные подкомитеты.

Статья 48

1. Действия, которые требуются для выполнения решений Совета Безопасности в целях поддержания международного мира и безопасности, предпринимаются всеми Членами Организации или некоторыми из них, в зависимости от того, как это определит Совет Безопасности.

2. Такие решения выполняются Членами Организации непосредственно, а также путем их действий в соответствующих международных учреждениях, членами которых они являются.

Статья 49

Члены Организации должны объединяться для оказания взаимной помощи в проведении мер, о которых принято решение Советом Безопасности.

Статья 50

Если Советом Безопасности принимаются превентивные или принудительные меры против какого-либо государства, всякое другое государство, независимо от того, состоит ли оно Членом Организации, перед которым встанут специальные экономические проблемы, возникшие из проведения вышеупомянутых мер, имеет право консультироваться с Советом Безопасности на предмет разрешения таких проблем.

Статья 51

Настоящий Устав ни в коей мере не затрагивает неотъемлемого права на индивидуальную или коллективную самооборону, если произойдет вооруженное нападение на Члена Организации, до тех пор, пока Совет Безопасности не примет мер, необходимых для поддержания международного мира и безопасности. Меры, принятые Членами организации при осуществлении этого права на самооборону, должны быть немедленно сообщены Совету Безопасности и никоим образом не должны затрагивать полномочий и ответственности Совета Безопасности, в соответствии с настоящим Уставом, в отношении предпринятия в любое время таких действий, какие он сочтет необходимыми для поддержания международного мира и безопасности.

Глава VIII **РЕГИОНАЛЬНЫЕ СОГЛАШЕНИЯ**

Статья 52

1. Настоящий Устав ни в коей мере не препятствует существованию региональных соглашений или органов для разрешения таких вопросов, относящихся к поддержанию международного мира и безопасности, которые являются подходящими для региональных действий, при условии, что такие соглашения или органы и их деятельность совместимы с Целями и Принципами Организации.

2. Члены Организации, заключившие такие соглашения, или составляющие такие органы, должны приложить все свои усилия для достижения мирного разрешения местных споров при помощи таких региональных соглашений или таких региональных органов до передачи этих споров в Совет Безопасности.

3. Совет Безопасности должен поощрять развитие применения мирного разрешения местных споров при помощи таких региональных соглашений или таких региональных органов либо по инициативе заинтересованных государств, либо по своей собственной инициативе.

4. Настоящая статья ни в коей мере не затрагивает применения статей 34 и 35.

Статья 53

1. Совет Безопасности использует, где это уместно, такие региональные соглашения или органы для принудительных действий под его руководством. Однако никакие принудительные действия не предпринимаются, в силу этих региональных соглашений или региональными органами, без полномочий от Совета Безопасности, за исключением мер, предусмотренных статьями 107, против любого вражеского государства, как оно определено в пункте 2 настоящей статьи, или мер, предусмотренных в региональных соглашениях, направленных против возобновления агрессивной политики со стороны любого такого государства до того времени, когда на Организацию, по просьбе заинтересованных Правительств, может быть возложена ответственность за предупреждение дальнейшей агрессии со стороны такого государства.

2. Термин «вражеское государство», как он применен в пункте 1 настоящей статьи, относится к любому государству, которое в течение второй мировой войны являлось врагом любого из государств, подписавших настоящий Устав.

Статья 54

Совет Безопасности должен быть всегда полностью информирован о действиях, предпринятых или намечаемых в силу региональных соглашений или региональными органами для поддержания международного мира и безопасности.

Глава IX

МЕЖДУНАРОДНОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Статья 55

С целью создания условий стабильности и благополучия, необходимых для мирных и дружественных отношений между нациями, основанных на уважении принципа равноправия и самоопределения народов, Организация Объединенных Наций содействует:

а) Повышению уровня жизни, полной занятости населения и условиям экономического и социального прогресса и развития;

б) Разрешению международных проблем в области экономической, социальной, здравоохранения и подобных проблем; международному сотрудничеству в области культуры и образования;

с) Всеобщему уважению и соблюдению прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка и религии.

Статья 56

Все Члены Организации обязуются предпринимать совместные и самостоятельные действия в сотрудничестве с Организацией для достижения целей, указанных в статье 55.

Статья 57

1. Различные специализированные учреждения, созданные межправительственными соглашениями и обремененные широко международной, определенной в их учредительных актах, ответственностью в области экономической, социальной, культуры, образования, здравоохранения и подобных областях, будут поставлены в связь с Организацией в соответствии с положениями статьи 63.

2. Такие учреждения, которые будут поставлены указанным образом в связь с Организацией, именуются в последующих статьях «специализированные учреждения».

Статья 58

Организация делает рекомендации по согласованию политики и деятельности специализированных учреждений.

Статья 59

Организация, в случае надобности, проявляет инициативу в том, чтобы заинтересованные государства приступили к переговорам о создании любых новых специализированных учреждений, которые потребуются для выполнения целей, указанных в статье 55.

Статья 60

Ответственность за выполнение функций Организации, указанных в настоящей Главе, возлагается на Генеральную Ассамблею и, под руководством Генеральной Ассамблеи, на Экономический и Социальный Совет, которому для этой цели предоставляются полномочия, указанные в Главе X.

Глава X **ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И СОЦИАЛЬНЫЙ СОВЕТ**

Состав

Статья 61

1. Экономический и Социальный Совет состоит из пятидесяти четырех Членов Организации, избираемых Генеральной Ассамблеей.

2. С соблюдением положений, изложенных в пункте 3, восемнадцать членов Экономического и Социального Совета избираются ежегодно сроком на три года. Выбывающий член Совета может быть переизбран немедленно.

3. При первых выборах после увеличения числа членов Экономического и Социального Совета с двадцати семи до пятидесяти четырех, в дополнение к членам, избираемым вместо девяти членов, срок полномочий которых истекает в конце данного года, избираются двадцать семь дополнительных членов. Срок полномочий девяти из двадцати семи дополнительных членов, избранных таким образом, истекает в конце первого года, а срок полномочий других девяти членов – в конце второго года, в соответствии с постановлением Генеральной Ассамблеи.

4. Каждый член Экономического и Социального Совета имеет одного представителя.

Функции и полномочия

Статья 62

1. Экономический и Социальный Совет уполномочивается принимать исследования и составлять доклады по международным вопросам в области экономической, социальной, культуры, образования, здравоохранения и подобным вопросам или побуждать к этому других, а также делать по любому из этих вопросов рекомендации Генеральной Ассамблее, Членам Организации и заинтересованным специализированным учреждениям.

2. Совет уполномочивается делать рекомендации в целях поощрения уважения и соблюдения прав человека и основных свобод для всех.

3. Совет уполномочивается подготавливать для представления Генеральной Ассамблее проекты конвенций по вопросам, входящим в его компетенцию.

4. Совет уполномочивается созывать, в соответствии с правилами, предписанными Организацией, международные конференции по вопросам, входящим в его компетенцию.

Статья 63

1. Экономический и Социальный Совет уполномочивается вступать с любым из учреждений, указанных в статье 57, в соглашения, определяющие условия, на которых соответствующие учреждения будут поставлены в связь с Организацией. Такие соглашения подлежат утверждению Генеральной Ассамблеей.

2. Совет уполномочивается согласовывать деятельность специализированных учреждений посредством консультаций с ними и рекомендаций таким учреждениям и посредством рекомендаций Генеральной Ассамблее и Членам Организации.

Статья 64

1. Экономический и Социальный Совет уполномочивается принимать надлежащие меры для получения от специализированных учреждений регулярных докладов. Совет уполномочивается заключать соглашения с Членами Организации и со специализированными учреждениями с целью

получения от них докладов о мерах, предпринятых ими во исполнение его собственных рекомендаций и рекомендаций Генеральной Ассамблеи по вопросам, входящим в его компетенцию.

2. Совет уполномочивается сообщать Генеральной Ассамблее свои замечания по этим докладам.

Статья 65

Экономический и Социальный Совет уполномочивается представлять Совету Безопасности информацию и, по предложению Совета Безопасности, обязан ему помогать.

Статья 66

1. Экономический и Социальный Совет осуществляет такие функции, какие входят в его компетенцию, в связи с выполнением рекомендаций Генеральной Ассамблеи.

2. Совет, с одобрения Генеральной Ассамблеи, уполномочивается выполнять работы по просьбе Членов Организации и по просьбе специализированных учреждений.

3. Совет должен выполнять такие другие функции, какие перечислены в других частях настоящего Устава или какие могут быть возложены на него Генеральной Ассамблеей.

Голосование

Статья 67

1. Каждый член Экономического и Социального Совета имеет один голос.

2. Решения Экономического и Социального Совета принимаются большинством голосов членов Совета, присутствующих и участвующих в голосовании.

Процедура

Статья 68

Экономический и Социальный Совет создает комиссии в экономической и социальной областях и по поощрению прав человека, а также такие другие комиссии, которые могут потребоваться для выполнения его функций.

Статья 69

Экономический и Социальный Совет приглашает любого Члена Организации участвовать без права голоса в обсуждении им любого вопроса, представляющего особый интерес для данного Члена Организации.

Статья 70

Экономический и Социальный Совет уполномочивается проводить мероприятия для участия, без права голоса, представителей специализиро-

ванных учреждений в обсуждении вопросов в Совете или в созданных им комиссиях, а также для участия представителей Совета в обсуждении вопросов в специализированных учреждениях.

Статья 71

Экономический и Социальный Совет уполномочивается проводить надлежащие мероприятия для консультации с неправительственными организациями, заинтересованными в вопросах, входящих в его компетенцию. Такие мероприятия могут быть условлены с международными организациями, а в случае надобности, с национальными организациями после консультации с заинтересованным Членом Организации.

Статья 72

1. Экономический и Социальный Совет устанавливает свои собственные правила процедуры, включая порядок избрания своего Председателя.

2. Экономический и Социальный Совет созывается, по мере надобности, в соответствии со своими правилами, которые должны включать положения о созыве заседаний по требованию большинства его членов.

Глава XI ДЕКЛАРАЦИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСАМОУПРАВЛЯЮЩИХСЯ ТЕРРИТОРИЙ

Статья 73

Члены Организации Объединенных Наций, которые несут или принимают на себя ответственность за управление территориями, народы которых не достигли еще полного самоуправления, признают тот принцип, что интересы населения этих территорий являются первостепенными, и, как священный долг, принимают обязательство максимально способствовать благополучию населения этих территорий в рамках системы международного мира и безопасности, установленной настоящим Уставом, и с этой целью:

a) Обеспечивать, соблюдая должное уважение к культуре указанных народов, их политический, экономический и социальный прогресс, прогресс в области образования, справедливое обращение с ними и защиту их от злоупотреблений;

b) Развивать самоуправление, учитывать должным образом политические стремления этих народов и помогать им в прогрессивном развитии их свободных политических институтов в соответствии со специфическими обстоятельствами, присущими каждой территории и ее народам, и с их разными степенями развития;

c) Укреплять международный мир и безопасность;

d) Способствовать развитию созидательных мероприятий, поощрять исследования и сотрудничать друг с другом и, где и когда это уместно, со

специализированными международными организациями ради практического достижения изложенных в настоящей статье социальных, экономических и научных целей, и

е) Передавать регулярно Генеральному Секретарю для информации с таким ограничением, какое может потребоваться по соображениям безопасности и конституционного порядка, статистическую и другую информацию специального характера, относящуюся к экономическим и социальным условиям, а также условиям образования на территориях, за которые они соответственно несут ответственность, кроме тех территорий, на которые распространяются действия Глав XII и XIII.

Статья 74

Члены Организации также соглашаются, что их политика в отношении территорий, на которые распространяется действие настоящей Главы, должна быть основана не менее, чем в отношении их метрополий, на общем принципе добрососедства, с надлежащим учетом интересов и благополучия остального мира в делах социальных, экономических и торговли.

Глава XII МЕЖДУНАРОДНАЯ СИСТЕМА ОПЕКИ

Статья 75

Организация Объединенных Наций создает под своим руководством международную систему опеки для управления теми территориями, которые могут быть включены в нее последующими индивидуальными соглашениями и для наблюдения за этими территориями. Эти территории именуются далее «территории под опекой».

Статья 76

Основные задачи системы опеки, в соответствии с Целями Организации Объединенных Наций, изложенными в статье 1 настоящего Устава, состоят в том, чтобы:

- а) Укреплять международный мир и безопасность;
- б) Способствовать политическому, экономическому и социальному прогрессу населения территорий под опекой, его прогрессу в области образования и его прогрессивному развитию в направлении к самоуправлению или независимости, как это может оказаться подходящим для специфических условий каждой территории и ее народов, и имея в виду свободно выраженное желание этих народов, и как это может быть предусмотрено условиями каждого соглашения об опеке;
- с) Поощрять уважение прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка, религии, и поощрять признание взаимозависимости народов мира;

d) Обеспечивать равное отношение к Членам Организации и их гражданам в области социальной, экономической и торговой, а также равное отношение к ним в отправлении правосудия без ущерба для достижения вышеизложенных задач и при условии соблюдения положений статьи 80.

Статья 77

1. Система опеки распространяется на такие территории из ниже перечисленных категорий, которые могут быть включены в нее соглашениями об опеке:

- a) Территории, ныне находящиеся под мандатом;
- b) Территории, которые могут быть отторгнуты от вражеских государств, в результате второй мировой войны;
- c) Территории, добровольно включенные в систему опеки государствами, ответственными за их управление.

2. Вопрос о том, какие из территорий вышеперечисленных категорий должны быть включены в систему опеки и на каких условиях, будет предметом последующего соглашения.

Статья 78

Система опеки не распространяется на страны, ставшие Членами Организации, отношения между которыми должны основываться на уважении принципа суверенного равенства.

Статья 79

Условия опеки для каждой территории, подлежащей включению в систему опеки, в том числе все изменения и поправки, определяются соглашениями непосредственно заинтересованных государств, включая страны-мандатарии, в том случае, если территории находятся под мандатом одного из Членов Организации, и утверждаются, как предусмотрено в статьях 83 и 85.

Статья 80

1. За исключением случаев, которые могут быть согласованы в индивидуальных соглашениях об опеке, заключенных согласно статьям 77, 79 и 81, включающих каждую территорию в систему опеки, и впредь до заключения таких соглашений ничто в настоящей Главе не должно толковаться как изменение каким-либо образом каких бы то ни было прав любых государств или любых народов или условий существующих международных соглашений, участниками которых могут быть соответственно Члены Организации.

2. Пункт 1 настоящей статьи не должен толковаться как дающий основания для задержки или отсрочки переговоров и заключения соглашений о включении подмандатных и других территорий в систему опеки, как это предусмотрено в статье 77.

Статья 81

Соглашение об опеке в каждом случае должно включать условия, на которых будет управляться территория под опекой, а также определять власть, которая будет осуществлять управление территорией под опекой. Такая власть, называемая далее управляющей властью, может представлять собою одно или более государств или Организацию Объединенных Наций, как таковую.

Статья 82

В любом соглашении об опеке может определяться стратегический район или районы, которые могут включать часть или всю территорию под опекой, на которую распространяется соглашение, без ущерба для какого бы то ни было особого соглашения или соглашений, заключенных на основании статьи 43.

Статья 83

1. Все функции Организации Объединенных Наций, относящиеся к стратегическим районам, включая утверждение условий соглашений об опеке и их изменений или поправок к ним, осуществляются Советом Безопасности.

2. Основные цели, изложенные в статье 76, относятся к народу каждого из стратегических районов.

3. Совет Безопасности, соблюдая условия соглашений об опеке и без ущерба для требований безопасности, пользуется помощью Совета по Опеке для выполнения тех функций Организации Объединенных Наций, в соответствии с системой опеки, которые относятся к политическим, экономическим и социальным вопросам, а также к вопросам в области образования в стратегических районах.

Статья 84

Обязанностью управляющей власти является обеспечение того, чтобы территория под опекой играла свою роль в поддержании международного мира и безопасности. С этой целью управляющая власть уполномочивается использовать добровольные вооруженные силы, средства обслуживания и помощь территории под опекой при выполнении обязательств, принятых в этом отношении управляющей властью перед Советом Безопасности, а равно и для местной обороны и поддержания закона и порядка в пределах территории под опекой.

Статья 85

1. Функции Организации Объединенных Наций в отношении соглашений об опеке для всех районов, не отнесенных к числу стратегических, включая утверждение условий соглашений об опеке и их изменений или поправок к ним, осуществляются Генеральной Ассамблеей.

2. Совет по Опеке, действующий под руководством Генеральной Ассамблеи, помогает Генеральной Ассамблее в выполнении этих функций.

Глава XIII

СОВЕТ ПО ОПЕКЕ

Состав

Статья 86

1. Совет по Опеке состоит из следующих Членов Организации Объединенных Наций:

- a) Тех Членов Организации, которые управляют территориями под опекой;
- b) Тех Членов Организации, поименованных в статье 23, которые не управляют территориями под опекой;
- c) Такого числа других Членов Организации, избранных Генеральной Ассамблеей на трехгодичный срок, какое может оказаться необходимым для обеспечения того, чтобы общее число членов Совета по Опеке распределялось поровну между Членами Организации, управляющими и не управляющими территориями под опекой.

2. Каждый Член Совета по Опеке назначит одно особо квалифицированное лицо, которое будет его представителем в Совете по Опеке.

Функции и полномочия

Статья 87

Генеральная Ассамблея и находящийся под ее руководством Совет по Опеке при выполнении своих функций, уполномочивается:

- a) Рассматривать отчеты, представляемые управляющей властью;
- b) Принимать петиции и рассматривать их, консультируясь с управляющей властью;
- c) Устраивать периодические посещения соответствующих территорий под опекой в согласованные с управляющей властью сроки;
- d) Предпринимать упомянутые и другие действия в соответствии с условиями соглашений по опеке.

Статья 88

Совет по Опеке разрабатывает анкету относительно политического, экономического и социального прогресса населения каждой территории под опекой, а также его прогресса в области образования, а управляющая власть каждой территории под опекой, входящей в компетенцию Генеральной Ассамблеи, представляет последние ежегодные доклады на основе этой анкеты.

Голосование

Статья 89

1. Каждый член Совета по Опеке имеет один голос.
2. Решения Совета по Опеке принимаются большинством голосов присутствующих и участвующих в голосовании членов Совета.

Процедура

Статья 90

1. Совет по Опекe принимает свои собственные правила процедуры, включая избрание своего Председателя.

2. Заседания Совета по Опекe созываются по мере надобности в соответствии с его правилами процедуры, которые должны предусматривать созыв заседаний по требованию большинства членов Совета.

Статья 91

Совет по Опекe пользуется в соответствующих случаях помощью Экономического и Социального Совета и специализированных учреждений в отношении вопросов, в которых они соответственно заинтересованы.

Глава XIV МЕЖДУНАРОДНЫЙ СУД

Статья 92

Международный Суд является главным судебным органом Организации Объединенных Наций. Он действует в соответствии с прилагаемым Статутом, который основан на Статуте Постоянной Палаты Международного Правосудия и образует неотъемлемую часть настоящего Устава.

Статья 93

1. Все Члены Организации являются *ipso facto* участниками Статута Международного Суда.

2. Государство, не являющееся Членом Организации, может стать участником Статута Международного Суда на условиях, которые определяются, в каждом отдельном случае, Генеральной Ассамблеей по рекомендации Совета Безопасности.

Статья 94

1. Каждый Член Организации обязуется выполнить решение Международного Суда по тому делу, в котором он является стороной.

2. В случае, если какая-либо сторона в деле не выполнит обязательства, возложенного на нее решением Суда, другая сторона может обратиться в Совет Безопасности, который может, если признает это необходимым, сделать рекомендации или решить о принятии мер для приведения решения в исполнение.

Статья 95

Настоящий Устав ни в коей мере не препятствует Членам Организации поручать разрешение своих разногласий другим судам, в силу уже существующих соглашений или таких, которые могут быть заключены в будущем.

Статья 96

1. Генеральная Ассамблея или Совет Безопасности могут запрашивать

от Международного Суда консультативные заключения по любому юридическому вопросу.

2. Другие органы Организации Объединенных Наций и специализированные учреждения, которым Генеральная Ассамблея может дать в любое время разрешение на это, также могут запрашивать консультативные заключения Суда по юридическим вопросам, возникающим в пределах их круга деятельности.

Глава XV **СЕКРЕТАРИАТ**

Статья 97

Секретариат состоит из Генерального Секретаря и такого персонала, который может потребоваться для Организации.

Генеральный Секретарь назначается Генеральной Ассамблеей по рекомендации Совета Безопасности. Генеральный Секретарь является главным административным должностным лицом Организации.

Статья 98

Генеральный Секретарь действует в этом качестве на всех заседаниях Генеральной Ассамблеи, Совета Безопасности, Экономического и Социального Совета и Совета по Опеке и выполняет такие другие функции, какие возлагаются на него этими органами.

Генеральный Секретарь представляет Генеральной Ассамблее ежегодный отчет о работе Организации.

Статья 99

Генеральный Секретарь имеет право доводить до сведения Совета Безопасности о любых вопросах, которые, по его мнению, могут угрожать поддержанию международного мира и безопасности.

Статья 100

1. При исполнении своих обязанностей Генеральный Секретарь и персонал Секретариата не должны запрашивать или получать указания от какого бы то ни было правительства или власти, посторонней для Организации. Они должны воздерживаться от любых действий, которые могли бы отразиться на их положении как международных должностных лиц, ответственных только перед Организацией.

2. Каждый Член Организации обязуется уважать строго международный характер обязанностей Генерального Секретаря и персонала Секретариата и не пытаться оказывать на них влияние при исполнении ими своих обязанностей.

Статья 101

1. Персонал Секретариата назначается Генеральным Секретарем, со-

гласно правилам, устанавливаемым Генеральной Ассамблеей.

2. Надлежащий персонал выделяется для постоянной работы в Экономический и Социальный Совет, в Совет по Опекe и, по мере надобности, в другие органы Организации. Этот персонал составляет часть Секретариата.

3. При приеме на службу и определении условий службы следует руководствоваться, главным образом, необходимостью обеспечить высокий уровень работоспособности, компетентности и добросовестности. Должное внимание следует уделять важности подбора персонала на возможно более широкой географической основе.

Глава XVI

РАЗНЫЕ ПОСТАНОВЛЕНИЯ

Статья 102

1. Всякий договор и всякое международное соглашение, заключенные любым Членом Организации после вступления в силу настоящего Устава, должны быть, при первой возможности, зарегистрированы в Секретариате и им опубликованы.

2. Ни одна из сторон в любом таком договоре или международном соглашении, не зарегистрированных в соответствии с пунктом 1 настоящей статьи, не может ссылаться на такой договор или соглашение ни в одном из органов Организации Объединенных Наций.

Статья 103

В том случае, когда обязательства Членов Организации по Настоящему Уставу окажутся в противоречии с их обязательствами по какому-либо другому международному соглашению, преимущественную силу имеют обязательства по настоящему Уставу.

Статья 104

Организация Объединенных Наций пользуется на территории каждого из своих Членов такой правоспособностью, которая может оказаться необходимой для выполнения ее функций и достижения ее целей.

Статья 105

1. Организация Объединенных Наций пользуется на территории каждого из своих Членов такими привилегиями и иммунитетами, которые необходимы для достижения ее целей.

2. Представители Членов Организации и ее должностные лица также пользуются привилегиями и иммунитетами, которые необходимы для самостоятельного выполнения ими своих функций, связанных с деятельностью Организации.

3. Генеральная Ассамблея может делать рекомендации для определения деталей применения пунктов 1 и 2 настоящей статьи, а также может предлагать Членам Организации конвенции для этой цели.

Глава XVII

МЕРОПРИЯТИЯ ПО БЕЗОПАСНОСТИ В ПЕРЕХОДНЫЙ ПЕРИОД

Статья 106

Впредь до вступления в силу таких упомянутых в статье 43 особых соглашений, какие, по мнению Совета Безопасности, дают ему возможность начать осуществление своих обязанностей, согласно статье 42, участники Декларации Четырех Держав, подписанной в Москве 30 октября 1943 г., и Франция будут, в соответствии с положениями пункта 5 этой Декларации, консультироваться друг с другом и, в случае необходимости, с другими Членами Организации с целью таких совместных действий от имени Организации, какие могут оказаться необходимыми для поддержания международного мира и безопасности.

Статья 107

Настоящий Устав ни в коей мере не лишает юридической силы действия, предпринятые или санкционированные в результате второй мировой войны несущими ответственность за такие действия правительствами, в отношении любого государства, которое в течение второй мировой войны было врагом любого из государств, подписавших настоящий Устав, а также не препятствует таким действиям.

Глава XVIII

ПОПРАВКИ

Статья 108

Поправки к настоящему Уставу вступают в силу для всех Членов Организации, после того как они приняты двумя третями голосов членов Генеральной Ассамблеи и ратифицированы, в соответствии с их конституционной процедурой, двумя третями Членов Организации, включая всех постоянных членов Совета Безопасности.

Статья 109

1. С целью пересмотра настоящего Устава может быть созвана Генеральная конференция Членов Организации Объединенных Наций в срок и в месте, которые должны быть определены двумя третями голосов членов Генеральной Ассамблеи, и голосами любых девяти членов Совета Безопасности. Каждый Член Организации будет иметь на Конференции один голос.

2. Любое изменение настоящего Устава, рекомендованное двумя третями голосов участников Конференции, вступит в силу по ратификации, в соответствии с их конституционной процедурой, двумя третями Членов Организации, включая всех постоянных членов Совета Безопасности.

3. Если такая Конференция не состоится до десятой ежегодной сессии Генеральной Ассамблеи, считая со вступления настоящего Устава в силу,

предложение созвать такую Конференцию включается в повестку дня этой сессии Генеральной Ассамблеи, и Конференция созывается, если это будет решено простым большинством голосов членов Генеральной Ассамблеи и голосами любых семи членов Совета Безопасности.

Глава XIX **РАТИФИКАЦИЯ И ПОДПИСАНИЕ**

Статья 110

1. Настоящий Устав подлежит ратификации подписавшими его государствами, в соответствии с их конституционной процедурой.

2. Ратификационные грамоты должны сдаваться на хранение Правительству Соединенных Штатов Америки, которое будет извещать о сдаче на хранение каждой грамоты все государства, подписавшие Устав, также как и Генерального Секретаря Организации, когда он будет назначен.

3. Настоящий Устав вступит в силу по сдаче на хранение ратификационных грамот Китайской Республикой, Францией, Союзом Советских Социалистических Республик, Соединенным Королевством Великобритании и Северной Ирландии и Соединенными Штатами Америки и большинством других государств, подписавших Устав. После этого Правительством Соединенных Штатов Америки будет составлен протокол о сдаче на хранение ратификационных грамот, копии с которого будут разосланы всем подписавшим Устав государствам.

4. Государства, подписавшие настоящий Устав, которые ратифицируют его после того, как он вступил в силу, станут Первоначальными Членами Организации Объединенных Наций со дня сдачи ими на хранение своих соответствующих ратификационных грамот.

Статья 111

Настоящий Устав, китайский, французский, русский, английский и испанский тексты которого являются равно аутентичными, будет храниться в архиве Правительства Соединенных Штатов Америки. Это Правительство препровождает копии Устава, должным образом заверенные, Правительствам всех других подписавших его государств.

В Удостоверение Чего представители Правительств Объединенных Наций подписали настоящий Устав.

Составлено в городе Сан-Франциско, июня двадцать шестого дня, тысяча девятьсот сорок пятого года.

Вступил в силу 24 октября 1945 г.

СТАТУТ МЕЖДУНАРОДНОГО СУДА

Статья 1

Международный Суд, учрежденный Уставом Объединенных Наций в качестве главного судебного органа Объединенных Наций, образуется и действует в соответствии с нижеследующими постановлениями настоящего Статута.

Глава I ОРГАНИЗАЦИЯ СУДА

Статья 2

Суд состоит из коллегии независимых судей, избранных, вне зависимости от их гражданства, из числа лиц высоких моральных качеств, удовлетворяющих требованиям, предъявляемым в их странах для назначения на высшие судебные должности, или являющихся юристами с признанным авторитетом в области международного права.

Статья 3

1. Суд состоит из пятнадцати членов, причем в его составе не может быть двух граждан одного и того же государства.

2. Лицо, которое можно рассматривать, в применении к составу Суда, как гражданина более чем одного государства, считается гражданином того государства, в котором он обычно пользуется своими гражданскими и политическими правами.

Статья 4

1. Члены Суда избираются Генеральной Ассамблеей и Советом Безопасности из числа лиц, внесенных в список по предложению национальных групп Постоянной Палаты Третейского Суда, согласно нижеследующим положениям.

2. Что касается Членов Объединенных Наций, не представленных в Постоянной Палате Третейского Суда, то кандидаты выставляются национальными группами, назначенными для этой цели их правительствами, с соблюдением условий, установленных для Членов Постоянной Палаты Третейского Суда статьей 44 Гаагской Конвенции 1907 года о мирном решении международных столкновений.

3. Условия, на которых государство-участник настоящего Статута, но не входящее в состав Объединенных Наций, может участвовать в избрании членов Суда, определяются, при отсутствии особого соглашения, Генеральной Ассамблеей по рекомендации Совета Безопасности.

Статья 5

1. Не позднее чем за три месяца до дня выборов Генеральный Секретарь Объединенных Наций обращается к членам Постоянной Палаты Третейского Суда, принадлежащим к государствам-участникам настоящего Статута, и к членам национальных групп, назначенных в порядке пункта 2 статьи 4, с письменным предложением о том, чтобы каждая национальная группа указала, в течение определенного срока, кандидатов, могущих принять на себя обязанности членов Суда.

2. Никакая группа не может выставить более четырех кандидатов, причем не более двух кандидатов могут состоять в гражданстве государства, представляемого группой. Число кандидатов, выставленных группой, ни в коем случае не может превышать более чем вдвое число мест, подлежащих заполнению.

Статья 6

Рекомендуется, чтобы каждая группа до выставления кандидатур запрашивала мнение высших судебных установлений, юридических факультетов, правовых высших учебных заведений и академий своей страны, а также национальных отделений международных академий, занимающихся изучением права.

Статья 7

1. Генеральный Секретарь составляет в алфавитном порядке список всех лиц, чьи кандидатуры были выставлены. Кроме случая, предусмотренного в пункте 2 статьи 12, только лица, внесенные в этот список, могут быть избраны.

2. Генеральный Секретарь представляет этот список Генеральной Ассамблее и Совету Безопасности.

Статья 8

Генеральная Ассамблея и Совет Безопасности приступают к выборам членов Суда независимо друг от друга.

Статья 9

При избрании избиратели должны иметь в виду, что не только каждый избранный в отдельности должен удовлетворять требованиям, но и весь состав судей в целом должен обеспечить представительство главнейших форм цивилизации и основных правовых систем мира.

Статья 10

1. Избранными считаются кандидаты, получившие абсолютное большинство голосов и в Генеральной Ассамблее, и в Совете Безопасности.

2. Любое голосование в Совете Безопасности как при выборах судей, так и при назначении членов согласительной комиссии, предусмотренной

статьей 12, производится без всякого различия между постоянными и непостоянными членами Совета Безопасности.

3. В случае, если бы абсолютное большинство голосов было подано и в Генеральной Ассамблее, и в Совете Безопасности более чем за одного гражданина того же государства, избранным считается лишь старший по возрасту.

Статья 11

Если после первого заседания, созванного для выборов, одно или несколько мест окажется незаполненными, состоится второе, а в случае необходимости и третье заседание.

Статья 12

1. Если после третьего заседания одно или несколько мест окажутся незаполненными, то в любое время, по требованию либо Генеральной Ассамблеи, либо Совета Безопасности, может быть созвана согласительная комиссия в составе шести членов: трех по назначению Генеральной Ассамблеи и трех по назначению Совета Безопасности, для избрания абсолютным большинством голосов одного лица на каждое еще свободное место и представления его кандидатуры на усмотрение Генеральной Ассамблеи и Совета Безопасности.

2. Если согласительная комиссия единогласно остановится на кандидатуре какого-либо лица, удовлетворяющего предъявляемым требованиям, его имя может быть включено в список, хотя бы оно и не было внесено в кандидатские списки, предусмотренные статьей 7.

3. Если согласительная комиссия придет к убеждению, что выборы не могут состояться, тогда члены Суда, уже избранные, приступают в срок, определяемый Советом Безопасности, к заполнению свободных мест путем избрания членов Суда из числа кандидатов, за которых были поданы голоса либо Генеральной Ассамблее, либо в Совете Безопасности.

4. В случае равенства голосов судей голос старшего по возрасту дает перевес.

Статья 13

1. Члены Суда избираются на девять лет и могут быть переизбраны, с тем, однако, что срок полномочий пяти судей первого состава Суда истекает через три года, а срок полномочий еще пяти судей – через шесть лет.

2. Генеральный Секретарь немедленно по окончании первых выборов определяет по жребию, кто из судей считается избранным на указанные выше первоначальные сроки в три года и в шесть лет.

3. Члены Суда продолжают исполнять свою должность впредь до замещения они обязаны закончить начатые дела.

4. В случае подачи членом Суда заявления об отставке это заявление

адресуется Председателю Суда для передачи Генеральному Секретарю. По получении последним заявления место считается вакантным.

Статья 14

Открывшиеся вакансии заполняются тем же порядком, который установлен для первых выборов, с соблюдением нижеследующего правила: в течение месяца после открытия вакансии Генеральный Секретарь приступает к посылке приглашений, предусмотренных статьей 5, а день выборов устанавливается Советом Безопасности.

Статья 15

Член Суда, избранный взамен члена, срок полномочий которого еще не истек, остается в должности до истечения срока полномочий своего предшественника.

Статья 16

1. Члены Суда не могут исполнять никаких политических или административных обязанностей и не могут посвящать себя никакому другому занятию профессионального характера.

2. Сомнения по настоящему вопросу разрешаются определением Суда.

Статья 17

1. Никто из членов Суда не может исполнять обязанностей представителя, поверенного или адвоката ни в каком деле.

2. Никто из членов Суда не может участвовать в разрешении какого-либо дела, в котором он ранее участвовал в качестве председателя, поверенного или адвоката одной из сторон, или члена национального или международного суда, следственной комиссии или в каком-либо ином качестве.

3. Сомнения по настоящему вопросу разрешаются определением Суда.

Статья 18

1. Член Суда не может быть отрешен от должности, кроме случая, когда, по единогласному мнению прочих членов, он перестает удовлетворять предъявляемым требованиям.

2. Об этом Генеральный Секретарь официально уведомляется Секретарем Суда.

3. По получению этого уведомления место считается вакантным.

Статья 19

Члены Суда при исполнении ими судебных обязанностей пользуются дипломатическими привилегиями и иммунитетами.

Статья 20

Каждый член Суда обязан до вступления в должность сделать в открытом заседании Суда торжественное заявление, что он будет отправлять свою должность беспристрастно и добросовестно.

Статья 21

1. Суд избирает Председателя и Вице-Председателя на три года. Они могут быть переизбраны.

2. Суд назначает своего Секретаря и может принять меры для назначения таких других должностных лиц, которые могут оказаться необходимыми.

Статья 22

1. Местопребыванием Суда является Гаага. Это, однако, не препятствует Суду заседать и выполнять свои функции в других местах во всех случаях, когда Суд найдет это желательным.

2. Председатель и Секретарь Суда должны проживать в месте пребывания Суда.

Статья 23

1. Суд заседает постоянно за исключением судебных вакаций, сроки и длительность которых устанавливаются Судом.

2. Члены Суда имеют право на периодический отпуск, время и продолжительность которого определяются Судом, причем принимается во внимание расстояние от Гааги до постоянного места жительства каждого судьи на родине.

3. Члены Суда обязаны быть в распоряжении Суда во всякое время, за исключением времени нахождения в отпуске и отсутствия по причине болезни или по иным серьезным основаниям, должным образом объясненным Председателю.

Статья 24

1. Если по какой-либо особой причине член Суда считает, что он не должен участвовать в разрешении определенного дела, он сообщает об этом Председателю.

2. Если Председатель находит, что какой-либо из членов Суда не должен по какой-либо особой причине участвовать в заседании по определенному делу, он предупреждает его об этом.

3. Если при этом возникает разногласие между членом Суда и Председателем, то оно разрешается определением Суда.

Статья 25

1. Кроме случаев, специально предусмотренных в настоящем Статуте, Суд заседает в полном составе.

2. При условии, что число судей, имеющих на лицо для образования

Суда, не меньше одиннадцати, Регламент Суда может предусмотреть, что один или несколько судей могут быть, в зависимости от обстоятельств, освобождены по очереди от участия в заседаниях.

3. Кворум в девять судей достаточен для образования судебного присутствия.

Статья 26

1. Суд может, по мере надобности, образовать одну или несколько камер, в составе трех или более судей, по усмотрению Суда для разбора определенных категорий дел, например трудовых дел и дел, касающихся транзита и связи.

2. Суд может в любое время образовать камеру для разбора определенного дела. Число судей, образующих такую камеру, определяется Судом с одобрения сторон.

3. Дела заслушиваются и разрешаются камерами, предусмотренными настоящей статьей, если стороны об этом просят.

Статья 27

Решение, постановленное одной из камер, предусмотренных в статьях 26 и 29, считается вынесенным самим Судом.

Статья 28

Камеры, предусмотренные статьями 26 и 29, могут, с согласия сторон, заседать и выполнять свои функции в других местах, помимо Гааги.

Статья 29

В целях ускорения решения дел Суд ежегодно образует камеру в составе пяти судей, которая, по просьбе сторон, может рассматривать и разрешать дела в порядке упрощенного судопроизводства. Для замены судей, которые признают для себя невозможным принять участие в заседаниях, выделяются дополнительно два судьи.

Статья 30

1. Суд составляет Регламент, определяющий порядок выполнения им своих функций. Суд, в частности, устанавливает правила судопроизводства.

2. В Регламенте Суда может быть предусмотрено участие в заседаниях Суда или его камер ассессоров без права решающего голоса.

Статья 31

1. Судьи, состоящие в гражданстве каждой из сторон, сохраняют право участвовать в заседаниях по производящемуся в Суде делу.

2. Если в составе судебного присутствия находится судья, состоящий в гражданстве одной страны, любая другая сторона может избрать для участия в присутствии в качестве судьи лицо по своему выбору. Это лицо избирается преимущественно из числа тех лиц, которые выдвигались в каче-

стве кандидатов, в порядке, предусмотренном в статьях 4 и 5.

3. Если в составе судебного присутствия нет ни одного судьи, состоящего в гражданстве сторон, то каждая из этих сторон может избрать судью в порядке, предусмотренном в пункте 2 настоящей статьи.

4. Постановления настоящей статьи применяются к случаям, предусмотренным в статьях 26 и 29. В таких случаях Председатель просит одного или, в случае надобности, двух членов Суда из состава камеры уступить свое место членам Суда, состоящим в гражданстве заинтересованных сторон, либо, при отсутствии таковых или в случае невозможности присутствовать, судьям, специально избранным сторонами.

5. Если у нескольких сторон имеется общий вопрос, то они, поскольку это касается применения предыдущих постановлений, рассматриваются как одна сторона. В случае сомнений по этому вопросу они разрешаются определением Суда.

6. Судьи, избранные согласно изложенному в пунктах 2, 3 и 4 настоящей статьи, должны удовлетворять условиям, требуемым статьей 2 и пунктом 2 статьи 17 и статьями 20 и 24 настоящего Статута. Они участвуют в принятии решений на равных правах с их коллегами.

Статья 32

1. Члены Суда получают годовой оклад.

2. Председатель получает особую годовую прибавку.

3. Вице-Председатель получает особую прибавку за каждый день, когда он исполняет обязанности Председателя.

4. Избранные в порядке статьи 31 судьи, не являющиеся членами Суда, получают вознаграждение за каждый день выполнения ими своих функций.

5. Эти оклады, прибавки и вознаграждение устанавливаются Генеральной Ассамблеей. Они не могут быть уменьшены в течение срока службы.

6. Оклад Секретаря Суда устанавливается Генеральной Ассамблеей по представлению Суда.

7. Правила, установленные Генеральной Ассамблеей, определяют условия, на которых членам Суда и Секретарю Суда назначаются пенсии при выходе их в отставку, равно как и условия, на которых члены и Секретарь Суда получают возмещение своих путевых расходов.

8. Указанные выше оклады, прибавки и вознаграждение освобождаются от всякого обложения.

Статья 33

Объединенные Нации несут расходы Суда в порядке, определяемом Генеральной Ассамблеей.

Глава II **КОМПЕТЕНЦИЯ СУДА**

Статья 34

1. Только государства могут быть сторонами по делам, разбираемым Судом.

2. На условиях своего Регламента и в соответствии с ним Суд может запрашивать у публичных международных организаций информацию, относящуюся к делам, находящимся на его рассмотрении, а также получает подобную информацию, представляемую указанными организациями по их собственной инициативе.

3. Когда по делу, разбираемому Судом, ему надлежит дать толкование учредительному документу какой-либо публичной международной организации или международной конвенции, заключенной в силу такого документа, Секретарь Суда уведомляет данную публичную международную организацию и препровождает ей копии всего письменного производства.

Статья 35

1. Суд открыт для государств, являющихся участниками настоящего Статута.

2. Условия, на которых Суд открыт для других государств, определяются Советом Безопасности, с соблюдением особых постановлений, содержащихся в действующих договорах; эти условия ни в коем случае не могут поставить стороны в неравное положение перед Судом.

3. Когда государство, не состоящее Членом Объединенных Наций, является стороной в деле, Суд определяет сумму, которую эта сторона должна внести на покрытие расходов Суда. Это постановление не применяется, если данное государство уже участвует в расходах Суда.

Статья 36

1. К ведению Суда относятся все дела, которые будут переданы ему сторонами, и все вопросы, специально предусмотренные Уставом Объединенных Наций или действующими договорами и конвенциями.

2. Государства-участники настоящего Статута могут в любое время заявить, что они признают без особого о том соглашения, *ipso facto*, в отношении любого иного государства, принявшего такое же обязательство, юрисдикцию Суда обязательной по всем правовым спорам, касающимся:

- a) толкования договора;
- b) любого вопроса международного права;
- c) наличия факта, который если он будет установлен, представит собой нарушение международного обязательства;
- d) характера и размеров возмещения, причитающегося за нарушение международного обязательства.

3. Вышеуказанные заявления могут быть безусловными или на усло-

виях взаимности со стороны тех или иных государств, или же на определенное время.

4. Такие заявления сдаются на хранение Генеральному Секретарю, который препровождает копии таковых участникам настоящего Статута и Секретарю Суда.

5. Заявления, сделанные на основании статьи 36 Статута Постоянной Палаты Международного Правосудия, продолжающие оставаться в силе, считаются, в отношениях между участниками настоящего Статута, признанием ими юрисдикции Международного Суда для себя обязательной на неистекший срок действия этих заявлений и в соответствии с условиями, в них изложенными.

6. В случае спора о подсудности дела Суду вопрос разрешается определением Суда.

Статья 37

Во всех случаях, когда действующие договор или конвенция предусматривают передачу дела Суду, который должен был быть учрежден Лигой Наций, или Постоянной Палате Международного Правосудия, дело между сторонами-участниками настоящего Статута должно передаваться в Международный Суд.

Статья 38

1. Суд, который обязан решать переданные ему споры на основании международного права, применяет:

- a) международные конвенции как общие, так и специальные, устанавливающие правила, определенно признанные спорящими государствами;
- b) международный обычай как доказательство всеобщей практики, признанной в качестве правовой нормы;
- c) общие принципы права, признанные цивилизованными нациями;
- d) с оговоркой, указанной в статье 59, судебные решения и доктрины наиболее квалифицированных специалистов по публичному праву различных наций в качестве вспомогательного средства для определения правовых норм.

2. Это постановление не ограничивает право Суда разрешать дело *ex aequo et bono*, если стороны с этим согласны.

Глава III СУДОПРОИЗВОДСТВО

Статья 39

1. Официальными языками Суда являются французский и английский. Если стороны согласны на ведение дела на французском языке, то решение выносится на французском языке. Если стороны согласны на

ведение дела на английском языке, то решение выносится на английском языке.

2. При отсутствии соглашения относительно того, какой язык будет применяться, каждая сторона может в судопроизводении пользоваться тем языком, который она предпочитает; решение Суда выносится на французском или английском языках. В этом случае Суд одновременно определяет, какой из двух текстов рассматривается в качестве аутентичного.

3. Суд обязан по ходатайству любой стороны предоставить ей право пользоваться другим языком помимо французского и английского.

Статья 40

1. Дела возбуждаются в Суде, в зависимости от обстоятельств, или нотификацией специального соглашения, или письменным заявлением на имя Секретаря. В обоих случаях должны быть указаны предмет спора и стороны.

2. Секретарь немедленно сообщает заявление всем заинтересованным лицам.

3. Он также извещает Членов Объединенных Наций, через посредство Генерального Секретаря, а также другие государства, имеющие право доступа к Суду.

Статья 41

1. Суд имеет право указать, если, по его мнению, это требуется обстоятельствами, любые временные меры, которые должны быть приняты для обеспечения прав каждой из сторон.

2. Впредь до окончания решения сообщение о предлагаемых мерах немедленно доводится до сведения сторон и Совета Безопасности.

Статья 42

1. Стороны выступают через представителей.

2. Они могут пользоваться в Суде помощью поверенных или адвокатов.

3. Представители, поверенные и адвокаты, представляющие стороны в Суде, пользуются привилегиями и иммунитетами, необходимыми для самостоятельного выполнения ими своих обязанностей.

Статья 43

1. Судопроизводство состоит из двух частей: письменного и устного судопроизводства.

2. Письменное судопроизводство состоит из сообщения Суду и сторонам меморандумов, контрмеморандумов и, если потребуются, ответов на них, а равно всех подтверждающих их бумаг и документов.

3. Эти сообщения производятся через Секретаря, в порядке и в сроки, установленные Судом.

4. Всякий документ, предъявляемый одной из сторон, должен быть

сообщен другой в засвидетельствованной копии.

5. Устное судопроизводство состоит в заслушании Судом свидетелей, экспертов, представителей поверенных и адвокатов.

Статья 44

1. Для передачи всех извещений другим лицам, кроме представителей поверенных и адвокатов, Суд обращается непосредственно к правительству государства, на территории которого извещение должно быть вручено.

2. То же правило применяется в случаях, когда необходимо принять меры к получению доказательств на месте.

Статья 45

Слушание дела ведется под руководством Председателя или, если он не может председательствовать, Вице-Председателя; если ни тот ни другой не могут председательствовать, председательствует старший из присутствующих судей.

Статья 46

Слушание дела в Суде производится публично, если не последовало иного решения Суда или если стороны не требуют, чтобы публика не была допущена.

Статья 47

1. Каждому судебному заседанию ведется протокол, подписываемый Секретарем и Председателем.

2. Лишь этот протокол аутентичен.

Статья 48

Суд распоряжается о направлении дела, определяет формы и сроки, в которые каждая сторона должна окончательно изложить свои доводы, и принимает все меры, относящиеся к собиранию доказательств.

Статья 49

Суд может, даже до начала слушания дела, требовать от представителей предъявления любого документа или объяснений. В случае отказа составляет акт.

Статья 50

Суд может во всякое время поручить производство расследования или экспертизы всякому лицу, коллегии, бюро, комиссии или другой организации по своему выбору.

Статья 51

При слушании дела все относящиеся к делу вопросы предлагаются свидетелям и экспертам с соблюдением условий, определяемых Судом в Регламенте, упомянутом в статье 30.

Статья 52

После получения доказательств в установленные для этого сроки Суд может отказать в принятии всех дальнейших устных и письменных доказательств, которые одна из сторон пожелала бы предъявить без согласия другой.

Статья 53

1. Если одна из сторон не является в Суд или не представит своих доводов, другая сторона может просить Суд о разрешении дела в свою пользу.

2. Суд обязан, до удовлетворения этого ходатайства, удостовериться не только в подсудности ему дела, согласно статьям 36 и 37, но также и в том, имеет ли это притязание достаточное фактическое и правовое обоснование.

Статья 54

1. Когда представители, адвокаты и поверенные закончили под руководством Суда свои объяснения по делу, Председатель объявляет слушание законченным.

2. Суд удаляется для обсуждения решений.

3. Совещания Суда происходят в закрытом заседании и сохраняются в тайне.

Статья 55

1. Все вопросы разрешаются большинством голосов присутствующих судей.

2. В случае разделения голосов поровну голос Председателя или замещающего его Судьи дает перевес.

Статья 56

1. В решении должны быть приведены сообщения, на которых оно основано.

2. Решение содержит имена судей, участвовавших в его принятии.

Статья 57

Если решение, в целом или в части, не выражает единогласного мнения судей, то каждый судья имеет право представить свое особое мнение.

Статья 58

Решение подписывается Председателем и Секретарем Суда. Оно оглашается в открытом заседании Суда после надлежащего уведомления представителей сторон.

Статья 59

Решение Суда обязательно лишь для участвующих в деле сторон и лишь по данному делу.

Статья 60

Решение окончательно и не подлежит обжалованию. В случае спора о смысле или объеме решения толкование его принадлежит Суду по требованию любой стороны.

Статья 61

1. Просьба о пересмотре решения может быть заявлена лишь на основании вновь открывшихся обстоятельств, которые по своему характеру могут оказать решающее влияние на исход дела и которые при вынесении решения не были известны ни Суду, ни стороне, просящей о пересмотре, при том неперемennom условии, что такая неосведомленность не была следствием небрежности.

2. Производство по пересмотру открывается определением Суда, в котором определенно устанавливается наличие нового обстоятельства с признанием за последним характера, дающего основание к пересмотру дела, и объявляется о принятии, в силу этого, просьбы о пересмотре.

3. Суд может потребовать, чтобы условия решения были выполнены, прежде чем он откроет производство по пересмотру дела.

4. Просьба о пересмотре должна быть заявлена до истечения шестимесячного срока после открытия новых обстоятельств.

5. Никакие просьбы о пересмотре не могут быть заявлены по истечении десяти лет с момента вынесения решения.

Статья 62

1. Если какое-нибудь государство считает, что решение по делу может затронуть какой-либо его интерес правового характера, то это государство может обратиться в Суд с просьбой о разрешении вступить в дело.

2. Решение по такой просьбе принадлежит Суду.

Статья 63

1. В случае возникновения вопроса о толковании конвенции, в которой, кроме заинтересованных в деле сторон, участвуют и другие государства, Секретарь Суда немедленно извещает все эти государства.

2. Каждое из государств, получивших такое извещение, имеет право вступить в дело, и, если оно воспользуется этим правом, толкование, содержащееся в решении, равным образом обязательно и для него.

Статья 64

При отсутствии иного определения Суда каждая сторона несет свои собственные судебные издержки.

Глава IV

КОНСУЛЬТАТИВНЫЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Статья 65

1. Суд может давать консультативные заключения по любому юридическому вопросу по запросу любого учреждения, уполномоченного делать такие запросы самим Уставом Объединенных Наций или согласно этому Уставу.

2. Вопросы, по которым испрашивается консультативное заключение Суда, представляются Суду в письменном заявлении, содержащее точное изложение вопроса, по которому требуется заключение; к нему прилагаются все документы, могущие послужить к разъяснению вопроса.

Статья 66

1. Секретарь Суда немедленно сообщает о заявлении, содержащем просьбу о консультативном заключении, всем государствам, имеющим право доступа к Суду.

2. Кроме того, Секретарь Суда посылкою особого и непосредственного уведомления сообщает любому имеющему доступ к Суду государству, а также любой международной организации, которые могут, по мнению Суда (или его Председателя, если Суд не заседает), дать сведения по данному вопросу, что Суд готов принять, в течение устанавливаемого Председателем срока, относящиеся к вопросу письменные доклады или же выслушать такие же устные доклады на открытом заседании, назначаемом с этой целью.

3. Если такое государство, имеющее право доступа к Суду, не получит особого уведомления, упомянутого в пункте 2 настоящей статьи, то оно может выразить желание представить письменный доклад или быть выслушанным; Суд принимает решение по этому вопросу.

4. Государства и организации, которые представили письменные или устные доклады или и те и другие, допускаются к обсуждению докладов, сделанных другими государствами или организациями, в формах, пределах и в сроки, устанавливаемые в каждом отдельном случае Судом или, если он не заседает, Председателем Суда. Для этой цели Секретарь Суда сообщает в надлежащее время все такие письменные доклады государствам и организациям, которые сами представили подобные доклады.

Статья 67

Суд выносит свои консультативные заключения в открытом заседании, о чем предупреждаются Генеральный Секретарь и представители непосредственно заинтересованных Членов Объединенных Наций, других государств и международных организаций.

Статья 68

При осуществлении своих консультативных функций Суд, помимо указанного, руководствуется постановлениями настоящего Статута, относящимися к спорным делам, в той мере, в какой Суд признает их применимыми.

Глава V ПОПРАВКИ

Статья 69

Поправки к настоящему Статуту вводятся тем же порядком, какой предусмотрен Уставом Объединенных Наций для поправок к этому Уставу, при соблюдении, однако, всех правил, какие могут быть установлены Генеральной Ассамблеей по рекомендации Совета Безопасности относительно участия государств, не состоящих Членами Объединенных Наций, но являющихся участниками Статута.

Статья 70

Суд имеет право предлагать поправки к настоящему Статуту, какие он признает необходимыми, сообщая их письменно Генеральному Секретарю для дальнейшего рассмотрения сообразно с правилами, изложенными в статье 69.

Перевод официальный.

*Текст документа (сверен по):
Организация Объединенных Наций
сборник документов,
(Москва: Наука, 1981)*

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Преамбула

Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру:

– беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей;

– беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення;

– беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами;

– беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі;

– беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод;

– беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання;

Генеральна Асамблея проголошує цю

Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Стаття 1

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.

Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі по-

літичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Стаття 6

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 8

Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

Стаття 9

Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.

Стаття 10

Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Стаття 11

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.

2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути засто-

соване на час вчинення злочину.

Стаття 12

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Стаття 13

1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.

2. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну.

Стаття 14

Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 15

1. Кожна людина має право на громадянство.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.

2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.

3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

Стаття 17

1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 20

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.
2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Стаття 21

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.

3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Стаття 22

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.

2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.

3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Стаття 24

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Стаття 25

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і до-

помогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Стаття 26

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 27

1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

Стаття 28

Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 30

Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації.

Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року прийняла і проголосила Загальну декларацію прав людини.

(Док. ООН/PES/217 А)

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ І ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

(Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради
Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73)

Держави, які беруть участь у цьому Пакті,
беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру,

визнаючи, що ці права впливають з властивої людській особі гідності,
визнаючи, що згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами,

беручи до уваги, що за Статутом Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані заохочувати загальне поважання і додержання прав і свобод людини,

беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добиватися заохочення і додержання прав, визнаних у цьому Пакті, погоджуються про такі статті:

Частина I

Стаття 1

1. Всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

2. Всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що впливають з міжнародного економічного співробітництва, основаного на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.

3. Всі держави, які беруть участь у цьому Пакті, в тому числі ті, що несуть відповідальність за управління несамоверхніми і підопічними територіями, повинні, відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право.

Частина II

Стаття 2

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

2. Якщо це вже не передбачено існуючими законодавчими чи іншими заходами, кожна держава-учасниця цього Пакту зобов'язується вжити необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур і положень цього Пакту для вжиття таких законодавчих або інших заходів, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цьому Пакті.

3. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується:

а) забезпечити всякій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;

б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються.

Стаття 3

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма громадянськими і політичними правами, передбаченими в цьому Пакті.

Стаття 4

1. Під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держава-учасниця цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

2. Це положення не може бути підставою для якихось відступів від статей 6, 7, 8 (пункти 1 і 2), 11, 15, 16 і 18.

3. Будь-яка держава, що бере участь у цьому Пакті і використовує право відступу, повинна негайно інформувати інші держави, що беруть

участь у цьому Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення. Має бути також зроблено повідомлення через того ж посередника про дату, коли вона припиняє такий відступ.

Стаття 5

1. Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, якась група чи якась особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається в цьому Пакті.

2. Ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих у будь-яких державах-учасниках цього Пакту на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускається під тим приводом, що в цьому Пакті не визнаються такі права або що в ньому вони визнаються в меншому обсязі.

Частина III

Стаття 6

1. Право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

2. У країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту і Конвенції про запобігання злочиніві геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом.

3. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам-учасникам цього Пакту права яким би то не було шляхом відступати від будь-яких зобов'язань, прийнятих згідно з постановами Конвенції про запобігання злочиніві геноциду і покарання за нього.

4. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках.

5. Смертний вирок не виноситься за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконується щодо вагітних жінок.

6. Ніщо в цій статті не може бути підставою для відстрочення або недопущення скасування смертної кари будь-якою державою-учасницею цього Пакту.

Стаття 7

Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню.

Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам.

Стаття 8

1. Нікого не можуть держати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

2. Нікого не можуть держати в підневільному стані.

3. а) Нікого не можуть приневолювати до примусової чи обов'язкової праці;

б) у тих країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначитися позбавлення волі, пов'язане з каторжними роботами, пункт 3 (а) не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання;

с) терміном «примусова чи обов'язкова праця» в цьому пункті не охоплюється:

1) будь-яка не згадана в підпункті (б) робота чи служба, котру, як правило, повинна виконувати особа, що перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення;

2) будь-яка служба військового характеру, а в тих країнах, де визнається відмовлення від військової служби з політичних чи релігійно-етичних мотивів, будь-яка служба, передбачена законом для осіб, що відмовляються від військової служби з таких мотивів;

3) будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного становища або лиха, що загрожують життю чи благополуччю населення;

4) будь-яка робота чи служба, що входять до звичайних громадських обов'язків.

Стаття 9

1. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом.

2. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення.

3. Кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. Тримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, не має бути

загальним правилом, але звільнення може ставитись у залежність від подання гарантій явки на суд, явки на судовий розгляд у будь-якій іншій його стадії і, в разі необхідності, явки для виконання вироку.

4. Кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто був жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію, якій надано позовної сили.

Стаття 10

1. Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі.

2. а) Обвинувачені у випадках, коли немає виняткових обставин, поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремий режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб.

б) обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення.

3. Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу.

Стаття 11

Ніхто не може бути позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання.

Стаття 12

1. Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання.

2. Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. Згадані вище права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті.

4. Ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну.

Стаття 13

Іноземець, що законно перебуває на території будь-якої держави-учасниці цього Пакту, може бути висланий тільки на виконання рішення,

винесеного відповідно до закону, і, якщо імперативні міркування державної безпеки не вимагають іншого, має право на подання доводів проти свого вислання, на перегляд своєї справи компетентною властю чи особою або особами, спеціально призначеними компетентною властю, і на те, щоб бути представленим для цієї мети перед цією властю, особою чи особами.

Стаття 14

1. Всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або - в тій мірі, в якій це, на думку суду, є строго необхідним, - при особливих обставинах, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми.

2. Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом.

3. Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності:

a) бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;

b) мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником;

c) бути судженим без невинувинуваної затримки;

d) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника;

e) допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;

f) користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;

g) не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до

визнання себе винним.

4. Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню.

5. Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом.

6. Коли будь-яку особу остаточним рішенням було засуджено за кримінальний злочин і коли винесений їй вирок був потім скасований або їй було даровано помилування на тій підставі, що якась нова чи нововиявлена обставина незаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, котра зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує компенсацію згідно з законом, коли не буде доведено, що зазначена невідома обставина не була свого часу виявлена виключно або частково з її вини.

7. Ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточним засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни.

Стаття 15

1. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упушення, що, згідно з діючим на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш легке покарання, дія цього закону поширюється на даного злочинця.

2. Ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упушення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно з загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством.

Стаття 16

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 17

1. Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію.

2. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань.

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Стаття 19

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

- а) для поважання прав і репутації інших осіб;
- б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Стаття 20

1. Будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом.

2. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом.

Стаття 21

Визнається право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Стаття 22

1. Кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цим правом для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції.

3. Ніщо в цій статті не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту прав на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосувати закон так, щоб завдавалося шкоди цим гарантіям.

Стаття 23

1. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави.

2. За чоловіками і жінками, які досягли шлюбного віку, визнається право на одруження і право заснувати сім'ю.

3. Жоден шлюб не може бути укладений без вільної і цілковитої згоди тих, що одружуються.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, повинні вжити належних заходів для забезпечення рівності прав і обов'язків обох з подружжя щодо одруження, під час перебування в шлюбі і при його розірванні. В разі розірвання шлюбу має передбачатися необхідний захист усіх дітей.

Стаття 24

1. Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави.

2. Кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження і повинна мати ім'я.

3. Кожна дитина має право на набуття громадянства.

Стаття 25

Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному

голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців;

с) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

Стаття 26

Всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону.

В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Частина IV

Стаття 28

1. Створюється Комітет по правах людини (іменований нижче в цьому Пакті «Комітет»). Він складається з вісімнадцяти членів і виконує функції, передбачені нижче.

2. До складу Комітету входять особи, які є громадянами держав-учасниць цього Пакту і мають високі моральні якості та визнану компетентність у галузі прав людини, причому береться до уваги корисність участі кількох осіб, що мають юридичний досвід.

3. Члени Комітету обираються і працюють як такі.

Стаття 29

1. Члени Комітету обираються таємним голосуванням із списку осіб, що відповідають вимогам, передбаченим у статті 28, і були висунуті для цієї мети державами-учасницями цього Пакту.

2. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, може висунути не більше двох осіб. Ці особи повинні бути громадянами держави, що їх висуває.

3. Будь-яка особа має право на повторне висунення.

Стаття 30

1. Перші вибори проводяться не пізніше як через шість місяців з дня набрання чинності цим Пактом.

2. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів до Комітету, крім виборів для заповнення тих вакансій, про відкриття яких оголошується відповідно до статті 34, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається з письмовим запрошенням до держав-учасниць цього Пакту подати протягом трьох місяців кандидатури в члени Комітету.

3. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй складає в алфавітному порядку список усіх висунутих таким чином осіб із зазначенням держав-учасниць цього Пакту, які висунули даних осіб, і подає цей список державам, що беруть участь у цьому Пакті, не пізніше як за місяць до дати проведення кожних виборів.

4. Обрання членів Комітету проводиться на засіданні держав-учасниць цього Пакту, яке скликає Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй в центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На цьому засіданні, для якого кворумом є присутність двох третин держав-учасниць цього Пакту, обраними до Комітету є ті особи, кандидатури яких дістають найбільше число голосів присутніх і голосуючих представників держав-учасниць.

Стаття 31

1. До Комітету не може входити більш як по одному громадянину однієї і тієї ж держави.

2. При виборах до Комітету береться до уваги справедливий географічний розподіл членів і представництво різних форм цивілізації та основних правових систем.

Стаття 32

1. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути переобраними при повторному висуненні їх кандидатур. Однак строк повноважень дев'яти з тих членів, яких обрано на перших виборах, минає в кінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих дев'яти членів визначає за жеребом голова засідання, про яке згадується в пункті 4 статті 30.

2. По закінченні повноважень вибори проводяться відповідно до попередніх статей даної частини цього Пакту.

Стаття 33

1. Якщо, на одностайну думку інших членів, якийсь член Комітету припинив виконання своїх функцій з будь-якої причини, крім тимчасової відсутності, Голова Комітету повідомляє Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який оголошує потім місце цього члена вакантним.

2. У разі смерті або виходу у відставку якогось члена Комітету Голова негайно повідомляє Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який оголошує це місце вакантним з дня смерті або з того дня, коли вихід у відставку стає дійсним.

Стаття 34

1. Коли оголошується відкриття вакансії відповідно до статті 33 і коли строк повноважень члена, що його має бути замінено, не скінчується протягом шести місяців після оголошення цієї вакансії, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє про це кожному державу-учасниці цього Пакту, яка може протягом двох місяців подати відповідно до статті 29 кандидатуру для заповнення цієї вакансії.

2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй складає в алфавітному порядку список висунутих таким чином осіб і подає цей список державам, які беруть участь у цьому Пакті. Вибори для заповнення вакансії проводяться потім згідно з відповідними положеннями даної частини цього Пакту.

3. Член Комітету, обраний для зайняття вакансії, оголошеної відповідно до статті 33, займає посаду протягом решти частини строку повноважень члена, який звільнив місце в Комітеті, згідно з положеннями зазначеної статті.

Стаття 35

Члени Комітету одержують затверджену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй в порядку і на умовах, встановлюваних Генеральною Асамблеєю з урахуванням важливості обов'язків Комітету.

Стаття 36

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідний персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення функцій Комітету відповідно до цього Пакту.

Стаття 37

1. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй скликає перше засідання Комітету в центральних установах Організації Об'єднаних Націй.

2. Після свого першого засідання Комітет збирається в такий час, який передбачено в його правилах процедури.

3. Комітет звичайно збирається в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або у Відділенні Організації Об'єднаних Націй у Женеві.

Стаття 38

Кожний член Комітету до того, як почати виконання своїх обов'язків, робить урочисту заяву на відкритому засіданні Комітету про те, що здійснюватиме свої функції безсторонньо і сумлінно.

Стаття 39

1. Комітет обирає своїх службових осіб на дворічний строк. Вони можуть бути переобрані.

2. Комітет встановлює свої власні правила процедури, але ці правила повинні, зокрема, передбачити, що:

- a) дванадцять членів Комітету утворюють кворум;
- b) постанови Комітету приймаються більшістю голосів присутніх членів.

Стаття 40

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються подавати доповіді про здійснені ними заходи для втілення у життя прав, визнаних у цьому Пакті, і про прогрес, досягнутий у використанні цих прав:

- a) протягом одного року після набрання чинності цим Пактом щодо відповідних держав-учасниць;
- b) після цього в усіх випадках, коли того зажадає Комітет.

2. Всі доповіді подаються Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй, який надсилає їх у Комітет для розгляду. В доповідях зазначаються фактори та утруднення, коли такі є, що впливають на втілення у життя цього Пакту.

3. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй після консультацій з Комітетом може послати заінтересованим спеціалізованим установам примірники тих частин доповідей, які можуть стосуватися сфери їх компетенції.

4. Комітет вивчає доповіді, подані державами, які беруть участь у цьому Пакті. Він надсилає державам-учасницям свої доповіді і такі зауваження загального порядку, які вважатиме доцільними. Комітет може також послати Економічній і соціальній раді ці зауваження разом з примірниками доповідей, одержаними ним від держав, які беруть участь у цьому Пакті.

5. Держави-учасниці цього Пакту можуть подавати до Комітету свої міркування щодо будь-яких зауважень, що їх може бути зроблено відповідно до пункту 4 цієї статті.

Стаття 41

1. Відповідно до цієї статті держава, яка бере участь у цьому Пакті, може в будь-який час заявити, що вона визнає компетенцію Комітету одержувати і розглядати повідомлення про те, що якась держава-учасниця твердить, що інша держава-учасниця не виконує своїх зобов'язань за цим Пактом. Повідомлення, передбачені цією статтею, можуть прийматися і розглядатися тільки в тому разі, коли їх подала держава-учасниця, яка зробила заяву про визнання для себе компетенції цього Комітету. Комітет не приймає ніяких повідомлень, коли вони стосуються держави-учасниці, яка не зробила такої заяви. Повідомлення, одержані згідно з цією статтею, розглядаються відповідно до такої процедури:

- a) коли якась держава-учасниця цього Пакту вважає, що інша держава-учасниця не втілює в життя постанов цього Пакту, то вона може письмовим повідомленням довести це питання до відома зазначеної держави-

учасниці. Протягом трьох місяців після одержання цього повідомлення держава, яка одержала його, подає в письмовій формі тій державі, яка надіслала таке повідомлення, пояснення чи будь-яку іншу заяву з роз'ясненням у цьому питанні, де має бути, наскільки це є можливим і доцільним, зазначено внутрішні процедури і заходи, яких було вжито, буде вжито або може бути вжито в цьому питанні;

b) коли питання не вирішено на задоволення обох заінтересованих держав-учасниць протягом шести місяців після отримання одержуючою державою першого повідомлення, будь-яка з цих держав має право передати це питання в Комітет, повідомивши про це Комітет і другу державу;

c) Комітет розглядає передане йому питання тільки після того, як переконається, що відповідно до загально визнаних принципів міжнародного права всі доступні внутрішні засоби було випробувано і вичерпано в даному разі. Це правило не діє в тих випадках, коли застосування цих засобів не виправдано затягується;

d) при розгляді повідомлень, передбачених цією статтею, Комітет проводить закриті засідання;

e) з додержанням постанов підпункту (c) Комітет надає свої добрі послуги заінтересованим державам-учасницям з метою дружнього вирішення питання на основі поважання прав людини та основних свобод, визнаних в цьому Пакті;

f) в будь-якому переданому на його розгляд питанні Комітет може звернутися до заінтересованих держав-учасниць, згаданих у підпункті (b), з проханням подати будь-яку інформацію, що стосується справи;

g) заінтересовані держави-учасниці, згадані в підпункті (b), мають право бути представленими при розгляді в Комітеті питання і робити заяви усно і (або) письмово;

h) Комітет подає протягом дванадцяти місяців з дня одержання повідомлення відповідно до підпункту (b) доповідь:

I) коли досягається вирішення в рамках постанов підпункту (e), то Комітет обмежується в своїй доповіді коротким викладом фактів і досягнутого рішення;

II) коли вирішення в рамках постанов підпункту (e) не досягнуто, то Комітет обмежується в своїй доповіді коротким викладом фактів; письмові заяви і запис усних заяв, що їх виклали заінтересовані держави-учасниці, додаються до доповіді.

У кожному питанні доповідь надсилається заінтересованим державам-учасницям.

2. Постанови цієї статті набирають чинності, коли десять держав, які беруть участь у цьому Пакті, зроблять заяву відповідно до пункту 1 цієї статті. Такі заяви депонуються державами-учасницями у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який надсилає їх копії решті держав-учасниць.

Заява може бути в будь-який час взята назад повідомленням Генерального секретаря. Така дія не перешкоджає розглядові будь-якого питання, що є предметом повідомлення, вже переданого відповідно до цієї статті, ніякі подальші повідомлення будь-якої держави-учасниці не приймаються після одержання Генеральним секретарем повідомлення про взяття заяви назад, якщо заінтересована держава-учасниця не зробила нової заяви.

Стаття 42

1. а) Коли будь-яке запитання, передане Комітету відповідно до статті 41, не вирішено на задоволення заінтересованих держав-учасниць, Комітет може за попередньою згодою заінтересованих держав-учасниць призначити спеціальну Погоджувальну комісію (далі іменовану Комісія). Добрі послуги Комісії надаються заінтересованим державам-учасницям з метою полюбовного вирішення даного питання на основі додержання положень цього Пакту;

б) Комісія складається з п'яти осіб, прийнятних для заінтересованих держав-учасниць. Якщо заінтересовані держави-учасниці не досягнуть протягом трьох місяців згоди щодо всього складу або частини складу Комісії, то ті члени Комісії, про призначення яких не було досягнуто згоди, обираються шляхом таємного голосування більшістю в дві третини голосів Комітету із складу його членів.

2. Члени Комісії як такі виконують свої обов'язки. Вони не повинні бути громадянами заінтересованих держав-учасниць або держави, що не бере участі в цьому Пакті, чи держави-учасниці, яка не зробила заяви відповідно до статті 41.

3. Комісія обирає свого Голову і встановлює свої власні правила процедури.

4. Засідання Комісії звичайно проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або у Відділенні Організації Об'єднаних Націй у Женеві. Однак вони можуть проводитися в інших місцях, які може визначити Комісія в консультації з Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй і відповідними державами-учасницями.

5. Секретаріат, наданий відповідно до статті 36, також обслуговує комісії, що призначаються на підставі цієї статті.

6. Одержана і вивчена Комітетом інформація надається в розпорядження Комісії, і Комісія може звернутися до заінтересованих держав-учасниць з проханням подати будь-яку інформацію, що стосується справи.

7. Коли Комісія повністю розгляне питання, але в усякому разі не пізніше ніж через дванадцять місяців після того, як їй було передано це питання, вона подає Голові Комітету доповідь для надіслання її заінтересованим державам-учасницям:

а) якщо Комісія не може завершити розгляд даного питання в межах дванадцяти місяців, вона обмежує свою доповідь коротким викладом про стан розгляду нею даного питання;

b) якщо досягається полюбовне вирішення даного питання на основі додержання прав людини, визнаних у цьому Пакті, Комісія обмежує свою доповідь коротким викладом фактів і досягнутого вирішення;

c) якщо вирішення, зазначене в підпункті (b), не досягається, доповідь Комісії містить її висновки в усіх питаннях фактичного характеру, що стосується спору між заінтересованими державами-учасницями, та її міркування про можливість полюбовного врегулювання цього питання. Ця доповідь також містить письмові заяви і запис усних заяв, зроблених заінтересованими державами-учасницями;

d) якщо доповідь Комісії подається згідно з підпунктом (c), заінтересовані держави-учасниці протягом трьох місяців після одержання цієї доповіді повідомляють Голову Комітету про те, чи згодні вони із змістом доповіді Комісії.

8. Постанови цієї статті не принижують обов'язків Комітету, передбачених у статті 41.

9. Заінтересовані держави-учасниці рівною мірою несуть усі витрати членів Комісії відповідно до кошторису, що подається Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй.

10. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй має право оплачувати витрати членів Комісії, коли необхідно, до їх відшкодування заінтересованими державами-учасницями відповідно до пункту 9 цієї статті.

Стаття 43

Члени Комітету і спеціальних погоджувальних комісій, яких може бути призначено згідно з статтею 42, мають право на пільги, привілеї та імунітети експертів, що посилаються Організацією Об'єднаних Націй у відрядження, як це передбачено у відповідних розділах Конвенції про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 44

Положення про здійснення цього Пакту застосовуються без шкоди для процедур у галузі прав людини, визначених установчими актами і конвенціями Організації Об'єднаних Націй та спеціалізованих установ або відповідно до них, і не перешкоджають державам, які беруть участь у цьому Пакті, вдаватися до інших процедур вирішення спору на підставі діючих між ними загальних і спеціальних міжнародних угод.

Стаття 45

Комітет подає Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй через Економічну і соціальну раду щорічну доповідь про свою роботу.

Частина V

Стаття 46

Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як приниження значення постанов Статуту Організації Об'єднаних Націй і статутів спеціалізованих установ, що визначають відповідні обов'язки різних органів Організації Об'єднаних Націй і спеціалізованих установ щодо тих предметів, яких стосується цей Пакт.

Стаття 47

Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як ущемлення невід'ємного права всіх народів володіти і користуватися повною мірою і вільно своїми природними багатствами та ресурсами.

Частина VI

Стаття 48

1. Цей Пакт відкрито для підписання будь-якою державою-членом Організації Об'єднаних Націй або членом будь-якої з її спеціалізованих установ, будь-якою державою-учасницею Статуту Міжнародного Суду та будь-якою іншою державою, запрошеною Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй до участі в цьому Пакті.

2. Цей Пакт підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти депонуються у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

3. Цей Пакт відкрито для приєднання будь-якої держави, зазначеної в пункті 1 цієї статті.

4. Приєднання здійснюється депонуванням документа про приєднання у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

5. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє всі держави, які підписали цей Пакт або приєдналися до нього, про депонування кожної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 49

1. Цей Пакт набирає чинності через три місяці з дня депонування у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй тридцять п'ятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цей Пакт або приєднається до нього після депонування тридцять п'ятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, цей Пакт набирає чинності через три місяці з дня депонування її власної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 50

Постанови цього Пакту поширюються на всі частини федеративних держав без будь-яких обмежень чи винятків.

Стаття 51

1. Будь-яка держава, що бере участь у цьому Пакті, може пропонувати поправки і подавати їх Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй пересилає потім будь-які запропоновані поправки державам-учасникам цього Пакту з проханням повідомити його, чи висловлюються вони за скликання конференції держав-учасниць з метою розгляду цих пропозицій і проведення щодо них голосування.

Якщо принаймні третина держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає цю конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прийнята більшістю держав-учасниць, що були присутні і брали участь у голосуванні на цій конференції, подається Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй на затвердження.

2. Поправки набирають чинності після затвердження їх Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і прийняття їх більшістю в дві третини держав-учасниць цього Пакту відповідно до їх конституційних процедур.

3. Коли поправки набирають чинності, вони стають обов'язковими для тих держав-учасниць, які їх прийняли, а для інших держав-учасниць залишаються обов'язковими постанови цього Пакту та будь-які попередні поправки, ними прийняті.

Стаття 52

Незалежно від повідомлень, зроблених згідно з пунктом 5 статті 48, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє всі держави, про які йдеться в пункті 1 тієї ж статті, про таке:

- а) підписання, ратифікації і приєднання згідно з статтею 48;
- б) дату набрання чинності цим Пактом згідно з статтею 49 і дату набрання чинності будь-якими поправками згідно з статтею 51.

Стаття 53

1. Цей Пакт, англійський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якого є цілком автентичними, підлягає здачі на зберігання в архів Організації Об'єднаних Націй.

2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй пересилає за-свідчені копії цього Пакту всім державам, зазначеним у статті 48.

Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН.

Док. ООН A/RES/2200 A (XXI)

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ І КУЛЬТУРНІ ПРАВА

(Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради
Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73)

Держави, які беруть участь у цьому Пакті,
беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Стату-
том Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої всім чле-
нам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи,
справедливості і загального миру,
визнаючи, що ці права впливають з властивої людській особі гіднос-
ті,
визнаючи, що згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал ві-
льної людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити, тільки
якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися свої-
ми економічними, соціальними і культурними та політичними правами,
беручи до уваги, що за Статутом Організації Об'єднаних Націй дер-
жави зобов'язані заохочувати загальне поважання і додержання прав і сво-
бод людини,
беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо
інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добивати-
ся заохочення і додержання прав, визнаних у цьому Пакті, погоджуються
про такі статті:

Частина I

Стаття 1

1. Всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток.
2. Всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що впливають з міжнародного економічного співробітництва, ґрунтованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.
3. Всі держави, які беруть участь у цьому Пакті, в тому числі ті, що несуть відповідальність за управління несамоверхніми і підопічними територіями, повинні, відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право.

Частина II

Стаття 2

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

3. Країни, що розвиваються, можуть з належним урахуванням прав людини і свого народного господарства визначати, в якій мірі вони гарантуватимуть визнані в цьому Пакті економічні права особам, котрі не є їх громадянами.

Стаття 3

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма економічними, соціальними і культурними правами, передбаченими в цьому Пакті.

Стаття 4

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що відносно користування тими правами, що їх та чи інша держава забезпечує відповідно до цього Пакту, дана держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві.

Стаття 5

1. Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, якась група чи якась особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення будь-яких прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається у цьому Пакті.

2. Ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь країні на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускається під тим приводом, що в цьому Пакті не визнаються такі права або що в ньому вони визнаються у меншому обсязі.

Частина III

Стаття 6

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права.

2. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту з метою повного здійснення цього права, включають програми професійно-технічного навчання і підготовки, шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини.

Стаття 7

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи, зокрема:

а) винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим:

I) справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю;

II) задовільне існування для них самих та їхніх сімей відповідно до постанов цього Пакту;

б) умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни;

с) однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації;

д) відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні.

Стаття 8

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити:

а) право кожної людини створювати для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійні спілки і вступати до них на свій вибір при єдиній умові додержання правил відповідної організації. Користування зазначеним правом не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших;

б) право професійних спілок утворювати національні федерації чи конфедерації і право цих останніх засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до них;

с) право професійних спілок функціонувати безперешкодно без будь-яких обмежень, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в

демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших;

d) право на страйки при умові його здійснення відповідно до законів кожної країни.

2. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цими правами для осіб, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністрації держави.

3. Ніщо в цій статті не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту права на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосовувати закон так, щоб завдавалося шкоди цим гарантіям.

Стаття 9

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

Стаття 10

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що:

1. Сім'я, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися по можливості якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей та їх виховання. Шлюб повинен укладатися за вільною згодою тих, хто одружується.

2. Особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою по соціальному забезпеченню.

3. Особливих заходів охорони і допомоги має вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою. Дітей і підлітків має бути захищено від економічної і соціальної експлуатації.

Застосування їх праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я чи небезпечній для життя або такій, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно бути каране за законом. Крім того, держави повинні встановити межі віку, нижче яких користування платною дитячою працею забороняється і карається законом.

Стаття 11

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживуть належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного

співробітництва, ґрунованого на вільній згоді.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнаючи основне право кожної людини на свободу від голоду, повинні вживати необхідних заходів індивідуально і в порядку міжнародного співробітництва, які б включали проведення конкретних програм для того, щоб:

a) поліпшити методи виробництва, зберігання і розподілу продуктів харчування шляхом широкого використання технічних і наукових знань, поширення знань про принципи харчування і вдосконалення або реформи аграрних систем так, щоб досягти найбільш ефективного освоєння і використання природних ресурсів, і

b) забезпечити справедливий розподіл світових запасів продовольства відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн, як імпортуючих, так і експортуючих продукти.

Стаття 12

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я.

2. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, включають ті, які є необхідними для:

a) забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності і здорового розвитку дитини;

b) поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості;

c) запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними;

d) створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби.

Стаття 13

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особистості та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що для повного здійснення цього права:

a) початкова освіта повинна бути обов'язковою і безплатною для всіх;

b) середня освіта в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, повинна бути відкрита і зроблена доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запрова-

дження безплатної освіти;

с) вища освіта повинна бути зроблена однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

д) елементарна освіта повинна заохочуватися або інтенсифікуватися по можливості для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти;

е) має активно проводитися розвиток мережі шкіл усіх ступенів, повинна бути встановлена задовільна система стипендій і повинні постійно поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань.

4. Ніяка частина цієї статті не повинна тлумачитись у розумінні припинення свободи окремих осіб та установ створювати навчальні заклади і керувати ними при незмінній умові додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, і вимоги, щоб освіта, яку дають у таких закладах, відповідала тому мінімуму вимог, що його може бути встановлено державою.

Стаття 14

Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті і яка на час свого вступу до числа учасників не змогла встановити на території своєї метрополії або на інших територіях, що перебувають під її юрисдикцією, обов'язкової безплатної початкової освіти, зобов'язується протягом двох років виробити і прийняти докладний план заходів для поступового втілення у життя - протягом розумної кількості років, яка повинна бути зазначена в цьому плані, - принципу обов'язкової безплатної загальної освіти.

Стаття 15

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на:

а) участь у культурному житті;

б) користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування;

с) користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є.

2. Заходи, яких повинні вживати держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, включають ті, які є необхідними для охорони, розвитку і поширення досягнень науки та культури.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються пова-

жати свободу, безумовно необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають користь, що їм дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях.

Частина IV

Стаття 16

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються подавати відповідно до цієї частини даного Пакту доповіді про вживані ними заходи і про прогрес на шляху до додержання прав, визнаних у цьому Пакті.

2. а) Всі доповіді подаються Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй, який надсилає їх примірники на розгляд в Економічну і соціальну раду відповідно до положень цього Пакту.

б) Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй також пересилає спеціалізованим установам примірники доповідей або будь-які відповідні частини доповідей держав-учасниць цього Пакту, які також є членами цих спеціалізованих установ, оскільки такі доповіді або частини цих доповідей стосуються якихось питань, що входять до рамок обов'язків вищезазначених установ відповідно до їх конституційних актів.

Стаття 17

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, подають свої доповіді по етапах відповідно до програми, що повинна бути встановлена Економічною і соціальною радою протягом року після набрання чинності цим Пактом по консультації з державами-учасниками і заінтересованими спеціалізованими установами.

2. У доповідях можуть зазначатися фактори та труднощі, що впливають на ступінь виконання обов'язків за цим Пактом.

3. Коли відповідні відомості були раніше передані Організації Об'єднаних Націй або якійсь спеціалізованій установі якою-небудь державою-учасницею цього Пакту, то немає потреби відтворювати ці відомості, і буде достатнім точне посилання на відомості, передані таким чином.

Стаття 18

На виконання своїх обов'язків за Статутом ООН у галузі прав людини та основних свобод Економічна і соціальна рада може вступати в угоди з спеціалізованими установами про надання ними їх доповідей про прогрес на шляху до досягнення додержання постанов цього Пакту, що належать до сфери їх діяльності. Ці доповіді можуть включати подробиці прийнятих їх компетентними органами рішень і рекомендацій про таке здійснення.

Стаття 19

Економічна і соціальна рада може передавати в Комісію по правах людини для розгляду і дачі загальних рекомендацій або у відповідних випадках до відома доповіді, що стосуються прав людини і подаються державами відповідно до статей 16 та 17, і доповіді, що стосуються прав людини і подаються спеціалізованими установами відповідно до статті 18.

Стаття 20

Заінтересовані держави-учасниці цього Пакту і спеціалізовані установи можуть подавати Економічній і соціальній раді зауваження щодо будь-якої загальної рекомендації згідно з статтею 19 чи щодо посилання на таку загальну рекомендацію в будь-якій доповіді Комісії по правах людини або в будь-якому документі, що на нього там дається посилання.

Стаття 21

Економічна і соціальна рада може подавати час від часу Генеральній Асамблеї доповіді з рекомендаціями загального характеру і з коротким викладом відомостей, одержуваних від держав-учасниць цього Пакту і від спеціалізованих установ, про вжиті заходи і досягнуті результати в галузі забезпечення загального додержання прав, визнаних у цьому Пакті.

Стаття 22

Економічна соціальна рада може звертати увагу інших органів Організації Об'єднаних Націй, її допоміжних органів і спеціалізованих установ, які займаються поданням технічної допомоги, на будь-які питання, що виникають у зв'язку з доповідями, згаданими в цій частині даного Пакту, які можуть бути корисні цим органам при винесенні кожним з них у межах своєї компетенції рішень щодо доцільності міжнародних заходів, що могли б сприяти ефективному поступовому втіленню у життя цього Пакту.

Стаття 23

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, погоджуються, що до числа міжнародних заходів, які сприяють здійсненню прав, визнаних у цьому Пакті, належить застосування таких засобів, як укладання конвенцій, прийняття рекомендацій, подання технічної допомоги та проведення регіональних нарад і технічних нарад з метою консультацій, а також дослідження, організовані спільно з заінтересованими урядами.

Стаття 24

Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як приниження значення постанов Статуту Організації Об'єднаних Націй і статутів спеціалізованих установ, що визначають відповідні обов'язки різних органів Організації Об'єднаних Націй і спеціалізованих установ щодо питань, яких стосується цей Пакт.

Стаття 25

Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як приниження невід'ємного права всіх народів повністю і вільно володіти і користуватися своїми природними багатствами та ресурсами.

Частина V

Стаття 26

1. Цей Пакт відкрито для підписання будь-якою державою-членом Організації Об'єднаних Націй або членом будь-якої з її спеціалізованих установ, будь-якою державою-учасницею Статуту Міжнародного Суду та будь-якою іншою державою, запрошеною Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй до участі в цьому Пакті.

2. Цей Пакт підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти депонуються у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

3. Цей Пакт відкрито для приєднання будь-якої держави, зазначеної в пункті 1 цієї статті.

4. Приєднання здійснюється депонуванням документа про приєднання у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

5. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє всі держави, які підписали цей Пакт або приєдналися до нього, про депонування кожної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 27

1. Цей Пакт набирає чинності через три місяці з дня депонування у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй тридцять п'ятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цей Пакт або приєднається до нього після депонування тридцять п'ятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, цей Пакт набирає чинності через три місяці з дня депонування її власної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 28

Постанови цього Пакту поширюються на всі частини федеративних держав без будь-яких обмежень чи винятків.

Стаття 29

1. Будь-яка держава, що бере участь у цьому Пакті, може пропонувати поправки і подавати їх Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Генеральний секретар пересилає потім будь-які запропоновані поправки державам-учасникам цього Пакту з проханням повідомити його, чи висловлюються вони за скликання конференції держав-учасниць з метою

розгляду цих пропозицій і проведення по них голосування. Якщо принаймні третина держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй скликає цю конференцію під егідою Організації, Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прийнята більшістю держав-учасниць, що були присутні і брали участь у голосуванні на цій конференції, подається Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй на затвердження.

2. Поправки набирають чинності після затвердження їх Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і прийняття їх більшістю в дві третини держав-учасниць цього Пакту, відповідно до їх конституційних процедур.

3. Коли поправки набирають чинності, вони стають обов'язковими для тих держав-учасниць, які їх прийняли, а для інших держав-учасниць залишаються обов'язковими постанови цього Пакту і всі попередні поправки, ними прийняті.

Стаття 30

Незалежно від повідомлень, зроблених згідно з пунктом 5 статті 26, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє всі держави, про які йдеться в пункті 1 тієї ж статті, про таке:

- а) підписання, ратифікації і приєднання згідно з статтею 26;
- б) дату набрання чинності цим Пактом згідно з статтею 27 і дату набрання чинності будь-якими поправками згідно з статтею 29.

Стаття 31

1. Цей Пакт, англійський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якого є цілком автентичними, підлягає здачі на зберігання в архів Організації Об'єднаних Націй.

2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй пересилає за-свідчені копії цього Пакту всім державам, зазначеним у статті 26.

Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН.

Док. ООН A/RES/2200 A (XXI)

КОНВЕНЦІЯ
про захист прав людини та основних свобод
(Рим, 4.XI.1950)

Офіційний переклад із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11

* Переклад здійснено спільно з Міністерством закордонних справ України та Українською Правничою Фундацією. Текст офіційного перекладу затверджено Міністерством закордонних справ України, Міністерством юстиції України та Українською комісією з питань правничої термінології.

До тексту Конвенції було внесено поправки, відповідно до положень Протоколу №3, який набрав чинності 21 вересня 1970 року, Протоколу №5, який набрав чинності 20 грудня 1971 року, і Протоколу №8, який набрав чинності 1 січня 1990 року, і цей текст також включив текст Протоколу №2, який відповідно до пункту 3 статті 5 цього Протоколу був складовою частиною Конвенції з моменту набрання ним чинності 21 вересня 1970 року. Всі положення, що їх було змінено або доповнено згідно з цими протоколами, замінюються Протоколом №11 з 1 листопада 1998 року – дати набрання ним чинності. З цієї дати Протокол №9, який набрав чинності 1 жовтня 1994 року, скасовується.

Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і подальше здійснення прав людини та основних свобод, знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основні свободи, які складають підвалини справедливості і миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать, сповнені рішучості, як уряди європейських країн, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права, зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації домовилися про таке:

Стаття 1 (1)

Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Розділ I (1) **ПРАВА І СВОБОДИ**

Стаття 2 (1)

Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- a) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- b) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;
- c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3 (1)

Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4 (1)

Заборона рабства та примусової праці

- 1. Ніхто не може триматися в рабстві або в підневільному стані.
- 2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.
- 3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється на:
 - a) будь-яку роботу, виконання якої звичайно вимагається під час тримання під вартою, призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції, або під час умовного звільнення з-під варти;
 - b) будь-яку службу військового характеру або у випадку, коли особа відмовляється від неї з релігійних чи політичних мотивів у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка має виконуватися замість обов'язкової військової служби;
 - c) будь-яку службу, яка має виконуватися у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, що загрожує життю чи благополуччю суспільства;
 - d) будь-яку роботу чи службу, яка входить у звичайні громадянські обов'язки.

Стаття 5 (1)

Право на свободу та особисту недоторканність

- 1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність.

Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

- a) законне ув'язнення особи після її засудження компетентним судом;
- b) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;
- c) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обгрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою припровадження його до встановленого законом компетентного органу;
- e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічно хворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- f) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

2. Кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту с пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду.

Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування.

Стаття 6 (1)

Право на справедливий судовий розгляд

1. Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обгрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або

якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено згідно із законом.

3. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього;

б) мати достатньо часу й можливостей для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

е) якщо він не розуміє мову, яка використовується у суді, або не розмовляє нею – отримувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 7 (1)

Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії або бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення за національними законами або за міжнародним правом. Не може також призначатися покарання, тяжче від того, яке застосовувалося на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не стоїть на перешкоді судовому розглядові і покаранню будь-якої особи за будь-які дії чи бездіяльність, які на час їх вчинення становили кримінальне правопорушення згідно із загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями.

Стаття 8 (1)

Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробу-

ту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9 (1)

Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10 (1)

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

Стаття 11 (1)

Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або органів державного управління.

Стаття 12 (1)

Право на шлюб

Чоловіки та жінки, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Стаття 13 (1)

Право на ефективний засіб правового захисту

Кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи.

Стаття 14 (1)

Заборона дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Стаття 15 (1)

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої надзвичайної ситуації в державі, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, – за умови, якщо такі заходи не суперечать іншим її міжнародно-правовим зобов'язанням.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, або від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка використовує це право відступу від своїх зобов'язань, повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про всі вжиті нею заходи і про причини їх вжиття. Вона також інформує Генерального секретаря Ради Європи про те, коли такі заходи було припинено і з якого часу положення Конвенції знову повністю виконуються.

Стаття 16 (1)

Обмеження щодо політичної діяльності іноземців

Ніщо в статтях 10, 11 і 14 не може розглядатися як таке, що перешкоджає запровадженню Високими Договірними Сторонами обмежень щодо політичної діяльності іноземців.

Стаття 17 (1)

Заборона зловживання правами

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі будь-яке право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції.

Стаття 18 (1)

Обмеження у застосуванні обмежень на права

Обмеження, які дозволяються цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, можуть застосовуватися тільки з тією метою, для якої вони передбачені.

Розділ II (2)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 19

Створення суду

Для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини (далі «Суд»), який функціонує на постійній основі.

Стаття 20

Кількісний склад суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21

Критерії добору суддів

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом.
2. Судді засідають в Суді у своїй особистій якості.
3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, що є несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, які виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22

Вибори суддів

1. Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів із трьох кандидатів, представле-

них Високою Договірною Стороною.

2. Така сама процедура застосовується під час довиборів до Суду у випадку приєднання нових Високих Договірних Сторін, а також при заповненні вакансій, що виникають.

Стаття 23

Строк повноважень

1. Судді обираються строком на шість років. Вони можуть бути переобрані. Однак строк повноважень половини складу суддів, обраних на перших виборах, спливає через три роки.

2. Судді, строк повноважень яких спливає через перші три роки, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після їх обрання.

3. З метою забезпечення, наскільки це можливо, поновлення повноважень половини складу суддів кожні три роки, Парламентська Асамблея може до початку будь-яких наступних виборів вирішити, що тривалість строку або строків повноважень одного або кількох суддів, які мають бути обраними, буде іншою ніж шість років, але не більшою дев'яти і не меншою трьох років.

4. У випадках, коли йдеться про більше ніж один строк повноважень і коли Парламентська Асамблея застосовує попередній пункт, розподіл строків повноважень здійснюється Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після виборів.

5. Суддя, обраний для заміни судді, строк повноважень якого не сплив, обіймає посаду протягом решти строку повноважень свого попередника.

6. Строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70-річного віку.

7. Судді обіймають свою посаду до їх заміщення. Проте після заміни вони продовжують розгляд тих справ, які вже є в їхньому провадженні.

Стаття 24

Звільнення з посади

Жоден суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки рішення про його невідповідність встановленим вимогам не буде ухвалене іншими суддями більшістю у дві третини голосів.

Стаття 25

Канцелярія та судові секретарі

Суд має канцелярію, функції та організація якої визначаються в Регламенті Суду. Суду в його діяльності надають допомогу судові секретарі.

Стаття 26

Пленарні засідання Суду

На пленарних засіданнях Суду:

а) обираються його Голова та один або два заступники Голови стро-

- ком на три роки; вони можуть бути переобрані;
- b) створюються палати на встановлений строк;
 - c) обираються голови палат Суду; вони можуть бути переобрані;
 - d) приймається Регламент Суду;
 - e) обираються секретар Суду та один або кілька заступників секретаря.

Стаття 27

Комісії, палати та Велика палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає в комісіях у складі трьох суддів, у палатах у складі семи суддів та у Великій палаті у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комісії на встановлений строк.

2. Як член палати та Великої палати за посадою засідає суддя, обраний від заінтересованої держави-учасниці, або, за відсутності такого чи в разі неспроможності такого взяти участь у засіданні, особа, яка визначається на вибір такої держави і засідає як суддя.

3. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, які визначаються відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жоден суддя з палати, яка постановила судове рішення, за винятком голови палати та судді, який засідав від заінтересованої держави-учасниці.

Стаття 28

Заяви комісії про неприйнятність

Комісія може – одноставним голосуванням – визнати непринятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Ухвала комісії є остаточною.

Стаття 29

Ухвали палат щодо прийнятності та суті заяв

1. Якщо згідно зі статтею 28 жодної ухвали не винесено, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33.

3. Ухвала щодо прийнятності виноситься окремо, якщо Суд, у виняткових випадках, не вирішить інакше.

Стаття 30

Відмова від юрисдикції на користь Великої палати

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке

вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитись від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31

Повноваження Великої палати

Велика палата:

- a) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 або статтею 34, якщо палата відмовляється від своєї юрисдикції згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43;
- b) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32

Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї і які передаються йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47.
2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішується Судом.

Стаття 33

Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке, як вона вважає, було допущене іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34

Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати ніяким чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35

Критерії прийнятності

1. Суд може прийняти питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту – відповідно до загально визнаних норм міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення.
2. Суд не розглядає жодної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:

а) є анонімною;

б) за своєю суттю порушує питання, що вже було розглянуте Судом або вже подане на розгляд за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить відповідної нової інформації.

3. Суд визнає неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає, що ця заява є несумісною з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтованою або є зловживанням правом на подання заяви.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, якщо він вважає її неприйнятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.

Стаття 36

Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядаються палатою або Великою палатою, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подати свої міркування у письмовій формі і брати участь у слуханнях.

2. Голова Суду може, в інтересах належного відправлення правосуддя, запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, або будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої міркування у письмовій формі або брати участь у слуханнях.

Стаття 37

Вилучення заяв із реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі вилучити заяву з реєстру справ, якщо обставини дозволяють дійти висновку, що:

а) заявник не має наміру й далі підтримувати свою заяву;

б) спір уже вирішено;

с) на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Однак Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Суд може знову поновити заяву в реєстрі справ, якщо, на його думку, обставини це виправдовують.

Стаття 38

Розгляд справи та процедура дружнього врегулювання

1. Якщо Суд визнає заяву прийнятною, він:

а) розглядає справу разом із представниками сторін і, в разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані держави створюють усі необхідні умови;

б) надає себе у розпорядження заінтересованих сторін з метою забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини,

визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Переговори, які здійснюються згідно з підпунктом b пункту 1, є конфіденційними.

Стаття 39

Досягнення дружнього врегулювання

У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши відповідне рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

Стаття 40

Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд у виняткових випадках не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, які здаються на зберігання секретареві, має бути відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41

Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42

Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43

Передання справ на розгляд Великої палати

1. Упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення судового рішення.

Стаття 44

Остаточні судові рішення

1. Рішення Великої палати є остаточним.

2. Рішення палати стає остаточним:

а) якщо сторони заявляють про те, що вони не звертатимуться із кло-

потанням про передавання справи на розгляд Великої палати; або

б) через три місяця від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлене; або

с) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.

3. Остаточне судове рішення опубліковується.

Стаття 45

Умотивування судових рішень та ухвал

1. Судові рішення та ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.

2. Якщо судове рішення цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46

Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду надсилається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

Стаття 47

Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

2. Такі висновки не поширюються на питання, які стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, або на будь-яке інше питання, яке Суд чи Комітет міністрів можуть розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

3. Рішення Комітету міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48

Консультативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить до його компетенції, визначеної у статті 47, запит Комітету міністрів про надання консультативного висновку.

Стаття 49

Умотивування консультативних висновків

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.

2. Якщо консультативний висновок цілком або частково не виражає од-

нестайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові міністрів.

Стаття 50

Витрати Суду

Витрати Суду покладаються на Раду Європи.

Стаття 51

Привілеї та імунітети суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи і в угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

Розділ III (1, 3) **ІНШІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 52 (1)

Запити Генерального секретаря

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірنا Сторона надає роз'яснення щодо того, яким чином її внутрішнє законодавство забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

Стаття 53 (1)

Гарантії існуючих прав людини

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує будь-які права людини та основні свободи, які можуть гарантуватись законами будь-якої Високої Договірної Сторони або будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

Стаття 54 (1)

Повноваження Комітету міністрів

Ніщо в цій Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету міністрів, наданих йому Статутом Ради Європи.

Стаття 55 (1)

Відмова від інших засобів врегулювання спорів

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення, шляхом оскарження, спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

Стаття 56 (1)

Територіальне застосування

1 (2). Будь-яка держава може при ратифікації або будь-коли після цього заявити в повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що дія цієї Конвенції поширюється – з урахуванням пункту 4 цієї статті – на всі або деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

2. Дія Конвенції поширюється на територію або території, визначені в повідомленні, з тридцятого дня після отримання цього повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.

3. Однак положення цієї Конвенції застосовуються до таких територій з належним урахуванням місцевих вимог.

4 (2). Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 цієї Конвенції.

Стаття 57 (1)

Застереження

1. Будь-яка держава при підписанні цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти може зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що той чи інший закон, чинний на той час на її території, не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру згідно з цією статтею не дозволяються.

2. Будь-яке застереження, зроблене згідно з цією статтею, має містити стислий виклад відповідного закону.

Стаття 58 (1)

Денонсація

1. Висока Договірна Сторона може денонсувати цю Конвенцію тільки зі спливом п'яти років з дати, коли вона стала її стороною, і через шість місяців після подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони.

2. Така денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого діяння, яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійсненим нею до дати, від якої денонсація набрала чинності.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути й стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.

4 (2). Відповідно до положень попередніх пунктів, Конвенція може бути денонсована стосовно будь-якої території, на яку було поширено її дію згідно із заявою, зробленою на підставі статті 56.

Стаття 59 (1)

Підписання та ратифікація

1. Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. Ця Конвенція набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот.

3. Для тих держав, які підписали цю Конвенцію і які ратифікуватимуть її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

4. Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всіх членів Ради Європи про набрання Конвенцією чинності, про Високі Договірні Сторони, які ратифікували її, і про здачу на зберігання усіх подальших ратифікаційних грамот.

Вчинено в Римі четвертого дня листопада місяця 1950 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі, яка її підписала.

Протокол

до Конвенції про захист прав людини та основних свобод (4)

Париж, 20.III.1952

(4) Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 з моменту набрання ним чинності.

Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цей Протокол, сповнені рішучості вжити заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод, які не включені до розділу I Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), домовилися про таке:

Стаття 1

Захист права власності

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними прин-

ципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Стаття 2

Право на освіту

Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань.

Стаття 3

Право на вільні вибори

Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.

Стаття 4 (2)

Територіальне застосування

Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні або ратифікації чи будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, в якій зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, що зазначені в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона несе відповідальність.

Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попередньої частини, може час від часу робити інші заяви про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

Стаття 5

Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1, 2, 3 і 4 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 6

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він ратифікується одночасно з ратифікацією Конве-

нції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот.

Для тих держав, які підписали цей Протокол і які ратифікуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

Вчинено в Парижі двадцятого дня березня місяця 1952 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожному урядові, який його підписав.

Протокол № 4
до Конвенції про захист прав людини та основних свобод,
який гарантує деякі права і свободи, що не включені до
Конвенції та Першого протоколу до неї (4)

Страсбург, 16.IX.1963

(4) Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 з моменту набрання ним чинності.

Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цей Протокол, сповнені рішучості вжити заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод, які не включені до розділу I Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), і в статтях 1-3 Першого протоколу до Конвенції, підписаного в Парижі 20 березня 1952 року, домовилися про таке:

Стаття 1

Заборона ув'язнення за борг

Нікого не може бути позбавлено волі лише на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання.

Стаття 2

Свобода пересування

1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в

межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Стаття 3

Заборона вислання громадян

1. Нікого не може бути вислано, шляхом застосування індивідуальних або колективних заходів, з території держави, громадянином якої він є.

2. Нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є.

Стаття 4

Заборона колективного вислання іноземців

Колективне вислання іноземців заборонено.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні чи ратифікації цього Протоколу або будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, в якій зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, що зазначені в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона несе відповідальність.

2. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попереднього пункту, може час від часу робити інші заяви про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи про припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

3 (2). Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

4. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації або прийняття цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, розглядаються як окремі території для цілей посилок у статтях 2 і 3 на територію держави.

5 (5). Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох

територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно всіх або деяких зі статей 1-4 цього Протоколу.

Стаття 6 (5)

Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1-5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7

Підписання та ратифікація

1. Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він ратифікується одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після здачі на зберігання п'яти ратифікаційних грамот.

Для тих держав, які підписали цей Протокол і які ратифікуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

2. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі шістнадцятого дня вересня місяця 1963 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі, яка його підписала.

Протокол № 6
до Конвенції про захист прав людини та основних свобод
щодо скасування смертної кари (4)

Страсбург, 28.IV.1983

(4) Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 з моменту набрання ним чинності.

Держави-члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), вважаючи, що розвиток подій у кількох державах-членах Ради Європи, відображає загальну тенденцію до скасування смертної кари, домовилися про таке:

Стаття 1

Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено.

Стаття 2

Смертна кара під час війни

Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або неминучої загрози війни; таке покарання застосовується тільки у випадках, передбачених законом і згідно з його положеннями. Держава повідомляє Генерального секретаря Ради Європи про відповідні положення цього закону.

Стаття 3

Заборона відступу від зобов'язань

Жодні відступи від положень цього Протоколу на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 4 (2)

Заборона застережень

Жодні застереження щодо положень цього Протоколу на підставі статті 57 Конвенції не допускаються.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні чи здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію чи території, до яких застосовуватиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві.

Щодо такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря.

Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 6

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1-5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкрито для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він ратифікується, приймається чи схвалюється. Держава-член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти чи схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 8

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати, коли п'ять держав-членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 7.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 9

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-

якого документа про прийняття чи затвердження;

с) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 5 і 8;

д) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі двадцять восьмого дня квітня місяця 1983 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі-членові Ради Європи.

Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод (4)

Страсбург, 22.XI.1984

(4) Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 з моменту набрання ним чинності.

Держави-члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, сповнені рішучості вжити нових заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод за допомогою Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), домовилися про таке:

Стаття 1

Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців

1. Іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість:

а) наводити аргументи проти свого вислання;

б) вимагати перегляду своєї справи;

с) бути представленим з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом.

2. Іноземець може бути висланий до здійснення своїх прав, передбачених у підпунктах а, б та с пункту 1 цієї статті, якщо таке вислання є необхідним в інтересах публічного порядку або зумовлюється міркуваннями національної безпеки.

Стаття 2

Право на оскарження у кримінальних справах

1. Кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом.

2. Із цього права можуть робитися винятки для незначних правопорушень, як це передбачено законом, або в разі коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдального вироку.

Стаття 3

Відшкодування в разі незаконного засудження

Якщо остаточним рішенням особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення і якщо винесений їй вирок було потім скасовано або її було помилувано на підставі нового чи нововиявленого факту, який беззаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, яка зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує відшкодування згідно із законом або практикою відповідної держави, якщо тільки не буде доведено, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи.

Стаття 4

Право не бути притягненим до суду або покараним двічі

1. Нікого не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави.

2. Положення попереднього пункту не перешкоджають повторному розгляду справи згідно із законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи.

3. Жодні відступи від положень цієї статті на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 5

Рівноправність кожного з подружжя

Кожен із подружжя має рівні цивільні права та обов'язки у відносинах між собою і зі своїми дітьми, а також щодо одруження, перебування в шлюбі та щодо його розірвання. Ця стаття не перешкоджає державам вживати таких заходів, що є необхідними в інтересах дітей.

Стаття 6

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні чи здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію або території, на які поширюватиметься дія цього Протоколу, і встановити межі застосування нею його положень до такої території або таких територій.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві.

Щодо такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, або змінена у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відкликання або зміна заяви набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4 (2). Заява, зроблена згідно з цією статтею, розглядається як така, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

5. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації, прийняття або схвалення цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, можуть розглядатися як окремі території для цілей посилення в статті 1 на територію держави.

6 (5). Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно статей 1-5 цього Протоколу.

Стаття 7 (2)

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1-6 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 8

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкрито для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він підлягає ратифікації, прийняттю чи схваленню. Держава-член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти

або схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 9

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати, коли сім держав-членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 8.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 10

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави-членів Ради Європи про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи схвалення;
- c) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 6 і 9;
- d) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або будь-яку заяву, що стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі двадцять другого дня листопада місяця 1984 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі-членові Ради Європи.

*«Голос України», 10 січня 2001 року.
№ 3 (2503) с. 6-8.*

ПРОТОКОЛ № 9 (Рим, 9.XI.1990)

Держави-члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), сповнені рішучості удосконалювати процедуру, передбачену Конвенцією, дійшли згоди про таке:

Стаття 1

Для тих учасників Конвенції, які беруть на себе зобов'язання за цим Протоколом, в Конвенцію вносяться поправки, викладені в статтях 2-5.

Стаття 2

У пункті 2 статті 31 Конвенції мовиться:

«2. Доповідь надсилається Комітетові міністрів. Вона також надсилається заінтересованим державам і, якщо стосується заяви, поданої на підставі статті 25, – заявникові. Заінтересовані держави і заявник не мають права оприлюднити її».

Стаття 3

У статті 44 Конвенції мовиться:

«Право передавати справу до Суду належить лише Високим Договірним Сторонам, Комісії та особам, неурядовим організаціям або групам осіб, які подали заяву на підставі статті 25».

Стаття 4

У статті 45 Конвенції мовиться:

«Юрисдикція Суду поширюється на всі справи, які стосуються тлумачення і застосування цієї Конвенції і які передаються йому на розгляд відповідно до статті 48».

Стаття 5

У статті 48 Конвенції мовиться:

«1. За умови, якщо заінтересована Висока Договірна Сторона, коли вона одна, або заінтересовані Високі Договірні Сторони, коли їх більше однієї, визнають обов'язковою юрисдикцію Суду, або, у разі невизнання юрисдикції Суду, за згодою заінтересованої Високої Договірної Сторони, коли вона одна, або заінтересованих Високих Договірних Сторін, коли їх більше однієї, справу на розгляд Суду можуть передати:

- a) Комісія;
- b) Висока Договірна Сторона, громадянин якої згодом є жертвою порушення прав;
- c) Висока Договірна Сторона, яка передала справу до Комісії;
- d) Висока Договірна Сторона, на яку подано скаргу;

е) особа, неурядова організація або група осіб, які подали заяву до Комісії.

2. Якщо справу передано на розгляд Суду виключно на підставі пункту 1.е, вона спочатку розглядається журі у складі трьох членів Суду. Членом журі ex-officio засідає суддя, обраний за поданням тієї Високої Договірної Сторони, на яку подано скаргу, або, за його відсутності, особа, яка визначається на вибір такої Сторони і засідає як суддя. Коли скарга подається на більше ніж одну Високу Договірну Сторону, кількісний склад журі відповідно збільшується.

На випадок, коли подана до розгляду справа не порушує серйозного питання щодо тлумачення або застосування Конвенції і коли за будь-якою іншою обставиною її розгляд Судом буде не виправданий, журі може одно-стайним голосуванням ухвалити рішення про недоцільність її розгляду Судом. У цьому разі Комітет міністрів згідно з положеннями статті 32 вирішує, чи мало місце порушення Конвенції».

Стаття 6

1. Цей Протокол відкрито для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію і які можуть висловити свою згоду шляхом:

а) підписання без застереження щодо ратифікації, прийняття або схвалення;

б) підписання, яке підлягає ратифікації, прийняттю або схваленню, – з подальшою ратифікацією, прийняттям або схваленням.

2. Документи про ратифікацію, прийняття або схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 7

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після спливу тримісячного строку з дати, коли десять держав-членів Ради Європи висловили свою згоду взяти на себе зобов'язання за цим Протоколом згідно з положеннями статті 6.

2. Для будь-якої держави-члена, яка надалі висловить свою згоду взяти на себе зобов'язання за цим Протоколом, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після спливу тримісячного строку з дати підписання або здачі на зберігання документа про ратифікацію, прийняття або схвалення.

Стаття 8

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави-члени Ради Європи про:

а) будь-яке підписання;

б) здачу на зберігання будь-якого документа про ратифікацію, прийняття або схвалення;

с) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтею 7;

д) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або будь-яку заяву, які

стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено в Римі шостого дня листопада місяця 1990 року англійською та французькою мовами, причому, обидва тексти є цілком автентичні, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві

Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі-члену Ради Європи.

Протокол № 10

(Страсбург, 25.III.1992)

Держави-члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), вважаючи за доцільне внести поправку до статті 32 Конвенції з метою зменшення більшості у дві третини голосів, передбаченої в цій статті, дійшли згоди про таке:

Стаття 1

У пункті 1 статті 32 Конвенції слова «у дві третини» вилучаються.

Стаття 2

1. Цей Протокол відкрито для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію і які можуть висловити свою згоду шляхом:

- а) підписання без застереження щодо ратифікації, прийняття або схвалення;
- б) підписання, яке підлягає ратифікації, прийняттю або схваленню, з подальшою ратифікацією, прийняттям або схваленням.

2. Документи про ратифікацію, прийняття або схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 3

Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після спливу тримісячного строку з дати, коли всі учасники Конвенції висловили свою згоду взяти на себе зобов'язання за цим Протоколом згідно з положеннями статті 2.

Стаття 4

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради Європи про:

- а) будь-яке підписання;
- б) здачу на зберігання будь-якого документа про ратифікацію, прийня-

яття або схвалення;

с) дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтею 3;

d) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено в Страсбурзі двадцять п'ятого дня березня місяця 1992 року англійською та французькою мовами, причому, обидва тексти є цілком автентичні, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі-членові Ради Європи.

**Протокол № 11,
який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного
Конвенцією про захист прав і основних свобод людини
(11.05.1994)**

Держави-члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), враховуючи нагальну необхідність перебудови контрольного механізму, створеного Конвенцією для забезпечення та підвищення ефективності захисту прав і основних свобод людини, головним чином у зв'язку із збільшенням кількості заяв та членів Ради Європи, вважаючи за доцільне з цією метою внести поправки у деякі положення Конвенції для того, щоб, зокрема, замінити існуючі Європейську комісію та Європейський суд з прав людини новим постійним Судом, враховуючи резолюцію № 1, ухвалену Європейською конференцією з прав людини на рівні міністрів, що відбулася у Відні 19 та 20 березня 1985 року, враховуючи рекомендацію 1194 (1992), прийняту Парламентською Асамблеєю Ради Європи 6 жовтня 1992 року, враховуючи рішення про перебудову контрольного механізму Конвенції, ухвалене главами держав та урядів держав-членів Ради Європи у Віденській декларації 9 жовтня 1993 року, погодились про таке:

Стаття 1

Існуючий текст розділів II – IV Конвенції (статті 19–56) і Протокол № 2, який надає Європейському суду з прав людини повноваження робити консультативні висновки, замінюються нижченаведеним розділом II Конвенції (статті 19–51):

РОЗДІЛ II

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 19

Створення Суду

Для забезпечення виконання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини (далі «Суд»), який функціонує на постійній основі.

Стаття 20

Склад суддів

Суд складається з такого числа суддів, яке відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21

Критерії добору суддів

1. Судді повинні мати високі моральні якості та кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, або бути юристами з визнаним авторитетом.

2. Судді засідають в Суді у своїй особистій якості.

3. Впродовж терміну їхніх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, несумісною з їх незалежністю, неупередженістю або вимогами, що пред'являються до штатних посадових осіб; усі питання, які виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22

Вибори суддів

1. Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів із трьох кандидатів, висунутих Високою Договірною Стороною.

2. Така ж процедура застосовується під час довиборів до Суду у випадку приєднання нових Високих Договірних Сторін, а також при заповненні вакансій, що виникли.

Стаття 23

Термін повноважень

1. Судді обираються терміном на шість років. Вони можуть бути переобрані. Однак термін повноважень половини суддів, обраних на перших виборах, спливає по закінченні трирічного періоду.

2. Судді, повноваження яких мають спливати по закінченні першого трирічного періоду, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після їх обрання.

3. З метою забезпечення, по можливості, поновлення кожні три роки,

повноважень половини суддів, Парламентська Асамблея може до початку будь-яких наступних виборів вирішити, що тривалість терміну або термінів повноважень одного або декількох суддів, які мають бути обраними, становитиме період, інший ніж шість років, але не більше дев'яти і не менше трьох років.

4. У випадках, коли йдеться про більше ніж один термін повноважень і коли Парламентська Асамблея застосовує попередній пункт, розподіл термінів повноважень здійснюється Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після виборів.

5. Суддя, обраний для заміщення судді, термін повноважень якого не минув, обіймає посаду на протязі решти частини терміну повноважень свого попередника.

6. Термін повноважень суддів спливає, якщо вони досягають 70-річного віку.

7. Судді обіймають свою посаду до їх заміщення. Після заміщення вони продовжують, однак, займатися тими справами, які вже знаходяться у них на розгляді.

Стаття 24

Звільнення

Жоден суддя не може бути звільнений з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам не буде ухвалене іншими суддями більшістю у дві третини голосів.

Стаття 25

Канцелярія та судові секретарі

Суд має канцелярію, функції та організація якої визначаються у правилах процедури Суду. Суду у його діяльності надають допомогу судові секретарі.

Стаття 26

Пленарні засідання Суду

На пленарних засіданнях Суду:

- a) обирається його Голова та один або два заступника Голови терміном на три роки; вони можуть бути переобраними;
- b) створюються палати на визначений термін;
- c) обираються голови палат Суду; вони можуть бути переобраними;
- d) приймаються правила процедури Суду;
- e) обираються Секретар Суду та один або декілька заступників Секретаря.

Стаття 27

Комітети, палати та Велика палата

1. Суд розглядає подані йому справи в комітетах із трьох суддів, пала-

тах із семи суддів та Великій палаті із сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комітети на визначений термін.

2. Як член палати та Великої палати *ex officio* засідає суддя, обраний від зацікавленої держави-учасниці або, у його відсутність чи у разі його неспроможності взяти участь у засіданні, особа, яка визначається за вибором такої держави і засідає як суддя.

3. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, які визначаються відповідно до правил процедури Суду. Якщо справа передається на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жоден суддя з палати, яка ухвалила судове рішення, за винятком голови палати та судді, який засідав від зацікавленої держави-учасниці.

Стаття 28

Заяви комітетів про неприйнятність

Комітет може, одностайним голосуванням, визнати непринятною або вилучити із свого реєстру справ індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо таке рішення може бути ухвалене без подальшого розгляду. Рішення Комітету є остаточним.

Стаття 29

Рішення палат про прийнятність та суть заяв

1. Якщо згідно зі статтею 28 ніякого рішення не ухвалюється, палата вирішує про прийнятність та суть індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34.

2. Палата приймає рішення про прийнятність та суть державних заяв, поданих згідно зі статтею 33.

3. Рішення про прийнятність ухвалюється окремо, якщо Суд, у виняткових випадках, не прийме іншого рішення.

Стаття 30

Передача юрисдикції Великій палаті

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, ухваленим Судом раніше, палата може у будь-який час до прийняття свого рішення передати свою юрисдикцію Великій палаті, якщо жодна із сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31

Повноваження Великої палати

Велика палата:

- а) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 або статтею 34, якщо палата передала свою юрисдикцію згідно зі статтею 30 або якщо справа була передана їй на розгляд згідно зі статтею 43;
- б) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32

Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї і які передаються йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47.
2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішується Судом.

Стаття 33

Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду будь-яке, на її думку, порушення положень Конвенції та протоколів до неї іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34

Індивідуальні заяви

Суд може приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви про порушення однією з Високих Договірних Сторін її прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї.

Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати ніяким чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35

Критерії прийнятності

1. Суд може прийняти справу до розгляду тільки після того, як були використані всі національні засоби захисту, відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення.
2. Суд не розглядає індивідуальні заяви, подані згідно зі статтею 34, якщо вони:
 - а) анонімні;
 - б) по своїй суті порушують питання, що вже було розглянуте Судом або вже розглядалось шляхом іншої процедури міжнародного розслідування чи

врегулювання, і якщо вони не містять ніякої нової відповідної інформації.

3. Суд визнає неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо ця заява, на його думку, несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необгрунтована або є зловживанням правом на оскарження.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, якщо він вважає її неприйнятною згідно з цією статтею. Він може ухвалити таке рішення на будь-якій стадії судового розгляду.

Стаття 36

Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядаються палатою або Великою палатою, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право викласти свої міркування у письмовій формі і брати участь у слуханнях.

2. Голова Суду може, в інтересах належного відправлення правосуддя, запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною у судовому розгляді, або будь-якій відповідній особі, яка не є заявником, викласти свої міркування у письмовій формі або взяти участь у слуханнях.

Стаття 37

Вилучення заяв із реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії судового розгляду вилучити заяву із свого реєстру справ, якщо обставини дозволяють зробити висновок, що:

- a) заявник не має наміру продовжувати підтримувати свою заяву;
- b) спір уже вирішено;
- c) на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Однак Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає дотримання прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Суд може знову внести заяву у свій реєстр справ, якщо, на його думку, обставини це виправдовують.

Стаття 38

Розгляд справ та процедура дружнього врегулювання

1. Якщо Суд визнає заяву прийнятною:

a) він проводить разом із представниками сторін розгляд справи і, у разі необхідності, розслідування, для ефективного здійснення якого зацікавлені держави створюють всі необхідні умови;

b) він надає свої послуги зацікавленим сторонам з метою забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поважання прав людини, визначених в Конвенції та протоколах до неї.

2. Судовий розгляд, який здійснюється згідно з пунктом 1b, є конфіденційним.

Стаття 39

Дружнє врегулювання

У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу із свого реєстру, прийнявши відповідне рішення, в якому міститься стислий виклад фактів і досягнутого між сторонами рішення.

Стаття 40

Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд у виняткових випадках не ухвалить іншого рішення.

2. Документи, які подаються Секретарю, мають бути доступними для публіки, якщо Голова Суду не ухвалить іншого рішення.

Стаття 41

Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє законодавство відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову сатисфакцію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42

Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43

Передача справ на розгляд Великої палати

1. Впродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з проханням про передачу справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія із п'яти суддів Великої палати задовольняє таке прохання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія задовольняє прохання, Велика палата вирішує справу шляхом ухвалення судового рішення.

Стаття 44

Остаточні судові рішення

1. Рішення Великої палати є остаточним.

2. Рішення палати стає остаточним:

а) якщо сторони заявляють про те, що вони не вимагатимуть передачі справи на розгляд Великої палати;

б) через три місяця від дати постановлення рішення, якщо прохання про передачу справи на розгляд Великої палати не було заявлене;

с) якщо колегія Великої палати відхиляє прохання про передачу справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.

Стаття 45

Мотивування рішень

1. Судові рішення та рішення про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути мотивованими.

2. Якщо судове рішення цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти свою думку окремо.

Стаття 46

Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду у будь-якій справі, в якій вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду надсилається Комітету міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

Стаття 47

Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету міністрів, робити консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

2. Такі висновки не поширюються на питання, які стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, або на будь-яке інше питання, яке Суд чи Комітет міністрів можуть розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

3. Рішення Комітету міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюється більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48

Консультативна юрисдикція Суду

Суд вирішує, чи відповідає його консультативній компетенції, визначеній у статті 47, запит Комітету міністрів про надання консультативного висновку.

Стаття 49

Мотивування консультативних висновків

1. Консультативні висновки Суду мають бути мотивованими.

2. Якщо консультативний висновок цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти свою думку окремо.

3. Консультативні висновки Суду надсилаються Комітету міністрів.

Стаття 50

Витрати Суду

Витрати Суду сплачуються Радою Європи.

Стаття 51

Привілеї та імунітети суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи і в угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

Стаття 52

1. Розділ V Конвенції стає розділом III Конвенції; стаття 57 Конвенції стає статтею 52 Конвенції; статті 58 та 59 Конвенції вилучаються, а статті 60-66 Конвенції стають відповідно статтями 53-59 Конвенції.

2. Розділ I Конвенції озаглавлюється «Права і свободи», а новий розділ III Конвенції – «Інші положення». **Статтям 1-18 і новим статтям 52-59 Конвенції даються заголовки, зазначені у Додатку до цього Протоколу.**

3. У пункті 1 нової статті 56 після слова «поширюється» додаються слова «з урахуванням пункту 4 цієї статті»; у пункті 4 слова «Комісії приймати скарги» та «згідно зі статтею 25 цієї Конвенції» замінюються відповідно словами «Суду приймати скарги та згідно зі статтею 34 Конвенції». У пункті 4 нової статті 58 слова статті 63 замінюються словами статті 56».

4. У Перший протокол до Конвенції вносяться такі поправки:

а) статтям даються заголовки, зазначені у Додатку до цього Протоколу;

б) в останньому реченні статті 4 слова «статті 63» замінюються словами «статті 56».

5. У Протокол № 4 вносяться такі поправки:

а) статтям даються заголовки, зазначені у Додатку до цього Протоколу;

б) у пункті 3 статті 5 слова «статті 63» замінюються словами «статті 56»; додається новий пункт 5, який гласить: «Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті може в будь-який інший час після цього заявити від імені однієї або декількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати скарги від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно всіх або деяких із статей 1-4 цього Протоколу»;

с) пункт 2 статті 6 вилучається.

6. У Протокол № 6 вносяться такі поправки:

а) статтям даються заголовки, зазначені у Додатку до цього Протоколу;

б) у статті 4 слова «на підставі статті 64» замінюються словами «на підставі статті 57».

7. У Протокол № 7 вносяться такі поправки:

а) статтям даються заголовки, зазначені у Додатку до цього Протоколу;

б) у пункті 4 статті 6 слова «статті 63» замінюються словами «статті 56»; додається новий пункт 6, який гласить: «Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може в будь-який інший час після цього заявити від імені однієї або декількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати скарги від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно статей 1-5 цього Протоколу»;

с) пункт 2 статті 7 вилучається.

8. Протокол № 9 скасовується.

Стаття 53

1. Цей Протокол відкрито для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію і які можуть висловити свою згоду про обов'язковість для них цього Протоколу шляхом:

а) підписання без застереження щодо ратифікації, прийняття чи затвердження;

б) підписання, яке підлягає ратифікації, прийняттю чи затвердженню, з подальшою ратифікацією, прийняттям чи затвердженням.

2. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

Стаття 54

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення дванадцятимісячного періоду від дати, на яку всі держави-учасниці Конвенції висловлять свою згоду про обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 3. Вибори нових суддів можуть проводитися, і будь-які подальші необхідні кроки можуть здійснюватися з метою створення нового Суду, відповідно до положень цього Протоколу, від дати, на яку всі держави-учасниці Конвенції висловлять свою згоду про обов'язковість для них цього Протоколу.

Стаття 55

1. Без шкоди для положень пунктів 3 і 4 нижче, термін повноважень суддів, членів Комісії, Секретаря Суду та заступника Секретаря Суду закінчується з набранням чинності цим Протоколом.

2. Заяви, які знаходяться на розгляді Комісії і які ще не будуть визнані прийнятними на дату набрання чинності цим Протоколом, розглядаються Судом відповідно до положень цього Протоколу.

3. Заяви, які будуть визнані прийнятними на дату набрання чинності цим Протоколом, продовжують розглядатися членами Комісії впродовж одного року після набрання чинності цим Протоколом.

Будь-які заяви, розгляд яких не буде закінчений впродовж зазначеного терміну, передаються в Суд, який розглядає їх як прийнятні справи відповідно до положень цього Протоколу.

4. Стосовно заяв, у зв'язку з якими Комісія, після набрання чинності

цим Протоколом, склала доповідь відповідно до колишньої статті 31 Конвенції, доповідь перепроводжується сторонам, які публікувати її не можуть. Згідно з положеннями, діючими до набрання чинності цим Протоколом, справа може бути передана на розгляд Суду. Колегія Великої палати визначає, хто має вирішувати справу: одна з палат чи Велика палата. Якщо справа вирішується однією з палат, рішення цієї палати є остаточним. Справи, що не були передані в Суд, розглядаються Комітетом міністрів, який діє відповідно до положень колишньої статті 32 Конвенції.

5. Справи, розгляд яких Суд не закінчив на дату набрання чинності цим Протоколом, передаються у Велику палату Суду, яка розглядає їх відповідно до положень цього Протоколу.

6. Справи, які на дату набрання чинності цим Протоколом не будуть вирішені Комітетом міністрів згідно з колишньою статтею 32 Конвенції, вирішуються Комітетом міністрів відповідно до тієї статті.

Стаття 56

Якщо Висока Договірна Сторона зробила заяву про визнання компетенції Комісії або юрисдикції Суду згідно з колишньою статтею 25 чи 46 Конвенції стосовно справ, які виникли у зв'язку з фактами або ґрунтуються на фактах, що мали місце після будь-якої такої заяви, це обмеження застосовується до юрисдикції Суду, визначеної цим Протоколом.

Стаття 57

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради про:

- a) будь-яке підписання;
- b) заду на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;
- c) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом або будь-якими його положеннями відповідно до статті 4;
- d) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого нижчепідписані належним чином на те уповноважені представники підписали цей Протокол.

Вчинено у _____ дня _____ місяця _____ року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі-члену Ради Європи.

*Бюлетень Центру інформації та документації
Ради Європи в Україні № 2, 1996.*

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ

(переглянута)

Страсбург, 3 травня 1996 року

Офіційний переклад

Преамбула

Уряди, які підписали цю Хартію, будучи членами Ради Європи, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу шляхом, зокрема, захисту та подальшого здійснення прав і основних свобод людини, беручи до уваги, що в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини, яка була підписана у Римі 4 листопада 1950 року, та протоколах до неї держави – члени Ради Європи погодилися забезпечити своєму населенню громадянські та політичні права і свободи, визначені в цих документах, враховуючи, що в Європейській соціальній хартії, яка була відкрита для підписання в Турині 18 жовтня 1961р., і протоколах до неї держави – члени Ради Європи погодилися забезпечити своєму населенню визначені в цих документах соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення, нагадуючи, що Конференція з прав людини на рівні міністрів, яка відбулась у Римі 5 листопада 1990 року, наголосила на необхідності, з одного боку, збереження невідчужуваного характеру всіх прав людини як громадянських, політичних, економічних, соціальних, так і культурних, а з іншого боку, надання Європейській соціальній хартії нового подиху, сповнені рішучості відповідно до рішення, ухваленого Конференцією на рівні міністрів, що відбулася в Турині 21 і 22 жовтня 1991 року, поновити та доробити Хартію за змістом з метою врахування, зокрема, докорінних соціальних перетворень, які відбулися після її прийняття, визнаючи доцільність включення до переглянутої Хартії, яка має поступово замінити Європейську соціальну хартію, прав, гарантованих Хартією з внесеними в неї поправками, прав, гарантованих Додатковим протоколом 1988 року, і нових прав, погодилися про таке:

Частина I

Сторони ставлять за мету своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру, досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися такі права та принципи:

1. Кожна людина повинна мати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає.
2. Всі працівники мають право на справедливі умови праці.
3. Всі працівники мають право на безпечні та здорові умови праці.
4. Всі працівники мають право на справедливу винагороду, яка забез-

печує достатній життєвий рівень для них самих та для їхніх сімей.

5. Всі працівники та роботодавці мають право на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

6. Всі працівники та роботодавці мають право на укладання колективних договорів.

7. Діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються.

8. Працюючі жінки у випадку материнства мають право на особливий захист.

9. Кожна людина має право на належні умови професійної орієнтації, які допомагають їй вибрати професію згідно із своїми особистими здібностями та інтересами.

10. Кожна людина має право на належні умови професійної підготовки.

11. Кожна людина має право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я.

12. Всі працівники та їхні утриманці мають право на соціальне забезпечення.

13. Кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу.

14. Кожна людина має право користуватися соціальними службами.

15. Інваліди мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства.

16. Сім'я як головний осередок суспільства має право на відповідний соціальний, правовий та економічний захист, який забезпечує її всебічний розвиток.

17. Діти та підлітки мають право на відповідний соціальний, правовий та економічний захист.

18. Громадяни будь-якої із Сторін мають право займатися будь-якою прибутковою діяльністю на території будь-якої іншої Сторони на засадах рівності з громадянами останньої з урахуванням обмежень, які запроваджуються на підставі безперечних економічних або соціальних причин.

19. Трудящі-мігранти, які є громадянами будь-якої Сторони, і члени їхніх сімей мають право на захист і допомогу на території будь-якої іншої Сторони.

20. Всі працівники мають право на рівні можливості та рівне ставлення до них при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі.

21. Працівники мають право отримувати інформацію і консультації на підприємстві.

22. Працівники мають право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві.

23. Кожна особа похилого віку має право на соціальний захист.

24. Всі працівники мають право на захист у випадках звільнення.

25. Всі працівники мають право на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця.

26. Всі працівники мають право на гідне ставлення до них на роботі.

27. Всі особи із сімейними обов'язками, які працюють або бажають працювати, мають право робити це без дискримінації та по можливості таким чином, щоб їхні службові обов'язки не суперечили сімейним.

28. Представники працівників на підприємствах мають право на захист від дій, що завдають їм шкоди, і їм мають створюватися належні умови для виконання ними своїх обов'язків.

29. Всі працівники мають право отримувати інформацію та консультації під час колективного звільнення.

30. Кожна людина має право на захист від убогості та соціального відчуження.

31. Кожна людина має право на житло.

Частина II

Сторони зобов'язуються, як це передбачено у частині III, вважати для себе обов'язковими зобов'язання, визначені в нижченаведених статтях і пунктах.

Стаття 1

Право на працю

З метою забезпечення ефективного здійснення права на працю Сторони зобов'язуються:

1. Визнати однією із своїх найголовніших цілей і одним із своїх найголовніших обов'язків досягнення і підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості.

2. Ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає.

3. Створювати безкоштовні служби працевлаштування для всіх працівників або забезпечувати їх функціонування.

4. Забезпечувати належну професійну орієнтацію, підготовку та перекваліфікацію або сприяти їм.

Стаття 2

Право на справедливі умови праці

З метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливі умови праці Сторони зобов'язуються:

1. Встановити розумну тривалість щоденної та щотижневої роботи і поступово скорочувати робочий тиждень з урахуванням підвищення продуктивності праці та інших відповідних факторів.

2. Встановити оплачувані святкові дні.

3. Встановити щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів.

4. Усунути ризики, що властиві роботам з небезпечними або шкідливими умовами праці, а у випадках, коли усунути або достатньою мірою зменшити такі ризики ще видається неможливим, встановити для працівників, зайнятих на таких роботах, скорочену тривалість робочого часу або додаткові оплачувані відпустки.

5. Забезпечити щотижневий відпочинок, який по можливості збігається із днем, що за традиціями або звичаями відповідної країни чи регіону визнається днем відпочинку.

6. Забезпечити, щоб працівники були поінформовані у письмовій формі якнайскоріше і у будь-якому випадку не пізніше двох місяців від дати початку виконання ними своїх службових обов'язків про головні аспекти трудового договору або трудових відносин.

7. Забезпечити, щоб працівники, зайняті на роботах у нічний час, користувалися заходами, які враховують особливий характер такої роботи.

Стаття 3

Право на безпечні та здорові умови праці

З метою забезпечення ефективного здійснення права на безпечні та здорові умови праці Сторони зобов'язуються, консультиуючись з організаціями роботодавців і працівників:

1. Розробити, здійснювати і періодично переглядати послідовну національну політику в галузі охорони праці, виробничої гігієни і виробничого середовища. Головною метою цієї політики є поліпшення охорони праці і виробничої гігієни, а також запобігання нещасним випадкам та травматизму, що виникають внаслідок виробничої діяльності, пов'язані з нею або мають місце в процесі її здійснення, зокрема шляхом мінімізації причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу.

2. Прийняти правила з техніки безпеки та гігієни праці.

3. Забезпечити виконання таких правил шляхом нагляду за дотриманням їхніх вимог.

4. Сприяти поступовому розвитку призначених для всіх працівників служб виробничої гігієни, головне завдання яких полягає у здійсненні профілактичних і консультативних функцій.

Стаття 4

Право на справедливую винагороду

З метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливую винагороду Сторони зобов'язуються:

1. Визнати право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень.

2. Визнати право працівників на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час з урахуванням винятків, передбачених для окремих випадків.

3. Визнати право працюючих чоловіків і жінок на рівну винагороду за

працю рівної цінності.

4. Визнати право усіх працівників на розумний строк попередження про звільнення з роботи.

5. Здійснювати відрахування із заробітної плати тільки на умовах і в розмірах, передбачених національними законами або правилами чи встановлених колективними договорами або арбітражними рішеннями.

Здійснення цих прав досягається шляхом вільного укладання колективних договорів, запровадження законних систем нарахування заробітної плати або вжиття інших заходів, що відповідають національним умовам.

Стаття 5

Право на створення організацій

З метою забезпечення здійснення або сприяння здійсненню свободи працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів та вступати в такі організації Сторони зобов'язуються, що національне законодавство не буде ніяким чином обмежувати цю свободу або використовуватися для її обмеження.

Обсяг застосування гарантій, передбачених цією статтею, до поліції визначається національними законами або правилами. Порядок застосування цих гарантій до осіб, що входять до складу збройних сил, і обсяг їх застосування до осіб цієї категорії також визначаються національними законами або правилами.

Стаття 6

Право на укладання колективних договорів

З метою забезпечення ефективного здійснення права на укладання колективних договорів Сторони зобов'язуються:

1. Сприяти проведенню спільних консультацій між працівниками та роботодавцями.

2. Сприяти, коли це необхідно і доцільно, створенню механізму переговорів на добровільній основі між роботодавцями або організаціями роботодавців та організаціями працівників з метою регулювання умов праці за допомогою колективних договорів.

3. Сприяти створенню та використанню належного механізму примирення та добровільного арбітражу для врегулювання трудових спорів.

А також визнають:

4. Право працівників і роботодавців на колективні дії у випадках розбіжності інтересів, включаючи право на страйк, з урахуванням зобов'язань, які можуть впливати з раніше укладених колективних договорів.

Стаття 7

Право дітей та підлітків на захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права дітей та підлітків на захист Сторони зобов'язуються:

1. Встановити, що мінімальний вік прийняття на роботу становить 15 років, за винятком дітей, які приймаються для виконання робіт, визнаних легкими роботами, що не завдають шкоди здоров'ю дітей, їхній моральності або освіті.

2. Встановити, що мінімальний вік прийняття на роботу, де умови праці визнано небезпечними або шкідливими, становить 18 років.

3. Заборонити застосування праці осіб, які ще здобувають обов'язкову освіту, на роботах, що можуть порушити процес їхнього повного навчання.

4. Обмежити тривалість робочого часу для осіб молодше 18 років відповідно до потреб їхнього розвитку, і особливо потреб у професійній підготовці.

5. Визнати право молодих працівників і учнів на виробництві на справедливую заробітну плату або іншу відповідну допомогу.

6. Встановити, що час, витрачений підлітками за згодою роботодавця на професійну підготовку в нормовані робочі години, зараховується як робочий час.

7. Встановити, що працюючі особи молодше 18 років мають право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів.

8. Заборонити застосування праці осіб молодше 18 років на роботах у нічний час, за винятком деяких робіт, визначених національними законами чи правилами.

9. Передбачити, що особи молодше 18 років, праця яких застосовується на роботах, визначених національними законами чи правилами, підлягають регулярному медичному оглядові.

10. Забезпечити особливий захист дітей та підлітків від фізичних і моральних ризиків, на які вони наражаються, і зокрема від тих ризиків, що безпосередньо або опосередковано впливають з виконуваної ними роботи.

Стаття 8

Право працюючих жінок на охорону материнства

З метою забезпечення ефективного здійснення права працюючих жінок на охорону материнства Сторони зобов'язуються:

1. Забезпечити працюючим жінкам відпустку на період до і після пологів загальною тривалістю не менше 14 тижнів або з оплатою такої відпустки, або з виплатою достатньої допомоги по соціальному забезпеченню, або з наданням допомоги за рахунок державних коштів.

2. Вважати незаконним, якщо роботодавець надсилає жінці попередження про звільнення з роботи у період від дати повідомлення нею свого роботодавця про вагітність до закінчення її відпустки по вагітності та родах або якщо він робить попередження про звільнення у такий час, що воно набирає чинності в цей період.

3. Забезпечити матерям, що мають грудних дітей, перерви, тривалість яких достатня для годування дитини.

4. Регламентувати залучення до робіт у нічний час вагітних жінок, жінок, які нещодавно народили дитину, і жінок, що годують своїх грудних дітей.

5. Заборонити застосування праці вагітних жінок, жінок, які нещодавно народили дитину, і жінок, що годують своїх грудних дітей, на підземних гірних роботах і всіх інших роботах, які протипоказані жінкам у зв'язку із небезпечними, шкідливими або важкими умовами праці, і вжити відповідних заходів для захисту трудових прав цих жінок.

Стаття 9

Право на професійну орієнтацію

З метою забезпечення ефективного здійснення права на професійну орієнтацію Сторони зобов'язуються, у разі необхідності, створити службу або сприяти діяльності служби, яка допомагатиме всім особам, включаючи інвалідів, у вирішенні проблем, пов'язаних із вибором професії та набуттям професійних навичок, з належним урахуванням здібностей кожної особи та потреби в них на ринку праці; така допомога повинна надаватись безкоштовно як підліткам, включаючи школярів, так і повнолітнім особам.

Стаття 10

Право на професійну підготовку

З метою забезпечення ефективного здійснення права на професійну підготовку Сторони зобов'язуються:

1. У разі необхідності, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників, започаткувати професійно-технічну підготовку або сприяти професійно-технічній підготовці всіх осіб, включаючи інвалідів, а також створити умови для доступу до вищої технічної та університетської освіти на основі виключно особистих здібностей.

2. Започаткувати систему виробничого навчання та інші регулярні програми професійної підготовки підлітків – хлопців та дівчат – з їхніх різних професій або сприяти функціонуванню такої системи.

3. Започаткувати або заохочувати, у разі необхідності:

а) належні та легкодоступні програми професійної підготовки повнолітніх працівників;

б) спеціальні програми перепідготовки повнолітніх працівників, необхідність в яких виникає внаслідок технічного прогресу або нових тенденцій на ринку праці.

4. Започаткувати або заохочувати, у разі необхідності, спеціальні програми перепідготовки та реінтеграції тривало безробітних.

5. Заохочувати повне використання існуючих програм шляхом вжиття таких відповідних заходів, як:

а) зменшення або скасування будь-яких внесків або зборів;

б) надання у відповідних випадках грошової допомоги;

с) зарахування до нормованих робочих годин часу, витраченого працівником на вимогу його роботодавця на додаткову професійну підготовку без відриву від виробництва;

д) забезпечення шляхом відповідного контролю після консультацій з організаціями роботодавців і працівників ефективності виробничого навчання та інших програм професійної підготовки молодих працівників і у цілому належного захисту молодих працівників.

Стаття 11

Право на охорону здоров'я

З метою забезпечення ефективного здійснення права на охорону здоров'я Сторони зобов'язуються самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями вживати відповідних заходів для того, щоб, крім іншого:

1. Усунути, у міру можливості, причини слабого здоров'я.
2. Забезпечити діяльність консультативно-просвітницьких служб, які сприяли б поліпшенню здоров'я і підвищенню особистої відповідальності за стан здоров'я.
3. Запобігати, у міру можливості, епідемічним, ендемічним, іншим захворюванням, а також нещасним випадкам.

Стаття 12

Право на соціальне забезпечення

З метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Сторони зобов'язуються:

1. Започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування.
2. Підтримувати систему соціального забезпечення на такому задовільному рівні, який принаймні необхідний для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення.
3. Докладати зусилля для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень.
4. Вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення:
 - а) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших Сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування захищених осіб по територіях Сторін;
 - б) надання, здійснення та поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної із Сторін.

Стаття 13

Право на соціальну та медичну допомогу

З метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу Сторони зобов'язуються:

1. Забезпечити, щоб будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів або завдяки своїм власним зусиллям, або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавалась належна допомога, а у випадку захворювання забезпечувався догляд, якого вимагає стан її здоров'я.

2. Забезпечити, щоб політичні або соціальні права осіб, які отримують таку допомогу, на цій підставі не обмежувалися.

3. Передбачити, що кожна людина може отримувати у відповідних державних чи приватних службах такі поради та персональну допомогу, які можуть бути необхідні для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання чи полегшення.

4. Застосовувати положення пунктів 1, 2 і 3 цієї статті на засадах рівності між своїми громадянами та громадянами інших Сторін, що на законних підставах перебувають на їхній території, відповідно до своїх зобов'язань за Європейською конвенцією про соціальну та медичну допомогу, яка була підписана в Парижі 11 грудня 1953 року.

Стаття 14

Право на користування соціальними службами

З метою забезпечення ефективного здійснення права на користування соціальними службами Сторони зобов'язуються:

1. Сприяти функціонуванню служб або створювати служби, які, завдяки використанню методів соціальної роботи, сприяли б підвищенню добробуту і розвитку як окремих осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища.

2. Заохочувати окремих осіб і добровільні чи інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб.

Стаття 15

Право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства

З метою забезпечення інвалідам, незалежно від їхнього віку та характеру і походження їхньої інвалідності, ефективного здійснення права на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства Сторони зобов'язуються, зокрема:

1. Вжити необхідних заходів для забезпечення інвалідам орієнтування, освіти та професійної підготовки, коли це можливо, в межах загальних програм або, коли це видається неможливим, в державних або приватних спеціалізованих закладах.

2. Сприяти їхньому доступові до роботи усіма засобами, які можуть

заохочувати роботодавців приймати на роботу інвалідів і утримувати їх у звичайному виробничому середовищі та пристосовувати умови праці до потреб інвалідів, або, коли це видається неможливим у зв'язку з інвалідністю, шляхом облаштування або створення спеціальних робочих місць з урахуванням ступеня інвалідності. У деяких випадках такі заходи можуть вимагати використання спеціалізованих служб працевлаштування та надання допомоги.

3. Сприяти їхній всебічній соціальній інтеграції та участі у житті суспільства, зокрема, шляхом вжиття заходів, включаючи технічну допомогу, що спрямовані на усунення перешкод для спілкування і пересування і що надають доступ до транспорту, житла, культурної діяльності і відпочинку.

Стаття 16

Право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист

З метою забезпечення умов, необхідних для всебічного розвитку сім'ї, яка є головним осередком суспільства, Сторони зобов'язуються сприяти економічному, правовому та соціальному захисту сімейного життя такими засобами, як соціальна допомога та допомога сім'ям з дітьми, фіскальні заходи, надання сім'ям житла, допомога молодим та інші відповідні засоби.

Стаття 17

Право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права дітей та підлітків рости в умовах, які сприяють всебічному розвитку їхньої особистості та їхніх фізичних і розумових здібностей, Сторони зобов'язуються самостійно або у співпраці з громадськими і приватними організаціями вживати всіх відповідних і необхідних заходів для:

1. а) забезпечення дітям і підліткам з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, необхідних для досягнення цієї мети;

б) захисту дітей та підлітків від недбайливості, насилля або експлуатації;

с) надання захисту та спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей.

2. Забезпечення дітям і підліткам безкоштовної початкової і середньої освіти, а також заохочення до регулярного відвідання школи.

Стаття 18

Право займатися прибутковою діяльністю на території інших сторін

З метою забезпечення ефективного здійснення права займатися прибутковою діяльністю на території будь-якої іншої Сторони, Сторони зобов'язуються:

1. Сприятливо застосовувати чинні правила.
2. Спростити існуючі формальності та зменшити або скасувати державне мито й інші збори, які сплачуються іноземними робітниками або їхніми роботодавцями.
3. Лібералізувати в односторонньому порядку або колективно правила, які регулюють працю іноземних робітників.
А також визнають:
4. Право своїх громадян залишати свою країну для того, щоб займатися прибутковою діяльністю на території інших Сторін.

Стаття 19

Право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу

З метою забезпечення ефективного здійснення права трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу на території будь-якої іншої Сторони, Сторони зобов'язуються:

1. Підтримувати або забезпечувати функціонування відповідних і безкоштовних служб, які надавали б таким робітникам допомогу, зокрема в одержанні точної інформації, а також вживати в межах національних законів і правил всіх відповідних заходів для запобігання дезінформації щодо еміграції та імміграції.
2. Вживати в межах своєї юрисдикції відповідних заходів для сприяння від'їзду, перебуванню та прийому таких робітників і членів їхніх сімей, а також забезпечувати в межах своєї юрисдикції під час їхнього перебування відповідні санітарні та медичні послуги і належні гігієнічні умови.
3. Сприяти, у разі необхідності, співробітництву між державними і приватними соціальними службами в країнах еміграції та імміграції.
4. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на їхній території на законних підставах, якщо такі питання регулюються законами або правилами чи підлягають контролю з боку адміністративних властей, режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується таких питань:
 - a) винагорода та інші умови прийняття на роботу і праці;
 - b) членство у профспілках та користування пільгами колективних договорів;
 - c) житло.
5. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на їхній території на законних підставах, режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується податків, зборів чи внесків, які пов'язані із роботою і які стягуються щодо працюючих осіб.
6. Сприяти у міру можливості об'єднанню сім'ї іноземного робітника, який має дозвіл перебувати на відповідній території.
7. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на їхній

території на законних підставах, режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується судочинства з питань, згаданих у цій статті.

8. Забезпечити, щоб такі робітники, коли вони мешкають на їхній території на законних підставах, не висилалися, якщо вони не загрожують національній безпеці або не зашкоджують державним інтересам чи моральності.

9. Дозволяти переказувати в обсягах, передбачених законом, такі частини доходів і збережень трудящих-мігрантів, які останні можуть забажати.

10. Поширити захист і допомогу, передбачені у цій статті, на трудящих-мігрантів, що займаються самостійною підприємницькою діяльністю, в такому обсязі, в якому зазначені положення можуть застосовуватися.

11. Сприяти викладанню національної мови приймаючої держави або, якщо їх декілька, однієї з цих мов трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей.

12. Сприяти у міру можливості викладанню рідної мови трудящих-мігрантів їхнім дітям.

Стаття 20

Право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі

З метою забезпечення ефективного здійснення права на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі Сторони зобов'язуються визнати це право і вживати відповідних заходів для забезпечення його застосування або для сприяння його застосуванню у таких галузях:

- a) працевлаштування, захист від звільнення та професійна реадптація;
- b) професійна орієнтація, підготовка, перепідготовка та перекваліфікація;
- c) умови працевлаштування і праці, включаючи винагороду;
- d) професійний ріст, включаючи просування по службі.

Стаття 21

Право на інформацію і консультації

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників отримувати інформацію і консультації на підприємстві Сторони зобов'язуються вживати заходів або заохочувати заходи, які надають можливість працівникам або їхнім представникам згідно з національними законодавством і практикою:

- a) отримувати регулярно або своєчасно і у зрозумілий спосіб інформацію про економічний і фінансовий стан підприємства, на якому вони працюють, при тому розумінні, що деяку інформацію може бути забороне-

но для поширення або віднесено до розряду конфіденційної, якщо її оприлюднення може завдати шкоди підприємству;

б) отримувати своєчасно консультації щодо запропонованих рішень, які можуть суттєво зашкодити інтересам працівників, особливо щодо тих рішень, які можуть серйозно впливати на наявність робочих місць на підприємстві.

Стаття 22

Право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві Сторони зобов'язуються вживати заходів або заохочувати заходи, які надають можливість працівникам або їхнім представникам згідно з національними законодавством і практикою сприяти:

- а) визначенню і поліпшенню умов праці, організації праці, а також виробничого середовища;
- б) охороні здоров'я та праці на підприємстві;
- с) організації соціальних і соціально-культурних послуг і заходів на підприємстві;
- д) нагляду за дотриманням нормативних положень, що регулюють ці питання.

Стаття 23

Право осіб похилого віку на соціальний захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист Сторони зобов'язуються, самотійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями, вживати відповідних заходів або заохочувати відповідні заходи, зокрема, для:

– надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом:

а) забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяють їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;

б) забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами;

– надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть, шляхом:

а) забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;

б) забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає

їхній стан здоров'я;

– забезпечення особам похилого віку, які проживають у будинках для престарілих, гарантій надання відповідної допомоги із повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень, що стосуються умов життя у їхньому будинку для престарілих.

Стаття 24

Право на захист у випадках звільнення

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників на захист у випадках звільнення Сторони зобов'язуються визнати:

а) право всіх працівників не бути звільненими без поважних причин для такого звільнення, пов'язаних з їхньою працездатністю чи поведінкою, або поточними потребами підприємства, установи чи служби;

б) право працівників, звільнених без поважної причини, на належну компенсацію або іншу відповідну допомогу.

З цією метою Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб кожний працівник, який вважає себе звільненим без поважної причини, мав право на оскарження в неупередженому органі.

Стаття 25

Право працівників на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб права працівників, що впливають з трудових договорів або трудових відносин, гарантувалися тією чи іншою установою-гарантом або будь-яким іншим ефективним засобом захисту.

Стаття 26

Право на гідне ставлення на роботі

З метою забезпечення ефективного здійснення права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі Сторони зобов'язуються, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників:

1. Поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про сексуальні домагання на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким домаганням і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки.

2. Поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про систематичні непорядні або явно негативні та образливі дії щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким діям і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки.

Стаття 27

Право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них

З метою забезпечення здійснення права працюючих чоловіків та жінок із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них, а також між такими працівниками та іншими працівниками Сторони зобов'язуються:

1. Вживати відповідних заходів для того, щоб:

а) працівники із сімейними обов'язками мали можливість влаштуватися на роботу і працювати, а також повертатися до роботи після відсутності, зумовленої такими обов'язками, включаючи заходи у галузі професійного орієнтування та підготовки;

б) враховувати їхні потреби у тому, що стосується умов прийняття на роботу та соціального забезпечення;

с) створити або розширити мережу державних чи приватних послуг, зокрема закладів по догляду за дитиною удень та інших форм догляду за дитиною.

2. Забезпечити обом батькам можливість отримувати в період після відпустки по вагітності та родах відпустку по догляду за дитиною, тривалість та умови якої мають визначатися національним законодавством, колективними договорами або практикою.

3. Забезпечити, щоб сімейні обов'язки як такі не були поважною причиною для звільнення.

Стаття 28

Право представників працівників на захист на підприємстві та умови, які мають створюватися для них

З метою забезпечення ефективного здійснення права представників працівників на виконання ними своїх обов'язків Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб на підприємстві:

а) вони мали ефективний захист від дій, що завдають їм шкоди, включаючи звільнення на підставі їхнього статусу або діяльності як представників працівників на підприємстві;

б) їм створювалися такі умови, які можуть бути необхідними для швидкого та ефективного виконання ними своїх обов'язків, з урахуванням системи виробничих відносин країни та потреб, розмірів і можливостей відповідного підприємства.

Стаття 29

Право на інформацію та консультації під час колективного звільнення

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників отримувати інформацію та консультації у випадках колективного звільнення Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб роботодавці до такого

колективного звільнення завчасно інформували і консультували представників працівників щодо шляхів і засобів запобігання колективному звільненню або обмеження кількості звільнюваних осіб і пом'якшення наслідків звільнення, наприклад, шляхом вжиття соціальних заходів, спрямованих, зокрема, на надання відповідним працівникам допомоги у працевлаштуванні або перепідготовці.

Стаття 30

Право на захист від убогості та соціального відчуження

З метою забезпечення ефективного здійснення права на захист від убогості та соціального відчуження Сторони зобов'язуються:

а) в межах загального та скоординованого підходу вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть жити в ситуації соціального відчуження або убогості, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги;

б) переглядати ці заходи з метою їхнього коригування у разі необхідності.

Стаття 31

Право на житло

З метою забезпечення ефективного здійснення права на житло Сторони зобов'язуються вживати заходів, спрямованих на:

1. Сприяння доступові до житла належного рівня.
2. Запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації.
3. Встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб.

Частина III

Стаття А

Зобов'язання

1. З урахуванням положень статті В нижче кожна Сторона зобов'язується:

а) вважати частину I цієї Хартії декларацією цілей, до здійснення яких вона прагнучиме усіма відповідними засобами, як зазначено у вступному пункті частини I;

б) вважати для себе обов'язковими принаймні шість із таких дев'яти статей частини II цієї Хартії: статей 1, 5, 6, 7, 12, 13, 16, 19 і 20;

с) вважати для себе обов'язковими додаткову кількість статей або позначених цифрами пунктів частини II Хартії, які вона може визначити, при тому розумінні, що загальна кількість статей або позначених цифрами пунктів, які вона вважає для себе обов'язковими, становить не менше 16

статей або 63 позначених цифрами пунктів.

2. Статті або пункти, визначені згідно з підпунктами b і c пункту 1 цієї статті, повідомляються Генеральному секретарю Ради Європи під час здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

3. Будь-яка Сторона в подальшому у повідомленні на ім'я Генерального секретаря може заявити про те, що вона вважає для себе обов'язковими будь-які статті або позначені цифрами пункти частини II Хартії, які вона ще не прийняла згідно з пунктом 1 цієї статті. Такі взяті в подальшому зобов'язання вважаються складовою частиною ратифікації, прийняття чи затвердження і набувають такої ж чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання відповідного повідомлення.

4. Кожна Сторона забезпечує функціонування системи інспекції праці, що відповідає національним умовам.

Стаття В

Відношення до Європейської соціальної хартії та Додаткового протоколу 1988 року

1. Жодна Договірна Сторона Європейської соціальної хартії або Сторона Додаткового протоколу від 5 травня 1988 року не може ратифікувати, прийняти або затвердити цю Хартію, якщо вона не вважає для себе обов'язковими принаймні ті положення, які відповідають положенням Європейської соціальної хартії та у відповідних випадках Додаткового протоколу, що були для неї обов'язковими.

2. Прийняття зобов'язань за будь-яким положенням цієї Хартії припиняється від дати набрання чинності цими зобов'язаннями для відповідної Сторони застосування до цієї Сторони відповідного положення Європейської соціальної хартії та у відповідних випадках Додаткового протоколу 1988 року до неї, якщо ця Сторона є учасницею першого з цих документів чи обох документів.

Частина IV

Стаття С

Нагляд за виконанням зобов'язань, що містяться у цій Хартії Виконання правових зобов'язань, що містяться у цій Хартії, підлягає такому самому наглядові, який передбачається у Європейській соціальній хартії.

Стаття D

Колективні скарги

1. Положення Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження, застосовуються до зобов'язань за цією Хартією щодо держав, які ратифікували зазначений

Протокол.

2. Будь-яка держава, що не є учасницею Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження, може під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження цієї Хартії або у будь-який інший час після цього заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що вона погоджується на здійснення наглядку за виконанням її зобов'язань, що випливають з цієї Хартії, відповідно до процедури, передбаченої у зазначеному Протоколі.

Частина V

Стаття E

Заборона дискримінації

Здійснення прав, передбачених цією Хартією, забезпечується без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, стану здоров'я, приналежності до національної меншини, народження або інших обставин.

Стаття F

Відступу від зобов'язань під час війни або надзвичайного стану в державі

1. Під час війни або іншого надзвичайного стану в державі, який загрожує життю нації, будь-яка Сторона може вжити заходів, які не відповідають її зобов'язанням за цією Хартією, виключно в тих межах, які зумовлені гостротою становища, якщо такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням за міжнародним правом.

2. Будь-яка Сторона, яка використовує це право відступу від своїх зобов'язань, у розумні строки повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і про причини їх вжиття. Вона також інформує Генерального секретаря про те, коли такі заходи були припинені і з якого часу положення Хартії, які вона прийняла, знову повністю виконуються.

Стаття G

Обмеження

1. Ефективне втілення в життя прав і принципів, зазначених у частині I, та їх ефективне здійснення відповідно до частини II не підлягають жодним обмеженням, за винятком тих, які передбачені цими частинами і тих, які встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших людей або для захисту державних інтересів, на-

ціональної безпеки, здоров'я людей чи моралі.

2. Обмеження, які дозволяються цією Хартією щодо зазначених в ній прав і зобов'язань, застосовуються тільки з метою, з якою вони передбачені.

Стаття Н

Хартія і внутрішньодержавне право чи міжнародні угоди

Положення цієї Хартії не зашкоджують положенням внутрішньодержавного права чи будь-яких двосторонніх або багатосторонніх договорів, конвенцій чи угод, які вже набрали або можуть набрати чинності і за якими захищеним особам може надаватися більш сприятливий режим.

Стаття І

Виконання взятих зобов'язань

1. Без шкоди для методів виконання зобов'язань, передбачених у цих статтях, відповідні положення статей 1 – 31 частини II цієї Хартії виконуються за допомогою:

- a) законів або правил;
- b) угод між роботодавцями чи організаціями роботодавців та організаціями працівників;
- c) поєднання цих двох методів;
- d) інших відповідних засобів.

2. Зобов'язання, що випливають із положень пунктів 1, 2, 3, 4, 5 і 7 статті 2, пунктів 4, 6 і 7 статті 7, пунктів 1, 2, 3 і 5 статті 10 та статей 21 і 22 частини II цієї Хартії, вважаються виконуваними, якщо ці положення застосовуються згідно з пунктом 1 цієї статті до переважної більшості відповідних працівників.

Стаття J

Поправки

1. Будь-яка поправка до частин I та II цієї Хартії, яка спрямована на розширення кола прав, гарантованих цією Хартією, а також будь-яка поправка до частин III – VI, запропонована тією чи іншою Стороною або Урядовим комітетом, подається Генеральному секретарю Ради Європи і надсилається Генеральним секретарем Сторонам цієї Хартії.

2. Будь-яка поправка, запропонована відповідно до положень попереднього пункту, розглядається Урядовим комітетом, який подає ухвалений текст Комітету міністрів для затвердження після консультацій з Парламентською асамблеєю. Після її затвердження Комітетом міністрів, текст поправки надсилається Сторонам для прийняття.

3. Будь-яка поправка до частини I і частини II цієї Хартії набирає чинності стосовно тих Сторін, які її прийняли, в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку три Сторони поінформували Генерального секретаря про її прийняття.

Стосовно будь-якої Сторони, яка приймає поправку після набрання нею чинності, поправка набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку ця Сторона поінформувала Генерального секретаря про її прийняття.

4. Будь-яка поправка до частин III – VI цієї Хартії набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку всі Сторони поінформували Генерального секретаря про її прийняття.

Частина VI

Стаття K

Підписання, ратифікація та набрання чинності

1. Цю Хартію відкрито для підписання державами – членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. Хартія набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку три держави – члени Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цієї Хартії відповідно до попереднього пункту.

3. Стосовно будь-якої держави-члена, яка висловлюватиме свою згоду на обов'язковість для неї цієї Хартії після набрання нею чинності, Хартія набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

Стаття L

Територіальне застосування

1. Дія цієї Хартії поширюється на територію метрополії кожної Сторони. Кожна Сторона, яка підписала цю Хартію, під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження, може визначити у заяві на ім'я Генерального секретаря Ради Європи територію, яка для цілей цієї статті вважається територією її метрополії.

2. Будь-яка Сторона, яка підписала цю Хартію, під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження або в будь-який інший час після цього може заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про поширення дії Хартії цілком або частково на визначену в цій заяві територію (території), яка не входить до складу метрополії і за міжнародні відносини якої вона відповідає або за яку вона несе міжнародну відповідальність.

В такій заяві Сторона зазначає статті або пункти частини II Хартії, які вона визнає обов'язковими стосовно територій, зазначених у повідомленні.

3. Дія Хартії поширюється на територію (території), зазначену у вищезгаданому повідомленні, в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4. Будь-яка Сторона в подальшому може заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що стосовно однієї чи більше з тих територій, на які дію Хартії було поширено згідно з пунктом 2 цієї статті, вона визнає обов'язковими будь-які статті або позначені цифрами пункти, які вона ще не прийняла стосовно цієї території (територій). Такі взяті в подальшому зобов'язання вважаються складовою частиною первісної заяви щодо відповідної території і набувають такої ж чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття М

Денонсація

1. Будь-яка Сторона може денонсувати цю Хартію тільки після закінчення п'ятирічного періоду від дати, на яку Хартія набрала для неї чинності, або після закінчення будь-якого наступного дворічного періоду і у кожному випадку через шість місяців від дати повідомлення Генерального секретаря Ради Європи у письмовій формі про свій намір денонсувати Хартію. Генеральний секретар надсилає відповідну інформацію іншим Сторонам.

2. Будь-яка Сторона може відповідно до положень попереднього пункту денонсувати будь-яку прийняту нею статтю або будь-який прийнятий нею пункт частини II Хартії, якщо кількість статей або пунктів, які ця Сторона визнала обов'язковими для неї, становить не менше 16 статей та 63 пунктів і якщо ці статті або пункти включають статті, визначені Стороною з числа тих, що конкретно вказані у підпункті b пункту 1 статті А.

3. Будь-яка Сторона на умовах, зазначених у пункті 1 цієї статті, може денонсувати цю Хартію або будь-яку статтю чи будь-який пункт частини II Хартії стосовно будь-якої території, на яку дія Хартії поширюється відповідно до повідомлення, зробленого згідно з пунктом 2 статті L.

Стаття N

Додаток

Додаток до цієї Хартії становить складову частину Хартії

Стаття O

Повідомлення

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави – члени Ради та Генерального директора Міжнародного бюро праці про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;
- c) будь-яку дату набрання чинності цією Хартією згідно зі статтею К;
- d) будь-яку заяву, зроблену на виконання пунктів 2 і 3 статті А, пунктів 1 і 2 статті D, пункту 2 статті F, пунктів 1, 2, 3 і 4 статті L;
- e) будь-яку поправку, зроблену відповідно до статті J;
- f) будь-яку денонсацію відповідно до статті M;
- g) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цієї Хартії.

На посвідчення чого нижчепідписані, належним чином на те уповноважені представники підписали цю переглянута Хартію.

Вчинено у Страсбурзі третього дня травня місяця 1996 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї переглянутої Хартії кожній державі – члену Ради Європи.

Додаток до переглянутої Європейської соціальної хартії

Сфера застосування переглянутої Європейської соціальної хартії за змістом виразу «захищені особи»:

1. Без шкоди для пункту 4 статті 12 і пункту 4 статті 13 особи, що охоплюються статтями 1-17 і 20-31, включають тільки тих іноземців – громадян інших Сторін, які на законних підставах мешкають або працюють на території відповідної Сторони, при тому розумінні, що ці статті мають тлумачитися в контексті положень статей 18 і 19.

Таке тлумачення не зашкоджує поширенню будь-якою Стороною аналогічних прав на інших осіб.

2. Кожна Сторона надасть біженцям, визначення яких наводиться у Конвенції про статус біженців, підписаній у Женеві 28 липня 1951 року, та в Протоколі від 31 січня 1967 року, і які на законних підставах перебувають на її території, якомога сприятливіший режим і у будь-якому випадку не менш сприятливий, ніж режим, передбачений зобов'язаннями Сторони за зазначеною Конвенцією і будь-якими іншими існуючими міжнародними документами, які можуть застосовуватися до таких біженців.

3. Кожна Сторона надасть особам без громадянства, визначення яких наводиться у Конвенції про статус осіб без громадянства, укладеній в Нью-Йорку 28 вересня 1954 року, і які на законних підставах перебувають на її території, якомога сприятливіший режим і у будь-якому випадку не менш сприятливий, ніж режим, передбачений зобов'язаннями Сторони за цим документом і будь-якими іншими існуючими міжнародними документами, які можуть застосовуватися до таких осіб без громадянства.

Частина I

пункт 18, і Частина II, стаття 18, пункт 1

Встановлюється, що положення цих пунктів не стосуються питання в'їзду на території Сторін і не зашкоджують положенням Європейської конвенції про поселення, підписаної в Парижі 13 грудня 1955 року.

Частина II

Стаття 1, пункт 2

Цей пункт не тлумачиться як такий, що забороняє або дозволяє будь-які положення чи будь-яку практику стосовно гарантій збереження прав профспілок.

Стаття 2, пункт 6

Сторони можуть передбачити, що цей пункт не застосовується:

а) до працівників, які мають трудовий договір або трудові відносини на загальний період, що не перевищує одного місяця, і/або на робочий тиждень, що не перевищує восьми годин;

б) коли трудовий договір або трудові відносини мають нерегулярний і/або специфічний характер, при тому розумінні, що у таких випадках його незастосування зумовлюється об'єктивними міркуваннями.

Стаття 3, пункт 4

Встановлюється, що для цілей цього пункту завдання, порядок організації та умови функціонування таких служб визначаються національними законами або правилами, колективними договорами або іншими засобами, що відповідають національним умовам.

Стаття 4, пункт 4

Встановлюється, що цей пункт не забороняє негайного звільнення у випадку скоєння будь-якого серйозного порушення.

Стаття 4, пункт 5

Встановлюється, що Сторона може взяти на себе зобов'язання за цим пунктом, якщо відрахування із заробітної плати переважної більшості працівників забороняються або законом, або колективними договорами, або арбітражними рішеннями, за винятком осіб, таким чином не охоплених.

Стаття 6, пункт 4

Встановлюється, що кожна Сторона, у тому, що її стосується, може регулювати законодавчим шляхом здійснення права на страйк, при тому розумінні, що будь-яке інше можливе обмеження нею цього права може бути виправдане положеннями статті G.

Стаття 7, пункт 2

Цей пункт не перешкоджає Сторонам передбачати у їхньому законо-

давстві, що підлітки, які не досягли встановленого мінімального віку, можуть виконувати роботи, які конче необхідні для їхньої професійної підготовки, коли такі роботи виконуються відповідно до умов, визначених компетентним органом, і коли заходи вживаються для захисту здоров'я таких підлітків і забезпечення їхньої безпеки.

Стаття 7, пункт 8

Встановлюється, що Сторона може взяти на себе зобов'язання за цим пунктом, якщо вона на виконання духу цього зобов'язання у своєму законодавстві забороняє застосування праці переважної більшості осіб молодше вісімнадцяти років на роботах у нічний час.

Стаття 8, пункт 2

Цей пункт не тлумачиться як такий, що передбачає категоричну заборону. Наприклад, винятки можуть бути зроблені у таких випадках:

- а) коли працююча жінка винна у неналежній поведінці, яка виправдовує розірвання трудових відносин;
- б) коли відповідне підприємство припиняє свою діяльність;
- с) коли строк, встановлений трудовим договором, закінчився.

Стаття 12, пункт 4

У вступній частині цього пункту формулювання «і відповідно до умов, визначених у таких угодах» має на увазі, крім іншого, що стосовно допомоги, яка надається незалежно від будь-яких страхових внесків, Сторона може встановити ценз осілості як умову надання такої допомоги громадянам інших Сторін.

Стаття 13, пункт 4

Уряди, що не беруть участі в Європейській конвенції про соціальну та медичну допомогу, можуть ратифікувати Хартію стосовно цього пункту, якщо вони надають громадянам інших Сторін режим, який відповідає положенням цієї Конвенції.

Стаття 16

Встановлюється, що захист, який надається цією статтею, охоплює неповні сім'ї.

Стаття 17

Встановлюється, що ця стаття охоплює всіх осіб молодше 18 років, якщо законодавство, що стосується повноліття дитини, не передбачає меншого віку повноліття, без шкоди для інших конкретних положень Хартії, зокрема статті 7.

Це не передбачає зобов'язання надавати обов'язкову освіту до самого вищезазначеного віку.

Стаття 19, пункт 6

Для цілей застосування цього пункту встановлюється, що термін «сім'я

іноземного робітника» означає принаймні дружину робітника та неodrужених дітей до тих пір, поки останні вважаються приймаючою державою неповнолітніми і перебувають на утриманні трудящого-мігранта.

Стаття 20

1. Встановлюється, що питання соціального забезпечення, а також інші положення, що стосуються допомоги по безробіттю, допомоги по старості та допомоги в разі втрати годувальника, можуть бути виключені із сфери застосування цієї статті.

2. Положення, які стосуються захисту жінок, зокрема щодо вагітності, пологів та післяпологового періоду, не вважаються дискримінацією, про яку згадується у цій статті.

3. Ця стаття не перешкоджає вжиттю конкретних заходів, спрямованих на ліквідацію нерівності *de facto*.

4. Професійна діяльність, яка за її характером або умовами виконання може бути доручена тільки особам однієї статі, може бути виключена із сфери застосування цієї статті або деяких її положень. Це положення не повинно тлумачитися як таке, що вимагає від Сторін включення в закони або правила переліку робіт, які за їхнім характером або умовами виконання можуть бути доручені тільки особам однієї статі.

Статті 21 і 22

1. Для цілей застосування цих статей термін «представники працівників» означає осіб, які визнаються такими за національними законодавством або практикою.

2. Вираз «національні законодавство і практика» у відповідних випадках охоплює, крім законів і правил, колективні договори, інші угоди між роботодавцями та представниками працівників, звичаї, а також відповідне прецедентне право.

3. Встановлюється, що для цілей застосування цих статей термін «підприємство» означає сукупність матеріальних і нематеріальних елементів, які можуть бути чи не бути юридичною особою, утворені для виробництва товарів або надання послуг з метою отримання фінансового зиску і мають право визначати свою власну ринкову політику.

4. Встановлюється, що релігійні громади та їхні установи можуть бути виключені із сфери застосування цих статей, навіть якщо ці установи є «підприємствами» за змістом пункту 3. Заклади, що здійснюють діяльність, яка надихається певними ідеалами або ґрунтується на певних моральних принципах, ідеалах і концепціях, захищених національним законодавством, можуть бути виключені із сфери застосування цих статей у такому обсязі, який є необхідним для збереження профілю підприємства.

5. Встановлюється, що, коли в тій чи іншій державі права, викладені в цих статтях, здійснюються в різних закладах підприємства, відповідна Сторона повинна вважатися такою, що виконує зобов'язання, які впливають із цих статей.

6. Сторони можуть виключити із сфери застосування цих статей під-

приємства, на яких кількість працівників менша кількості, визначеної національними законодавством або практикою.

Стаття 22

1. Ця стаття не зашкоджує ні повноваженням і зобов'язанням держав щодо прийняття правил з техніки безпеки та гігієни праці на робочих місцях, ні повноваженням та функціям органів контролю за їхнім дотриманням.

2. Встановлюється, що формулювання «соціальні та соціально-культурні послуги і заходи» означає соціальні та/або культурні заходи, що забезпечуються для працівників деякими підприємствами, такі як допомога по соціальному забезпеченню, спортивні майданчики, кімнати для матерів, що годують грудних дітей, бібліотеки, табори відпочинку для дітей і т. ін.

Стаття 23, пункт 1

Для цілей застосування цього пункту вираз «якомога довше» стосується фізичних, психологічних та інтелектуальних можливостей осіб похилого віку.

Стаття 24

1. Встановлюється, що для цілей цієї статті терміни «звільнення» та «звільнений» означають розірвання трудових відносин на ініціативу роботодавця.

2. Встановлюється, що ця стаття охоплює всіх працівників, але Сторона може частково або повністю виключити із сфери захисту такі категорії працівників:

а) працівники, найняті за трудовим договором на визначений період часу або на час виконання конкретної роботи;

б) працівники, що проходять випробувальний термін або не мають необхідної вислуги років, якщо тривалість цих періодів є розумною і визначається наперед;

с) працівники, що приймаються на роботу тимчасово на короткий період часу.

3. Для цілей цієї статті поважними причинами для звільнення не вважаються, зокрема:

а) членство у профспілках або участь у профспілковій діяльності у неробочий час або, за згодою роботодавця, у робочий час;

б) намагання отримати повноваження представника працівників, здійснення таких повноважень або їх виконання у минулому;

с) подання скарги або участь у процесі, порушеному проти роботодавця у зв'язку із звинуваченням останнього у порушенні законів чи правил, або звернення до компетентних адміністративних органів;

д) раса, колір шкіри, стать, сімейний стан, сімейні обов'язки, вагітність, релігія, політичні переконання, національна приналежність або соціальне походження;

е) відпустка по вагітності та родах або по догляду за дитиною;

f) тимчасова відсутність на роботі у зв'язку із захворюванням або травмою.

4. Встановлюється, що компенсація або інша відповідна допомога у випадку звільнення без поважних причин визначається національними законами або правилами, колективними договорами або іншими засобами, що відповідають національним умовам.

Стаття 25

1. Встановлюється, що компетентний національний орган, як виняток і після консультацій з організаціями роботодавців і працівників, може виключити деякі категорії працівників із сфери захисту, що надається цією статтею, з огляду на особливий характер їхніх трудових відносин.

2. Встановлюється, що термін «банкрутство» повинен бути визначений національними законодавством і практикою.

3. Права працівників, що охоплюються цією статтею, включають, принаймні:

a) права працівників на заробітну плату за встановлений період, який повинен бути не менше трьох місяців за пільговою системою і восьми тижнів за системою гарантій, до банкрутства або звільнення;

b) права працівників на отримання заробітної плати за весь час відпустки, нарахованої за роботу, що була виконана упродовж року, в якому відбулося банкрутство або звільнення;

c) права працівників на отримання грошових виплат у зв'язку з іншими видами оплачуваної відсутності на роботі упродовж встановленого періоду, який повинен бути не менше трьох місяців за пільговою системою і восьми тижнів за системою гарантій, до банкрутства або звільнення.

4. Національні закони або правила можуть обмежувати захист прав працівників встановленими грошовими виплатами, розмір яких має бути соціально прийнятним.

Стаття 26

Встановлюється, що ця стаття не вимагає від Сторін прийняття відповідного законодавчого акту.

Встановлюється, що пункт 2 не охоплює сексуальні домагання.

Стаття 27

Встановлюється, що ця стаття застосовується до працюючих чоловіків та жінок, які мають сімейні обов'язки стосовно дітей, що перебувають на їхньому утриманні, а також стосовно інших близьких родичів, які явно потребують їхнього догляду або підтримки, коли такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки до економічної діяльності, започаткування такої діяльності, участі у ній або її розширення. Вирази «діти, що перебувають на їхньому утриманні» та «інші близькі родичі, які явно потребують їхнього догляду або підтримки» означають осіб, визнаних такими національним законодавством відповідної Сторони.

Статті 28 і 29

Для цілей застосування цих статей термін «представники працівників» означає осіб, визнаних такими національними законодавством або практикою.

Частина III

Встановлюється, що Хартія містить правові зобов'язання міжнародного характеру, виконання яких підлягає виключно наглядові, який передбачається у частині IV Хартії.

Стаття А, пункт 1

Встановлюється, що позначені цифрами пункти можуть включати статті, які містять тільки один пункт.

Стаття В, пункт 2

Для цілей пункту 2 статті В положення переглянутої Хартії відповідають положенням Хартії, які містяться у статтях або пунктах, позначених такою самою цифрою, за винятком:

- a) пункту 2 статті 3 переглянутої Хартії, який відповідає пунктам 1 і 3 статті 3 Хартії;
- b) пункту 3 статті 3 переглянутої Хартії, який відповідає пунктам 2 і 3 статті 3 Хартії;
- c) пункту 5 статті 10 переглянутої Хартії, який відповідає пункту 4 статті 10 Хартії;
- d) пункту 1 статті 17 переглянутої Хартії, який відповідає статті 17 Хартії.

Частина V

Стаття Е

Нерівне ставлення, що ґрунтується на об'єктивних і розумних підставах, не вважається дискримінаційним.

Стаття F

Встановлюється, що формулювання «під час війни або іншого надзвичайного стану в державі» охоплює також загрозу війни.

Стаття I

Встановлюється, що працівники, виключені відповідно до додатку до статей 21 і 22, не враховуються при визначенні кількості відповідних працівників.

Стаття J

Термін «поправка» охоплює також включення до цієї Хартії нових статей.

European Treaty Series/163

Збірка договорів Ради Європи

Парламентське видавництво, Київ – 2000.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ГРОМАДЯНСТВО

Страсбург, 6 листопада 1997 року

Офіційний переклад

Преамбула

Держави – члени Ради Європи та інші держави, які підписали цю Конвенцію,

враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами,

враховуючи численні міжнародні документи, що стосуються громадянства, множинного громадянства та безгромадянства,

визнаючи, що у питаннях, які стосуються громадянства, мають враховуватися законні інтереси як держав, так і окремих осіб,

бажаючи сприяти прогресивному розвитку правових принципів, які стосуються громадянства, та їхньому запровадженню у внутрішньодержавному праві, а також бажаючи запобігати у міру можливості випадкам безгромадянства,

бажаючи запобігати дискримінації у питаннях, які стосуються громадянства,

враховуючи право на повагу до сімейного життя, яке викладене у статті 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини,

відзначаючи різні підходи держав до питання множинного громадянства та визнаючи, що кожна держава може вільно вирішувати, які наслідки має у її внутрішньодержавному праві факт набуття її громадянином іншого громадянства або його належності до іншого громадянства,

дійшовши згоди про доцільність пошуку відповідних рішень наслідкам множинного громадянства, та зокрема у тому, що стосується прав і обов'язків осіб, які мають громадянство двох або більше держав,

вважаючи за доцільне, щоб особи, які мають громадянство двох або більше держав – учасниць Конвенції, мали виконувати свій військовий обов'язок лише стосовно однієї з цих держав,

вважаючи за необхідне сприяти міжнародному співробітництву між національними органами, які займаються питаннями громадянства, погодилися про таке:

Глава I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1

Предмет Конвенції

Ця Конвенція встановлює принципи та правила, що стосуються громадянства фізичних осіб, і правила, що регулюють виконання військового

обов'язку у випадках множинного громадянства, з якими має узгоджуватися внутрішньодержавне право держав-учасниць.

Стаття 2

Визначення

Для цілей цієї Конвенції:

- a) «громадянство» означає правовий зв'язок між особою та державою без зазначення етнічного походження особи;
- b) «множинне громадянство» означає одночасну належність особи до громадянства двох або більше держав;
- c) «дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18 років, якщо за законодавством, яке застосовується до дітей, повноліття не настає раніше;
- d) «внутрішньодержавне право» означає всі типи положень національної правової системи, включаючи конституцію, закони, нормативні акти, укази, судову практику, звичасві правила та практику, а також правила, що впливають із міжнародних документів, які мають обов'язкову силу.

Глава II

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ГРОМАДЯНСТВА

Стаття 3

Юрисдикція держави

1. Кожна держава визначає у своєму законодавстві, хто є її громадянами.
2. Це законодавство визнається іншими державами тільки за умови його відповідності чинним міжнародним конвенціям, міжнародному звичаєвому праву та принципам права, які є загальновизнаними стосовно громадянства.

Стаття 4

Принципи

Правила кожної держави-учасниці, які стосуються громадянства, ґрунтуються на таких принципах:

- a) кожна особа має право на громадянство;
- b) безгромадянства слід уникати;
- c) жодна особа не може бути безпідставно позбавлена громадянства;
- d) ні укладення шлюбу, ні розірвання шлюбу між громадянином держави-учасниці та особою, яка має громадянство іншої держави, ні зміна громадянства одним із подружжя під час перебування у шлюбі не впливають автоматично на громадянство другого з подружжя.

Стаття 5

Заборона дискримінації

1. Правила держави-учасниці, які стосуються громадянства, не повинні містити розрізень або допускати практику, що призводять до дис-

кримінації за ознакою статі, релігії, раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження.

2. Кожна держава-учасниця керується принципом заборони дискримінації своїх громадян незалежно від того, чи вони є громадянами за народженням, чи набули свого громадянства пізніше.

Глава III **ПРАВИЛА, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ГРОМАДЯНСТВА**

Стаття 6

Набуття громадянства

1. Кожна держава-учасниця передбачає у своєму внутрішньодержавному праві, що її громадянство *ex lege* набувають такі особи:

а) діти, один із батьків яких на час народження цих дітей має громадянство цієї держави-учасниці, за винятком будь-яких випадків, що можуть бути передбачені у її внутрішньодержавному праві для дітей, які народилися за межами держави. Стосовно дітей, батьківство яких встановлюється шляхом визнання, у судовому порядку або шляхом подібних процедур, кожна держава-учасниця може передбачити, що дитина набуває її громадянства за процедурою, яка визначається її внутрішньодержавним правом;

б) знайдені на її території немовлята, які інакше стали б особами без громадянства.

2. Кожна держава-учасниця передбачає у своєму внутрішньодержавному праві, що її громадянства набувають народжені на її території діти, які при народженні не набувають іншого громадянства. Таке громадянство надається:

а) *ex lege* при народженні;

б) в подальшому дітям, які є особами без громадянства, на заяву, що подається до відповідного органу безпосередньо дитиною чи від її імені у спосіб, встановлений внутрішньодержавним правом держави-учасниці. Така заява може бути подана за умови законного та постійного проживання заявника на її території упродовж періоду, який не перевищує п'яти років і безпосередньо передує поданню заяви.

3. Кожна держава-учасниця передбачає у своєму внутрішньодержавному праві можливість натуралізації для осіб, які законно та постійно проживають на її території. Встановлюючи умови натуралізації, вона не повинна передбачати ценз осілості, який перевищує десять років до подання заяви.

4. Кожна держава-учасниця у своєму внутрішньодержавному праві спрощує процедуру набуття її громадянства для таких осіб:

а) другий з подружжя, що перебуває у шлюбі з її громадянином;

б) діти одного з її громадян, стосовно яких передбачені винятки, зазначені у підпункті а пункту 1 статті 6;

с) діти, один із батьків яких набуває чи вже набув її громадянства;

д) діти, усиновлені одним із її громадян;

е) особи, що народилися на її території та законно і постійно на ній проживають;

ф) особи, що законно і постійно проживають на її території упродовж певного періоду, який розпочався до досягнення ними 18 років, причому тривалість цього періоду визначається внутрішньодержавним правом відповідної держави-учасниці;

г) особи без громадянства та особи, визнані як біженці, що законно та постійно проживають на її території.

Стаття 7

Втрата громадянства ex lege або на ініціативу держави-учасниці

1. Держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства ex lege або на ініціативу самої держави-учасниці, за винятком таких випадків:

- а) добровільне набуття іншого громадянства;
- б) набуття громадянства держави-учасниці внаслідок шахрайських дій, подання неправдивих відомостей або приховування будь-якого суттєвого факту, що має відношення до заявника;
- с) добровільна служба в іноземному військовому формуванні;
- д) поведінка, яка серйозно зашкоджує життєво важливим інтересам держави-учасниці;
- е) відсутність справжнього зв'язку між державою-учасницею та її громадянином, який постійно проживає за кордоном;
- ф) якщо під час неповноліття дитини встановлено, що визначені у внутрішньодержавному праві умови, які дозволили їй набути ex lege громадянства держави-учасниці, більше не виконуються;
- г) усиновлення дитини, якщо дитина набуває іноземного громадянства або має іноземне громадянство одного чи обох усиновителів.

2. Держава-учасниця може передбачати втрату її громадянства для дітей, батьки яких втратили громадянство цієї держави, за винятком випадків, що охоплюються підпунктами с та d пункту 1. Однак діти не втрачають громадянство цієї держави, якщо один із їхніх батьків залишається громадянином цієї держави.

3. Держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства згідно з пунктами 1 і 2 цієї статті, якщо відповідна особа стане внаслідок цього особою без громадянства, за винятком випадків, зазначених у підпункті b пункту 1 цієї статті.

Стаття 8

Втрата громадянства на ініціативу особи

1. Кожна держава-учасниця дозволяє відмовлятися від її громадянства, якщо відповідні особи не стануть внаслідок цього особами без громадянства.

2. Держава-учасниця може, однак, передбачити у своєму внутрішньодержавному праві, що відмовлятися від її громадянства можуть тільки ті громадяни, які постійно проживають за кордоном.

Стаття 9

Поновлення у громадянстві

У випадках та за умов, що передбачені у її внутрішньодержавному праві, кожна держава-учасниця спрощує процедуру поновлення у її громадянстві своїм колишнім громадянам, які законно та постійно проживають на її території.

Глава IV

ПРОЦЕДУРИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ГРОМАДЯНСТВА

Стаття 10

Розгляд заяв

Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб заяви стосовно набуття, збереження, втрати, поновлення чи засвідчення її громадянства розглядалися упродовж розумного проміжку часу.

Стаття 11

Рішення

Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб рішення стосовно набуття, збереження, втрати, поновлення чи засвідчення її громадянства були умовитовано викладені у письмовій формі.

Стаття 12

Право на перегляд

Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб рішення стосовно набуття, збереження, втрати, поновлення чи засвідчення її громадянства могли переглядатися в адміністративному чи судовому порядку відповідно до її внутрішньодержавного права.

Стаття 13

Збори

1. Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб розмір зборів за набуття, збереження, втрату, поновлення чи засвідчення її громадянства встановлювався у розумних межах.

2. Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб розмір зборів, які сплачуються за перегляд рішень в адміністративному чи судовому порядку, не був перешкодою для заявників.

Глава V

МНОЖИННЕ ГРОМАДЯНСТВО

Стаття 14

Випадки множинного громадянства ex lege

1. Держава-учасниця дозволяє:

а) дітям, які автоматично набули різних громадянств при народженні, зберігати ці громадянства;

б) своїм громадянам мати інше громадянство, якщо це інше громадянство автоматично набувається у зв'язку зі вступом у шлюб.

2. Збереження громадянств, зазначених у пункті 1, регулюється відповідними положеннями статті 7 цієї Конвенції.

Стаття 15

Інші можливі випадки множинного громадянства

Положення цієї Конвенції не обмежують право кожної держави-учасниці встановлювати у своєму внутрішньодержавному праві:

а) зберігають чи втрачають громадянство її громадяни, які набувають або мають громадянство іншої держави;

б) чи пов'язано набуття або збереження її громадянства з відмовою від іншого громадянства або від його втрати.

Стаття 16

Збереження попереднього громадянства

Держава-учасниця не може зумовлювати набуття або збереження її громадянства відмовою від іншого громадянства або його втратою, якщо така відмова чи втрата є неможливою або не може розумно вимагатися.

Стаття 17

Права та обов'язки, пов'язані із множинним громадянством

1. Громадяни держави-учасниці, які мають інше громадянство, мають на території держави-учасниці, в якій вони проживають, такі самі права та обов'язки, як і інші громадяни цієї держави-учасниці.

2. Положення цієї глави не зашкоджують:

а) нормам міжнародного права, які стосуються дипломатичного чи консульського захисту державою-учасницею одного із її громадян, що одночасно має інше громадянство;

б) застосуванню норм міжнародного приватного права кожної держави-учасниці у випадках множинного громадянства.

Глава VI

ДЕРЖАВОНАСТУПНИЦТВО ТА ГРОМАДЯНСТВО

Стаття 18

Принципи

1. У випадках державонаступництва кожна відповідна держава-учасниця дотримується у питаннях громадянства принципів верховенства права, норм захисту прав людини та принципів, що викладені у статтях 4 і 5 цієї Конвенції та у пункті 2 цієї статті, зокрема з метою запобігання безгромадянству.

2. Приймаючи рішення про надання чи збереження громадянства у випадках державонаступництва, кожна відповідна держава-учасниця, зокрема, враховує:

- a) справжність та дієвість зв'язку відповідної особи з державою;
- b) постійне місце проживання відповідної особи на час державонаступництва;
- c) волевиявлення відповідної особи;
- d) територіальне походження відповідної особи.

3. Якщо набуття громадянства зумовлюється втратою громадянства іншої держави, застосовуються положення статті 16 цієї Конвенції.

Стаття 19

Врегулювання шляхом укладання міжнародних угод

У випадках державонаступництва відповідні держави-учасниці докладають зусиль для регулювання питань, які стосуються громадянства, шляхом укладання угод між ними, а також, коли це можливо, у їхніх стосунках з іншими відповідними державами. В таких угодах дотримуються принципів та правил, які містяться або згадуються у цій главі.

Стаття 20

Принципи, які стосуються негромадян

1. Кожна держава-учасниця дотримується таких принципів:

- a) громадяни держави-попередниці, які постійно проживають на території, суверенітет над якою переходить до держави-наступниці, та які не набули її громадянства, мають право залишатися у цій державі;
- b) особи, зазначені у підпункті а, користуються рівними із громадянами держави-наступниці правами у тому, що стосується соціальних та економічних прав.

2. Кожна держава-учасниця може виключити осіб, зазначених у пункті 1, із числа тих, хто може працювати на державній службі, яка передбачає здійснення суверенних повноважень.

Глава VII **ВІЙСЬКОВИЙ ОBOB'ЯЗОК У ВИПАДКАХ** **МНОЖИННОГО ГРОМАДЯНСТВА**

Стаття 21

Виконання військового обов'язку

1. Особи, що мають громадянство двох або більше держав-учасниць, повинні виконувати свій військовий обов'язок стосовно лише однієї із цих держав-учасниць.

2. Порядок застосування пункту 1 може визначатися спеціальними угодами між будь-якими з держав-учасниць.

3. Крім випадків, коли спеціальна угода, що вже укладена або може

бути укладена, передбачає інше, до осіб, які мають громадянство двох або більше держав-учасниць, застосовуються такі положення:

а) будь-яка така особа є військовозобов'язаною стосовно держави-учасниці, на території якої вона постійно проживає. Однак такі особи можуть до досягнення ними 19 років виконувати військовий обов'язок як добровольці стосовно будь-якої іншої держави-учасниці, громадянами якої вони також є, упродовж загального дійсного строку, тривалість якого принаймні дорівнює строку дійсної військової служби, встановленому у першій державі-учасниці;

б) особи, які постійно проживають на території держави-учасниці, громадянами якої вони не є, або у державі, що не є державою-учасницею, можуть проходити військову службу на території будь-якої держави-учасниці, громадянами якої вони є;

с) особи, які відповідно до правил, викладених у пунктах а та б, виконують свій військовий обов'язок стосовно однієї держави-учасниці згідно із законодавством цієї держави-учасниці, вважаються такими, що виконали свій військовий обов'язок стосовно будь-якої іншої держави-учасниці чи будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є;

д) особи, які до набрання чинності цією Конвенцією між державами-учасницями, громадянами яких вони є, виконали стосовно однієї із цих держав-учасниць свій військовий обов'язок згідно із законодавством цієї держави-учасниці, вважаються такими, що виконали цей обов'язок стосовно будь-якої іншої держави-учасниці або будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є;

е) особи, які відповідно до підпункту а відслужили дійсну військову службу стосовно однієї із держав-учасниць, громадянами якої вони є, та після цього обрали місцем постійного проживання територію іншої держави-учасниці, громадянами якої вони є, можуть перебувати на обліку як військовозобов'язані запасу тільки стосовно цієї останньої держави-учасниці;

ф) застосування цієї статті жодним чином не зашкоджує громадянству відповідних осіб;

г) у випадку оголошення мобілізації будь-якою із держав-учасниць зобов'язання, які випливають із цієї статті, не є обов'язковими для цієї держави-учасниці.

Стаття 22

Звільнення від військового обов'язку чи альтернативної цивільної служби

Крім випадків, коли спеціальна угода, що вже укладена або може бути укладена, передбачає інше, до осіб, які мають громадянство двох або більше держав-учасниць, застосовуються також такі положення:

а) підпункт с пункту 3 статті 21 цієї Конвенції застосовується до осіб, які були звільнені від виконання військового обов'язку або відслужили альтернативну цивільну службу;

б) особи, які є громадянами держави-учасниці, в якій не передбачена обов'язкова військова служба, вважаються такими, що виконали свій військовий обов'язок, якщо вони постійно проживають на території цієї держави-учасниці. Однак вони вважаються такими, що не виконали свій військовий обов'язок стосовно держави-учасниці або держав-учасниць, громадянами яких вони також є і в яких військова служба передбачається, якщо зазначене постійне проживання тривало до досягнення певного віку, про який кожна відповідна держава-учасниця повідомляє під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи приєднання;

с) всі особи, які є громадянами держави-учасниці, в якій не передбачена обов'язкова військова служба, вважаються такими, що виконали свій військовий обов'язок, якщо вони добровільно відслужили військову службу упродовж загального дійсного строку, тривалість якого принаймні дорівнює строку дійсної військової служби у державі-учасниці, громадянами якої вони також є, незалежно від місця їхнього постійного проживання.

Глава VIII

СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ДЕРЖАВАМИ-УЧАСНИЦЯМИ

Стаття 23

Співробітництво між державами-учасницями

1. З метою сприяння співробітництву між державами-учасницями їхні компетентні органи:

а) надають Генеральному секретарю Ради Європи інформацію про своє внутрішньодержавне право, яке стосується громадянства, включаючи випадки безгромадянства та множинного громадянства, та про стан виконання Конвенції;

б) надають один одному на прохання інформацію про своє внутрішньодержавне право, яке стосується громадянства, та про стан виконання Конвенції.

2. Держави-учасниці співробітничать між собою та з іншими державами – членами Ради Європи в рамках відповідного міжурядового органу Ради Європи з метою врегулювання всіх відповідних проблем та сприяння прогресивному розвитку правових принципів та практики, які стосуються громадянства та пов'язаних з ним питань.

Стаття 24

Обмін інформацією

Кожна держава-учасниця може в будь-який час заявити про те, що вона інформуватиме будь-яку іншу державу-учасницю, яка зробила таку саму заяву, про добровільне набуття свого громадянства громадянами цієї іншої держави-учасниці, дотримуючись при цьому чинних законів про за-

хист даних. У такій заяві можуть зазначатися умови, за яких держава-учасниця надаватиме таку інформацію. Заява може бути відкликана у будь-який час.

Глава IX **ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ**

Стаття 25

Заяви щодо застосування Конвенції

1. Кожна держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може заявити про те, що вона виключає главу VII із сфери застосування Конвенції.

2. Положення глави VII застосовуються у стосунках між державами-учасницями, для яких вона є чинною.

3. Кожна держава-учасниця може в будь-який інший час після цього повідомити Генерального секретаря Ради Європи про те, що вона застосуватиме положення глави VII, які були виключені із сфери застосування Конвенції під час підписання або в її ратифікаційній грамоті чи документі про прийняття, затвердження або приєднання. Таке повідомлення набирає чинності від дати його отримання.

Стаття 26

Наслідки Конвенції

1. Положення цієї Конвенції не зашкоджують положенням внутрішньодержавного права та обов'язкових міжнародних документів, які вже набрали чи можуть набрати чинності та за якими особам надаються чи надаватимуться більш сприятливі права у галузі громадянства.

2. Ця Конвенція не зашкоджує застосуванню:

а) Конвенції 1963 року про скорочення випадків множинного громадянства та про виконання військового обов'язку у випадках множинного громадянства і протоколів до неї;

б) інших обов'язкових міжнародних документів, якщо такі документи є сумісними з цією Конвенцією, у стосунках між державами-учасницями, для яких ці документи є обов'язковими.

Глава X **ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 27

Підписання та набрання чинності

1. Цю Конвенцію відкрито для підписання державами – членами Ради Європи та державами, які не є членами Ради Європи, але які брали участь у

її розробці. Такі держави можуть висловити свою згоду на обов'язковість для них цієї Конвенції шляхом:

а) підписання без застереження щодо ратифікації, прийняття чи затвердження;

б) підписання з умовою ратифікації, прийняття чи затвердження з подальшою ратифікацією, прийняттям чи затвердженням.

Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

2. Ця Конвенція набирає чинності для всіх держав, які висловили свою згоду на обов'язковість для них Конвенції, в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати, на яку три держави – члени Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цієї Конвенції відповідно до положень попереднього пункту.

3. Стосовно будь-якої держави, яка висловлюватиме свою згоду на обов'язковість для неї цієї Конвенції після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати підписання або здачі на зберігання її ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

Стаття 28

Приєднання

1. Після набрання цією Конвенцією чинності Комітет міністрів Ради Європи може запропонувати приєднатися до цієї Конвенції будь-якій державі, яка не є членом Ради Європи і яка не брала участі у розробці Конвенції.

2. Стосовно будь-якої держави, що приєдналася до цієї Конвенції, Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати здачі на зберігання документа про приєднання Генеральному секретарю Ради Європи.

Стаття 29

Застереження

1. Стосовно будь-якого із положень, що містяться у главах I, II та VI цієї Конвенції, не може бути заявлене жодне застереження. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може заявити одне чи більше застережень стосовно інших положень Конвенції, якщо вони є сумісними із предметом і метою цієї Конвенції.

2. Будь-яка держава, що заявляє одне чи більше застережень, повідомляє Генеральному секретарю Ради Європи відповідні положення її внутрішньодержавного права чи будь-яку іншу відповідну інформацію.

3. Держава, яка заявила одне чи більше застережень відповідно до пункту 1, розглядає можливість повного або часткового їхнього відкликання, як тільки обставини дозволяють це зробити. Таке відкликання здійснюється шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерально-

го секретаря Ради Європи і набирає чинності від дати отримання повідомлення Генеральним секретарем.

4. Будь-яка держава, що поширює дію цієї Конвенції на територію, визначену у заяві, зазначеній у пункті 2 статті 30, може стосовно відповідної території заявити одне чи більше застережень відповідно до положень попередніх пунктів.

5. Держава-учасниця, яка заявила застереження стосовно будь-якого з положень глави VII Конвенції, може вимагати застосування цього положення іншою державою-учасницею тільки у тому обсязі, в якому вона сама його прийняла.

Стаття 30

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, затвердження чи приєднання може визначити територію (території), до якої застосовуватиметься ця Конвенція.

2. Будь-яка держава у будь-який інший час після цього заявою на ім'я Генерального секретаря Ради Європи може поширити дію цієї Конвенції на будь-яку іншу територію, яка визначена в цій заяві та за міжнародні відносини якої вона несе відповідальність або від імені якої вона уповноважена брати зобов'язання. Стосовно такої території Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена відповідно до двох попередніх пунктів, може стосовно будь-якої території, визначеної в цій заяві, бути відкликана шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 31

Денонсація

1. Будь-яка держава-учасниця може у будь-який час денонсувати всю Конвенцію у цілому чи тільки главу VII шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи.

2. Така денонсація набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 32

Повідомлення, які робить Генеральний секретар

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави – члени Ради, будь-яку державу, що підписала Конвенцію, будь-яку Сторону та будь-яку іншу державу, що приєдналася до цієї Конвенції, про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття, затвердження чи приєднання;
- c) будь-яку дату набрання чинності цією Конвенцією відповідно до статей 27 і 28 цієї Конвенції;
- d) будь-яке застереження та відкликання застереження, заявлені на виконання положень статті 29 цієї Конвенції;
- e) будь-яке повідомлення чи будь-яку заяву, зроблену згідно з положеннями статей 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30 і 31 цієї Конвенції;
- f) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення чи сповіщення, які стосуються цієї Конвенції.

На посвідчення чого нижчепідписані, належним чином на те уповноважені представники підписали цю Конвенцію.

Вчинено у Страсбурзі шостого дня листопада місяця 1997 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі – члену Ради Європи, державам, які не є членами Ради, але які брали участь у розробці цієї Конвенції, та будь-якій державі, якій запропоновано приєднатися до цієї Конвенції.

European Treaty Series/166

Збірка договорів Ради Європи

Парламентське видавництво, Київ – 2000

**ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ
ПРО ВИДАЧУ ПРАВОПОРУШНИКІВ
Париж, 13 грудня 1957 року**

(Конвенцію ратифіковано із заявами і застереженнями
Законом № 43/98-вр від 16.01.98)

Офіційний переклад

Уряди, які підписали цю Конвенцію, будучи членами Ради Європи, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами,
вважаючи, що ця мета може бути досягнута шляхом укладання угод та

здійснення спільних дій у галузі права,

вважаючи, що прийняття однакових правил, які стосуються видачі правопорушників, може сприяти цій діяльності по уніфікації, погодились про таке:

Стаття 1

Зобов'язання видавати правопорушників

Договірні Сторони зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою.

Стаття 2

Правопорушення, що тягнуть видачу

1. Видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитуючої Сторони та запитуваної Сторони позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше одного року чи більш суворим покаранням. Якщо особа визнається винною і вирок про ув'язнення або постанова про утримання під вартою проголошується на території запитуючої Сторони, термін призначеного покарання має складати не менше чотирьох місяців.

2. Якщо запит про видачу правопорушника стосується декількох окремих правопорушень, кожне з яких за законами запитуючої Сторони і запитуваної Сторони карається позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою, але якщо деякі з них не задовольняють умови стосовно тривалості терміну покарання, яке може бути призначене, запитувана Сторона має також право здійснювати видачу за останні правопорушення.

3. Будь-яка Договірна Сторона, закони якої не дозволяють видачі правопорушників за деякі правопорушення, зазначені у пункті 1 цієї статті, може, у тому, що її стосується, вилучити такі правопорушення із сфери застосування цієї Конвенції.

4. Будь-яка Договірна Сторона, яка бажає скористатися правом, передбаченим у пункті 3 цієї статті, під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання, перепроводжує Генеральному секретарю Ради Європи або перелік правопорушень, за вчинення яких видача дозволяється, або перелік правопорушень, за вчинення яких вона забороняється, а також зазначає правові положення, які дозволяють або забороняють видачу.

Генеральний секретар Ради надсилає ці переліки іншим Сторонам, які підписали Конвенцію.

5. Якщо в подальшому законодавство Договірної Сторони забороняє видачу у зв'язку з іншими правопорушеннями, така Сторона повідомляє про це Генерального секретаря. Генеральний секретар інформує інші Сторони, які підписали Конвенцію. Таке повідомлення набирає чинності через три місяці від дати його отримання Генеральним секретарем.

6. Будь-яка Сторона, яка використовує право, передбачене у пунктах 4 або 5 цієї статті, може в будь-який час поширити дію цієї Конвенції на правопорушення, які були вилучені із сфери її застосування. Вона повідомляє Генерального секретаря Ради про такі зміни, а Генеральний секретар інформує про це інші Сторони, які підписали Конвенцію.

7. Будь-яка Сторона може застосовувати принцип взаємності щодо будь-яких правопорушень, вилучених із сфери застосування Конвенції згідно з цією статтею.

Стаття 3

Політичні правопорушення

1. Видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною Стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням.

2. Таке ж правило застосовується, якщо запитувана Сторона має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного кримінального правопорушення був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань або що становище такої особи може бути зашкоджене з будь-якої з цих причин.

3. Для цілей цієї Конвенції вбивство або замах на вбивство глави держави або члена його сім'ї не вважається політичним правопорушенням.

4. Ця стаття не зачіпає ніяких зобов'язань, які Договірні Сторони могли взяти або можуть взяти на себе за будь-якою іншою міжнародною конвенцією багатостороннього характеру.

Стаття 4

Військові правопорушення

Видача за правопорушення, які передбачені військовим правом і які не є правопорушеннями за звичайним кримінальним правом, із сфери застосування цієї Конвенції вилучаються.

Стаття 5

Фінансові правопорушення

Видача здійснюється, відповідно до положень цієї Конвенції, за правопорушення, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, тільки якщо Договірні Сторони ухвалили таке рішення стосовно будь-якого такого правопорушення або категорії правопорушень.

Стаття 6

Видача власних громадян

1. а) Договірна Сторона має право відмовити у видачі своїх громадян.

б) Кожна Договірна Сторона у заяві, зробленій під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти чи свого документа про приєднання, може визначити, у тому, що її стосується, термін «громадянин» за змістом цієї Конвенції.

с) Громадянство визначається під час ухвалення рішення стосовно видачі правопорушника. Однак, якщо відповідна особа вперше визнається громадянином запитуваної Сторони впродовж періоду від моменту ухвалення рішення і до моменту передбаченої видачі, запитувана Сторона може скористатися положенням, що міститься у підпункті а цієї статті.

2. Якщо запитувана Сторона не видає свого громадянина, вона на прохання запитуючої Сторони передає справу до своїх компетентних органів, для того щоб у разі необхідності можна було здійснити її розгляд. З цією метою документи, інформація та речові докази, які стосуються правопорушення, надсилаються безкоштовно по каналах, передбачених у пункті 1 статті 12. Запитуюча Сторона інформується про результати розгляду її запити.

Стаття 7

Місце вчинення правопорушення

1. Запитувана Сторона може відмовити у видачі відповідної особи за правопорушення, яке за її законодавством вважається вчиненим повністю або частково на її території або в місці, яке розглядається як її територія.

2. Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, було вчинене за межами території запитуючої Сторони, у видачі може бути відмовлено, тільки якщо законодавство запитуваної Сторони не передбачає переслідування за таку саму категорію правопорушень у випадку їх вчинення за межами території останньої Сторони або не передбачає видачі за правопорушення, у зв'язку з яким вимагається видача.

Стаття 8

Незакінчене провадження у справах за аналогічні правопорушення

Запитувана Сторона може відмовити у видачі відповідної особи, якщо компетентні органи цієї Сторони переслідують її у зв'язку із правопорушенням (правопорушеннями), за яке вимагається видача.

Стаття 9

Non Bis In Idem

Видача не здійснюється, якщо компетентні органи запитуваної Сторони проголосили остаточне рішення щодо відповідної особи у зв'язку із правопорушенням (правопорушеннями), за яке вимагається видача. У ви-

дачі може бути відмовлено, якщо компетентні органи запитуваної Сторони ухвалили рішення або не порушувати, або припинити переслідування у зв'язку із таким самим правопорушенням (правопорушеннями).

Стаття 10

Строк давності

Видача не здійснюється, якщо відповідна особа, згідно із законодавством запитуючої або запитуваної Сторони, не підлягає переслідуванню чи покаранню у зв'язку із закінченням строку давності.

Стаття 11

Смертна кара

Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої Сторони і якщо законодавство запитуваної Сторони не передбачає смертної кари за таке саме правопорушення або вона, як правило, не виконується, у видачі може бути відмовлено, якщо запитуюча Сторона не надасть запитуваній Стороні достатніх гарантій того, що смертний вирок не буде звернутий до виконання.

Стаття 12

Запит та підтвердні документи

1. Запит складається у письмовій формі і надсилається по дипломатичних каналах. Інші шляхи передачі запитів можуть бути встановлені за прямою згодою між двома або декількома Сторонами.

2. Запит супроводжується:

а) оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку та постанови суду або постанови про негайне затримання чи ордера на арешт або іншого розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої Сторони;

б) викладом правопорушень, за які вимагається видача. Час і місце їх вчинення, їх юридична кваліфікація і посилання на відповідні правові положення зазначаються якнайточніше;

с) копією відповідних законодавчих актів або, коли це неможливо, викладом відповідного закону і, по можливості, якнайточнішим описом відповідної особи, а також будь-якою іншою інформацією, яка може сприяти встановленню її особистості та громадянства.

Стаття 13

Додаткова інформація

Якщо інформації, надісланої запитуючою Стороною, недостатньо для ухвалення запитуваною Стороною рішення на виконання цієї Конвенції, остання Сторона запитує необхідну додаткову інформацію і може встановлювати термін її отримання.

Стаття 14

Правило ad hoc

1. Видана особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися з метою виконання вироку чи постанови про утримання під вартою ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана, і її особиста свобода ні з яких інших причин не може обмежуватися, за винятком таких випадків:

а) якщо Сторона, яка її видала, на це згодна. Запит про згоду надсилається разом із документами, зазначеними у статті 12, та протоколом будь-якої заяви, зробленої виданою особою у зв'язку з відповідним правопорушенням. Згода дається, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, є таким, що тягне видачу відповідно до положень цієї Конвенції;

б) якщо ця особа, маючи можливість залишити територію Сторони, якій вона була видана, не зробила цього впродовж 45 днів після її остаточного звільнення або, залишивши цю територію, знову туди повернулася.

2. Запитуюча Сторона може, однак, вжити будь-яких необхідних заходів для видворення цієї особи із своєї території або будь-яких заходів, необхідних згідно з її законодавством для запобігання будь-яким юридичним наслідкам закінчення строку давності, включаючи розгляд справи за відсутності обвинуваченої особи.

3. Якщо кваліфікація правопорушення, у зв'язку з яким пред'являється обвинувачення, змінюється в ході розгляду справи, видана особа може переслідуватися або засуджуватися, тільки коли кваліфікуючі ознаки нового складу правопорушення свідчать про те, що це правопорушення є таким, що тягне видачу.

Стаття 15

Перевидача третій державі

За винятком передбаченого у пункті 1b статті 14, запитуюча Сторона не може, без згоди запитуваної Сторони, видавати іншій Стороні або третій державі особу, видану запитуючій Стороні та розшукувану зазначеною іншою Стороною або третьою державою у зв'язку із правопорушеннями, вчиненими до її видачі. Запитувана Сторона може вимагати надання документів, зазначених у пункті 2 статті 12.

Стаття 16

Тимчасовий арешт

1. У термінових випадках компетентні органи запитуючої Сторони можуть звертатися із запитом про тимчасовий арешт розшукуваної особи. Компетентні органи запитуваної Сторони вирішують це питання відповідно до свого законодавства.

2. У запиті про тимчасовий арешт повідомляється про існування одного з документів, зазначених у пункті 2a статті 12, і намір надіслати запит про

видачу правопорушника. В ньому також зазначається, за яке правопорушення буде запитуватися видача, де і коли таке правопорушення було вчинене, а також, у міру можливості, опис зовнішності розшукуваної особи.

3. Запит про тимчасовий арешт надсилається компетентним органам запитуваної Сторони або дипломатичними каналами, або безпосередньо поштою, або телеграфом, або через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол), або у будь-який інший спосіб, який дозволяє мати письмове підтвердження або який визнається запитуваною Стороною. Запитуючий орган без зволікань інформується про результати розгляду його запиту.

4. Тимчасовий арешт може бути припинений, якщо, впродовж 18 днів після арешту, запитувана Сторона не отримує запиту про видачу правопорушника і документи, зазначені у статті 12. У будь-якому випадку цей період не може перевищувати 40 днів від дати здійснення такого арешту. Можливість тимчасового звільнення у будь-який час не виключається, однак запитувана Сторона вживає будь-яких заходів, які, на її думку, необхідні для запобігання втечі розшукуваної особи.

5. Звільнення не перешкоджає повторному арешту і видачі правопорушника у разі отримання в подальшому запиту про видачу.

Стаття 17

Одночасні запити

Якщо видача правопорушника запитується одночасно декількома державами або за одне й те ж правопорушення, або за різні правопорушення, запитувана Сторона ухвалює своє рішення з урахуванням всіх обставин і особливо відносної серйозності та місця вчинення правопорушень, відповідних дат надходження запитів, громадянства відповідної особи та можливості подальшої видачі правопорушника іншій державі.

Стаття 18

Передача особи, яка підлягає видачі

1. Запитувана Сторона інформує запитуючу Сторону каналами, зазначеними у пункту 1 статті 12, про своє рішення щодо видачі.

2. У випадку будь-якої повної або часткової відмови наводяться її причини.

3. Якщо запит задовольняється, запитуюча Сторона інформується про місце і дату передачі правопорушника та про тривалість строку, впродовж якого відповідна особа утримувалась під вартою з метою її передачі.

4. За винятком положень пункту 5 цієї статті, якщо відповідна особа не була прийнята у визначений день, вона може бути звільнена через 15 днів і у будь-якому випадку звільняється через 30 днів. Запитувана Сторона може відмовити у видачі її за те ж саме правопорушення.

5. Якщо Сторона з незалежних від неї обставин не може передати або прийняти особу, яка підлягає видачі, вона повідомляє про це іншу Сторо-

ну. Обидві Сторони домовляються про нову дату передачі правопорушника і застосовують положення пункту 4 цієї статті.

Стаття 19

Відстрочена або умовна передача

1. Запитувана Сторона може, прийнявши рішення про задоволення запиту щодо видачі правопорушника, відстрочити передачу відповідної особи з метою розгляду її справи цієї Стороною або, якщо така особа вже засуджена, з метою відбуття нею на території цієї Сторони свого покарання за інше правопорушення, ніж те, у зв'язку з яким запитується видача.

2. Запитувана Сторона може не відстрочувати передачу, а тимчасово передати відповідну особу запитуючій Стороні на умовах, які визначаються Сторонами за спільною згодою.

Стаття 20

Передача власності

1. Запитувана Сторона, в межах свого законодавства і на прохання запитуючої Сторони, вилучає і передає власність:

а) яка може бути необхідна як доказ;

б) яка була здобута внаслідок правопорушення і яка на час арешту знаходилася у володінні відповідної особи або була виявлена пізніше.

2. Власність, зазначена у пункті 1 цієї статті, передається навіть якщо видача, на яку була дана згода, не може бути здійснена внаслідок смерті або втечі відповідної особи.

3. Якщо зазначена власність підлягає арешту або конфіскації на території запитуваної Сторони, остання у зв'язку із здійсненням кримінального переслідування може тимчасово її затримати або передати за умови повернення.

4. Будь-які права, яких могли набути на зазначену власність запитувана Сторона або треті Сторони, зберігаються. У випадках існування таких прав власність повертається безкоштовно запитуваній Стороні якнайскоріше після суду.

Стаття 21

Транзитне перевезення

1. Транзитне перевезення через територію однієї з Договірних Сторін здійснюється на запит, який надсилається каналами, зазначеними у пункті 1 статті 12, якщо відповідне порушення не розглядається Стороною, у якої запитується дозвіл на транзитне перевезення, як правопорушення політичного або суто військового характеру, що має відношення до статей 3 і 4 цієї Конвенції.

2. Країна, у якої запитується дозвіл на транзитне перевезення, може відмовити у транзитному перевезенні її громадянина за змістом статті 6.

3. З урахуванням положень пункту 4 цієї статті, необхідно подавати документи, зазначені у пункті 2 статті 12.

4. У разі використання повітряного транспорту застосовуються такі положення:

а) якщо посадка не запланована, запитуюча Сторона повідомляє Сторону, над територією якої має здійснюватися політ, і підтверджує існування одного з документів, зазначених у пункті 2а статті 12. У випадку незапланованої посадки таке повідомлення має силу запиту про тимчасовий арешт, передбачений у статті 16, і запитуюча Сторона подає офіційний запит про транзитне перевезення;

б) якщо посадка запланована, запитуюча Сторона подає офіційний запит про транзитне перевезення.

5. Однак будь-яка Сторона, під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання до цієї Конвенції, може заявити про те, що вона буде дозволяти транзитне перевезення відповідної особи тільки на деяких або на всіх умовах, на яких вона здійснює видачу правопорушників. У такому випадку може застосовуватися принцип взаємності.

6. Транзитне перевезення особи, яка видається, не здійснюється ні через яку територію, якщо існують підстави вважати, що життя або свобода цієї особи на такій території можуть опинитися під загрозою з причини її раси, релігії, громадянства або політичних переконань.

Стаття 22

Процедура

Якщо ця Конвенція не передбачає іншого, процедура стосовно видачі правопорушників і тимчасового арешту регулюється виключно законодавством запитованої Сторони.

Стаття 23

Мова документів

Документи, які подаються, складаються мовою запитуючої або запитованої Сторони. Запитована Сторона може вимагати переклад на одну з офіційних мов Ради Європи, яку вона визначає на свій розсуд.

Стаття 24

Витрати

1. Витрати, що виникли на території запитованої Сторони у зв'язку з видачею правопорушників, покриваються цією Стороною.

2. Витрати, що виникли у зв'язку із транзитним перевезенням через територію Сторони, у якій запитується дозвіл на транзитне перевезення, покриваються запитуючою Стороною.

3. У випадку видачі правопорушників з території, яка знаходиться за

межами території метрополії запитуваної Сторони, витрати, пов'язані з подорожуванням між цією територією і територією метрополії запитуючої Сторони, покриваються останньою. Таке ж саме правило застосовується до витрат, пов'язаних з подорожуванням між територією, яка знаходиться за межами території метрополії запитуваної Сторони, і територією метрополії цієї Сторони.

Стаття 25

Визначення терміну «постанова про утримання під вартою»

Для цілей цієї Конвенції термін «постанова про утримання під вартою» означає будь-яке розпорядження, яке передбачає позбавлення волі і яке було проголошене кримінальним судом на додаток до вироку про ув'язнення або замість нього.

Стаття 26

Застереження

1. Будь-яка Договірна Сторона, під час підписання цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання, може заявити застереження щодо будь-якого положення або будь-яких положень Конвенції.

2. Будь-яка Договірна Сторона, яка заявила застереження, відкликає його, як тільки це дозволяють обставини. Таке відкликання здійснюється шляхом перепроводження Генеральному секретарю Ради Європи відповідного повідомлення.

3. Договірна Сторона, яка заявила застереження щодо якого-небудь положення Конвенції, може вимагати застосування цього положення іншою Стороною тільки у тому обсязі, в якому вона сама його прийняла.

Стаття 27

Територіальне застосування

1. Ця Конвенція застосовується до територій метрополій Договірних Сторін.

2. Щодо Франції, вона також застосовується до Алжиру і до заморських департаментів, а щодо Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, – до Нормандських островів і до острова Мен.

3. Федеративна Республіка Німеччина може поширити дію цієї Конвенції на землю Берлін заявою на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, який повідомляє про таку заяву інші Сторони.

4. За прямою домовленістю між двома або декількома Договірними Сторонами дія цієї Конвенції може бути поширена, з урахуванням умов, передбачених у домовленості, на будь-яку територію таких Сторін, яка не зазначена у пунктах 1, 2 і 3 цієї статті і за міжнародні відносини якої будь-яка така Сторона несе відповідальність.

Стаття 28

Конвенція і двосторонні угоди

1. Ця Конвенція, щодо тих країн, до яких вона застосовується, замінює положення будь-яких двосторонніх договорів, конвенцій або угод, які регулюють видачу правопорушників між будь-якими двома Договірними Сторонами.

2. Договірні Сторони можуть укласти між собою двосторонні або багатосторонні угоди тільки з метою доповнення положень цієї Конвенції або сприяння застосуванню принципів, що в ній містяться.

3. У тих випадках, коли між двома або декількома Договірними Сторонами видача правопорушників здійснюється на основі однакового законодавства, Сторони можуть вільно регулювати свої взаємні відносини стосовно видачі правопорушників виключно згідно з такою системою, незважаючи на положення цієї Конвенції. Такий самий принцип застосовується між двома або декількома Договірними Сторонами, в кожній з яких чинне законодавство передбачає виконання на її території ордерів на арешт, виданих на території іншої Сторони або інших Сторін. Договірні Сторони, які припиняють або можуть у майбутньому припинити застосування цієї Конвенції у своїх взаємних відносинах відповідно до цього пункту, повідомляють про це Генерального секретаря Ради Європи. Генеральний секретар інформує інші Договірні Сторони про будь-які повідомлення, отримані відповідно до цього пункту.

Стаття 29

Підписання, ратифікація та набрання чинності

1. Цю Конвенцію відкрито для підписання державами – членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

2. Ця Конвенція набирає чинності через 90 днів від дати здачі на зберігання третьої ратифікаційної грамоти.

3. Стосовно будь-якої Сторони, яка підписала цю Конвенцію і яка ратифікуватиме її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності через 90 днів від дати здачі на зберігання її ратифікаційної грамоти.

Стаття 30

Приєднання

1. Комітет міністрів Ради Європи може запропонувати будь-якій державі, яка не є членом Ради, приєднатися до цієї Конвенції, якщо резолюція, що містить таку пропозицію, одноставно схвалюється членами Ради, які ратифікували Конвенцію.

2. Приєднання здійснюється шляхом здачі на зберігання Генеральному секретарю Ради документа про приєднання, який набирає чинності через 90 днів від дати його здачі на зберігання.

Стаття 31

Денонсація

Будь-яка Договірنا Сторона може денонсувати цю Конвенцію, у тому, що її стосується, шляхом перепродження відповідного повідомлення Генеральному секретарю Ради Європи. Денонсація набирає чинності через шість місяців від дати отримання Генеральним секретарем Ради такого повідомлення.

Стаття 32

Повідомлення

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє членів Ради і уряди будь-якої держави, яка приєдналася до цієї Конвенції, про:

- a) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про приєднання;
- b) дату набрання чинності цією Конвенцією;
- c) будь-яку заяву, зроблену відповідно до положень пункту 1 статті 6 і пункту 5 статті 21;
- d) будь-яке застереження, заявлене відповідно до пункту 1 статті 26;
- e) відкликання будь-якого застереження відповідно до пункту 2 статті 26;
- f) будь-яке повідомлення про денонсацію, отримане відповідно до положень статті 31, і дату, від якої така денонсація набирає чинності.

На посвідчення чого нижчепідписані, належним чином на те уповноважені представники підписали цю Конвенцію.

Вчинено у Парижі тринадцятого дня грудня місяця 1957 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожному уряду, який її підписав.

European Treaty Series/24

Збірка договорів Ради Європи

Парламентське видавництво, Київ – 2000

**ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ
ПРО ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ ЧИ НЕЛЮДСЬКОМУ
АБО ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ
ЧИ ПОКАРАННЮ**

Страсбург, 26 листопада 1987 року
(Протокол № 1 до Конвенції від 04.11.93)
(Протокол № 2 до Конвенції від 04.11.93)

(Конвенцію ратифіковано Законом № 33/97-вр від 24.01.97)
Офіційний переклад

Держави – члени Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, враховуючи положення Конвенції про захист прав і основних свобод людини;

нагадуючи, що згідно зі статтею 3 згаданої Конвенції «Жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання»,

відмічаючи, що механізм, передбачений у зазначеній Конвенції, застосовується до осіб, які вважають себе жертвами порушення статті 3,

переконані в тому, що захист позбавлених волі осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання міг би бути посилений позасудовими засобами превентивного характеру, які ґрунтуються на інспекціях,

погодилися про таке:

Глава I

Стаття 1

Цим створюється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі «Комітет»). Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання.

Стаття 2

Кожна Сторона дозволяє інспектувати, відповідно до цієї Конвенції, будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади.

Стаття 3

Виконуючи цю Конвенцію, Комітет та компетентні національні органи відповідної Сторони співпрацюють між собою.

Глава II

Стаття 4

1. Комітет складається із такого числа членів, яке відповідає кількості Сторін.

2. Члени Комітету відбираються із числа осіб, які мають високі моральні якості, визнаний авторитет у галузі прав людини або професійний досвід у питаннях, які охоплюються цією Конвенцією.

3. Серед членів Комітету не може бути двох громадян однієї і тієї ж держави.

4. Члени Комітету здійснюють свої повноваження у їхній особистій якості, вони є незалежними і неупередженими і завжди повинні бути готовими виконувати свої функції в Комітеті ефективно.

Стаття 5

1. Члени Комітету обираються Комітетом міністрів Ради Європи абсолютною більшістю голосів із списку осіб, що складає Президія Консультативної асамблеї Ради Європи; національна делегація кожної Сторони в Консультативній асамблеї висуває трьох кандидатів, з яких принаймні два повинні бути її громадянами.

2. Така ж процедура застосовується під час заповнення вакансій, що виникли.

3. Члени Комітету обираються строком на чотири роки. Вони можуть бути переобрані тільки один раз. Однак строк повноважень трьох з тих членів, які були обрані на перших виборах, закінчується в кінці дворічного періоду. Члени, повноваження яких мають закінчитися в кінці першого дворічного періоду, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після перших виборів.

Стаття 6

1. Комітет проводить свої засідання за закритими дверима. Кворум складає більшість його членів. За винятком положень пункту 2 статті 10, рішення Комітету ухвалюються більшістю голосів присутніх членів.

2. Комітет складає свої власні правила процедури.

3. Секретаріат Комітету забезпечується Генеральним секретарем Ради Європи.

Глава III

Стаття 7

1. Комітет організовує інспекції до місць, зазначених у статті 2. Окрім періодичних інспекцій, Комітет може організовувати такі інші інспекції, які, на його думку, необхідні у кожному конкретному випадку.

2. Як правило, інспекції здійснюються принаймні двома членами Комітету. Комітет може, якщо він вважає це за необхідне, використовувати послуги експертів і усних перекладачів.

Стаття 8

1. Комітет повідомляє уряд відповідної Сторони про свій намір здійснити інспекцію. Після такого повідомлення він може інспектувати будь-яке місце, зазначене у статті 2, в будь-який час.

2. З метою сприяння Комітету у виконанні його завдання відповідна Сторона забезпечує Комітету:

а) доступ на свою територію і право подорожування по ній без будь-якого обмеження;

б) повну інформацію про місця, де тримаються особи, позбавлені волі;

с) необмежений доступ до будь-якого місця, де знаходяться особи, позбавлені волі, включаючи право відвідування таких місць без будь-якого обмеження;

д) іншу наявну у Сторони інформацію, яка необхідна Комітету для виконання ним свого завдання. Запитуючи таку інформацію, Комітет враховує норми діючого національного законодавства та професійної етики.

3. Комітет може проводити з позбавленими волі особами бесіди вічна-віч.

4. Комітет може вільно спілкуватися з будь-якою особою, яка, на його думку, може надати йому необхідну інформацію.

5. У разі необхідності, Комітет може негайно повідомити свої міркування компетентним органам відповідної Сторони.

Стаття 9

1. У виняткових випадках компетентні органи відповідної Сторони можуть заявляти Комітету заперечення проти здійснення інспекції у термін або до місця, що запропоновані Комітетом. Такі заперечення можуть мотивуватися тільки інтересами національної оборони, державної безпеки, серйозними заворушеннями у місцях знаходження осіб, позбавлених волі, станом здоров'я відповідної особи або проведенням термінового допиту у зв'язку із тяжким правопорушенням.

2. Після таких заперечень Комітет і відповідна Сторона невідкладно проводять консультації з метою з'ясування ситуації та досягнення згоди про вжиття заходів, які дозволили б Комітету швидко виконати свої функції. Такі заходи можуть включати перепроведення в інше місце будь-якої особи, яку Комітет має намір відвідати. До початку інспекції відповідна Сторона надає Комітету інформацію про будь-яку відповідну особу.

Стаття 10

1. Після кожної інспекції Комітет складає доповідь про факти, які були встановлені під час інспекції, з урахуванням будь-яких міркувань, які можуть бути висловлені відповідною Стороною. Він подає останній свою доповідь, яка містить будь-які необхідні, на його думку, рекомендації. Комітет може проводити з відповідною Стороною консультації з метою внесення, у разі необхідності, пропозицій про поліпшення захисту позбавлених волі осіб.

2. Якщо Сторона відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, Комітет, після надання цій Стороні можливості повідомити свою думку, може більшістю у дві третини голосів своїх членів прийняти рішення про оприлюднення заяви з цього приводу.

Стаття 11

1. Інформація, зібрана Комітетом у зв'язку з інспекцією, його доповідь та його консультації з відповідною Стороною є конфіденційними.

2. Комітет публікує свою доповідь, а також будь-які коментарі відповідної Сторони на прохання цієї Сторони.

3. Однак особисті відомості не публікуються без чітко висловленої згоди відповідної особи.

Стаття 12

З урахуванням правил конфіденційності, викладених у статті 11, Комітет кожного року подає Комітету міністрів загальну доповідь про свою діяльність, яка надсилається Консультативній асамблеї і оприлюднюється.

Стаття 13

Члени Комітету, експерти та інші особи, послугами яких користується Комітет, повинні, під час і після виконання ними свого мандата, зберігати конфіденційність фактів або інформації, які стали їм відомі під час виконання ними своїх функцій.

Стаття 14

1. Прізвища осіб, послугами яких користується Комітет, зазначаються у повідомленні, передбаченому у пункті 1 статті 8.

2. Експерти здійснюють свою діяльність за дорученням та під егідою Комітету. Вони мають володіти глибокими знаннями і великим досвідом у питаннях, які охоплюються цією Конвенцією, і повинні бути такими ж незалежними, неупередженими та готовими до виконання своїх функцій, як і члени Комітету.

3. В окремих випадках відповідна Сторона може заявити про те, що експерт або інша особа, послугами якої користується Комітет, не може бути допущена до участі в інспектуванні місця, яке знаходиться під юрисдикцією цієї Сторони.

Глава IV

Стаття 15

Кожна Сторона повідомляє Комітету назву та адресу органу, уповноваженого отримувати повідомлення для свого уряду, а також прізвище та адресу будь-якого співробітника по підтриманню зв'язку, якого вона може призначити.

Стаття 16

Комітет, його члени та експерти, згадані у пункті 2 статті 7, користуються привілеями та імунітетами, зазначеними у Додатку до цієї Конвенції.

Стаття 17

1. Ця Конвенція не зашкоджує положенням національного законодавства або будь-якої міжнародної угоди, які передбачають більш надійний захист позбавлених волі осіб.

2. Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує повноваження органів, передбачених Європейською конвенцією про права людини, або як таке, що дозволяє відступати від зобов'язань, взятих Сторонами за зазначеною Конвенцією.

3. Комітет не інспектує місця, які ефективно і регулярно відвідуються представниками або делегатами Держав-Заступниць або Міжнародного комітету Червоного Хреста згідно із Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та Додатковими протоколами до них від 8 червня 1977 року.

Глава V

Стаття 18

Цю Конвенцію відкрито для підписання державами – членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню.

Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

Стаття 19

1. Ця Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати, на яку сім держав-членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цієї Конвенції відповідно до положень статті 18.

2. Стосовно будь-якої держави-члена, яка висловлюватиме свою згоду про обов'язковість для неї цієї Конвенції після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

Стаття 20

1. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження може визначити територію (території), до якої застосовуватиметься ця Конвенція.

2. Будь-яка держава може в подальшому в будь-який час заявою на ім'я Генерального секретаря Ради Європи поширити дію цієї Конвенції на

будь-яку іншу територію, визначену в цій заяві. Щодо такої території Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена відповідно до двох попередніх пунктів, може стосовно будь-якої території, визначеної в цій заяві, бути відкликана шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 21

Жодні застереження щодо положень цієї Конвенції не дозволяються.

Стаття 22

1. Будь-яка Сторона може в будь-який час денонсувати цю Конвенцію шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи.

2. Така денонсація набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення дванадцятимісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 23

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави – члени Ради Європи про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;
- c) будь-яку дату набрання чинності цією Конвенцією відповідно до статей 19 і 20;
- d) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цієї Конвенції, за винятком заходів, вжитих на виконання статей 8 і 10.

На посвідчення чого нижчепідписані, належним чином на те уповноважені представники підписали цю Конвенцію.

Вчинено в Страсбурзі двадцять шостого дня листопада місяця 1987 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі-члену Ради Європи.

ДОДАТОК

Привілеї та імунітети

(стаття 16)

1. Для цілей цього Додатка посилання на членів Комітету включає експертів, згаданих у пункті 2 статті 7.

2. Члени Комітету, під час виконання своїх повноважень і подорожування для виконання своїх повноважень, користуються такими привілеями та імунітетами:

а) імунітетом від арешту або затримання і від конфіскації їхніх особистих речей, а також імунітетом від будь-якого переслідування на підставі висловлених ними думок або підготовлених матеріалів і всіх дій, здійснених ними в офіційній якості;

б) імунітетом від будь-яких обмежень їхньої свободи пересування при виїзді з країни їхнього постійного проживання та поверненні до неї і при в'їзді до країни, в якій вони виконують свої повноваження, та виїзді з неї, а також звільненням від реєстрації іноземців у країні, яку вони відвідують, або через яку вони прямують транзитом для виконання своїх повноважень.

3. Під час подорожей, здійснюваних для виконання їхніх повноважень, членам Комітету, у питаннях, що стосуються митного та валютного контролю, надаються:

а) їхнім власним урядом – такі ж пільги, які надаються високим посадовим особам, що відбувають за кордон у тимчасове відрядження;

б) урядами інших Сторін – такі ж пільги, які надаються представникам іноземних урядів під час їхніх тимчасових офіційних візитів.

4. Документи і матеріали Комітету, які стосуються діяльності Комітету, є недоторканими.

Офіційна кореспонденція та інші офіційні повідомлення Комітету не можуть ні затримуватися, ні підлягати цензурі.

5. Для забезпечення членам Комітету повної свободи слова і повної незалежності у виконанні ними своїх обов'язків, імунітет від переслідування на підставі висловлених ними думок або підготовлених матеріалів і всіх дій, здійснених ними на виконання своїх обов'язків, продовжує надаватися їм, навіть якщо відповідні особи вже не виконують такі обов'язки.

6. Привілеї та імунітети надаються членам Комітету не для їхньої особистої користі, а з метою забезпечення їм незалежності у виконанні їхніх повноважень. Позбавити свого члена імунітету може тільки Комітет; він не тільки має право, але й зобов'язаний позбавити свого члена імунітету в усіх випадках, коли, на його думку, застосування імунітету перешкоджає здійсненню правосуддя і коли імунітет може бути скасований без шкоди для цілей, заради яких він був наданий.

Europea № Treaty Series/126

Збірка договорів Ради Європи

Парламентське видавництво, Київ – 2000

РЕЗОЛЮЦИЯ 690 (1979)
ПАРЛАМЕНТСКОЙ АССАМБЛЕИ СОВЕТА ЕВРОПЫ
«ДЕКЛАРАЦИЯ О ПОЛИЦИИ»

Страсбург, 8 мая 1979 года

Ассамблея,

1) принимая во внимание, что для полного осуществления прав человека и основных свобод, гарантированных Европейской конвенцией по правам человека и другими национальными и международными документами, основным условием является наличие мирного общества, пользующегося преимуществами порядка и общественной безопасности;

2) принимая во внимание, что в этой связи во всех государствах-членах полиция играет жизненно важную роль, что она вынуждена действовать в условиях, связанных с риском для сотрудников, и что выполнение ими своих обязанностей еще более осложнено, когда нет четко определенных правил поведения;

3) считая, что в должности полицейского не могут работать лица, которые, находясь на службе в полиции, нарушили права человека, или лица, работавшие в подразделениях полиции, расформированных в связи с антигуманной практикой;

4) считая, что повсеместное принятие правил профессиональной этики полиции с учетом прав человека и основных свобод будет способствовать совершенствованию европейской системы по защите прав и основных свобод человека;

5) считая, что сотрудникам полиции необходима активная моральная и физическая поддержка общества, которому они служат;

6) считая, что сотрудники полиции должны пользоваться тем же статусом и правами, что и работники государственной гражданской службы;

7) полагая, что было бы целесообразным сформулировать правила поведения сотрудников полиции в случае войны или других чрезвычайных ситуаций и в случае оккупации иностранной державой;

8) принимает следующую Декларацию о полиции, которая является неотъемлемой частью данной Резолюции;

9) поручает своему Комитету по парламентским и общественным связям и своему Комитету по правовым вопросам, а также Генеральному секретарю Совета Европы придать максимальную огласку этой Декларации.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Декларация о полиции

А. Этика*

1. Полицейский должен выполнять возложенные на него законом обязанности по защите своих сограждан и общества от насилия, грабежа и других общественно опасных действий, как это установлено законом.

2. Полицейский должен действовать честно, беспристрастно и с чувством собственного достоинства. В частности, он должен воздерживаться от всех проявлений коррупции и решительно противодействовать им.

3. Дисциплинарные взыскания, пытки и другие формы негуманного или унижающего обращения или наказания запрещаются при любых обстоятельствах. Сотрудник полиции не должен повиноваться или исполнять любой приказ или инструкцию, предписывающие подобные меры.

4. Полицейский должен исполнять указания, изданные надлежащим образом его вышестоящим начальником, но он должен воздерживаться от выполнения указаний, если ему известно или должно быть известно о том, что они незаконны.

5. Полицейский должен противодействовать фактам нарушения закона. В случае, когда правонарушение может непосредственно повлечь причинение непоправимого и серьезного ущерба, он должен незамедлительно принять все возможные меры по предотвращению такого правонарушения.

6. При отсутствии угрозы причинения непосредственного и непоправимого ущерба он должен принять меры по предотвращению последствий этого правонарушения или его рецидива путем доклада сложившейся ситуации своим непосредственным начальникам. Если это не приведет к желаемым результатам, он может обратиться к вышестоящему руководству.

7. Никакие уголовные и дисциплинарные меры наказания не могут быть применимы в отношении полицейского, отказавшегося выполнять незаконный приказ.

8. Полицейский не должен оказывать содействия в розыске, аресте, охране или конвоировании лиц, которые, не будучи подозреваемыми в совершении незаконных действий, тем не менее разыскиваются, задерживаются или преследуются в связи с их расовой, религиозной или политической принадлежностью.

9. Полицейский должен нести личную ответственность за свои собственные действия и за незаконные действия или бездействие, совершенные по его указанию.

* Разделы «А» и «В» Декларации распространяются на всех сотрудников и организации, включая такие органы, как секретные службы, военная полиция, вооруженные силы или милиция, выполняющие полицейские функции, которые ответственны за правоохранительную деятельность, расследование правонарушений, охрану общественного порядка и государственной безопасности.

10. Должна существовать четкая цепочка указаний. Всегда должна иметься возможность установления начальника, ответственного в конечном итоге за действия или бездействие того или иного полицейского.

11. Законодательство должно предусматривать систему правовых гарантий и мер, направленных на защиту от ущерба, который может быть вызван действиями полиции.

12. При исполнении своих обязанностей полицейский должен действовать решительно для достижения цели, предписанной или допущенной законом, но при этом применять силу только в разумных пределах.

13. Полицейские должны получать ясные и четкие указания по поводу порядка и обстоятельств применения оружия.

14. Полицейский, охраняющий лицо, нуждающееся в медицинском уходе, должен обеспечить такой уход со стороны медперсонала и в случае необходимости принять меры по спасению жизни и здоровья этого лица. Он должен следовать предписаниям врачей и других компетентных медицинских работников при передаче задержанного под медицинское наблюдение.

15. Полицейский должен сохранять тайну всех секретных материалов, попадающих в поле его внимания, если выполнение обязанностей или правовые нормы не предписывают иного.

16. Полицейский, выполняющий положения данной Декларации, имеет право на активную моральную и физическую поддержку общества, которому он служит.

В. Статус

1. Полиция является государственной службой, созданной в соответствии с законом, в обязанности которой входит поддержание и охрана правопорядка.

2. Любой гражданин, отвечающий определенным требованиям, может поступить на работу в полицию.

3. Полицейский должен пройти в полном объеме общую подготовку, профессиональную и служебную подготовку, а также получить соответствующий инструктаж по социальным проблемам, демократическим свободам, правам человека и, в частности, по Европейской конвенции по правам человека.

4. Профессиональные, психологические и материальные условия, в которых полицейский должен выполнять свои обязанности, в свою очередь должны защищать его честь, достоинство и беспристрастность.

5. Полицейский имеет право на повышенную заработную плату с учетом особых факторов несения службы, таких как повышенный риск и ненормированный рабочий график.

6. Полицейские должны иметь право создания профессиональных организаций, а также вступления в них и активного участия в их деятельности.

ти. Они, кроме того, могут принимать активное участие в деятельности других организаций.

7. Профессиональная организация полиции должна гарантировать своим представителям:

- принимать участие в обсуждении вопросов, касающихся профессионального статуса сотрудников полиции;

- обращаться к руководству подразделений полиции для получения консультаций;

- возбуждать судопроизводство в интересах группы сотрудников полиции, отдельного полицейского.

8. Членство в профессиональной полицейской организации и активное участие в ее деятельности не должно наносить ущерб какому-либо сотруднику полиции.

9. В случае дисциплинарного или уголовного преследования, возбужденного в отношении сотрудника полиции, он имеет право высказаться в свою защиту и воспользоваться услугами адвоката. Решение должно быть принято в разумные сроки. Он также должен иметь возможность воспользоваться помощью профессиональной организации, к которой принадлежит.

10. Полицейский, в отношении которого были применены дисциплинарные меры или назначено наказание, должен иметь право обжалования их в независимом и беспристрастном суде.

11. Полицейский должен пользоваться такими же правами перед судом или трибуналом, как и всякий обычный гражданин.

С. Война и другие чрезвычайные обстоятельства – оккупация иностранной державой*

1. Полицейский должен продолжать выполнять свои задачи по защите граждан и собственности во время войны и вражеской оккупации в интересах гражданского населения.

В связи с этим он не должен иметь статуса «воюющей Стороны», и к нему не должны применяться положения Третьей Женевской конвенции от 12 августа 1949 г.

2. Положения Четвертой Женевской конвенции от 12 августа 1949г., касающиеся защиты гражданских лиц во время войны, распространяются на гражданскую полицию.

3. Оккупирующая Сторона не должна давать указания сотрудникам полиции по выполнению задач, не предусмотренных пунктом 1 настоящего раздела.

4. В период оккупации полицейский не должен:

- принимать участие в действиях, направленных против членов дви-

* Этот раздел не распространяется на военную полицию.

жения сопротивления;

- принимать участие в осуществлении мер, направленных на использование населения для военных целей и для охраны военных объектов.

5. Если полицейский уходит в отставку в период вражеской оккупации в связи с тем, что он принуждается к выполнению незаконных распоряжений, противоречащих интересам гражданского населения, как было описано выше, и в связи с тем, что он не видит для себя другого выхода, сразу после окончания оккупации он должен быть восстановлен в должности полицейского без ущерба его личным правам и доходам, которые полагались бы ему, если бы он оставался в полиции.

6. В период оккупации и после ее окончания никакие карательные или дисциплинарные санкции не могут налагаться на полицейского, который добросовестно выполнил указание власти, считающейся в то время законной, и когда выполнение такого указания входило в обязанности данного полицейского.

7. Оккупирующая Сторона не должна привлекать к дисциплинарной или судебной ответственности полицейских по причине того, что они исполняли приказы, отданные законными властями, до оккупации.

Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М.: СПАРК, 1998.

РЕЗОЛЮЦИЯ 34/169 ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН КОДЕКС ПОВЕДЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПО ПОДДЕРЖАНИЮ ПРАВОПОРЯДКА

17 декабря 1979 г.

Генеральная Ассамблея,

учитывая, что цели, провозглашенные в Уставе Организации Объединенных Наций, включают осуществление международного сотрудничества в поощрении и развитии уважения к правам человека и основным свободам для всех, без различия расы, пола, языка и религии,

ссылаясь, в частности, на Всеобщую декларацию прав человека и Международные пакты о правах человека,

ссылаясь также на Декларацию о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, принятую Генеральной Ассамблеей в ее резолюции 3452 (XXX) от 9 декабря 1975 года, принимая во внимание, что характер функций по поддержанию правопорядка в защиту общественного порядка и то, каким образом они осуществляются, оказывают непосредственное воздействие на качество жизни отдельных лиц, а также всего общества в целом,

сознавая важность задачи, которую добросовестно и с достоинством осуществляют должностные лица по поддержанию правопорядка в соответствии с принципами прав человека, памятуя, однако, о возможных злоупотреблениях, которые связаны с осуществлением этих обязанностей,

признавая, что введение кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка является лишь одной из нескольких важных мер по предоставлению гражданам, обслуживаемым должностными лицами по поддержанию правопорядка, защиты их прав и интересов,

сознавая, что существуют дополнительные важные принципы и предпосылки гуманного осуществления функций по поддержанию правопорядка, а именно, что:

а) как и все другие учреждения системы уголовного правосудия, каждый орган охраны порядка должен представлять общественность в целом, нести перед ней ответственность и быть ей подотчетным,

б) эффективное поддержание этических норм среди должностных лиц по поддержанию правопорядка зависит от существования хорошо продуманной, повсеместно принятой и гуманной системы законов,

с) каждое должностное лицо по поддержанию правопорядка является частью системы уголовного правосудия, цель которой состоит в предотвращении преступности и борьбе с ней, и что поведение каждого должностного лица этой системы оказывает воздействие на всю систему,

д) от каждого органа по охране порядка в соответствии с основной предпосылкой любой профессии необходимо требовать осуществления самоконтроля в полном соответствии с принципами и нормами, изложенными в настоящем документе, и что действия должностных лиц по поддержанию правопорядка должны подвергаться тщательной проверке со стороны общественности, которая может осуществляться либо советом, министерством, прокуратурой, судом, омбудсменом, комитетом граждан, либо любым сочетанием этих органов или любым другим органом по надзору,

е) нормы, как таковые, не будут иметь практической ценности до тех пор, пока их содержание и значение посредством обучения и подготовки и путем осуществления контроля не станут частью кредо каждого должностного лица по поддержанию правопорядка, принимает содержащийся в приложении к настоящей резолюции Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка и постановляет препроводить его правительствам с рекомендацией положительно рассмотреть вопрос о его использовании в рамках национального законодательства или практики в качестве свода принципов, которые должны соблюдаться должностными лицами по поддержанию правопорядка.

Принята без голосования.

ПРИЛОЖЕНИЕ

КОДЕКС

поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка

Статья 1

Должностные лица по поддержанию правопорядка постоянно выполняют возложенные на них законом обязанности, служат общине и защищая всех лиц от противоправных актов в соответствии с высокой степенью ответственности, требуемой их профессией.

Комментарий:

а) Термин «должностные лица по поддержанию правопорядка» включает всех назначаемых или избираемых должностных лиц, связанных с применением права, которые обладают полицейскими полномочиями, особенно полномочиями на задержание правонарушителей.

б) В тех странах, где полицейские полномочия осуществляются представителями военных властей в форменной или гражданской одежде или силами государственной безопасности, определение понятия «должностные лица по поддержанию правопорядка» охватывает сотрудников таких служб.

с) Имеется в виду, что служба обществу включает в себя, в частности, оказание услуг и помощи тем членам общины, которые по личным, экономическим, социальным или другим причинам чрезвычайного характера нуждаются в немедленной помощи.

д) Имеется в виду, что это положение не только охватывает все насильственные, грабительские или вредные акты, но и распространяется на все виды запрещений, установленных в соответствии с уголовными законами. Оно распространяется также на поведение лиц, неспособных нести уголовную ответственность.

Статья 2

При выполнении своих обязанностей должностные лица по поддержанию правопорядка уважают и защищают человеческое достоинство и поддерживают и защищают права человека по отношению ко всем лицам.

Комментарий:

а) Указанные права человека устанавливаются и защищаются национальным и международным правом. К соответствующим международным документам относятся Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах, Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, Декларация Организации Объединен-

ных Наций о ликвидации всех форм расовой дискриминации, Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации, Международная конвенция о пресечении преступления апартеида и наказании за него, Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него, Минимальные стандартные правила обращения с заключенными и Венская конвенция о консульских сношениях.

b) В национальных комментариях к этому положению должны указываться региональные или национальные положения, устанавливающие и защищающие эти права.

Статья 3

Должностные лица по поддержанию правопорядка могут применять силу только в случае крайней необходимости и в той мере, в какой это требуется для выполнения их обязанностей.

Комментарий:

a) В этом положении подчеркивается, что применение силы должностными лицами по поддержанию правопорядка должно носить исключительный характер; хотя оно подразумевает, что должностные лица по поддержанию правопорядка могут быть уполномочены на применение силы, какая является разумно необходимой при данных обстоятельствах, в целях предупреждения преступления или при проведении правомерного задержания правонарушителей или подозреваемых правонарушителей или при оказании помощи, при таком задержании не может применяться сила, превышающая необходимые для этих целей пределы.

b) Национальное законодательство, как правило, ограничивает применение силы должностными лицами по поддержанию правопорядка в соответствии с принципом пропорциональности. Это следует понимать таким образом, что при толковании этого положения должны уважаться эти национальные принципы пропорциональности. Это положение ни в коем случае не толкуется таким образом, будто оно уполномочивает на применение такой силы, какая является несоразмерной законной цели, которой нужно достичь.

c) Применение огнестрельного оружия считается крайней мерой.

Следует приложить все усилия к тому, чтобы исключить применение огнестрельного оружия, особенно против детей. Как правило, огнестрельное оружие не должно применяться, за исключением случаев, когда подозреваемый правонарушитель оказывает вооруженное сопротивление или иным образом ставит под угрозу жизнь других и когда другие меры, имеющие менее исключительный характер, недостаточны для осуждения или задержания подозреваемого правонарушителя. О каждом случае применения огнестрельного оружия должно быть незамедлительно сообщено компетентным властям.

Статья 4

Сведения конфиденциального характера, получаемые должностными лицами по поддержанию правопорядка, сохраняются в тайне, если исполнение обязанностей или требования правосудия не требуют иного.

Комментарий:

По характеру своих обязанностей должностные лица по поддержанию правопорядка получают информацию, которая может относиться к личной жизни других лиц или потенциально повредить интересам таких лиц и особенно их репутации. Следует проявлять большую осторожность при сохранении и использовании такой информации, которая разглашается только при исполнении обязанностей или в целях правосудия. Любое разглашение такой информации в других целях является полностью неправомерным.

Статья 5

Ни одно должностное лицо по поддержанию правопорядка не может осуществлять, подстрекать или терпимо относиться к любому действию представляющему собой пытку или другие жестокие, бесчеловечные или унижающие достоинство виды обращения и наказания, и ни одно должностное лицо по поддержанию правопорядка не может ссылаться на распоряжения вышестоящих лиц или такие исключительные обстоятельства, как состояние войны или угроза войны, угроза национальной безопасности, внутренняя политическая нестабильность или любое другое чрезвычайное положение для оправдания пыток или других жестоких бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания.

Комментарий:

а) Этот запрет вытекает из принятой Генеральной Ассамблеей Декларации о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, согласно которой: «(такое действие является) оскорблением человеческого достоинства и осуждается как нарушение целей Устава Организации Объединенных Наций и нарушение прав человека и основных свобод, провозглашенных во Всеобщей декларации прав человека (и других международных документах, касающихся прав человека)».

б) Декларация определяет пытку следующим образом: «... пытка означает любое действие, посредством которого человеку намеренно причиняется сильная боль или страдание, физическое или умственное, со стороны официального лица или по его подстрекательству с целью получения от него или от третьего лица информации или признаний, наказания его за действия, которые он совершил или в совершении которых подозревается, или запугивания его или других лиц. В это толкование не включается боль

или страдание, возникающие только из-за законного лишения свободы, ввиду состояния, присущего этому или вследствие этого, в той степени, насколько это совместимо с Минимальными стандартными правилами обращения с заключенными».

с) Выражение «жестокое, бесчеловечные или унижающие достоинство виды обращения и наказания» не было определено Генеральной Ассамблеей, но его следует истолковывать таким образом, чтобы предоставлялась по возможности наиболее широкая защита от злоупотреблений как физического, так и психологического характера.

Статья 6

Должностные лица по поддержанию правопорядка обеспечивают полную охрану здоровья задержанных ими лиц и, в частности, принимают немедленные меры по обеспечению оказания медицинской помощи в случае необходимости.

Комментарий:

а) «Медицинская помощь», под которой подразумеваются услуги, оказываемые любым медицинским персоналом, включая врачей-практиков, имеющих надлежащее удостоверение, и медицинский вспомогательный персонал, оказывается в случае необходимости или в ответ на просьбу.

б) Поскольку медицинский персонал обычно придан деятельности по поддержанию правопорядка, должностные лица по поддержанию правопорядка должны учитывать внесение этого персонала, когда они рекомендуют оказание задержанному лицу соответствующей медицинской помощи через или в консультации с медицинским персоналом, не участвующим в деятельности по поддержанию правопорядка.

с) Понимается, что должностные лица по поддержанию правопорядка обеспечивают оказание медицинской помощи жертвам правонарушений или несчастных случаев, происходящих в ходе правонарушений.

Статья 7

Должностные лица по поддержанию правопорядка не совершают какие-либо акты коррупции. Они также всемерно препятствуют любым таким актам и борются с ними.

Комментарий:

а) Любой акт коррупции, как и любое другое злоупотребление властью, несовместимы со служебным статусом должностного лица по поддержанию правопорядка. К любому должностному лицу по поддержанию правопорядка, совершившему акт коррупции, закон должен применяться в полной мере, поскольку правительства не могут ожидать от граждан соблюдения ими правопорядка, если они не могут или не хотят обеспечивать

соблюдение законности их собственными должностными лицами и в рамках их собственных учреждений.

б) Хотя понятие коррупции должно определяться в соответствии с национальным правом, следует понимать, что оно охватывает совершение или несовершение какого-либо действия при исполнении обязанностей или по причине этих обязанностей в результате требуемых или принятых подарков, обещаний или стимулов или их незаконное получение всякий раз, когда имеет место такое действие или бездействие.

с) Выражение «акт коррупции», о котором говорилось выше, следует понимать как охватывающее попытку подкупа.

Статья 8

Должностные лица по поддержанию правопорядка уважают закон и настоящий Кодекс. Используя все свои возможности, они также предотвращают и всемерно препятствуют всем нарушениям таковых.

Должностные лица по поддержанию правопорядка, имеющие основания полагать, что нарушение настоящего Кодекса имело место или будет иметь место, сообщают о случившемся вышестоящим инстанциям и, в случае необходимости, другим соответствующим инстанциям или органам, обладающим полномочиями по надзору или правовому контролю.

Комментарий:

а) Настоящий Кодекс соблюдается во всех случаях, когда он включается в национальное законодательство или практику. Если законодательство или практика предусматривают более строгие положения, чем положения настоящего Кодекса, соблюдаются первые.

б) Настоящая статья направлена на сохранение равновесия между, с одной стороны, необходимостью внутренней дисциплины в учреждении, от которого в большей степени зависит общественная безопасность и, с другой стороны, необходимостью борьбы с нарушениями основных прав человека. Должностные лица по поддержанию правопорядка сообщают о нарушениях по инстанциям и предпринимают иные правовые действия за пределами инстанций лишь в том случае, когда все остальные возможности отсутствуют или неэффективны. Понимается, что должностные лица по поддержанию правопорядка не подвергаются административным или иным мерам наказания из-за того, что они сообщили об имевшем место нарушении настоящего Кодекса или о возможности такового.

с) Понятие «соответствующие инстанции или органы, обладающие полномочиями по надзору или правовому контролю» включает любое учреждение или орган, существующий на основании национального права как в рамках учреждения по поддержанию порядка, так и независимо от

него, со статутными, обычными или другими полномочиями рассматривать жалобы и претензии, возникающие в связи с нарушениями в сфере действия настоящего Кодекса.

d) В ряде стран средства массовой информации могут рассматриваться как учреждения, выполняющие функции по рассмотрению жалоб, подобные описанным в подпункте с, выше.

Поэтому должностные лица по поддержанию правопорядка могут обоснованно, в качестве крайней меры и в соответствии с законами и обычаями своих собственных стран, а также с положениями статьи 4 настоящего Кодекса обратить на эти нарушения внимание общественности через средства массовой информации.

e) Должностные лица по поддержанию правопорядка, соблюдающие положения настоящего Кодекса, заслуживают уважения, полной поддержки и сотрудничества со стороны общества и учреждения по поддержанию правопорядка, в котором они служат, а также лиц, занятых поддержанием правопорядка.

Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея.

Официальные отчеты. Тридцать четвертая сессия. – Дополнение №46 (A/34/46). – С. 238-240.

«СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы», М., «Международные отношения», 1989 г.

РЕЗОЛЮЦИЯ 43/173
ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН
от 9 декабря 1988 года

Генеральная Ассамблея,

ссылаясь на свою резолюцию 35/177 от 15 декабря 1980 года, в которой она возложила на Шестой комитет задачу разработки проекта свода принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме, и постановила учредить с этой целью рабочую группу открытого состава,

принимая к сведению доклад Рабочей группы по проекту свода принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме*, которая провела заседания в ходе сорок третьей сессии Генеральной Ассамблеи и завершила разработку проекта свода принципов,

учитывая, что Рабочая группа приняла решение представить текст проекта свода принципов Шестому комитету для рассмотрения и принятия*, будучи убеждена в том, что принятие проекта свода принципов внесет важный вклад в защиту прав человека,

принимая во внимание необходимость обеспечения широкого распространения текста свода принципов,

1. утверждает Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме, текст которого прилагается к настоящей резолюции;

2. выражает свою признательность Рабочей группе по проекту свода принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме, за ее важный вклад в разработку свода принципов;

3. просит Генерального секретаря информировать государства-члены Организации Объединенных Наций и членов специализированных учреждений о принятии свода принципов;

4. настоятельно призывает приложить все усилия для широкого распространения и соблюдения свода принципов.

76-е пленарное заседание, 9 декабря 1988 года

СВОД ПРИНЦИПОВ ЗАЩИТЫ ВСЕХ ЛИЦ, ПОДВЕРГАЕМЫХ ЗАДЕРЖАНИЮ ИЛИ ЗАКЛЮЧЕНИЮ В КАКОЙ БЫ ТО НИ БЫЛО ФОРМЕ

Сфера применения Свода принципов

Настоящие Принципы применяются для защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме.

Употребление терминов

Для целей Свода принципов:

- a) слово «арест» означает акт задержания лица по подозрению в совершении какого-либо правонарушения или по решению какого-либо органа;
- b) слова «задержанное лицо» означают любое лицо, лишенное личной свободы не в результате осуждения за совершение правонарушения;
- c) слова «заключенное лицо» означают любое лицо, лишенное личной свободы в результате осуждения за совершение какого-либо правонарушения;
- d) слово «задержание» означает состояние задержанного лица, определение которого приводится выше;
- e) слово «заключение» означает состояние заключенного лица, определение которого приводится выше;
- f) слова «судебный или иной орган» означают судебный или иной орган в соответствии с законом, статус и положение которого обеспечивают максимально прочные гарантии компетентности, беспристрастности и независимости.

Принцип 1

Все лица, подвергнутые задержанию или заключению в какой бы то ни было форме, имеют право на гуманное обращение и уважение достоинства, присущего человеческой личности.

Принцип 2

Арест, задержание или заключение осуществляются только в строгом соответствии с положениями закона и компетентными должностными лицами или лицами, уполномоченными законом для этой цели.

Принцип 3

В интересах лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме, не допускается никакое ограничение или умаление каких бы то ни было прав человека, признаваемых или существующих в

каком-либо государстве в соответствии с правом, конвенциями, правилами или обычаями, на том основании, что эти права не признаются или признаются в меньшем объеме в настоящем Своде принципов.

Принцип 4

Задержание или заключение в какой бы то ни было форме и все меры, затрагивающие права человека, применительно к задержанным или находящимся в заключении лицам, должны осуществляться в силу постановления или подлежать эффективному контролю судебного или другого органа.

Принцип 5

1. Настоящие принципы применяются ко всем лицам в пределах территории любого данного государства без какого бы то ни было различия, как то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии или верования, политических или иных убеждений, национального, этнического или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения.

2. Меры, применяемые в рамках закона и предназначенные специально для защиты прав и особого статуса женщин, в особенности беременных женщин и кормящих матерей, а также детей, подростков, престарелых, больных или инвалидов, не рассматриваются как дискриминационные. Вопрос о необходимости и применении таких мер всегда подлежит рассмотрению судебным или другим органом.

Принцип 6

Ни одно задержанное или находящееся в заключении лицо не должно подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство видам обращения или наказания*. Никакие обстоятельства не могут служить оправданием для пыток или других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения или наказания.

* Термин «жестокие, бесчеловечные или унижающие достоинство виды обращения или наказания» должен толковаться таким образом, чтобы обеспечить, по возможности, наиболее широкую защиту против злоупотреблений физического или психологического характера, включая содержание задержанного или находящегося в заключении лица в условиях, которые лишают его, временно или постоянно, любого из его природных чувств, таких как зрение, слух, пространственная или временная ориентация.

Принцип 7

1. Государствам следует запрещать в законодательном порядке любые действия, противоречащие правам и обязанностям, содержащимся в насто-

ящих Принципах, налагать за такие действия соответствующие санкции и проводить беспристрастное расследование по жалобам.

2. Должностные лица, имеющие основания считать, что произошло или может произойти нарушение настоящего Свода принципов, должны сообщить об этом вышестоящим властям, и когда это необходимо, другим соответствующим властям или органам, на которые возложены полномочия по надзору или исправлению положения.

3. Любое другое лицо, имеющее основание считать, что произошло или может произойти нарушение настоящего Свода принципов, имеет право сообщить об этом в вышестоящие по отношению к причастным должностным лицам инстанции, а также другим соответствующим властям или органам, на которые возложены полномочия по надзору или исправлению положения.

Принцип 8

К задержанным лицам применяется режим, соответствующий их статусу неосужденных лиц. В этой связи они всегда, когда это возможно, помещаются отдельно от лиц, находящихся в заключении.

Принцип 9

Власти, производящие арест лица, его задержание или ведущие расследование дела, осуществляют лишь полномочия, предоставляемые им по закону, и осуществление этих полномочий может быть обжаловано в судебном или ином органе, предусмотренном законом.

Принцип 10

Каждому арестованному сообщаются при аресте причины его ареста и без промедлений сообщается любое предъявленное ему обвинение.

Принцип 11

1. Лицо не может находиться в задержании без предоставления эффективной возможности быть в срочном порядке заслушанным судебным или иным органом. Задержанное лицо имеет право само выступать в свою защиту или пользоваться помощью адвоката, как это предусмотрено законом.

2. До сведения задержанного лица или его адвоката, если таковой имеется, без промедлений доводится полная информация о любом постановлении о задержании, а также о причинах задержания.

3. Судебный или иной орган должен иметь полномочия для рассмотрения, в случае необходимости, основания для продолжения задержания.

Принцип 12

1. Надлежащим образом заносятся в протокол:

а) причины ареста;

b) время ареста этого лица и время, когда такое лицо было препровождено в место содержания, а также время первого появления перед судебным или иным органом;

c) фамилии соответствующих должностных лиц правоохранительных органов;

d) точные данные в отношении места содержания.

2. Такие протоколы представляются задержанному или его адвокату, если таковой имеется, в предписанной законом форме.

Принцип 13

Любому лицу в момент ареста и в начале задержания или заключения или вскоре после этого органом, ответственным за арест, задержание или заключение, соответственно, доводятся до сведения и разъясняются его права и как оно может осуществить эти права.

Принцип 14

Лицо, которое недостаточно хорошо понимает или говорит на языке, используемом властями, ответственными за его арест, задержание или заключение, имеет право на получение как можно скорее на языке, который он понимает, информации, указанной в принципах 10, 11 (пункт 2), 12 (пункт 1) и 13, и на получение помощи переводчика, если необходимо бесплатной, в связи с юридическим разбирательством после его ареста.

Принцип 15

Несмотря на исключения, содержащиеся в пункте 4 принципа 16 и пункте 3 принципа 18, задержанному или находящемуся в заключении лицу может быть отказано в связи с внешним миром, и в частности с его семьей или адвокатом, в течение периода, не превышающего нескольких дней.

Принцип 16

1. Вскоре после ареста и после каждого перевода из одного места задержания или заключения в другое задержанное или находящееся в заключении лицо имеет право обратиться в компетентный орган с просьбой уведомить членов его семьи или других соответствующих лиц по его выбору о его аресте, задержании или заключении или же о переводе и о месте, в котором оно содержится.

2. Если задержанное или находящееся в заключении лицо является иностранцем, ему должно быть без промедления сообщено о его праве связаться с помощью надлежащих средств с консульством или дипломатическим представительством государства, гражданином которого оно является или которое иным образом правомочно получить такое сообщение в соответствии с международным правом, или с представителем компетентной международной организации, если оно является беженцем или каким-либо

иным образом находится под защитой межправительственной организации.

3. Если задержанное или находящееся в заключении лицо является несовершеннолетним или не способно осознать свои права, то упомянутый компетентный орган по своей инициативе берет на себя обязательство по уведомлению, упомянутому в настоящем принципе. Особое внимание должно уделяться уведомлению родителей и опекунов.

4. Любое уведомление, упомянутое в настоящем принципе, должно отправляться или разрешаться компетентным органом без промедления. Компетентный орган может, однако, отсрочить уведомление на разумный период, если того требуют исключительные обстоятельства расследования.

Принцип 17

1. Задержанное лицо имеет право на получение юридической помощи со стороны адвоката. Оно вскоре после ареста информируется компетентным органом о своем праве, и ему предоставляются разумные возможности для осуществления этого права.

2. Если задержанное лицо не имеет адвоката по своему выбору, оно во всех случаях, когда этого требуют интересы правосудия, имеет право воспользоваться услугами адвоката, назначенного для него судебным или иным органом, без оплаты его услуг, если это лицо не располагает достаточными денежными средствами.

Принцип 18

1. Задержанное или находящееся в заключении лицо имеет право связываться и консультироваться с адвокатом.

2. Задержанному или находящемуся в заключении лицу предоставляются необходимое время и условия для проведения консультаций со своим адвокатом.

3. Право задержанного или находящегося в заключении лица на его посещение адвокатом, на консультации и на связь с ним, без промедления или цензуры и в условиях полной конфиденциальности, не может быть временно отменено или ограничено, кроме исключительных обстоятельств, которые определяются законом или установленными в соответствии с законом правилами, когда, по мнению судебного или иного органа, это необходимо для поддержания безопасности и порядка.

4. Свидания задержанного или находящегося в заключении лица с его адвокатом могут иметь место в условиях, позволяющих должностному лицу правоохранительных органов видеть их, но не слышать.

5. Связь задержанного или находящегося в заключении лица с его адвокатом не может использоваться как свидетельство против обвиняемого или находящегося в заключении лица, если она не имеет отношения к совершаемому или замышляемому преступлению.

Принцип 19

Задержанному или находящемуся в заключении лицу предоставляется, в частности, право на посещение членами семьи и переписку с ними, а также соответствующую возможность сноситься с внешним миром согласно разумным условиям и ограничениям, содержащимися в законе и в установленных в соответствии с законом правилах.

Принцип 20

По просьбе задержанного или находящегося в заключении лица оно содержится, если это возможно, в месте задержания или заключения, находящемся на разумном удалении от его обычного места проживания.

Принцип 21

1. Запрещается злоупотреблять положением задержанного или находящегося в заключении лица с целью принуждения его к признанию, какому-либо иному изобличению самого себя или даче показаний против любого другого лица.

2. Ни одно задержанное лицо не должно подвергаться во время допроса насилию, угрозам или таким методам дознания, которые нарушают его способность принимать решения или выносить суждения.

Принцип 22

Ни одно задержанное или находящееся к заключению лицо не должно даже с его согласия подвергаться каким-либо медицинским или научным опытам, могущим повредить его здоровью.

Принцип 23

1. Продолжительность любого допроса задержанного или находящегося в заключении лица и перерывов между допросами, а также фамилии должностных лиц, проводящих допрос, и других присутствующих лиц фиксируются и удостоверяются в такой форме, какая может быть предписана законом.

2. Задержанное или находящееся в заключении лицо или его адвокат, когда это предусмотрено законом, имеют доступ к информации, о которой говорится в пункте 1 настоящего принципа.

Принцип 24

Задержанному или находящемуся в заключении лицу предоставляется возможность пройти надлежащее медицинское обследование в возможно кратчайшие сроки после его прибытия в место задержания или заключения; впоследствии ему предоставляется медицинское обслуживание и лечение всякий раз, когда в этом возникает необходимость. Обслуживание и лечение предоставляются бесплатно.

Принцип 25

Задержанное или находящееся в заключении лицо или его адвокат, при условии соблюдения лишь разумных условий, необходимых для поддержания безопасности и порядка в месте задержания или заключения, имеют право обращаться в судебный или иной орган с просьбой или прошением о повторном медицинском обследовании или заключении.

Принцип 26

Факт прохождения задержанным или находящимся в заключении лицом медицинского обследования, фамилия врача и результаты такого обследования должным образом фиксируются в протоколе. Обеспечивается доступ к этому протоколу. Способы такого доступа определяются соответствующими нормами национального законодательства.

Принцип 27

Несоблюдение этих принципов при получении доказательств принимается во внимание при определении допустимости таких доказательств против задержанного или находящегося в заключении лица.

Принцип 28

Задержанное или находящееся в заключении лицо имеет право получать, если это из государственных источников, то в пределах имеющихся средств, в разумных количествах учебные, художественные и информационные материалы при соблюдении разумных условий, обеспечивающих безопасность и порядок в местах задержания или заключения.

Принцип 29

1. В целях наблюдения за строгим соблюдением соответствующих законов и правил места задержания регулярно посещаются квалифицированными и обладающими достаточным опытом лицами, назначаемыми и ответственными перед компетентными властями, отличными от властей, в непосредственном ведении которых находятся места задержания или заключения.

2. Задержанное или находящееся в заключении лицо имеет право свободно и в условиях полной конфиденциальности общаться с лицами, которые посещают места задержания или заключения в соответствии с пунктом 1 при соблюдении разумных условий, необходимых для обеспечения безопасности и порядка в таких местах.

Принцип 30

1. Характер поведения задержанного или находящегося в заключении лица, представляющий собой дисциплинарное правонарушение во время задержания или заключения, вид и продолжительность дисциплинарного

наказания, которое может быть наложено, а также власти, в компетенции которых входит назначение такого наказания, должны быть точно определены в надлежащим образом опубликованных законах или установленных в соответствии с законом правилах.

2. Задержанное или находящееся в заключении лицо имеет право быть заслушанным до наложения дисциплинарных санкций. Оно имеет право обжаловать такие меры перед вышестоящими властями.

Принцип 31

Соответствующие власти принимают меры для обеспечения согласно национальному законодательству, в случае необходимости, помощи членам семей задержанных или находящихся в заключении лиц, находящимся на их иждивении, в особенности несовершеннолетним лицам, и уделяют особое внимание надлежащей опеке над детьми, оставшимися без присмотра.

Принцип 32

1. Задержанное лицо или его адвокат имеют право в любое время возбудить в соответствии с внутренним законодательством разбирательство перед судебным или иным органом для оспаривания законности задержания этого лица с целью достижения немедленного его освобождения, если такое задержание является незаконным.

2. Упомянутое в пункте 1 разбирательство должно быть простым, быстрым и бесплатным для лиц, не имеющих соответствующих средств. Власти, осуществляющие задержание, должны без неоправданных задержек представить задержанное лицо органу, рассматривающему его дело.

Принцип 33

1. Задержанное или находящееся в заключении лицо или его адвокат имеют право направить в органы, ответственные за управление местом задержания или заключения, и в более высокие инстанции, а в случае необходимости – соответствующим органам, уполномоченным рассматривать жалобы или предоставлять средства защиты, – просьбу или жалобу относительно обращения с данным лицом, в частности в случае пыток или другого жестокого, бесчеловечного или унижающего человеческое достоинство вида обращения.

2. В тех случаях, когда ни задержанное или находящееся в заключении лицо, ни его адвокат не имеют возможности осуществить его права в соответствии с пунктом 1, такое право могут осуществить член семьи задержанного или находящегося в заключении лица или какое-либо другое лицо, которое осведомлено об этом деле.

3. Обеспечивается конфиденциальный характер просьбы или жалобы, если об этом просит податель просьбы или жалобы.

4. Каждая просьба или жалоба без промедлений рассматривается, и

ответ дается без неоправданной задержки. В случае отклонения этой просьбы или жалобы или в случае неоправданной задержки податель просьбы или жалобы может направить ее в судебный или иной орган. Как задержанное или находящееся в заключении лицо, так и любой податель просьбы или жалобы в соответствии с пунктом 1 не могут подвергаться преследованиям за подачу просьбы или жалобы.

Принцип 34

Если смерть или исчезновение задержанного или находящегося в заключении лица происходит во время его задержания или заключения, то судебный или иной орган проводит расследование либо по своей собственной инициативе, либо по просьбе члена семьи такого лица или любого лица, располагающего сведениями по данному делу. Если это оправдано обстоятельствами, то такое расследование проводится на такой же процедурной основе всякий раз, когда смерть или исчезновение происходит вскоре после истечения срока задержания или заключения. Результаты такого расследования или доклад о нем предоставляются по просьбе, если это не наносит ущерба проводимому уголовному расследованию.

Принцип 35

1. Ущерб, причиненный в результате действий или упущений государственного должностного лица в нарушение прав, содержащихся в настоящих принципах, подлежит возмещению согласно применимым нормам об ответственности, предусмотренным внутренним законодательством.

2. Информация, которую требуется зафиксировать согласно настоящим принципам, предоставляется в соответствии с процедурами, предусматриваемыми национальным законодательством, для использования при предъявлении исков о возмещении ущерба в соответствии с настоящим принципом.

Принцип 36

1. Задержанное лицо, подозреваемое или обвиняемое в совершении уголовного преступления, считается невиновным и имеет право на обращение с ним как с таковым до тех пор, пока его виновность не будет доказана согласно закону в ходе открытого судебного разбирательства, на котором оно располагало всеми гарантиями, необходимыми для своей защиты.

2. Арест или задержание такого лица на период проведения следствия и судебного разбирательства осуществляется только в целях отправления правосудия на основаниях и в соответствии с условиями и процедурами, установленными законом. Запрещается введение ограничений в отношении такого лица, в которых нет непосредственной необходимости с точки зрения целей задержания или устранения помех для хода расследования

или отправления правосудия, или поддержания безопасности и порядка в месте задержания.

Принцип 37

Лицо, задержанное по уголовному обвинению, вскоре после его ареста представляется судебному или иному органу, определенному законом. Такой орган должен без промедления принять решение относительно законности и необходимости задержания. Никто не может быть задержан на период проведения следствия или судебного разбирательства без письменного постановления такого органа. Задержанное лицо, когда его доставят в такой орган, имеет право выступить с заявлением по поводу обращения с ним в период задержания.

Принцип 38

Лицо, задержанное по уголовному обвинению, имеет право на судебное разбирательство в разумные сроки или на освобождение до суда.

Принцип 39

За исключением особых случаев, предусмотренных законом, и если судебный или иной орган не примет иного решения в интересах отправления правосудия, лицу, задержанному по уголовному обвинению, предоставляется возможность получить освобождение на период проведения суда на условиях, которые могут устанавливаться в соответствии с законом. Такой орган держит вопрос о необходимости задержания в поле зрения.

Общее положение

Ничто в настоящем Своде принципов не должно истолковываться в смысле ограничения или отхода от любого права, как оно определено в Международном пакте о гражданских и политических правах*.

* См. Резолюцию 2200 А (XXI)

ДЕКЛАРАЦІЯ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ

Декларація була одностайно прийнята делегаціями 119 урядів на Всесвітньому конгресі, 28 серпня 1996 року.

1. Ми зібралися у Стокгольмі на Всесвітній Конгрес проти Комерційної Сексуальної Експлуатації Дітей, представляючи 119 країн, разом з неурядовими організаціями, ЕСПАТ, UNICEF та іншими агенціями у родині ООН і іншими зацікавленими організаціями та приватними особами з усього світу, аби об'єднатися в глобальне партнерство проти комерційної сексуальної експлуатації.

2. Щодня все більше і більше дітей з усього світу стають жертвами секс. експлуатації та насилля. Відповідні дії мають бути вжиті на місцевих, регіональних та міжнародних рівнях, аби покласти край цьому феномену.

3. Кожна дитина має право на повний захист від всіх форм сексуальної експлуатації та насилля. Це закріплено в Конвенції ООН про Права Дитини, міжнародному правовому інструменті універсального значення (187 країн підписало її). Країни зобов'язуються захищати дитину від секс. експлуатації та насилля та забезпечити фізичне і психологічне одужання та соціальну реінтеграцію дитини жертви.

4. Згідно з Конвенцією про Права Дитини, кращі інтереси дитини мають бути первинним фактором при розгляді всіх дій щодо дітей, та їхні права мають бути здійснені ними без будь-якої дискримінації. У всіх справах щодо дітей, поглядам дитини має бути надана належна увага відповідно до її віку та зрілості.

5. Комерційна секс. експлуатація дітей є фундаментальним порушенням прав дитини. Вона поєднує сексуальне насилля дорослими та сплату дитини в грошах чи товарах третьою людиною чи групою, людей.

До дитини ставляться як до сексуального об'єкту та як до комерційного об'єкту. Комерційна секс експлуатація дитини є формою примусу та насилля над дитиною, є примусовою працею та сучасною формою рабства.

6. Бідність не може бути використана як виправдання комерційної секс. експлуатації, хоча вона є середовищем, яке спонукає до цього. Багато додаткових факторів до проблеми включають в себе економічну нерівність, соціо-економічну структуру, не функціонування родини, відсутність освіти, зростаючий попит, міграції, шкідливі традиційні практики, безвід-

повідальна чоловіча сексуальна поведінка, статева дискримінація, військові конфлікти, торгівля дітьми та інші. Всі ці фактори сприяють податливості дівчат та хлопців тим, хто використовує їх для комерційної секс. експлуатації.

7. Злочинці та злочинні мережі беруть участь у викраденні та транспортуванні податливих їм дітей до ком. секс, експлуатації та заохочують таку експлуатацію. Ці елементи слугують потребам секс ринку, створеного покупцями, в більшості чоловіками, які шукають незаконний статевий зв'язок з дітьми. Корупція та змова, відсутність адекватних законів, контрольно-наглядового апарату в цій сфері та інше є факторами, які призводять до комерціалізації секс. експлуатації дітей. Це може включати в себе акти окремої особи або може бути організовано в малому масштабі (родина, знайомі) або в великому масштабі (злочинна мережа).

8. Велика кількість осіб та груп на всіх рівнях суспільства причетні до експлуатаційної практики. Це включає в себе посередників, членів сім'ї, діловий сектор, постачальників послуг, користувачів, громадських діячів та державних чиновників, які можуть внести свою частку в це через байдужість до проблеми, ігнорування шкідливих наслідків для дітей, або через погляди, які розцінюють дитину як економічну власність.

9. К.С.Е. дітей може вилитися в серйозні, довгочасні та загрожуючі життю наслідки в фізичному, психічному, психологічному, духовному, моральному та соціальному розвитку дитини, включаючи загрозу ранньої вагітності, материнської смертності, поранень, деградації, фізичним вадам та венеричним захворюванням, включаючи СНІД. Їхнє право насолоджуватися дитинством та на продуктивне, гідне життя в майбутньому опиняється під загрозою.

10. Поки закони, політичні курси та програми існують для протидії, ком. секс. експлуатації дітей більша політична воля, більш ефективне, впровадження засобів та адекватних ресурсів необхідні для того, аби наповнити духом та ефективністю закони, політичні курси та програми.

11. Первинне завдання у протистоянні К.С.Е. дітей залишається за державою та родиною. Громадянське суспільство також має велику роль у запобіганні та захисті дітей від К.С.Е. Дуже важливо збудувати сильне партнерство між урядами, міжнародними організаціями та всіма верствами населення для запобігання цій експлуатації.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

12. Всесвітній Конгрес повторює своє зобов'язання щодо дитячих прав, пам'ятаючи Конвенцію про права дитини та закликає всі держави до співпраці з національними та міжнародними організаціями і громадянським суспільством:

Надати пріоритет діям проти комерційної сексуальної експлуатації та створити всі необхідні ресурси для цього.

Сприяти зміцненню співпраці між державами та всіма рівнями суспільства аби не дати дітям ввійти в секс. торгівлю та посилити роль сім'ї у захисті дітей від комерційної сексуальної експлуатації.

Запровадити кримінальну відповідальність за комерційну секс. експлуатацію дітей, та як і за інші форми секс. експлуатації дітей, і покарати всіх втягнутих у цю індустрію, місцевих та іноземних, забезпечуючи, що жертви злочину не будуть покарані.

Переглянути та переробити, де необхідно, закони, курси, програми та практику для скасування комерційної секс експлуатації дітей.

Впроваджувати закони, курси та програми для захисту дітей від комерційної експлуатації та посилення зв'язку та співпраці між контрольно-наглядними владами.

Сприяти впровадженню законів, курсів та провідними національними та регіональними механізмами проти комерційної сексуальної експлуатації дітей.

Розвивати та впроваджувати розумні плани та програми для запобігання секс експлуатації дітей, захищати та допомагати дітям — жертвам в їхньому одужанні та поверненні в суспільство.

Створити клімат через програми освіти, соціальної мобілізації та розвитку для забезпечення того, щоб батьки та інші однаково відповідальні за захист дітей особи захищали їх від сексуальної експлуатації також.

Мобілізувати політичних та інших партнерів, національних громад, міжурядових та неурядових організацій, допомагати іншим країнам у знищенні комерційної секс. експлуатації дітей.

Підвищити роль масової участі, включаючи дитячу, у запобіганні та ліквідації комерційної сексуальної експлуатації дітей.

ПЛАН ДІЙ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ

План дій був одногосно прийнятий делегаціями 119 урядів на Всесвітньому конгресі, 28 серпня 1996 року.

I. План дій має за мету висвітлення існуючих міжнародних зобов'язань, на визначення пріоритетів щодо дій та допомоги у впровадженні

прийняттого міжнародного механізму. План дій закликає всі держави, всі ділянки суспільства, національні, регіональні та міжнародні організації діяти проти комерційної сексуальної експлуатації дітей.

2. Координація та співробітництво:

і) Місцевий/ національний рівень,

а) якомога швидше зміцнити багатопланові, пересічні та інтегровані стратегії і засоби для того, щоб у 2000 році вже існували національні програми щодо діяльності та напряму прогресу з наміченими цілями та чітко визначеними межами впровадження, націлені на зменшення кількості дітей, об'єктом комерційної сексуальної експлуатації, та на виховання середовища з поглядами та практикою, що відповідають правам дітей;

б) терміново випрацювати впровадження та висвітлення механізмів на національному та місцевому рівнях у співпраці з громадянським суспільством так, аби у 2000 році вже існували бази даних про дітей, об'єктом сексуальної експлуатації, та дані про їх експлуаторів з допустимим розслідуванням та спеціальною увагою до протиріччя даних за віком, статтю, етнічною приналежністю, обставинами, що вплинули на комерційну сексуальну експлуатацію, та з повагою до дітей жертв, особливо в публічному освітленні подій;

в) впливати на тісну співпрацю між урядовими та неурядовими організаціями у плануванні, впровадженні та оцінці засобів проти дитячої сексуальної експлуатації разом з кампанією мобілізації сімей та громади на захист дітей від комерційної сексуальної експлуатації та забезпечення їх адекватними ресурсами:

Регіональні та міжнародні рівні.

г) впровадити кращу співпрацю між країнами, міжнародними організаціями та іншими факторами, що мають провідну роль у знищенні комерційної сексуальної експлуатації дітей, включаючи Комітет Прав Дитини, UNICEF, ILO, UNESCO, UNDP, WHO, UNAIDS, UNHCR, IOM, Світовий Банк/ МВФ, Інтерпол, Дивізію ООН з Зупинення Злочину та Кримінальної Справедливості, UNEPA, організація Світового Туризму, Високого Комісара ООН за Права Людини, Центр ООН з Прав Людини, Комісію ООН з Прав Людини та її спец. доповідача з торгівлі дітьми, Робочу Групу по Сучасним Формам Рабства, кожен з яких звертається до плану дій у своїй діяльності згідно з їхніми мандатами;

д) захищати, мобілізувати підтримку прав дитини та забезпечити аби відповідні ресурси були доступними для захисту дітей комерційної сексуальної експлуатації.

е) наполягати на повному впровадженні в життя Конвенції про Права Дитини всіма державами, включаючи вимоги доповіді Комітету з Прав Дитини у відповідності з існуючими обмеженнями та заохочувати послідовний прогрес країн до повної реалізації прав дітей контексті інших відповідних органів ООН, включаючи Комісію ООН по Правах Людини та її Спец.

Доповідача по Торгівлі Дітьми.

3. Попередження

а) забезпечити дітям доступ до освіти як до засобу покращення їхнього статусу, зробити початкову освіту обов'язковою та безкоштовною для всіх,

б) покращити доступ та забезпечити відповідні медичні послуги, освіту; тренування, відпочинок та навколишнє середовище сім'ям та дітям, що постраждали від комерційної сексуальної експлуатації, включаючи переміщених осіб, біженців, осіб без житла, без громадянства, не зареєстрованих ні в яких державних інституціях.

в) покращити освіту про права дитини, впровадивши, де необхідно, Конвенцію про Права Дитини з формальною та неформальною освітою для общин, сімей та дітей:

г) ініціювати інформаційну кампанію для підняття схвильованості проблемою і виховання обслуговуючого персоналу та інших членів суспільства про права дітей та про нелегальність і шкідливість комерційної експлуатації дітей та поширювати відповідні сексуальні погляди та поведінку в суспільстві, підтримуючи розвиток дитячої гідності та самоповаги;

д) впроваджувати права дитини в сімейній освіті та сімейному розвитку, включаючи розуміння, що обидва батьки є відповідальними за дітей особливо в уникненні сексуального насилля проти дітей;

е) визначити або встановити рівні освітні програми аби протистояти комерційній сексуальній експлуатації дітей;

ж) сформулювати або посилити та впровадити в життя національні, соціальні та економічні політику та програми допомоги дітям, що постраждали від комерційної сексуальної експлуатації, сім'ям та громадам у протистоянні комерційній експлуатації дітей, з особливою увагою до сімейного насилля, шкідливої традиційної практики та їхнього впливу на дівчат і визначенні цінності дитини як людини, а не товару: та зменшити бідність, шляхом створення нових робочих місць, фінансових дотацій та іншою підтримкою;

з) розвивати або посилювати, впроваджувати та висвітлювати відповідні закони, акти та програми аби знищити комерційну сексуальну експлуатацію дітей, пам'ятаючи про Конвенцію Прав Дитини;

і) переглянути закони, акції, програми та практику, що призводять до або обумовлюють сексуальну експлуатацію дитини та провести ефективні реформи;

ї) мобілізувати діловий сектор, включаючи туризм, проти використання їхніх програм та установ з метою комерційної сексуальної експлуатації дітей.

**ДЕКЛАРАЦИЯ
О ПРАВЕ И ОБЯЗАННОСТИ ОТДЕЛЬНЫХ ЛИЦ, ГРУПП
И ОРГАНОВ ОБЩЕСТВА ПООЩРЯТЬ И ЗАЩИЩАТЬ
ОБЩЕПРИЗНАННЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
И ОСНОВНЫЕ СВОБОДЫ**

Генеральная Ассамблея,

подтверждая важное значение соблюдения целей и принципов Устава Организации Объединенных Наций для поощрения и защиты всех прав человека и основных свобод всех лиц во всех странах мира,

подтверждая также важное значение Всеобщей декларации прав человека и Международных пактов о правах человека как основных элементов международных усилий по содействию всеобщему уважению и соблюдению прав человека и основных свобод и важное значение других договоров о правах человека, принятых в рамках системы Организации Объединенных Наций, а также на региональном уровне,

подчеркивая, что все члены международного сообщества должны, совместно и по отдельности, выполнять свое торжественное обязательство по поощрению и содействию уважению прав человека и основных свобод для всех без какого бы то ни было различия, в том числе по признаку расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения, и

подтверждая особое значение обеспечения международного сотрудничества для выполнения этого обязательства в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций,

признавая важную роль международного сотрудничества и ценную работу отдельных лиц, групп и ассоциаций по содействию эффективному устранению всех нарушений прав человека и основных свобод народов и отдельных лиц, в том числе массовых, грубых или систематических нарушений, таких, как нарушения, которые являются результатом апартеида, всех форм расовой дискриминации, колониализма, иностранного господства или оккупации, агрессии или угроз национальному суверенитету, национальному единству или территориальной целостности, а также результатом отказа признать право народов на самоопределение и право каждого народа на осуществление полного суверенитета над своими богатствами и природными ресурсами,

признавая взаимосвязь между международным миром и безопасностью и осуществлением прав человека и основных свобод и сознавая, что отсутствие международного мира и безопасности не является оправданием их несоблюдения, вновь заявляя, что все права человека и основные свободы являются универсальными, неделимыми и взаимозависимыми и взаимосвязанными и должны поощряться и осуществляться на справедливой и равноправной основе без ущерба для осуществления каждого из этих прав и свобод,

подчеркивая, что основная ответственность и обязанность поощрять и защищать права человека и основные свободы лежит на государстве,

признавая право и обязанность отдельных лиц, групп и ассоциаций поощрять уважение и содействовать более глубокому осмыслению прав человека и основных свобод на национальном и международном уровнях, заявляет:

Статья 1

Каждый человек имеет право, индивидуально и совместно с другими, поощрять и стремиться защищать и осуществлять права человека и основные свободы на национальном и международном уровнях.

Статья 2

1. Каждое государство несет основную ответственность и обязанность защищать, поощрять и осуществлять все права человека и основные свободы, в частности путем принятия таких мер, какие могут потребоваться для создания всех необходимых условий в социальной, экономической и политической, а также в других областях и правовых гарантий, необходимых для обеспечения того, чтобы все лица под его юрисдикцией, индивидуально и совместно с другими, могли пользоваться всеми этими правами и свободами на практике.

2. Каждое государство принимает такие законодательные, административные и иные меры, какие могут оказаться необходимыми для обеспечения эффективных гарантий прав и свобод, упомянутых в настоящей Декларации.

Статья 3

Внутреннее законодательство, согласующееся с Уставом Организации Объединенных Наций и другими международными обязательствами государства в области прав человека и основных свобод, образует юридические рамки, в которых должны осуществляться и обеспечиваться права человека и основные свободы и в которых должна проводиться вся упомянутая в настоящей Декларации деятельность по поощрению, защите и эффективному осуществлению этих прав и свобод.

Статья 4

Ничто в настоящей Декларации не может толковаться как наносящее ущерб или противоречащее целям и принципам Устава Организации Объединенных Наций либо как ограничивающее или умаляющее положения Всеобщей декларации прав человека*, Международных пактов о правах человека** и других международных договоров и обязательств, применимых в этой области.

* Резолюция 217 А (III).

** См. резолюцию 2200 А (XXI), приложение.

Статья 5

В целях поощрения и защиты прав человека и основных свобод каждый человек имеет право, индивидуально и совместно с другими, на национальном и международном уровнях:

- a) проводить мирные встречи или собрания;
- b) создавать неправительственные организации, ассоциации или группы, вступать в них и участвовать в их деятельности;
- c) поддерживать связь с неправительственными или межправительственными организациями.

Статья 6

Каждый человек, индивидуально и совместно с другими, имеет право:

- a) знать, искать, добывать, получать и иметь в своем распоряжении информацию о всех правах человека и основных свободах, включая доступ к информации о том, каким образом обеспечиваются эти права и свободы во внутреннем законодательстве, в судебной или административной системах;
- b) как предусматривается в международных договорах о правах человека и других применимых международных договорах, свободно публиковать, передавать или распространять среди других мнения, информацию и знания о всех правах человека и основных свободах;
- c) изучать, обсуждать, составлять и иметь мнения относительно соблюдения всех прав человека и основных свобод как в законодательстве, так и на практике, и привлекать внимание общественности к этим вопросам, используя эти и другие соответствующие средства.

Статья 7

Каждый человек имеет право, индивидуально и совместно с другими, развивать и обсуждать новые идеи и принципы, касающиеся прав человека, и добиваться их признания.

Статья 8

1. Каждый человек имеет право, индивидуально и совместно с другими, иметь реальный доступ на недискриминационной основе к участию в управлении своей страной и ведении государственных дел.

2. Это включает, в частности, право, индивидуально и совместно с другими, представлять в правительственные органы и учреждения, а также в организации, занимающиеся ведением государственных дел, критические замечания и предложения относительно улучшения их деятельности и привлекать внимание к любому аспекту их работы, который может затруднять или сдерживать поощрение, защиту и осуществление прав человека и основных свобод.

Статья 9

1. При осуществлении прав человека и основных свобод, включая поощрение и защиту прав человека, упомянутых в настоящей Декларации, каждый человек, индивидуально и совместно с другими, имеет право на пользование эффективными средствами правовой защиты и на защиту в случае нарушения этих прав.

2. С этой целью каждый человек, чьи права или свободы предположительно нарушены, имеет право лично или через посредство законно уполномоченного представителя направить жалобу в независимый, беспристрастный и компетентный судебный или иной орган, созданный на основании закона, рассчитывать на ее безотлагательное рассмотрение этим органом в ходе публичного разбирательства и получить от такого органа, в соответствии с законом, решение, предусматривающее меры по исправлению положения, включая любую надлежащую компенсацию, в случае нарушения прав или свобод этого лица, а также право на принудительное исполнение этого решения или постановления без неоправданной задержки.

3. С этой же целью каждый человек, индивидуально и совместно с другими, имеет, в частности, право:

а) в связи с нарушениями прав человека и основных свобод в результате политики и действий отдельных должностных лиц и государственных органов подавать жалобы или иные соответствующие обращения в компетентные национальные судебные, административные или законодательные органы или в любой другой компетентный орган, предусмотренный правовой системой государства, которые должны вынести свое решение по данной жалобе без неоправданной задержки;

б) присутствовать на открытых слушаниях, разбирательствах и судебных процессах с целью сформировать свое мнение об их соответствии национальному законодательству и применимым международным обязательствам и принципам;

в) предлагать и предоставлять профессиональную квалифицированную правовую помощь или иные соответствующие консультации и помощь в деле защиты прав человека и основных свобод.

4. С этой же целью и в соответствии с применимыми международными договорами и процедурами каждый человек имеет право, индивидуально и совместно с другими, на беспрепятственный доступ к международным органам, обладающим общей или специальной компетенцией получать и рассматривать сообщения по вопросам прав человека и основных свобод, а также поддерживать с ними связь.

5. Государство проводит незамедлительное и беспристрастное расследование или обеспечивает проведение расследования всякий раз, когда имеются разумные основания полагать, что на любой территории, находящейся под его юрисдикцией, произошло нарушение прав человека и основных свобод.

Статья 10

Никто не должен участвовать, посредством действия или несовершения требуемого действия, в нарушении прав человека и основных свобод и никто не может подвергаться какому-либо наказанию или преследованию за отказ от участия в этом.

Статья 11

Каждый человек, индивидуально и совместно с другими, имеет право на законном основании заниматься своим родом деятельности или работать по профессии. Каждый, кто по роду своей профессии может влиять на человеческое достоинство, права человека и основные свободы других лиц, должен уважать эти права и свободы и соблюдать соответствующие национальные и международные стандарты поведения или этики, которые связаны с родом занятий или профессией.

Статья 12

1. Каждый человек имеет право, индивидуально и совместно с другими, участвовать в мирной деятельности, направленной против нарушений прав человека и основных свобод.

2. Государство принимает все необходимые меры в целях обеспечения защиты, с помощью компетентных органов, любого человека, выступающего индивидуально и совместно с другими, от любого насилия, угроз, возмездия, негативной дискриминации де-факто или де-юре, давления или любого иного произвольного действия в связи с законным осуществлением его или ее прав, упомянутых в настоящей Декларации.

3. В этой связи каждый человек, индивидуально и совместно с другими, имеет право на эффективную защиту национального законодательства в случае принятия ответных мер или выступлений с использованием мирных средств против деятельности или действий, вменяемых государству, результатом которых являются нарушения прав человека и основных свобод, а также против актов насилия, совершаемых группами или отдельными лицами и затрагивающих осуществление прав человека и основных свобод.

Статья 13

Каждый имеет право, индивидуально и совместно с другими, запрашивать, получать и использовать ресурсы специально для целей поощрения и защиты прав человека и основных свобод мирными средствами в соответствии со статьей 3 настоящей Декларации.

Статья 14

1. Государство несет ответственность за принятие законодательных, судебных, административных или иных надлежащих мер в целях содействия пониманию всеми лицами, находящимися под его юрисдикцией, своих гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав.

2. Такие меры включают, в частности:

а) публикацию и широкое распространение национальных законов и положений, а также основных применимых международных договоров о правах человека;

б) полный и равный доступ к международным документам в области прав человека, включая периодические доклады государства органам, учрежденным на основании международных договоров о правах человека, участником которых оно является, а также краткие отчеты об обсуждениях и официальные доклады этих органов.

3. Государство обеспечивает и поддерживает, когда это необходимо, создание и развитие новых независимых национальных учреждений по вопросам поощрения и защиты прав человека и основных свобод на всей территории, находящейся под его юрисдикцией, таких, как омбудсмены, комиссии по правам человека или любые другие формы национальных учреждений.

Статья 15

Государство несет ответственность за поощрение и содействие преподаванию прав человека и основных свобод на всех уровнях образования и за обеспечение включения всеми лицами, ответственными за подготовку юристов, сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих и государственных служащих, в свои учебные программы соответствующих элементов преподавания прав человека.

Статья 16

Отдельные лица, неправительственные организации и соответствующие учреждения играют важную роль в содействии более глубокому пониманию общественностью вопросов, связанных со всеми правами человека и основными свободами, посредством такой деятельности, как образование, профессиональная подготовка и исследования в этих областях в целях обеспечения, в частности, более глубокого понимания и укрепления терпимости, мира и дружественных отношений между государствами и между всеми расовыми и религиозными группами, с учетом различных особенностей, характерных для обществ и коллективов, в которых они осуществляют свою деятельность.

Статья 17

При осуществлении прав и свобод, упомянутых в настоящей Декларации, каждый человек, действующий индивидуально или совместно с другими, подвергается только таким ограничениям, которые согласуются с соответствующими международными обязательствами и которые установлены законом исключительно в целях обеспечения должного признания и уважения прав и свобод других лиц и удовлетворения справедливых требований нравственности, общественного порядка и общего благосостояния

в демократическом обществе.

Статья 18

1. Каждый человек имеет обязанности перед обществом и в обществе, в котором только и возможно свободное и полное развитие его личности.

2. Отдельным лицам, группам, учреждениям и неправительственным организациям надлежит играть важную роль и нести ответственность в деле обеспечения демократии, поощрения прав человека и основных свобод и содействия поощрению и развитию демократических обществ, институтов и процессов.

3. Аналогичным образом, им надлежит играть важную роль и нести ответственность в деле содействия, в соответствующих случаях, поощрению прав каждого человека на социальный и международный порядок, при котором могут быть полностью реализованы права и свободы, закрепленные во Всеобщей декларации прав человека и других договорах в области прав человека.

Статья 19

Ничто в настоящей Декларации не может толковаться как означающее, что какое-либо лицо, группа или орган общества или какое-либо государство имеет право заниматься какой-либо деятельностью или совершать какие-либо действия, направленные на ликвидацию прав и свобод, упомянутых в настоящей Декларации.

Статья 20

Ничто в настоящей Декларации не может также толковаться как разрешающее государствам поддерживать и поощрять деятельность отдельных лиц, групп лиц, учреждений или неправительственных организаций, противоречащую положениям Устава Организации Объединенных Наций.

Генеральная Ассамблея A/RES/53/144

Пятьдесят третья сессия

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРИМЕНЕНИЯ СИЛЫ И ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ ПО ПОДДЕРЖАНИЮ ПРАВОПОРЯДКА

Восьмой Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями,

ссылаясь на Миланский план действия*, принятый на основе консенсуса седьмым Конгрессом Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями и одобренный Генеральной Ассамблеей в ее резолюции 40/32 от 29 ноября 1985 года,

ссылаясь также на резолюцию 14 седьмого Конгресса**, в которой Комитет по предупреждению преступности и борьбе с ней был призван рассмотреть меры по повышению эффективности осуществления Кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка,

с удовлетворением отмечая работу, проделанную во исполнение резолюции 14 седьмого Конгресса*** Комитетом, Межрегиональным подготовительным совещанием к восьмому Конгрессу Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями по нормам и руководящим принципам Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия и их выполнению и первоочередным задачам в отношении установления новых норм**** и региональными подготовительными совещаниями к восьмому Конгрессу,

* См. *Седьмой Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Милан, 26 августа – 6 сентября 1985 года (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.86.IV.1), глава 1, раздел А.*

** Там же, см. раздел E.

*** Там же, см. раздел E.

**** A/CON.F. 144/IPM.5.

1) принимает Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка, содержащиеся в приложении к настоящей резолюции;

2) рекомендует Основные принципы для принятия решений и осуществления на национальном, региональном и межрегиональном уровнях с учетом политических, экономических, социальных и культурных условий и традиций каждой страны;

3) предлагает государствам-членам учитывать и соблюдать Основные принципы в рамках их национального законодательства и практики;

4) предлагает также государствам-членам довести Основные принципы до сведения должностных лиц по поддержанию правопорядка и других работников органов исполнительной власти, судей, юристов, законодательных органов и населения в целом;

5) предлагает далее государствам-членам информировать Генерального секретаря каждые пять лет, начиная с 1992 года, о ходе осуществления Основных принципов, в том числе об их распространении, их включении во внутреннее законодательство, практику, процедуры и политику, проблемах, возникающих в связи с их осуществлением на национальном уровне, и помощи, которая, возможно, требуется со стороны международного сообщества, и просит Генерального секретаря представить соответствующий доклад девятому Конгрессу Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями;

6) призывает все правительства поощрять на национальном и региональном уровнях семинары и учебные курсы, посвященные роли деятельности по поддержанию правопорядка и необходимости сдерживания при применении силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка;

7) настоятельно призывает региональные комиссии, региональные и межрегиональные учреждения, занимающиеся вопросами предупреждения преступности и уголовного правосудия, специализированные учреждения и другие органы системы Организации Объединенных Наций, другие заинтересованные межправительственные организации и неправительственные организации, имеющие консультативный статус при Экономическом и Социальном Совете, активно включиться в осуществление Основных принципов и информировать Генерального секретаря о предпринятых усилиях по распространению и осуществлению основных принципов и о степени их осуществления и просит Генерального секретаря включить эту информацию в свой доклад девятому Конгрессу;

8) призывает Комитет по предупреждению преступности и борьбе с ней рассмотреть в первоочередном порядке вопрос о путях и средствах обеспечения эффективного осуществления настоящей резолюции;

9) просит Генерального секретаря:

a) принять в случае необходимости меры по доведению настоящей резолюции до сведения правительств и всех заинтересованных органов Организации Объединенных Наций и обеспечить как можно более широкое распространение Основных принципов;

b) включить Основные принципы в следующий выпуск издания Организации Объединенных Наций, озаглавленного «Права человека: Сборник международных договоров»;

c) предоставлять правительствам по их просьбе услуги экспертов и региональных и межрегиональных консультантов для оказания помощи в осу-

ществлении Основных принципов и представления доклада девятому Конгрессу о фактически предоставленной технической помощи и подготовке;

d) представить Комитету на его двенадцатой сессии доклад о мерах, принятых по осуществлению настоящих Основных принципов;

10. просит девятый Конгресс и подготовительные совещания к нему рассмотреть ход осуществления Основных принципов.

Приложение

Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка

Учитывая, что работа должностных лиц по поддержанию правопорядка* имеет большую социальную важность и что поэтому необходимо поддерживать на должном уровне и, при необходимости, улучшать условия труда и положение этих должностных лиц,

** В соответствии с комментарием к статье 1 Кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка под «должностными лицами по поддержанию правопорядка» понимаются все служители закона, как назначенные, так и избранные, которые выполняют полицейские функции, особенно функции по аресту или задержанию. В странах, в которых полицейские функции выполняются военными властями, как в форме, так и без нее, или государственными силами безопасности, под определение должностных лиц по поддержанию правопорядка подпадают сотрудники таких служб.*

учитывая, что угроза жизни и безопасности должностных лиц по поддержанию правопорядка должна рассматриваться как угроза стабильности общества в целом,

учитывая, что должностные лица по поддержанию правопорядка играют исключительно важную роль в защите права человека на жизнь, свободу и безопасность, как это гарантируется во Всеобщей декларации прав человека* и подтверждается в Международном пакте о гражданских и политических правах**,

* Резолюция 217 А(III) Генеральной Ассамблеи.

** Резолюция 2200 А(XXI) Генеральной Ассамблеи, приложение.

учитывая, что в Стандартных минимальных правилах обращения с заключенными* предусматриваются обстоятельства, в которых сотрудники тюрем могут применять силу при выполнении своих обязанностей,

** См. Права человека: сборник международных договоров (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под №R.88.XIV.1), раздел G.*

учитывая, что в статье 3 Кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка* говорится, что должностные лица по поддержанию правопорядка могут применять силу только в случае крайней необходимости и в той мере, в какой это требуется для выполнения их обязанностей,

** См. Права человека: сборник международных договоров (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под №R.88.XIV.1), раздел G.*

учитывая, что на подготовительном совещании к седьмому Конгрессу Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, состоявшемуся в Варенне, Италия, были согласованы элементы, которые будут рассмотрены в ходе будущей работы по ограничению применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка*,

** A/COF.121/IPM.3, пункт 34.*

учитывая, что седьмой Конгресс в своей резолюции 14*, в частности, подчеркивает, что применение должностными силами по поддержанию правопорядка силы и огнестрельного оружия должно осуществляться при надлежащем уважении прав человека,

** См. Седьмой Конгресс Организации Объединенных Наций глава 1, раздел E.*

учитывая, что Экономический и Социальный Совет в разделе IX своей резолюции 1986/10 от 21 мая 1986 года предлагает государствам-членам при осуществлении Кодекса уделять особое внимание вопросам применения должностными лицами по поддержанию правопорядка силы и огнестрельного оружия, а Генеральная Ассамблея в своей резолюции 41/149 от 4 декабря 1986 года, в частности, приветствует эту рекомендацию Совета,

учитывая, что целесообразно, уделяя должное внимание личной безопасности должностных лиц по поддержанию правопорядка, рассмотреть их роль в связи с отправлением правосудия, защитой права человека на жизнь, свободу и безопасность, их задачами по обеспечению государст-

венной безопасности и общественного порядка и значением их квалификации, подготовки и поведения, правительствам следует принять во внимание и соблюдать в рамках своего национального законодательства и практики изложенные ниже Основные принципы, разработанные с целью оказания помощи государствам-членам в осуществлении их задачи по обеспечению и содействию выполнению соответствующей роли должностными лицами по поддержанию правопорядка; и следует довести эти принципы до сведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, а также других лиц, таких, как судьи, работники прокуратуры, юристы, работники исполнительной власти и законодательной власти и населения в целом.

ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Правительства и правоохранительные органы принимают и осуществляют нормы и нормативные положения о применении должностными лицами по поддержанию правопорядка силы и огнестрельного оружия против людей. При разработке таких норм и положений правительства и правоохранительные органы постоянно учитывают этические вопросы, связанные с применением силы и огнестрельного оружия.

2. Правительства и правоохранительные органы разрабатывают как можно более широкий арсенал средств и обеспечивают должностных лиц по поддержанию правопорядка различными видами оружия и боеприпасов, позволяющими дифференцированно применять силу и огнестрельное оружие. В их число входит разработка не приводящих к смерти, но нейтрализующих видов оружия, применяемого в надлежащих ситуациях, в целях все большего сужения сферы использования средств, способных убить или ранить. В тех же целях необходимо также иметь возможность оснащения должностных лиц по поддержанию правопорядка для их самозащиты таким снаряжением, как щиты, каски, пуленепробиваемые транспортные средства для уменьшения необходимости использования любого рода оружия.

3. Следует тщательно рассмотреть вопрос о разработке и использовании не приводящих к смерти, но нейтрализующих видов оружия, чтобы свести к минимуму риск нанесения ущерба посторонним лицам, и осуществлять строгий контроль в отношении использования такого оружия.

4. Должностные лица по поддержанию правопорядка при осуществлении своих функций, насколько это возможно, используют ненасильственные средства до вынужденного применения силы или огнестрельного оружия. Они могут применять силу и огнестрельное оружие только в тех

случаях, когда другие средства являются неэффективными или не дают каких-либо надежд на достижение намеченного результата.

5. Во всех случаях, когда применение силы или огнестрельного оружия неизбежно, должностные лица по поддержанию правопорядка:

а) проявляют сдержанность в таком применении силы и действуют исходя из серьезности правонарушения и той законной цели, которая должна быть достигнута;

б) сводят к минимуму возможность причинения ущерба и нанесения ранений и охраняют человеческую жизнь;

с) обеспечивают предоставление медицинской и другой помощи любым раненым или пострадавшим лицам в самые кратчайшие сроки;

д) обеспечивают, чтобы родственники или близкие друзья раненых или пострадавших лиц уведомлялись в как можно более короткий срок.

6. Если применение должностными лицами по поддержанию правопорядка силы или огнестрельного оружия приводит к ранению или смерти, они немедленно сообщают об этом вышестоящему начальству в соответствии с принципом 22.

7. Правительства обеспечивают, чтобы произвольное или злонамеренное применение силы или огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка каралось в соответствии с их законом как уголовное преступление.

8. Чрезвычайные обстоятельства, такие, как внутренняя политическая нестабильность или любые другие чрезвычайные общественные явления, не могут служить оправданием для любого отхода от настоящих Основных принципов.

СПЕЦИАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

9. Должностные лица по поддержанию правопорядка не применяют огнестрельного оружия против людей, за исключением случаев самообороны или защиты других лиц от неминуемой угрозы смерти или серьезного ранения или с целью предотвращения совершения особо серьезного преступления, влекущего за собой большую угрозу для жизни, с целью ареста лица, представляющего такую опасность, сопротивляющегося их власти, или с целью предотвращения его побега и лишь в тех случаях, когда менее решительные меры недостаточны для достижения этих целей. В любом случае преднамеренное применение силы со смертельным исходом может иметь место лишь тогда, когда оно абсолютно неизбежно для защиты жизни.

10. При обстоятельствах, предусмотренных в принципе 9, должностные лица по поддержанию правопорядка представляются в качестве таковых и дают четкое предупреждение о намерении применить огнестрельное оружие, предоставляя достаточно времени для ответной реакции на это предупреждение, за исключением тех случаев, когда эти действия создают для должностных лиц по поддержанию правопорядка ненужную опасность или создают опасность смерти или нанесения серьезного ущерба другим лицам, или же были бы явно неуместными или ненужными при создавшихся обстоятельствах инцидента.

11. Нормы и положения о применении огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка включают руководящие принципы, которые:

a) определяют обстоятельства, при которых должностные лица по поддержанию правопорядка уполномочены носить огнестрельное оружие, и оговаривают разрешенные виды огнестрельного оружия и боеприпасов;

b) обеспечивают, чтобы огнестрельное оружие применялось лишь в надлежащих обстоятельствах и таким образом, чтобы можно было бы уменьшить опасность причинения чрезмерного ущерба;

c) запрещают применение таких видов огнестрельного оружия и боеприпасов, которые наносят чрезвычайно тяжелые ранения или служат источником неоправданного риска;

d) регулируют контроль, хранение и выдачу огнестрельного оружия, включая процедуры, обеспечивающие подотчетность должностных лиц по поддержанию правопорядка за выданное им огнестрельное оружие и боеприпасы;

e) определяют предупреждения, которые в соответствующих случаях даются перед выстрелом из огнестрельного оружия;

f) предусматривают систему отчетности во всех случаях, когда должностные лица по поддержанию правопорядка применяют огнестрельное оружие при исполнении служебных обязанностей.

ПОДДЕРЖАНИЕ ПОРЯДКА В СЛУЧАЕ НЕЗАКОННЫХ СОБРАНИЙ

12. Поскольку в соответствии с принципами, изложенными во Всеобщей декларации прав человека и Международном пакте о гражданских и политических правах, участие в законных и мирных собраниях может принимать каждый человек, правительства, учреждения и должностные лица по поддержанию правопорядка признают, что сила и огнестрельное оружие могут применяться лишь в соответствии с принципами 13 и 14.

13. При разгоне противозаконных собраний ненасильственного характера должностные лица по поддержанию правопорядка избегают применения силы или, если это невозможно, ограничивают такое применение до необходимого минимума.

14. При разгоне собраний насильственного характера должностные лица по поддержанию правопорядка могут применять огнестрельное оружие лишь в тех случаях, когда нельзя применить менее опасные средства, и лишь в той мере, в какой это минимально необходимо. Должностные лица по поддержанию правопорядка не применяют огнестрельного оружия в таких случаях, за исключением условий, оговоренных в принципе 9.

КОНТРОЛЬ ЗА ЛИЦАМИ, НАХОДЯЩИМИСЯ ПОД СТРАЖЕЙ ИЛИ В ЗАКЛЮЧЕНИИ

15. Должностные лица по поддержанию правопорядка в своих отношениях с лицами, находящимися под стражей или в заключении, не применяют силу, за исключением случаев, когда это строго необходимо для поддержания безопасности и порядка в исправительном учреждении или когда создается угроза для личной безопасности.

16. Должностные лица по поддержанию правопорядка в своих отношениях с лицами, находящимися под стражей или в заключении, не применяют огнестрельного оружия, за исключением случаев самообороны или защиты других от непосредственной угрозы смерти или серьезного ранения, или когда это строго необходимо для предотвращения побега лица, находящегося под стражей или в заключении и представляющего опасность, о которой говорится в принципе 9.

17. Вышеизложенные принципы применяются без ущерба для прав, функций и обязанностей персонала тюрем, изложенных в Стандартных минимальных правилах обращения с заключенными, особенно в правилах 33, 34 и 54.

КВАЛИФИКАЦИЯ, ПОДГОТОВКА И КОНСУЛЬТИРОВАНИЕ

18. Правительства и правоохранительные органы обеспечивают, чтобы все должностные лица по поддержанию правопорядка отбирались с помощью надлежащих процедур отбора, обладали соответствующими моральными, психологическими и физическими качествами для эффективного выполнения своих функций и проходили непрерывную и тщательную профессиональную подготовку. Необходимо периодически осуществлять проверку их пригодности для исполнения таких функций.

19. Правительства и правоохранительные органы обеспечивают, чтобы все должностные лица по поддержанию правопорядка проходили подготовку и проверялись в соответствии с надлежащей специальной подготовкой и действиям в условиях применения силы. Должностные лица по поддержанию правопорядка, которые должны носить огнестрельное оружие, получают соответствующие разрешения лишь по завершении специального курса обучения их применению.

20. При подготовке должностных лиц по поддержанию правопорядка правительства и правоохранительные органы обращают особое внимание на вопросы полицейской этики и прав человека, особенно в процессе ведения расследований, на альтернативы применению силы и огнестрельного оружия, включая мирное урегулирование конфликтов, понимание поведения больших масс людей и методы убеждения, ведения переговоров и посредничества, а также технические средства с целью ограничения применения силы или огнестрельного оружия. Правоохранительным органам следует пересматривать свои учебные программы и оперативные процедуры в свете конкретных инцидентов.

21. Правительства и правоохранительные органы уделяют особое внимание консультированию на случай стресса должностных лиц по поддержанию правопорядка, попадающих в ситуации, в которых применяется сила или огнестрельное оружие.

ПРОЦЕДУРЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ И РАЗБОРА РАПОРТОВ

22. Правительства и правоохранительные органы устанавливают эффективные процедуры представления и разбора рапортов в отношении всех инцидентов, упомянутых в принципах 6 и 11(f). По инцидентам, рапорты в отношении которых представлены в соответствии с этими принципами, правительства и правоохранительные учреждения обеспечивают

эффективный процесс разбора и возможность осуществления при надлежащих обстоятельствах юрисдикции независимыми административными органами или органами, осуществляющими судебное преследование. В случаях смерти и серьезного ранения или других тяжелых последствий немедленно направляется подробный рапорт компетентным органам, ответственным за независимый административный разбор дела и судебный контроль.

23. Лица, пострадавшие от применения силы и огнестрельного оружия, или их законные представители имеют доступ к независимому процессу, включая судебный процесс. В случае смерти таких лиц настоящее положение соответствующим образом распространяется на их иждивенцев.

24. Правительства и правоохранительные органы обеспечивают привлечение старших должностных лиц к ответственности, если им известно или должно было быть известно об имевшихся или имеющихся случаях незаконного применения силы или огнестрельного оружия находящимися в их подчинении должностными лицами по поддержанию правопорядка, и они не предприняли всех имеющихся в их распоряжении мер для предотвращения, пресечения таких случаев или сообщения о них.

25. Правительства и правоохранительные органы обеспечивают, чтобы в отношении должностных лиц по поддержанию правопорядка, которые в соответствии с Кодексом поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка и настоящими Основными принципами отказываются выполнять приказ о применении силы или огнестрельного оружия или которые сообщают о таком применении силы или огнестрельного оружия другими должностными лицами, не применялись никакие уголовные или дисциплинарные меры.

26. Исполнение приказов вышестоящих должностных лиц не является оправданием, если должностные лица по поддержанию правопорядка знали о явной незаконности приказа о применении силы и огнестрельного оружия, что привело к смерти или серьезному ранению какого-либо лица, и имели разумную возможность отказаться от его исполнения. В любом случае ответственность возлагается также на вышестоящих должностных лиц, отдавших незаконные приказы.

«Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ» в документах міжнародних організацій. Українсько-американське бюро захисту прав людини. – Амстердам – Київ, 1996

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавство та нормативні акти

1. Билль о правах (Великобритания, от 1689 г.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
2. Билль о правах (США, от 15 декабря 1791 г.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
3. Великая Хартия вольностей (Англия, 1215 г.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
4. Венская декларация и Программа действий от 25 июня 1993 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
5. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
6. Второй Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах от 15 декабря 1989 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
7. Декларация независимости (от 4 июля 1776 г.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
8. Декларация о праве на развитие от 4 декабря 1986 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
9. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступления и злоупотребления властью от 29 ноября 1985 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
10. Декларация прав человека и гражданина (Франция, 1789 г.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
11. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України від 29 липня 1991 р. // Зб. норм. актів України з питань правопорядку – К., 1993.
12. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
13. Закон України від 20.12.90 р. «Про міліцію» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 4. – Ст. 20. (з наступними змінами та доповненнями).
14. Закон України від 4.11.91 р. «Про прикордонні війська України» // ВВР. – 1992. – № 2 – Ст. 7.
15. Закон України від 5.11.91 р. «Про прокуратуру» // ВВР. – 1991. – №53 –

- Ст. 793. (з наступними змінами та доповненнями).
16. Закон України від 18.02.92 р. «Про оперативно-розшукову діяльність» // ВВР – 1992. – № 22. – Ст. 303 (з наступними змінами та доповненнями).
 17. Закон України від 25.03.1992 р. «Про Службу безпеки України» // ВВР. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
 18. Закон України від 23.12.93 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» // ВВР. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
 19. Закон України від 5.12.96 р. «Про відповідальність підприємств, установ та організацій за порушення законодавства про ветеринарну медицину» // ВВР. – 1997. – № 7. – Ст. 58.
 20. Закон України від 21.05.97 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» // ВВР. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
 21. Закон України від 16.03.2000 р. «Про правовий режим надзвичайного стану». // Офіційний вісник України. – 2000. – № 15. – Ст. 588.
 22. Кодекс поведінки должностных лиц по поддержанию правопорядка (от 17 декабря 1979 г.) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
 23. Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку: Прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. // Док. ООН A/RES/34/169 // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції і пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. – Амстердам - Київ: Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996.
 24. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – К., 1999.
 25. Конвенція о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 18 декабря 1979 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
 26. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказания за него от 9 декабря 1948 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
 27. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания от 10 декабря 1984 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
 28. Конституція України від 28 червня 1996 року. // ВВР. – 1996. – № 30 – Ст. 141.
 29. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 1999.
 30. Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
 31. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации от 21 декабря 1965 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
 32. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М., 1998.
 33. Международный пакт об экономических, социальных и культурных

- правах от 16 декабря 1966 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.
34. Наказ МВС України № 45 від 3.02.92 р. «Настанова про дорожньо-патрульну службу державної автомобільної інспекції МВС».
 35. Наказ МВС України № 147 від 16.03.92 р. «Про затвердження Настанови по організації професійної підготовки рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України».
 36. Наказ МВС України № 485 від 18.08.92 р. «Про заходи щодо подальшого вдосконалення чергової служби органів внутрішніх справ України».
 37. Наказ МВС України № 564 від 30.09.92 р. «Про оголошення угоди про співробітництво між МВС України та федеральним МВС Австрійської республіки у боротьбі з незаконним обігом наркотиків та організованою злочинністю».
 38. Наказ МВС України № 42 від 28.01.93 р. «Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ міліції охорони «Титан».
 39. Наказ МВС України № 159 від 24.03.93 р. «Про створення постійно діючого оперативного штабу по керівництву силами та засобами органів внутрішніх справ, підрозділів внутрішніх військ МВС України, учбових закладів МВС України при виконанні завдань в надзвичайних умовах».
 40. Наказ МВС України, Командувача НГУ № 437/139 від 26.07.93 р. «Про затвердження інструкції щодо порядку спільного виконання завдань охорони громадського порядку працівниками міліції та військовослужбовцями НГУ».
 41. Наказ МВС України № 41 від 21.01.94 р. «Про вдосконалення діяльності постійно діючого оперативного штабу МВС України».
 42. Наказ МВС України № 404 від 28.07.94 р. «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України».
 43. Наказ МВС України № 513 від 1.08.95 р. «Про заходи щодо вдосконалення охорони громадського порядку на вулицях та в інших громадських місцях».
 44. Наказ МВС України № 662 від 5.10.95 р. «Про порядок переведення органів, підрозділів, установ, закладів системи МВС України посиленій варіант оперативно-службової діяльності».
 45. Наказ Міністерства України у справах молоді та спорту і МВС № 703/195 від 12.03.96 р. «Положення щодо забезпечення громадського порядку, безпеки учасників і глядачів під час проведення масових спортивно-видовищних заходів на спортивних спорудах або спортивних змаганнях в інших місцях».
 46. Наказ МВС України № 482 від 30.06.98 р. «Типові рекомендації щодо поліпшення взаємовідносин міліції з учасниками нього руху та власниками транспортних засобів».
 47. Наказ МВС України № 443 від 31.05.99 р. «Настанова про дії органів внутрішніх справ по ліквідації масових безпорядків».
 48. Наказ МВС України № 802 від 14.10.99 р. «Інструкція з організації ро-

- боти дільничного інспектора міліції».
49. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. // ВВР. – 1992. – №4. – Ст. 19.
 50. Положення про Міністерство внутрішніх справ України від 7 жовтня 1992 р. // Зб. норм. актів України з питань правопорядку. – К., 1993.
 51. Постанова Верховної Ради УРСР від 29.11.90р. «Про невідкладні заходи по зміцненню законності і правопорядку в республіці» // ВВР– 1990. – № 51. – Ст. 647.
 52. Постанова Верховної Ради України від 12.09.91 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства СРСР» // ВВР. – 1991. – № 46.
 53. Постанова Верховної Ради України від 25.05.93 р «Державна програма боротьби із злочинністю» // Інформаційна система «Нормативні акти України» № Р33250С.
 54. Постанова Верховної Ради України від 17.12.93 р. «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» // ВВР. – 1994. – № 6.
 55. Постанова Верховної Ради України № 291–ХІУ «Про інформацію Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та боротьби з організованою злочинністю і корупцією про результати вивчення конфлікту, який відбувся у місті Луганську 24 серпня 1998 року між працівниками міліції та страйкуючими шахтарями» // ВВР. – 1999. – № 1.
 56. Постанова Ради Міністрів УРСР №49 від 27.02.91 р. із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ України № 597 від 26.10.92р., № 583 від 30.07.93 р., № 302 від 21.04.95р., №829 від 4.08.97 р. «Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Україні» // Інформаційна система «Нормативні акти України». – № КР 910049.
 57. Постанова Кабінету Міністрів України № 1094 від 31.12.93 р. «Про затвердження Правил дорожнього руху» .
 58. Постанова Кабінету Міністрів України № 341 від 14.04.97 р. «Положення про державну автомобільну інспекцію Міністерства внутрішніх справ» // Офіційний Вісник України. – 1997. – № 16. – 23 травня.
 59. Про внесення змін до Закону України «Про альтернативну (невійсько-ву) службу»; Закон України від 12 грудня 1991 р. // ВВР. – 1999. – №15. – Ст. 86.
 60. Проект Тимчасового положення «Про порядок організації та проведення масових заходів на території України» // На №5797 Бг від 10.10.96 р. Вих. № 1910 від 30.10.96 р. Національної академії внутрішніх справ України.
 61. Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.91 р. // Зібр. постанов Уряду УРСР. – 1991. – №3. – Ст. 18.
 62. Протокол № 1 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. –1995. – №2.

63. Протокол № 2 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – №2.
64. Протокол № 3 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2.
65. Протокол № 4 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2.
66. Протокол № 6 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2.
67. Протокол № 7 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – №2.
68. Протокол № 8 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2.
69. Протокол № 9 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – №2.
70. Протокол № 10 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – №2.
71. Протокол № 11 до Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – №2.
72. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 20.05.74 г. «Об основных обязанностях и правах добровольных народных дружин по охране общественного порядка» // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1974. – № 22. – Ст.326.
73. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28.07.88 р. «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій РСР» // ВВР. – 1988. – № 31. – Ст. 504.
74. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 3.08.88р. «Про відповідальність за порушення встановленого порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій» // ВВР. – 1988. – № 33. – Ст. 808.
75. Указ Президента України від 21.07.94 р. «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» // Голос України. – 1994. – 22 липня.
76. Указ Президента України № 837 від 17.09.96 р. «Про комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки» // Голос України. – 1997. – № 2 (1502).
77. Указ Президента України № 810/98 від 22.08.98 р. «Про затвердження Концепції адміністративної реформи на Україні» // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Ст. 943.
78. Указ Президента України від 25.12.2000 р. «Про затвердження комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки».
79. Указ Президента України від 18.02.2002 р. «Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – Ст. 331.
80. Факультативний протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.

Література

1. *Авер'янов В.Б.* Принцип верховенства права і реформа українського адміністративного права // Адвокат – 2000 – №2 – с.5-8.
2. *Авер'янов В.Б.* Питання адміністративної реформи у змісті загальної концепції державно-правової реформи // Державно-правова реформа в Україні: Матер. наук. практ. конф. – К., 1997. – С. 193–196
3. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: Підруч. для слух. і курсант. вищ. навч. закл. МВС України / За заг. ред. І.П. Голосніченка, Я.Ю.Кондратьєва. – К., 1995.
4. Адміністративна діяльність. Частина особлива: Підруч / За заг. ред. проф. О.М. Бандурки. – Х., 2000.
5. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть Особенная: Учебник. – Изд. 3-е, исправ. и доп. // Под ред. д-ра. юрид. наук, проф., акад. РАЕН А.П. Коренева. – М., 2001.
6. *Акимов А.Ю.* Пикетирование как форма массовых общественно-политических мероприятий (тезисы) // Пробл. совершенствования деятельности органов внутренних дел по охране общественного порядка при проведении массовых мероприятий: Матер. науч.-практ. семинара. – М., 1990.
7. *Алексеев С.С.* Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М., 1989.
8. *Ануфрієв М.І.* Кадрова політика як засіб підвищення ефективності підвищення ефективності протидії злочинності // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1.
9. *Ануфрієв М.І.* Реформування ОВС – завдання №1 // Вісн. Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 1998. – № 1.
10. *Ануфрієв М.І.* Органи внутрішніх справ на рубежі тисячоліть // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 3–16.
11. *Ануфрієв М.І., Венедиктов В.С., Негодченко О.В. та ін.* Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: Навч.-метод. посіб. – Д., 2000.
12. *Ануфрієв М.І.* Проблеми реалізації норм конституції України в діяльності органів внутрішніх справ // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. (Харків, 21–22 червня 2001р.) / Упоряд. Ю.М. Грошевий, М.І. Панов. – Х., 2001. – С. 80–85.
13. *Бандурка А.М.* Генерал милиции советует и предупреждает. – Х., 1988.
14. *Бандурка О.М.* Діяльність органів внутрішніх справ у надзвичайних ситуаціях. – Х., 1993.
15. *Бандурка О.М.* Заходи адміністративного припинення в діяльності міліції. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Х., 1994.
16. *Бандурка О.М.* Роль адміністративного законодавства в зміцненні правопорядку // Проблеми охорони громадського порядку і вдосконалення законодавства: Матер. наук.-практ. конф. – Х., 1994.
17. *Бандурка О.М.* Основи управління в органах внутрішніх справ України:

- теорія, досвід, шляхи удосконалення: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – О., 1996.
18. Бандурка О.М., Пушкін О.А. Права і свободи людини та громадянина, судовий їх захист // Концепція розвитку законодавства України: Матер. наук.-практ. конф. – К., 1996.
 19. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: Підруч. – Х., 1998.
 20. Бандурка А.М., Друзь В.А. Психологія влади: Учеб. посіб. – Х., 1998.
 21. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянська Е.В. Основы психологии управления. – Х., 1999.
 22. Безсмертний Є.О. Адміністративно-запобіжні заходи, що застосовуються органами внутрішніх справ. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1997.
 23. Безсмертний Є.О., Комзюк А.Т. Деякі проблеми розвитку законодавства про адміністративний примус. Концепція розвитку законодавства України // Матер. наук.-практ. конф. – К., 1996.
 24. Безсмертний О.К. Адміністративно-правові заходи впливу за порушення громадського порядку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1990.
 25. Битяк Ю.П., Зуй В.В., Комзюк А.Т. Переконавання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність: Конспекти лекцій. – Х., 1994.
 26. Битяк Ю.П., Богуцький В.В., Гаращук В.М. та ін. Адміністративне право України: Підруч. для юрид. вузів і фак-тів / За заг. ред. Ю.П. Битяка. – Х., 2000.
 27. Благош И. Формы правления и права человека в буржуазных государствах. – М., 1985.
 28. Блинов В.М. Нет прав без обязанностей. – М., 1979.
 29. Богачева О.Г. Обеспечение и охрана милицией конституционных прав и свобод граждан: Учеб. посіб. – М., 1988.
 30. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – М., 1999.
 31. Брюхнер-Удер Вилли. Права человека: утопия или реальность. – М., 1985.
 32. Буткевич В.Г. Права людини в Україні // Політична думка. – 1993. – №1.
 33. Вергун В. Право власності, право на здорове довкілля на тлі екологічних перетворень // Український часопис прав людини. – 1996. – № 2.
 34. Виг И. Соотношение прав и обязанностей человека и проблемы преступности // Гос-во и право. – 1995. – № 7.
 35. Витрук Н.В. Акты применения права в механизме прав и свобод личности // Правоведение. – 1983. – № 2.
 36. Витрук Н.В. Роль социальной среды в реализации прав и свобод личности. // Сов. гос-во и право. – 1981. – № 6.
 37. Ворушило В.П. Організаційно-правові заходи по зміцненню законності у діяльності органів внутрішніх справ // Вісн. Одеськ. ін-ту внутр. справ, – 2001 – №3. – С. 23–33.

38. *Ворушило В.П.* Основні принципи законності та дисципліни / Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. – Запоріжжя – 1999 – №4. – С.132–143.
39. *Гамалій І.В.* Конституційне право власності в Україні та роль міліції в його забезпеченні // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 369-372.
40. *Герасименко Е.С.* Питання реформування інституту адміністративної відповідальності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – К., 2001.
41. *Гетьман В.П., Климник Ю.В.* Що таке свобода: права у демократичній державі. – К., 1996.
42. *Гижевский В.К.* Меры административного принуждения, применяемые органами внутренних дел на транспорте: понятие, система, сфера и особенности реализации: Учеб. пособ. – К., 1986.
43. *Голосніченко І.П.* Адміністративне право України (основні категорії та поняття): Посіб. – Ірпінь, 1998.
44. *Голосніченко І.П.* Напрямки реформування адміністративного права України // Право України. – 1998. – № 8.
45. *Горова О.Б.* Конституційні громадянські права людини в Україні і їх забезпечення міліцією (роль міжнародно-правових норм в цьому процесі): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000.
46. *Государственная дисциплина и ответственность / Л.А. Николаева, Б.И. Кожухин и др.; под общ. ред. А.И. Антоновой и Б.И. Кожухина.* – Л., 1990.
47. *Грабильніков А.В.* Роль органів внутрішніх справ у механізмі забезпечення права громадян України брати участь у референдумах і виборах // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 2 (5). – С. 197–206.
48. *Гранин А.Ф.* Гарантии законности в деятельности органов внутренних дел: Учеб. пособ. – К., 1982.
49. *Гуренко М.Н.* Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 28–33.
50. *Гуренко М.М.* Конституційні гарантії прав та свобод людини й громадянина: можливості системного підходу // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – №1.
51. *Гуренко М.* Ідеї гарантій прав та свобод людини у філософсько-правових поглядах Г. Гроція та Т. Гоббса // Вісн. Львівськ. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 1. – С. 154–161.
52. *Гуренко М.М.* Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці: Монограф. – К., – 2000.
53. *Гусарев С.Д.* Конституційні основи формування в Україні правової держави та вдосконалення діяльності міліції: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 1994.
54. *Гусарев С.Д.* Теоретичні аспекти забезпечення правового статусу особи-

- стості в Україні // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 39–44.
55. Гусейнов Л.Г. Международные обязательства государств в области прав человека. – Баку, 1998.
56. Гушин В. Демонстрации, шествия, митинги // Народный депутат. – 1990. – № 1.
57. Дедкова В.В. Процес формування правої культури співробітників правоохоронних органів // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС. – 2002. – №1 – С.268–273.
58. Денисов В., Євінтов В. Міжнародна система захисту прав людини – новий етап розвитку // Права людини в Україні. 1994 рік. – К., 1996.
59. Денисов В.Н. Международное сотрудничество государств в области прав человека. – К., 1987.
60. Державне управління: теорія і практика: Монограф. / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К., 1998.
61. Державно-правова реформа в Україні: Матер. наук.-практ. конф. – К., 1997.
62. Дерюжинский З.Ф. Полицейское право: Учеб. пособ. – Петроград, 1917.
63. Дженис М., Кэй Р., Бредли Э. Европейское право в области прав человека: (практика и комментарии) / Пер. с англ. – М., 1997.
64. Довідник з прав людини. Українська правнича фундація. – К., 1995.
65. Додин Е.В. Административная ответственность в проекте Конституции Украины // Юридический вестник. – 1996. – № 1.
66. Додин Е.В. Административная ответственность в свете Конституции Украины // Юридический вестник. – О., 1997. – № 3. – С.70–74.
67. Додин Е.В. Административная ответственность за проступки, подведомственные органам внутренних дел. – К., 1979.
68. Додин Е.В. Доказывание в административно-процессуальной деятельности органов внутренних дел: Учеб. пособ. – К., 1985;
69. Додин Е.В. Доказывание в административном процессе. – М., 1973.
70. Додин Е.В. Организация и формы связи участковых инспекторов милиции с трудовыми коллективами и общественными организациями в профилактике правонарушений. – К., 1988.
71. Додін Є.В. Організація профілактики адміністративних проступків / Право України. – 1992. – №9 – с.29.
72. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / Упорядковані І. Крип'якевичем та І.Бутичем. – К., 1961.
73. Дольникова Л.А. Право граждан на образование и организационно-правовые формы его обеспечения. – Уфа, 1987.
74. Доповідь України в ООН по Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (1994 р.) // Український часопис прав людини. – 1996. – № 2.
75. Доповідь України в ООН щодо здійснення Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (19 вересня 1994 р.). // Права

- людини в Україні. 1995 рік. – К., 1997.
76. *Еллинек Г.* Декларация прав человека и гражданина. – М., 1995.
77. *Емельянов Б.М.* Организация МВД, УВД охраны общественного порядка и безопасности при проведении массовых мероприятий: Лекция. – М., 1990.
78. *Ермолина Л.Е.* Обеспечение защиты прав потребителей государственными органами в Украине // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., – 1999. – С. 392–398.
79. *Євнтюв В.* Зарубіжний досвід: французький посередник з прав людини // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2.
80. *Жуйков В.М.* Права человека и власть закона: Вопросы судебной защиты. – М., 1995.
81. *Жук В.О.* Об'єднати зусилля міліції і громадськості // Іменем Закону. – 1999. – № 12.
82. *Забигаїло В.К.* Право на права. – К., 1989.
83. *Заброда Д.Г.* Реалізація права громадянина на відшкодування шкоди, заподіяної незаконним накладенням адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або виправних робіт // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 199–204.
84. *Заворотченко Т.М.* Правоохоронні органи як гарант захисту прав людини // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС: Зб. наук. праць. – 2002. – №1 (7). – С. 132–137.
85. *Заїка Ю.А.* Захист прав законних спадкоємців // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – № 2. – С. 95–100.
86. *Закоморна К.О.* Роль уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справі забезпечення та захисту прав і свобод позбавлених волі осіб // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 238–242
87. *Закоморна К.О.* Правозахисна діяльність інституту омбудсмана у правоохоронній сфері // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – 1999. – №9. – С. 254–258.
88. *Засць А.П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К., 1999.
89. *Засць О.Ф.* Практика використання адміністративного законодавства при організації охорони громадського порядку під час проведення мітингів, вуличних походів, пікетувань // Проблеми охорони громадського порядку і вдосконалення законодавства: Матер. наук.-практ. конф. (30 листопада – 1 грудня 1993р.). – К., 1996.
90. *Золотарьова Н.І.* Провадження в справах про адміністративні правопорушення, що посягають на правові відносини обігу наркотичних засобів та психотропних речовин: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук:

- 12.00.07. – К., – К., 2001.
91. *Ибрагимов М.М., Куличенко В.В., Съедин Б.Г.* Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел: Учеб. пособ. – К., 1990.
 92. *Иванов В.А.* Свобода и независимость личности в демократическом обществе. – СПб, 1992.
 93. *Иванов В.Т.* Методическое пособие по организации охраны общественного порядка при проведении массовых мероприятий. – Ульяновск, 1981.
 94. *Исакович С.* Механізм діяльності ООН щодо захисту прав людини // Український часопис прав людини. – 1995. – № 1.
 95. *Ищенко А.В.* Забезпечення прав і свобод людини криміналістичними засобами та методами: постановка проблеми // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., – 1999. – С. 26–28.
 96. *Ищенко А.В., Гуренко М.М.* Непорушення прав і свобод людини – основа їх реального забезпечення // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1. – С. 62–71.
 97. *Ищенко А.В., Карпов Н.С., Кондратьев Я.Ю.* Наукове забезпечення протидії злочинності: Посіб. – К., – 2002. – 224с.
 98. *Казанчук І.Д.* Паблік рілейшнз в діяльності міліції західних країн // Вісник університету внутрішніх справ.–1999–№9. – С.397-401.
 99. *Калашиников В.М.* Еволюція інститутів держави і права у північноамериканських колоніях європейських країн (XVII-XVIII сторіччя). – Д., 1999.
 100. *Калюжный Р.А.* Научно-технический прогресс в деятельности правоохранительных органов: Монограф. – К., 1990.
 101. *Кампо В.М., Нижник Н.Р., Шльоер Б.П.* Становлення нового адміністративного права України: Науково-популярний нарис // За заг. ред. В.М. Кампо. – К., 2000.
 102. *Карташкин В.А.* Права человека в международном и внутригосударственном праве / Под. ред. Е.А. Лукашевой. – М., 1995.
 103. *Катанов В.К.* Адміністративне право України: Підруч. – К., 2000.
 104. *Кивалов С.В.* Таможенное право (административная ответственность за нарушение таможенных правил). – О., 1996.
 105. *Кисин В.Р.* Административная деятельность органов внутренних дел. Часть общая: Учеб. – М., 1998.
 106. *Кистяковский Б.А.* В защиту права // Вехи. Интеллигенция в России. – М., 1991.
 107. *Козаченко І.П.* Дотримання прав і свобод людини при проведенні тимчасових і виняткових оперативно-розшукових заходів // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 161–170.
 108. *Козюбра М.І., Бурлай Є.В., Засць А.П.* Демократія, права і свободи: реальність і ідеологічні міфи. – К., 1988.

109. *Колодій А.М.* Принципи права України. – К., 1998.
110. *Колпаков В.К.* Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка: Учеб. пособ. – К., 1993.
111. Коментар до Конституції України. – К., 1996.
112. *Комзюк А.Т.* Адміністративно-юрисдикційні повноваження міліції // Вісн. Львівськ. ін-ту внутр. справ. – 2001. – №1. – С. 243.
113. *Кондратьєв Я.Ю.* Використання спеціальних психологічних знань в діяльності оперативних підрозділів МВС України: Дис. ...канд. юрид. наук. – К., 1998.
114. *Кононенко О.* Проблеми реалізації конституційного права громадян на збори, мітинги, походи і демонстрації // Право України. – 1998. – № 2.
115. *Кононова Л.Н.* Некоторые аспекты уважения прав граждан в деятельности органов внутренних дел // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС: Зб. наук. праць. – 2002. – №1 (7). – С. 154–160.
116. Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, ДЮІ МВС України, 24–25 вересня 1999р.). – Д., 1999.
117. Конституции зарубежных государств. – М., 1996.
118. Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. (Харків, 21–22 червня 2001р.) / Упоряд. Ю.М. Грошевий, М.І. Панов. – Х., 2001.
119. Конституция США. Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. – Изд. 2-е. – М., 1997. – С. 3 – 54.
120. *Копейчиков В.В.* Права человека: мифы и реальность. – К., 1987.
121. *Копейчиков В.В.* Реализация субъективных прав граждан // Сов. гос-во и право. – 1984. – № 3.
122. *Корнієнко М.В.* Роль органів внутрішніх справ в охороні громадського порядку при ускладненні оперативної обстановки: Монограф. – Д., 2001.
123. *Кравченко Ю.Ф.* Забезпечення прав та свобод людини – головний напрям правоохоронної діяльності в Україні // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – 1999. – №9. – С. 3–10.
124. *Крикунов Г.Н.* Криминологическое прогнозирование как средство повышения эффективности охраны прав и свобод граждан // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 52–57.
125. *Курінний Є.В.* Деякі аспекти вдосконалення організації органів внутрішніх справ України в умовах проведення адміністративної реформи // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1 – с.264-267.
126. *Кутик В.* Загальна декларація прав людини: з історії проектування // Український часопис прав людини. – 1997. – № 2.
127. *Кучма Л.Д.* Конституція України – правовий фундамент забезпечення стабільності держави та консолідації суспільства // Конституція Ук-

- раїни – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. (Харків, 21–22 червня 2001р.) / Упоряд. Ю.М. Грошевий, М.І. Панов. – Х., 2001. – С. 3–11.
128. *Лисенков С.Л.* Конституція України: Матеріали до вивчення. – К., 1997.
129. *Лігоцький А.О.* Професійна педагогіка в системі підготовки кадрів МВС України // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2002. – №3.
130. *Лотоцький О.В.* Українське друковане слово. Українська культура: Лекції / За ред. Д. Антоновича. – К., 1993.
131. *Лукашевич В. Г., Солов'євич І. В.* Розбудова правоохоронних органів на засадах Конституції України // Регіональна науково-практична конференція «Концепція формування законодавства України» (12–13 березня 1997 р.): Матер. доповідей. – Запоріжжя, 1997.
132. *Лукашевич В.Г., Негодченко О.В.* Місце і роль правоохоронних органів у системі державної влади та місцевого самоврядування // Вісн. Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 1997. – №1.
133. *Лысенков С.Л.* Гарантии прав и свобод личности в советском обществе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1976.
134. *Лысенков С.Л.* Социально-культурные права и свободы граждан СССР, как одно из средств профилактики антисоциального поведения личности // Роль ОВД в преодолении антиобщественных проявлений. – К., 1988.
135. *Лысенков С.Л.* Формы правового регулирования деятельности ОВД по обеспечению реализации конституционных прав и свобод советских граждан. – К., 1981.
136. Людина, право, суспільство: Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. – Амстердам – Київ. – 1996.
137. *Люшер Ф.* Конституционная защита прав и свобод личности. – М., 1993.
138. *Макаренко Є.І.* Посилувати гарантії захисту прав і законних інтересів громадян при розслідуванні злочинів // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 281–287.
139. *Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М.* Експертизи на досудовому слідстві: Навч. посіб. – Д., 2001.
140. *Маклаков В.В.* Эволюция конституционных прав и свобод в странах Западной Европы: Специализированная информация по общеакадемической программе «Человек, наука, общество: комплексное исследование». – М., 1991.
141. *Манов Б.* ООН и содействие осуществлению соглашений о правах человека. – М., 1986.
142. *Мацко А.С.* Міжнародно-правові норми захисту прав людини і реалізація кримінально-правової політики // Наук. вісн. НАВСУ. – К, 1996. – Вип. 1.

143. *Медведев В.С.* Деякі концептуальні основи профілактики професійної деформації працівників органів внутрішніх справ // Вісн. Ун-ту внутр. справ – Х., –1999. – №8 – С. 72-77.
144. Международное сотрудничество государств в области прав человека. – К., 1987.
145. *Мельник О.В.* Конституційна відповідальність органів державної влади та посадових осіб як гарантія політичних прав і свобод людини в Україні (окремі питання) // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 133–138.
146. *Мельник О.М.* Деякі питання охорони прав на знаки для товарів і послуг // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С 398–405.
147. *Мельник Р.С.* Місце правових норм у системі гарантій законності в діяльності органів виконавчої влади // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. – Запоріжжя, 1999. – №4. – С. 126-132.
148. *Мельник Р.С.* Місце правових норм у системі юридичних гарантій законності в адміністративній діяльності міліції // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – Х., 2002. – вип. 12, ч.1. – С.117–124.
149. *Мережко О.* Американське конституційне право і міжнародні стандарти з прав людини // Український часопис прав людини. – 1995. – №2.
150. Механизм защиты прав человека в России: Доклад Комиссии адвокатов по правам человека. – М., 1996.
151. *Михайлов П.М.* Личные конституционные права и свободы советских граждан: деятельность милиции в сфере их реализации: Дис.... канд. юрид. наук. – К., 1990.
152. *Мюллерсон Р.А.* Права человека: идеи, нормы, реальность. – М., 1991.
153. *Навроцький В.* Гарантії законності кримінально-правової кваліфікації // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – №3/22. – С. 159–168.
154. Науково-практичний коментар до Закону України «Про міліцію». – К., 1996.
155. *Негодченко А.В.* Избирательный закон и развитие многопартийности в Украине.// Актуальні проблеми розвитку суспільної думки і практики управління: Зб. наук. праць. – Вип. II. – Запоріжжя, 1996. – С. 158-161.
156. *Негодченко А.В., Бычковский А.П.* О некоторых аспектах проблемы выбора избирательной системы для Украины: Тез. доклад “Международная научно-практическая конференция, посвящённая памяти профессора Фёдорова К.Г.” – Запорожье, 1996. – С.78–83.
157. *Негодченко А.В.* О некоторых аспектах правового положения церкви и защите прав верующих в Украине // Междунар. науч.-практ. духовно-светская конф. “Аще возможно, будьте в мире со всеми...” (Римл. 12,18). – Запорожье, 1997. – С.205–207.
158. *Негодченко А.В.* О правовом положении православной церкви в Украине // Концепція реформування законодавства України: Зб. наук

- праць. – Запоріжжя, 1997. – С.33–35.
159. *Негодченко А.В., Крикунов Г.Н.* Основные аспекты безопасности жизнедеятельности: Учеб. пособ. – Д., 1998.
160. *Негодченко А.В., Крикунов Г.М.* Основы охраны труда: Учеб. – Д., 1999.
161. *Негодченко А.В., Порошук С.Д.* Социальная защита личности как функция современного государства. // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози ХХІ ст.: Тези V Міжнар. наук.-практ. конф. Ч.ІІ. – К., 1997. С.73-78.
162. *Негодченко О.В.* Конституція України та її розвиток: Навч. посіб. – Запоріжжя, 1997.
163. *Негодченко О.В.* Розвиток юридичної освіти як одного з головних аспектів діяльності органів внутрішніх справ – шлях до побудови правової держави // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – №1.
164. *Негодченко О.В.* Наука вищої школи МВС України та питання боротьби зі злочинністю // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України”. – 2001. – №1. – С.11–16.
165. *Негодченко О.В.* Юридична освіта МВС: стан та перспективи // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 3.
166. *Негодченко О.В., Мисливий В.А.* До питання про вдосконалення правових засад боротьби з організованою злочинністю // Зб.: ІІ наук.-практ. конф., присвяч. пам’яті К.Г.Федорова. Т.1. – Запоріжжя, 1997. С. 73–80.
167. *Негодченко О.В., Чумак П.О.* Основи правознавства: Навч. посіб. – Д., 2000.
168. *Негодченко О.В., Лобанов В.М.* Судоустрій України (суди загальної юрисдикції). Навч. посіб. – Д., 2002.
169. *Негодченко О.В.* Шляхи забезпечення ефективності охорони громадського порядку в курортній місцевості та під час проведення масових заходів // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС. – 2002. – №1.
170. *Негодченко О.В., Тертишник В.М.* Міжнародне співробітництво у сфері кримінального судочинства: Навч. посіб. – Д., 2002.
171. *Неліп М.І., Мережко О.О.* Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному міжнародному праві. – К., 1999.
172. *Никифорова М.А.* Гражданские права и свобода в США: судебная доктрина и практика. – М., 1991.
173. *Николайко И.В.* Права человека и система ООН. – К., 1991.
174. *Новіков В.* Реєстрація та облік адміністративних правопорушень як засіб захисту прав, свобод і законних інтересів громадян // Вісн. Львівськ. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 1. – С. 116–120.
175. *Общая теория прав человека / Отв. ред. Е.А. Лукашева.* – М., 1996.
176. *Олійник А.Ю.* Механізм, форми, методи та особливості забезпечення органами внутрішніх справ реалізації прав людини і громадянина: Ле-

- кція. – К., 1997.
177. *Опалева А.А.* Конституционное право неприкосновенности личности и его обеспечение в деятельности ОВД: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – М., 1986.
 178. *Опришко І.В.* Органи внутрішніх справ на етапі становлення та розвитку української державності // Наук. вісн. НАВСУ. – 1999. – №2 – С.134–139.
 179. *Орзіх М.П.* Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні // Право України. – 1992. – № 4.
 180. *Остапенко О.І.* Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку. – Л., 1995.
 181. *Палій М.В.* Захист свободи совісті та напрями вдосконалення національного законодавства для забезпечення правоохоронної діяльності // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид ін-ту МВС України. – 1999. – С. 81–91.
 182. *Панькевич І.М.* Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. –Л., 2000.
 183. *Паньонко І.* Права і свободи запорізьких козаків та Конституція України // Вісн. Львівськ. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 1. – С. 48–52.
 184. *Пелих.Н* Реформування міліції України: окремі проблеми // Право України – 2000. –№10 – с.91.
 185. *Петров Е.І.* Захист прав людини як функція суб'єктів профілактики // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 278–283.
 186. *Петков В.П., Ворушило С.В.* Співвідношення дисципліни і законності в діяльності ОВС // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. – 2000. – №4 (13). – С. 103.
 187. *Петков В.П., Ворушило С.В.* Характеристика управлінських рішень щодо зміцнення законності в органах внутрішніх справ // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – Д. 2001 – №2. – С.81-89.
 188. *Петков В.П., Поліщук В.Г.* Масові заходи: аспекти реформування законодавства та діяльність щодо охорони громадського порядку // 2-га наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. К.Г. Федорова (12–13 травня 1997 р.). – Запоріжжя, 1997.
 189. *Плішкіна Н.О.* Питання формування громадської думки у дзеркалі проблем взаємодії міліції та засобів масової інформації // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1 (4). – С. 320–330.
 190. *Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І.* Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К., 1997.
 191. Положение в области прав человека в США. – М., 1978.
 192. *Полозов Г.В.* Правовые и организационные вопросы деятельности милиции в период стихийных бедствий. – Ташкент, 1973.
 193. Права громадян України: запитання-відповіді: Довідник / Упоряд. П.П. Орленко. – К., 2000.

194. Права людини в Україні // Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-американського Бюро захисту прав людини. – К., 1997. – Вип. 20.
195. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. – К., 1992.
196. Права людини: Підруч. для 10–11 кл. загальноосв. шкіл, ліцеїв та гімназій. – К., 1997.
197. Права людини та відправлення правосуддя. Путівник по інформаційних ресурсах. – К., 2000. – 116с.
198. Права человека и современный мир / Н.К. Михайловский, А.М. Овсяк, Ю.И. Ныпорко, А.Д. Бутейко / Отв. ред. Н.К. Михайловский. – К., 1980.
199. Права человека и статус правоохранительных органов: Матер. междунар. симпозиума (3–4 марта 1994 г.). – СПб, 1995.
200. Права человека: Учеб. для вузов. / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М., 1999.
201. Право человека на достаточное жилище / ООН. Всемирная кампания за права человека. – Б. в. д.
202. Правовое регулирование порядка организации и проведения собраний, митингов и демонстраций // Советский милиционер. – 1988. – № 150–151.
203. Практика європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – К., 1999. – Вип. 1.
204. Проблеми державно-правової реформи в Україні: Зб. наук. праць. – К., – 1997.
205. Проблемы виктимологии и суицидального поведения. // Учебное пособие Днепропетровск, ДЮИ МВД Украины, 1998.
206. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Х., 1997.
207. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення / Основи загальної теорії права і держави: Навч. посіб. для юрид. вузів і ф-тів. – К., 1992.
208. Рабінович П.М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (Загальнотеоретичний аспект) // Український часопис прав людини. – 1995. – №2.
209. Римаренко Ю. Права людини та громадянина, права народів, права етнічних меншин // Український часопис прав людини. – 1996. – №3–4.
210. Ростовщиков И.В. Обеспечение прав и свобод личности в СССР: Вопросы теории. – Саратов, 1988.
211. Ростовщиков И.В. Права и свободы личности в СССР и роль органов внутренних дел в их обеспечении: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1984.
212. Ростовщиков И.В. Права личности в СССР и юридическое воспитание // Проблемы правового воспитания. – Свердловск, 1988.
213. Сальников В.П., Фёдоров В.П. Убеждение и принуждение в деятельности органов внутренних дел: Пособие. – Л., 1989.

214. *Світличний О.О.* Діяльність юридичних закладів освіти як фактор забезпечення конституційних прав і свобод людини в Україні // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 289–293.
215. Світова конференція ООН з прав людини: Віденська декларація та програма дій (1993 р.) // Права людини в Україні: Щорічник. – 1994. – К., 1996.
216. *Селіванов А.О.* Здійснення радянського народовладдя. – К., 1983.
217. *Сервецький І.В.* Дотримання конституційних прав громадян при вирішенні заяв та повідомлень про злочини // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 332–341.
218. *Силенко Л.М.* Система стримувань і противаг як постійна гарантія забезпечення прав і свобод людини і громадянина // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 1999. – С. 60–67.
219. *Синюкова Т.В.* Юридические гарантии как метод регулирования правового положения личности // Вопр. теории государства и права. – Саратов, 1991. – Вып. 9.
220. *Сироїд Т.Л.* Загальна декларація прав людини в умовах розбудови єдиної системи захисту прав жертв злочинів // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – 1999. – №9. – С. 315–321.
221. *Скуратов Ю.И.* Свобода собраний, митингов и демонстраций: теория и практика // Сов. гос-во и право. – 1989. – № 7.
222. *Смирнов Ю.О.* Виступ-привітання учасників науково-практичної конференції “Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності”: Матер. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 24–25 вересня 1999р.) – Д., 1999. – С. 10–12.
223. *Смирнов Ю.О.* Конституційні гарантії прав і свобод людини в Україні // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 1999. – С. 91–95.
224. *Снегірьов В.В.* Європейський суд з прав людини як засіб захисту прав громадян України // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С. 148–152.
225. *Солоненко О.М.* Питання взаємодії елементів системи місцевого самоврядування з органами державної виконавчої влади в сфері захисту прав і свобод громадян // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., – 1999. – С. 138–143.
226. Социальное государство и защита прав человека. – М., 1994.
227. Социально-экономические права в США. – М., 1989.
228. *Стрекозов В.Г.* Теория государства и права. – М., 1996.
229. *Студеникин С.С.* Советское административное право. – М., 1949.
230. *Сурмін Ю.П.* Права людини у соціологічному вимірі // Науков. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 2 (5). – С. 15–28.

231. *Сущенко В.Д., Колпаков В.К., Столбовой В.П.* Адміністративне право (теоретична частина): Навч.-практ. посіб. – К., 2000 – 152 с.
232. США: Конституція и права граждан. – М., 1987.
233. *Тацій В.Я.* Утвердження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов’язок демократичної, правової, соціальної держави // Вісн. Акад. правових наук України. – 2000 – №4 (23). – С. 3–19.
234. *Тацій В.Я.* Юридична наука та її значення у формуванні правової системи України // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. (Харків, 21–22 червня 2001р.) / Упоряд. Ю.М. Грошевий, М.І. Панов. – Х., 2001. – С. 12–22.
235. *Ткаченко Н.В., Петренко О.В.* Соціальні гарантії прав людини і громадянина // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., – 1999. – С. 103–108.
236. *Тодика Ю.М., Старжинський С.В.* Право громадян на сприятливе навколишнє природне середовище. – Х., 1994.
237. *Толкачѳв К.Б., Хабибулин А.Г.* Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан: Монограф. – Уфа, 1991.
238. *Толкачѳв К.Б., Хабибулин А.Г.* Особенности обеспечения реализации личных прав граждан в основных областях деятельности органов внутренних дел // Вопр. совершенствования нормативного регулирования деятельности органов внутренних дел. – Уфа, 1991. – Ч 1.
239. *Трошкин Ю.В.* Права человека: Учеб. пособ. – М., 1997.
240. *Фриццкий О.Ф.* Роль и задачи ОВД в охране прав и интересов советских граждан // Сб. науч. тр. – К., 1985.
241. *Фролова О.Г.* Актуалізація проблем розробки новітніх методів у методології управління в органах внутрішніх справ як гарантія захисту прав і свобод людини // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 1999.
242. *Хаабаши М.* Проблеми імплементації міжнародних стандартів прав людини // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2.
243. *Шамрай В.А.* Обеспечение законности в деятельности службы участковых инспекторов милиции: Учеб. пособ. – К., 1993.
244. *Шаповал В., Крижанівський С.* Конституція України 1996 року з прав людини: питання державно-правової теорії // Український часопис прав людини. – 1996. – № 3–4.
245. *Шемшученко Ю.С.* Теоретичні засади реалізації Конституції України // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1997. – №4. – С. 12–21.
246. *Шемшученко Ю. С.* Конституція України і права людини // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. (Харків, 21–22 червня 2001р.) / Упоряд. Ю.М. Грошевий, М.І. Панов. – Х., 2001. – С. 92–94.
247. *Шестаков Л.Н.* Протокол № 9 Конвенции о защите прав человека и основных свобод // Вестн. Моск. ун-та. – 1992. – №6.

248. *Шишкін В.І.* Забезпечення прав людини в судочинстві США. – К., 2000.
249. *Шкарупа В.К.* Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції): Навч. посіб. – К., 1995.
250. *Шкарупа В.К., Юшко В.В.* Гарантована правова захищеність співробітників міліції України // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., – 1999. – С. 158–166.
251. *Шумило М.Є.* Поняття моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1(4). – С. 129–142.
252. *Щедрова Г.П.* Громадянське суспільство і демократично-правова держава, проблеми взаємовпливу. – К., 1994.
253. *Щедрова Г.П.* Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. – К., 1994.
254. *Щербина В.І.* Організаційні засоби забезпечення виконання прав і обов'язків працівниками органів внутрішніх справ // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – № 1.
255. *Энтин М.Л.* Международные гарантии прав человека: Практика Совета Европы. – М., 1992.
256. Энциклопедический юридический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крутских. – 2-е изд. – М., 1999.
257. *Юношев О.В.* Застосування правоохоронними органами примусового лікування як форма захисту прав людини // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2000. – № 2. – С. 154–158.
258. *Ярмиш О.Н.* Проблеми парламентського захисту прав людини // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – 1999. – №9. – С. 247–254.
259. *Яценко С.С.* Аспекти реалізації положень в статті 7 Конвенції про захист прав людини та основних свобод // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1 (4). – С. 27–36.
260. *Europasche Grundrechtszeitschrift.* – 1990. Н. 19/20. 5. 483.
261. *Human rights and the police.* – Strasbourg, 1998.
262. *Human Rights. International instruments. Chart of Ratifications as at 31 December 1994.* – NY and Geneva: UN.
263. *Human Rights. A Compilation of international Instruments.* – NY and Geneva: UN, 1994.
264. *Lauterpacht H.* International Law and Human Rights. – London, 1950.
265. *Ramcharan O.* The Concept and Present Status of International Protection of Human Rights: Forty Years after the Universal Declaration. – Dordrecht, 1989.
266. *Smith Munroe.* The Development of European Law. – London, 1928.
267. *The Protection of Human Rights in Europe after the Eleventh Protocol to the ECHR // European Law Review (Human Right Survey).* – 1998.
268. *The Rule of Law.* – Sankt Augustin, 1997.
269. *United Nations Action in the Field of Human Rights (ST/HR 2/Rev.4).* – UN, NY, Geneva, 1994.

З М І С Т

<i>Вступ</i>	3
Розділ 1. МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА	
1.1. Європейські правові інструменти у справі захисту прав і свобод людини й громадянина	6
1.2. Забезпечення та захист конституційних прав і свобод людини й громадянина у правовій системі України	25
1.3. Дотримання органами внутрішніх справ міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини	55
Розділ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА	
2.1. Організаційно-правові засади діяльності поліції зарубіжних країн у захисті прав і свобод людини	69
2.2. Діяльність органів внутрішніх справ України у сфері забезпечення прав і свобод людини й громадянина	83
2.3. Проблеми забезпечення прав і свобод людини й громадянина та їх вирішення в адміністративній діяльності міліції України	129
2.4. Вдосконалення й розвиток органів внутрішніх справ України у забезпеченні прав і свобод людини й громадянина	155
<i>Висновок</i>	171
ДОДАТКИ	
Устав организации объединенных наций	173
Статут міжнародного суда	201
Загальна декларація прав людини (1948 р.)	216

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.)	221
Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.)	239
Конвенція про захист прав людини та основних свобод з протоколами (1950 р.)	249
Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.)	289
Європейська конвенція про громадянство (1997 р.)	317
Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.)	329
Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.)	341
Резолюція 690 парламентської ассамблеї Совета Європи «декларація о полиции» (1979 г.)	348
Резолюція 34/169 Генеральної Ассамблеї ООН «Кодекс поведінки державних осіб по піддержанню правопорядка» (1979 г.)	352
Резолюція 43/173 Генеральної Ассамблеї ООН «Свод принципів захисту всіх осіб, підвергаємих задержанню или заключенню в какой бы то ни было форме» (1988 г.)	352
Декларація всесвітнього конгресу та план дій (1996 р.)	371
Декларація о праве и обязанности отдельных лиц, групп и органов общества поощрять и защищать общепризнанные права человека и основные свободы	376
Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка	383
<i>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</i>	
<i>Законодавство та нормативні акти</i>	393
<i>Література</i>	398

Наукове видання

**Олександр Володимирович
Негодченко**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ**

Монографія

Редактори *А.В. Самотуга, І.М. Веріго*

Коректор *О.А. Васюкова*

Підписано до друку 12.09.2002р. Формат 60x84/16. Гарнітура – Times.
Умов.-друк. арк. 26,00. Умов.-фарб. відб. 26,64. Обл.-вид. арк. 27,8. Тираж – 300 прим.

Видавництво Юридичної академії МВС України
49005, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 26, т. (0562) 379-659

Видавництво “Поліграфіст”
49000, м. Дніпропетровськ, вул. Серова, 7, т. (0562) 45-03-65

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру № 136

Надруковано у ТОВ з іноземними інвестиціями “Типографія “Україна”
м. Дніпропетровськ, вул. Комісара Крилова, 7 а, т. (0562) 34-77-11